

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

**METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA ESKATOLOJİ MİTLERİ VE
DİNİ LİTERATÜRDE KIYAMET TASVİRLERİ**

Yavuz GÖZEN

Doktora Tezi

Ankara, 2023

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA ESKATOLOJİ MİTLERİ VE DİNİ LİTERATÜRDE
KIYAMET TASVİRLERİ

Yavuz GÖZEN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Yavuz GÖZEN tarafından hazırlanan "METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA ESKATOLOJİ MİTLERİ VE DİNİ LİTERATÜRDE KIYAMET TASVİRLERİ" başlıklı bu çalışma, 18.01.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof.Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI (Başkan)

[İ m z a]

Prof.Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Danışman)

[İ m z a]

Prof.Dr. Seyfullah YILDIRIM (Üye)

[İ m z a]

Prof.Dr. Abdülislam ARVAS (Üye)

[İ m z a]

Doç. Dr. Zehra KADERLİ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezimin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

18/01/2023

Yavuz GÖZEN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof.Dr. Özkul ÇOBANOĞLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

18/01/2023

Yavuz GÖZEN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada sonsuz teşekkürlerimi, akademik yaşantımda danışmanım olarak desteğini esirgemeyen ve hoşgörölü yaklaşımlarıyla çalışma sürecimi kolaylaştıran, yoluma ışık tutan, bana destek sağlayan değerli bilim insanı danışmanım kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na sevgi, saygı ve içten minnettarlığımı takdim ederim. Ayrıca ders gördüğüm bütün değerli hocalarıma ve savunma sınavı jürisinde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI; Prof. Dr. Abdülislam ARVAS; Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM ve Doç. Dr. Zehra KADERLİ 'ye saygılarımı sunarak ve en derin duygularıyla şükranlarımı arz ederim.

ÖZET

GÖZEN Yavuz, *Metinlerarasılık Bağlamında Eskatoloji Mitleri ve Dini Literatürde Kıyamet Tasvirleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Mitolojiye dair anlatılar ve dini metinler, yeryüzünün tüm uygarlıkları için önemli olmuştur. İnsan topluluklarının manevi ihtiyaçlarından teşekkül eden mit ve din pek çok toplumca kutsal sayılmış ve kutsal olanın özünü anlatmışlardır. Evrenin, yeryüzünün ve varlıkların nasıl var olduğu ve varlıkların yok olmasının nasıl gerçekleşeceği dini anlatıların ve mitlerin önemli bir alanını oluşturur. Mitolojiler ve dinler sadece evrenin nasıl ortaya çıktığı sorusunun cevabını vermemişler, bunun yanı sıra insanların bilmedikleri birçok konuya ışık tutmuşlardır. Cevabı bilinmeyen konulardan biri de insanların ve evrenin sonunun nasıl olacağıdır. Din bu konuya net cevaplar verir. Tıpkı din gibi eskatoloji denilen mitoloji türü de evrenin ve insanların sonunun nasıl olacağı sorusuna yanıtlar verir. Tam da bu noktada eskatolojiye dair anlatıların birçoğu dini anlatılarla uyum içerisinde görülür. Tezimizin konusu da dini anlatılarla eskatolojik anlatıların kesiştiği noktaları tespit etmektir. Dünya üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan tüm medeniyetlerde, mitoloji ve onun özelinde eskatoloji ile ilgili inanışlar, diğer bütün inançlar arasında önemli etki alanına sahiptir. Yaşayan tüm kültürler için kutsal kabul edilen mitler, insan toplumlarının genel ihtiyaçlarından sonra ortaya çıkmıştır. Mitolojik ve özellikle eskatolojik inanç ve anlatılar, yeryüzünün hemen tüm uygarlıklarında en az diğer inançlar kadar önemli etkiye sahiptir. Dini gelenekler söz konusu olduğunda dogmatik bir inanç sistemi olarak kabul ediliyor olsa da bu çalışmada mitler ve özellikle eskatoloji mitleri ve dini anlatılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ayrıntılı bir şekilde inceleme fırsatı yakalanacaktır. Böylece insanlık tarihine farklı bir bakış açısı da kazanmak mümkün olacaktır. Belki de mitik anlatıların ve dinin kökenlerine inmek mümkün olacaktır. Din ve mitolojinin kesişim noktaları da tespit edilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Mit, Eskatoloji, Din, Kıyamet, Tufan.

ABSTRACT

GÖZEN, Yavuz, *Eschatology Myths in the Context of Intertextuality and Domsday Descriptions in Religious Literature* ,Doctoral Dissertation, Ankara, 2023.

Mythological narratives and religious stories have been important position to all civilizations of the earth. Myth and religion, which are formed from the spiritual needs of human communities, have been considered sacred by many societies and have explained the essence of the sacred. How the universe, earth and beings came into existence and how the extinction of beings will occur constitute an important area of religious narratives and myths. Myths and religions have not only answered the question of how the universe came into being, but also shed light on many issues that people do not know. One of the unanswered issues is what will be the end of humans and the universe. Religion gives clear answers to this issue. Just like religion, the type of mythology called eschatology answers the question of how the universe and people will end. At this point, many of the eschatological narratives are seen in harmony with religious narratives. The subject of our thesis is to determine the intersections of religious narratives and eschatological narratives. In all civilizations that have lived and now living on earth, mythology and beliefs related to eschatology in particular have an important area of influence among all other beliefs. Myths, which are considered sacred for all living cultures, emerged after the general needs of human societies. Mythological and especially eschatological beliefs and narratives have an important impact on almost all civilizations of the world at least as much as other beliefs. Although it is considered a dogmatic belief system when it comes to religious traditions; in this study, we will have the opportunity to examine in detail the similarities and differences between myths and especially eschatology myths and religious narratives. Thus, it will be possible to gain a different perspective on human history. Perhaps it will be possible to go back to the origins of mythical narratives and religion. The intersection points of religion and mythology can also be determined.

Keywords: Mythology, Myth, Eschatology, Religion, Apocalypse, Flood.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, ESKATOLOJİ ÜZERİNE YAPILAN BELLİ BAŞLI ARAŞTIRMALAR, ARŞTIRMAYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	6
1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	10
1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI	14
1.4. TEMEL KAVRAMLAR	17
1.5. METİNLERARASILIK KAVRAMI.....	19
1.6. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	23
1.7. YAKLAŞIM VE YÖNTEMLER	28
1.8. TEMEL KAYNAKLAR	30

2.BÖLÜM: MİTOLOJİ VE TÜRLERİ

2.1. MİT NEDİR?	32
2.1.1. Mitin Tanımı	35
2.1.2. Mitlerin Kökenleri	42
2.1.3. Mitlerin İşlevleri	46
2.1.4. Mitlerin Sınıflandırılması	51
2.2. KÖKEN VE YARATILIŞ MİTLERİ	52
2.2.1. Kozmogoni Mitleri.....	54
2.2.2. Teogonik Mitler	66
2.2.3. Antropogoni Mitleri	68
2.2.4.Totem Mitleri.....	70
2.2.5. Ritüel Mitleri.....	71
2.2.6. Etiyoloji Mitleri.....	72
2.2.7. Takvim Mitleri	75
2.2.8. Kahramanlık Mitleri	77
2.3. ESKATOLOJİ MİTLERİ	78
2.3.1. Bireysel Eskatoloji.....	79
2.3.2. Kozmik Eskatoloji.....	80

3. BÖLÜM: ESKATOLOJİ VE KIYAMET

3.1. DİNİ KAYNAKLARDA KIYAMET OLGUSU	83
3.1.1. Kur'an'da Kıyamet Ayetleri.....	85
3.1.2. Tefsirlerde Eskatoloji.....	97
3.1.3. Hadislerde Kıyamet	99
3.1.4. Kıyamet ve Eskatoloji.....	104
3.1.5. Ölüm ve Ötesi	106
3.1.6. Tufan Miti.....	113
3.1.7. Ahiret İnancı	124
3.1.8. Ahir Zaman	129
3.1.9. Cennet ve Cehennem.....	130
3.1.10. Mesih ve Mehdi İnancı	133
3.1.11. Kur'an Tefsirlerinde Kıyamet Olgusu.....	138
3.1.12. Hıristiyanlıkta Eskatoloji	149
3.1.13. Yahudilikte Eskatoloji	152
3.1.14. Türk İnanışlarında Eskatoloji	156
3.1.15. Gog- Mogog ve Deccal.....	167
3.1.16. Altın Çağ Miti	170
3.1.17. Kıyametin Alametleri	175
3.1.18. Diğer Kültürlerde Eskatoloji Mitleri.....	183
3.2. METİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI	188
3.3. SEMAVİ DİNLER VE MİTOLOJİ	191
3.4. DİNİ LİTERATÜRDE KIYAMET	196
3.5. ESKATOLOJİK TASVİRLER	198
3.6. GERÇEKLİK VE MİT	220

SONUÇ	223
KAYNAKÇA	228
EK 1. TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	269
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	270
ÖZGEÇMİŞ	271

ÖNSÖZ

Metinlerarasılık bağlamında eskatoloji mitleri ve dini literatürde kıyamet tasvirleri başlıklı çalışmamızda dini anlatılarda mevcut olan eskatolojik mitlerin dini gelenekler içindeki konumlarını, etkilerini ve nasıl anlaşıldıklarını halkbilimsel bir bakış açısıyla ve karşılaştırmalı metinler bağlamında ele almaya ve tahlil etmeye çalıştık. Dinsel geleneklerde bir anlatım tarzı olarak kullanılagelmiş olan efsane, menkıbe ve mitlerin takip ve tahlilini yapabilmek için öncelikle dinin anlatılarının kaynaklarına ve kutsal kitaplarına bakmak gereklidir. Kutsal kitaplar içinde tespit edilebilen mitler açısından tahlile tabi tutulmalı ve bu metinlerdeki mitolojik söylemler ortaya konulmalıdır.

Bilimsel bilgi dediğimiz ispatlanabilir bilgiye ulaşılmadan önceki dönemlerinde insanların kâinatı ve bilinmeyeni anlama çabası olarak ortaya çıkmış olan mitler; olayları, olguları, nesnelere ve insanları yani hayatın bütünü anlamlandırır, yorumlar ve bir öyküyle birlikte çerçeveleyerek onlara netlik kazandırır. İnsanoğlu yeni bilgiler edindikçe ve yeni şeyler öğrendikçe sırrını çözemediği şeylere vakıf olmaya başlar. İnsan öğrenme eylemiyle yaratıcı hâle gelir. Mitler insan bilincinin farklı öğrenme süreçlerinden geçerek insana ve doğaya ait gerçekliği, semboller şeklinde ortaya çıkarır. Devamlılığını insanın günlük yaşamına ait olaylarda koruyan mitler, bizleri evrensel olana ulaştırır. Mitlerde bir varlık olarak insanın ve doğanın bütünlüğü ve kapsayıcı bir şekilde ele alınması söz konusudur.

Dünya üzerinde coğrafyaları ve yaşam tarzları farklı olan kültürlerde benzer mitlere rastlanması, konunun önemini ortaya koyar niteliktedir. İnsanların yaşadığı şartlar tabidir ki bazı farklılıkların ortaya çıkarak şekillenmesine neden olmuştur. Ancak düşünüldüğünde temeldeki etmen insan fikriyatının ve zihinsel yapısının aynı şekilde işlevselliğidir. İnsanlar, değişik durum ve hadiseler karşısında benzer hissiyata kapılmış ve bu hissiyat insan belleğinin yaratıcılığını ortaya çıkarmıştır. İnsanlar, meydana getirdikleri her eserin, icra ettikleri her ritüelin merkezine mitleri koymuşlardır.

Kutsallığı kabul edilen ve bu bilgiyi taşıyan mitler, ritüellerle ya da gündelik hayattaki çeşitli olaylar ve durumlarla tekrarlanarak önemini idame ettirmiş ve insanoğlunun bilgi birikimini gelecek nesillere taşımıştır. Zaman içerisinde mitler çeşitli ekollerin farklı yorumlarıyla zenginleşmiştir. Bugün geniş bir alana yayılan mitler, farklı disiplinlerin faydalandığı bir kaynak olarak görülmektedir.

Mitleri kolektif bilinçaltı olarak tanımlayan ve kolektif bilinçdışı kavramını sorgulayan Jung'a (2017:195) göre mitlerin, insan topluluklarının ve milletlerin DNA'sı gibi olduğunu düşünmek mümkündür. Bayat'ın da izah ettiği şekilde; *'Sonraki zamanlarda mitoloji, nesnel bilgilerin yerini alsa da açık bir bilgi kaynağı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü mitolojik bilgide nesnellik birtakım sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır.'* (Bayat, 2007: 16). Yani mitler, sembollere dönüştürülmesiyle, anlatılar şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihsel süreç içerisinde felsefe başta olmak üzere edebiyat, sanat, antropoloji gibi birçok disiplinle, mitler sürekli bir etkileşim içinde var olmuştur.

İnsanın her zaman evrenle, evrenin de insanla çeşitli şekillerde etkileşimi vardır. Bu etkileşim özel olandan genele veya parçadan bütüne doğru kendini gösterir. Mitler, parçadan bütüne ulaşılırken yani tümevarım noktasında ortaya çıkan olayları dillendirir. Mitler, her zaman geçmişe ve şimdiki zamana ışık tuttıkları gibi geleceği de aydınlatırlar. İnsan fikriyatı varoluş üzerine kafa yorduğu gibi yok oluş üzerinde de tahminler yürütmüştür. İşte bu noktada eskatoloji adı verilen mitik söylenceler göze çarpar. Çünkü eskatoloji son olgusu üzerine yoğunlaşan mit türüdür.

İnsanoğlu öncelikle kendini keşfetmeye çalışmış, sonra da evren üzerinde düşünmeye başlamıştır. Kendi benliğini keşfettikten sonra insan, kendisi için bir yaratıcı gücü kafasında şekillendirmeye çalışmıştır. İnsanlar en eski çağlardan beri, karşısına çıkan olağanüstü hadiseleri mitlerle anlamlandırma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanoğlunun yaşadığı zor durumları çözebilmeye yönelik tasavvur ettiği mitlerin tümünün, mitoloji kapsamı içinde değerlendirilmesi gerekir (Göğebakan,2014:124). Evrenin oluşumu ve akabinde kendi var oluşunu düşünmesi insanı insan yapan özelliklerdendir.

Kâinatın kaos denilen karmaşıklıktan kozmos denilen varlık alemine geçmesi, sonra evrene ve üzerinde yaşadığımız yerküreye dönüşmesi, dünya üzerinde insanların varlığıyla toplumların oluşması ve kültürün ortaya çıkması, öncelikle kozmogonik mitleri daha sonra da antropogonik mitleri meydana getirmiştir. İlkel insanlar mitler vasıtasıyla, tanrı veya yaratıcısını bulmaya çalışmış, evren üzerinde düşünerek onu kafasında şekillendirmiş, kendisinin varoluş öyküsünü yazmıştır. Bundan sonra da bilinmeyene ve geleceğe dair birtakım tahminler ve kehanetler vasıtasıyla kendine bir gelecek tayin etmek istemiştir. Bu noktada, gelecekle ilgili tahminler ve kehanetler yürütülen bir mitoloji türü olarak, eskatoloji diye adlandırılan tür literatüre girmiştir.

Evrenin sonuna dair anlatılar, insanoğlunun bilinmeyene karşı merakını ve gelecek konusundaki kaygılarını dillendirir. İnsanoğlu geleceğe dair hem merak hem de endişe taşır. Eskatolojik anlatılar ve mitler diğer mitolojik türlerden bu özellikleri nedeniyle farklı bir kapsamda değerlendirilir. Çünkü diğer mitolojik türler çoğunlukla geçmiş ve olmuş bitmiş şeyleri anlatırken eskatoloji mitleri geleceği ve henüz gerçekleşmemiş şeyleri dillendirir.

Herkesçe bilinen bir gerçektir ki evrenin bir sonu vardır. Fakat dünyanın bir sonu olduğu düşüncesi, çoğu zaman tam bir yok oluş olarak tasavvur edilmemiştir. Dinler tarihi uzmanı, Eliade '*Demek oluyor ki son, başlangıcın kapsamı içinde yer alır, başlangıç ise sonun.*' (Eliade, 2001: 69) şeklindeki söylemiyle bu gerçeğe işaret eder. Bu durumun döngüsel bir süreç olduğunu anlatmak ister. Çünkü her başlangıcın bir sonu ve her sonun bir başlangıcı vardır.

Karmaşıklıktan düzene yani kaos sürecinden kozmos dediğimiz evrene dönüşen sistem yeniden kaos ortamına dönüştüğünde aslında yeni bir evrenin başlangıç sancıları vardır. Kâinata bir yenilenme ve dönüşüm olduğunu gösterir. Sözelimi kış mevsimi geldiğinde birçok şeyin sonu ve yok oluşu gerçekleşir. Fakat yeniden bahar olduğunda her şey yeniden canlanır ve evren yeniden teşekkül eder. Başka bir deyişle bir son varsa ondan sonra yeni bir oluşumun başlangıcı vardır. Bu tarz düşünceleri ve aşkın olanı ifade edebilmek için mitlerde sembolizm kullanılır (Koç,2018:95). Modern anlayışla ilkel insanın dünyasına bakılırsa sembollere dayalı anlatım kullanan bu mitlerin hayale dayalı

olduğu hatta uydurma olduğu dűşűnűlebilir. Ancak hakikate bakılırsa mitler ilkel insanların evreni algılayış şeklidir. Bu nedenle mitlerin gerçekliği ya da doğruluğu sorgulanmamalıdır. İvgin bu konu hakkındaki; '*Mitolojiler insan medeniyetinin hafızasındaki müzelerdir.*' (İvgin, 2013: 5) şeklindeki tespitiyle üzerinde durduğumuz bu gerçeğe işaret eder.

İnsan topluluklarının kültürel hafızasında kayıtlı olan kutsal anlatıların ve mitlerin nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli teoriler üretilmiştir. Bu teoriler alanın uzmanları tarafından kendi düşünce ve yorumlarına göre şekillenmiştir. Antropoloji, psikoloji, ilahiyat ve dinler tarihi gibi bilim dalları mitlere dair tanımlamaları kendi pencerelerinden bakarak yapmış ve nasıl ortaya çıktıklarına dair kendi teorilerini geliştirmişlerdir. Çeşitli mit kuramları da bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Mitoloji dendiğinde birçoklarının aklına gelen kavram sadece Yunan mitolojisidir. Bu durumun oluşmasının nedenlerinden biri de bakış açılarının merkezinde Batı dünyası ve Avrupa olmasıdır (Kaya, 2011: 12). Bu bakımdan Yunan mitolojisine bakılarak birçok mitolojiyi dışlayan, küçümseyen ve saçma hikayeler olarak addeden kişilerin çokça olduğu bir çağda yaşadığımız bir gerçektir. Bu durum, hakikatin üzerini örtmekte ve mitoloji araştırmalarına ket vurmaktadır. Eğer mitolojik öyküler '*uydurma masallar*' olarak değerlendirilirse, bunlarla beraber bütün yaratılış mitlerine de birer uydurma demek gerekir. Böyle bir kabullenme insanlığın eski dönemlerinde kutsal olarak nitelenen öğretileri ve günümüzde hala kutsal olarak iman edilmeye devam eden dinsel terminolojiyi de uydurma saymamız anlamına gelir. Bu da insanlığın teolojiyle ilgili bütün inanç ve birikimlerinin yok sayılması anlamına gelir. Böyle bir yok saymanın sonucu insanlık tarihinin kültürel olarak çöküşü anlamına gelir.

Mitler geçmişten günümüze değin zaman zaman dinsel söylemlerin bir parçası olmuş çoğu zaman da insan topluluklarının sosyal, kültürel ve siyasi yapıların da önemli bir mevki kazanmış hatta günümüze kadar bile bu mevkisini korumaya devam etmiştir. İşte bu nedenle dini gelenekleri ve bu dinlere mensup olan insanların davranışlarının tahlilini doğru bir şekilde yapabilmek için mitleri ve mitolojiyi iyi anlamak gerektiği kanısını taşımaktayız. Bu tezde halkbilimi

alanında yapılmış bir çalışma olarak hem konuya ışık tutmayı hem de ileride yapılacak daha spesifik ve kapsamlı çalışmalara öncü olmayı amaçlamaktayız.

Mitoloji Yunan mitolojisinden ibaret değildir. Batı merkezli bakış açıları nedeniyle böyle bir algı (Kaya,2011:12) oluşmuş olsa da dünya üzerinde sayısız mitoloji vardır. Diğer milletlerin mitolojilerini küçümsemek ya da dışlamak oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Hele bizim aklımıza yatmadığı için saçma hikayeler nazarıyla bakmak çağımızda yaygınlaşmaya başlayan bir tutumdur. Böyle bir düşünce aklımıza yatmayan ama başka milletlerce kutsal kabul edilen inançları örter ve mitolojiye dair araştırmalara zarar verir.

Mitolojik öykülere 'uydurma masallar' düşüncesiyle yaklaşırsak yaratılışla ilgili tüm mitleri ve inançları da toptan reddetmek zorunda kalırız. Bu şekildeki bir değerlendirme insanoğlunun kutsal gördüğü ve inandığı tüm öğretileri ve hala inanmaya devam ettiği dini bilgileri de uydurma saymak anlamını taşır. Teolojiye dair bütün birikimler de yok sayılmış olur. Bu şekilde bir yok sayma insanlık tarihini ve bütün her şeyi sorgulamayı gerektirir. Bu bakımdan mitolojiyi tamamen inkâr eden veya dışlayan yaklaşımlar halkbilimciler nazarında asla kabul edilemez. Fakat maalesef sadece kendi inancını kutsal kabul eden ve başka bütün inançları reddeden kişilerin çokça bulunduğu bir zamanda yaşadığımız da bir gerçektir. Bu durumsa, yeryüzündeki kaos ortamına zemin hazırlamakta ve gerçeğin üstünü örtmektedir. Ayrıca bir bilim dalı olarak mitolojiyle ilgili araştırmaların zayıflamasına yol açmaktadır. Halbuki gerçek böyle değildir. Mitolojik öyküleri masal olarak görmek bütün kutsiyeti altüst eder. Mitolojiyle ilgili çalışmalar ve bizim çalışmamızda da açıkça görülecektir ki her toplumun ve insanın kendine göre bir kutsalı vardır ve diğer herkes ona saygı duymak zorundadır. Özetle, insanlık tarihi kadar eski olan mitolojiler hakkında önyargısız ve bilimsel yaklaşımlar geliştirilerek derin araştırmalar yapmak hakikati bulmamıza yardımcı olacaktır.

Yavuz GÖZEN

Ankara / 2023

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, toplumları oluşturan ve sürekliliklerini sağlayan unsurların başında kültür yer almıştır. Toplumlar, var oldukları zaman zarfında bir araya getirdikleri kültürel değerleri bir şemsiye altında bir alt nesilden üst nesillere aktararak devamlılığını sağlamışlardır. Bu şemsiyeyi oluşturan unsurların başında ise din, tarih ve edebiyat gelmektedir. Diğer taraftan bu unsurlara ait motifler içeren mitler, kültürün aktarılmasında önemli bir vazife görmüş ve görmeye devam etmektedir. Herkesçe bilinen bir gerçektir ki tarih boyunca dinsel gelenekler birbirlerini etkilemiş ve bir dindeki gelenek diğer bir dine aktarılmıştır. Bu aktarımlarda kültürel etkileşimler söz konusu olduğu gibi mitolojilerde yoğun bir şekilde etkili olmuştur. Dinlerin karşılıklı etkileşimlerinde en önemli rollerden birini de mitler üstlenmiştir. Kùltürler arası etkileşim her zaman tam manasıyla gerçekleşmeyebilir. Yeryüzündeki farklı kùltürlerde anlamı olan unsurlar başka kùltürlerde bir şey ifade etmediği gibi bazen de çok önemsiz bir teferruat şeklinde düşünülüp bir kenarda bırakılabilir. (Yıldırım,2016:65) Bir toplum için çok önemli olan bir şey başka bir toplumda hiç bilinmeyen ya da önem verilmeyen bir şey olabilir.

Din ve mitoloji, insanlığın kültürel hayatını ilgilendiren önemli kavramlardır. Din ve mitoloji ilk zamanlardan bugüne dek insan yaşamıyla girift bir şekilde var olmuşlar, insanlık tarihinin adeta kopmaz bir parçası gibi olmuşlardır. İnsanoğlu, dinin ve mitlerin öznesi olduğu gibi bir yandan da her ikisinin objesi olarak insanlık tarihini meydana getirmiştir. Aklını kullanabilme özelliği sayesinde diğer canlılardan ayrılan insanoğlu, kültürel unsurların inşa edicisi durumuna gelmiştir. Bütün bunları yaparken insanlar dinlerin ve aynı zamanda mitlerin süzgecinden geçmiştir. Dolayısıyla insanoğlunu anlamak için, insanın içine işlemiş olan din ve mit kavramlarını iyi idrak etmek gerekir. Çünkü geçmiş zamanlardan kalma gizli hazinelerin anahtarları, dinlerin ve mitlerin gizeminde saklıdır. Yüzlerce tanım arasından ortaya çıkan ortak düşünce mitin insanlık tarihi kadar eski kutsal hikayeler olduğudur. Gerek psikoloji, antropoloji gibi bilim dalları olsun gerekse sosyoloji, felsefe gibi alanlar olsun mitlere dair

tanımlamaları kendi pencerelerinden bakarak yapmış ve nasıl ortaya çıktıklarına dair teoriler geliştirmişlerdir. Segal, bu teorileri şu şekilde özetler: *'Antropolojiyle ilgili mit kuramı, mitlere uygulanan kültürel kuramlardır. Psikolojiyle ilgili kuramlar, insanın ruh dünyası ve aklıyla ilgili kuramları anlatır. Sosyolojiyle ilgili kuramlar da toplumlar hakkındadır. Yalnız başına bir mit kuramı yoktur.'* (Segal, 2012: 10). Bu da demek oluyor ki, mitlere dair kuramlar farklı yaklaşımlara göre farklı şekillerde tezahür etmiştir.

Dünya üzerindeki değişik coğrafyalar ve insanlığın ortak birikimleri olağanüstü bir gerçeklik alanını var eder. İşte bu alana mitoloji denmiştir. Maalesef bugün hala mitolojiye kutsal hikâye nazarıyla bakanlar azınlıkta kalmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de mitoloji olarak sadece Yunan mitolojisinin akla gelmesidir. Birçoklarına göre kutsal bir öykü olarak tasavvur edilen mitler bir anlatım yöntemi ve aynı zamanda bir ifade tarzıdır. Çeşitli duygular, düşünceler, beklentiler ve inançlar ağırlıklı olarak mitlerin içinde kendine yer bulur. Mitler insana dair yöntemler ve anlatım teknikleriyle metafizik olanı ve bilinmeyenleri anlama çabasıdır. İnsan evrenle ilgili etkileşimlerinde geçerli sayılan ampirik verilere dayalı, gerçekçi sonuçlar alacak şekildeki davranış biçimiyle, evrenin ötesinde bulunan güçlerle yıkılabileceği düşünülen veya metafizik faktörleri içeren farklı iki sistemi düşünebilir. (Mardin, 2002:47-50) Bu sistemler kendi içinde tutarlılık arz ederler.

İnsan, kim olduğunu algıladığında kendisini ve evreni var eden bir yaratıcı fikri üzerinde düşünmeye başlamıştır. Gerek felsefi gerek mitolojik olarak yaratıcıya dair bir anlayışı fikriyatına uygun olarak vücuda getirmiştir. Vico, ilk insanlarda soyut düşünme yeteneğinin gelişmediğini düşünür. Soyut düşüncenin yerine hayal kurma ve imge oluşturma gücü var olmuştur. 'İnsan her şeyin ölçüsüdür' şeklindeki felsefi tartışmayı mitolojik anlatılara kadar ulaştırmak mümkündür. Bilinmeyen olgular bilinen ve var olanla açıklığa kavuşturulabilir (Akkaş, 2008: 86). İnsanlık tarihi boyunca bu yaklaşım var olmuştur. İnsanlar, anlayamadıkları şeyleri bildikleri ve gördükleriyle anlamlı hale getirmişlerdir. Sözelimi, teogonik mitler olarak bilinen tanrıları konu edinen mitlerde insan toplulukları kendileri ile tanrıyı ya da tanrıları genelleme yoluyla fiziki veya davranış olarak

özdeşleştirme yoluna gitmişlerdir. Tanrılarını yaratıcı olarak tanımlamışlardır. Tanrı ya da tanrılar yalnızca insan görünümünde değil aynı şekilde insana benzer davranışları yapan karakterlerdir. Teogonik mitlerin birçoğunda tanrı diye tahayyül edilen karakterlerin insansı özelliklerin yanı sıra hayvana benzeyen vasıfları olduğu da görülebilir. Sözelimi Mısırlıların mitolojilerinde göklerin Tanrısı olarak bilinen Horus, bazen erkek, bazen bir şahin bazen de sfenks olarak tahayyül edilir. Horus'un gözü çoğu zaman güneş ya da ay olarak düşünülür (Doyle, 2012: 82). Çinlilerin mitolojisine göre Fuxi ve kardeşi Nüwa birçok kere insan başı olan ve gövdesi yılan veya ejderha olan bir şekilde tahayyül edilmektedir (Trutanow,2012: 334). Türk mitolojisinde ise Tanrı kavramı zıt özellikleriyle tasavvur edilir. İyilik kavramı Ülgen olarak bilinen insan şeklinde tasavvur edilen bir tanrıyla karşılanır. Kötülük kavramı ise Erlik olarak adlandırılan yer altının hâkimi sayılan bir canavar şeklinde tasvir edilir. (Çoruhlu, 2000:52). Düalist yaklaşım Zerdüşt dininde olduğu şekliyle ya da geleneksel Çin felsefesi içinde de yaşatılan bir yaklaşımdır. Çin felsefesinde, yin ve yang, evrende var olan cevherlerdir. 'Yin ve yang'ın cevherleri çeşitli ölçülerde birleşmesiyle tüm varlıklar meydana gelmiştir. Çince'de 'yang' Türkçede 'yarug' anlamında erili, 'Yin' ise Türkçede 'yer' anlamıyla dişili temsil eder (Esin,2004:64). Tanrılarının tasvir edilmelerinde çeşitli amiller söz konusudur. Bunların başında davranışsal olarak görselleştirilmeleri gelmektedir. Gökalp, Çin tavsifinin Türklerde bulunduğunu, Çinlilerdeki yin-yang yani iyilik-kötülük tavsifine benzediğini, yin-yang düşüncesinin Türklerde yoruk ve kararğ şeklinde olduğunu belirtmiştir (Gökalp,73:74).

Günümüzün yoğun keşmekeşi içinde ve çağdaş dünya ile halka dair efsaneler geri plana atılmaya başlamış ve halk sadece amele sınıfı gibi görülmeye başlanmıştır. On dokuzuncu asırda Avrupa toplumlarında, şehirli, soylu tabaka ile taşralı alt sınıflar arasında kalanlar, 'halk' olarak adlandırılmaktaydılar. Bu tanımda yer alan halk tabakasının en önemli özelliği muhafazakâr olmaları ve manevi değerlerini hala yaşatıyor olmalarıydı. Daha çağdaş bir halk tanımı ise halkbilimci Dundes tarafından şöyle yapılmıştır: *'Bir grupta aidiyet olarak görülen aralarında en azından iki ortak özellik faktörü olan, ortak hisleri paylaşan topluluktur. Bu topluluk bazen küçük bir aile gibi bazen de bir ülke gibi*

kalabalık bir toplum olabilmektedir' (Dundes,2003:25). Halk kavramını en geniş şekliyle bu tanımla karşılamak mümkündür.Türk Edebiyatında halkbilimden bahseden ilk yazı Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan 'Halk Medeniyeti-I, Başlangıç' isimli makaledir. 'Halka Doğru' dergisinde Temmuz 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Gökalp, bu makalede '*halkiyat*' tabirini kullanarak Türk Halkiyatını yani halkbiliminin kadrosunu sekiz başlık şeklinde inceler. Bu başlıklar; halka dair olan felsefe, ahlak, dil, hukuk, ekonomi ve benzeri başlıklardır. (Gökalp, 1913:107). Türkiye'de edebiyat terimi olarak '*folklor*' yani halkbilim terimini ilk defa, Türk folklor çalışmalarının öncü ismi Fuat Köprülü kullanmıştır. Köprülü'nün '*İkdam*' gazetesinde Şubat 1914 tarihli sayıda "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folk-lore'" isimli makalesi yayımlanmıştır. (Köprülü,1914) Halka ait olan, halkın malı olmuş ve halkın değeri haline gelmiş olan şeyler halkbilimi adlı disiplin tarafından incelenir. (Artun, 2010: 2). Halkbilimi alanında çalışmalar yapmış olan Örnek, '*Bir ülkenin veya belli bir bölgenin yaşayan halklarına dair gerek maddi (somut) gerekse manevi (somut olmayan) kültürün oluşturduğu ürünleri inceleyen, bunları alanına has yöntemlerle toplayan, derleyen, gruplandırarak yorum katan ve sonunda bir terkibe ulaşmayı hedefleyen ilim dalı*' (Örnek, 2000:15) olarak halkbilimini tarif eder. Halkbilimi alanında bu disipline ilişkin kapsamlı bir değerlendirme ve daha uygun bir tanım Çobanoğlu tarafından yapılmıştır. O'na göre,'*Halkbilimi,en azından bir ortak faktörün aralarında bulunduğu bir topluluğa ilişkin maddi, manevi kültürel ürünleri ve bunların ortaya çıkarılmasını inceleyen, bunları derleyen, sınıflandırarak yorumlayan, karşılaşılan toplumsal problemlerin çözüm yoluna ilişkin öneriler getiren bilim alanıdır.*' (Çobanoğlu, 2016: 24) Bu tanım gerçekten çok kapsayıcı bir tanım olmuştur. Halkın ortak değerlerinden önemli bir tanesi de dini değerler ve ritüellerdir.

Çağdaş dönemlerin çok öncelerinde, dini ritüeller kullanarak halk tabakalarını bir arada tutan bazı yöneticiler, dinin bu özelliğiyle halka kendilerini onaylatma ve onları toplu bir şekilde tutma amacı gütmüşlerdir. İnanca göre insanoğlu Tanrının üstünlüğünü kabul ettiğinde Tanrı ona kut vermiş ve onu dünyaya yönetici olarak görevlendirmiştir (Yazıcıoğlu,1996:102). Söz konusu çağlarda Tanrı veya tanrıların, kral ve yönetici kesimin eylemlerini

belirlediği şeklinde bir kanı taşınmıştır. Bu şekilde hiyerarşik yönetim genişletilerek yukarıdan aşağıya doğru hükmünü sürdürür (Collingwood, 1990: 33). Buna örnek olarak eski Türk kavimlerinin inancına göre her zaman Tanrı ile kağanlar arasında, kağanların Tanrı'nın buyruklarına uyması hususunda bir iletişim olduğu düşünülür (Yıldırım,1998:115). Eski Türk kitabelerinde '*Tanrı gibi Gökte var olmuş Türk Bilge Kağan*' (Orkun,1994:164) sözleri buna delil teşkil eder. Aynı durum Çin devletlerinde de geçerlidir. Çin anlayışında imparator ülkeleri tanrının temsilcisi olarak yönetiyordu. Çin imparatorları '*göğün oğlu*' olarak anılıyordu (Candan,2004:24). Japon inancına göre de imparatorun güneşin oğlu olduğuna inanılıyordu. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Romalıların devlet dinleri, devletin varlık ve birliğini koruyarak bütün yurttaşların sadakatleri ve bağlılıklarını sağlamak için inançlar ve ritüellerden oluşuyordu. Bu inançlar devletin varlığı için gereken bazı tapınma ritüellerinin ifa edilmesiyle yürütülen bir dünyevi yapıdan ibaretti (Dürüşken,2000:15). Fakat XVII. asırdan sonra toplumsal uyanışla ve modernist düşüncelerin yaygınlaşmasıyla, meşru görülme ve halk tarafından kabullenme daha akılcı ve realist bir şekle girmiştir. Dinin etkisi ise zamanla azalmıştır. Fakat bazı konularda hala kutsallık atfedilen konular yaşatılmaya devam etmiştir. Bunun sebeplerinden belki de en önemlisi henüz işlevini yitirmemiş olmasıdır. Çünkü dinin önemli fonksiyonlarından biri de metafiziği algılamaya yönelik bir özellik taşımasıdır. Bu bağlamda dini gelenekler her dinin kendi teolojik yapısına uygun tarza göre çeşitli tasavvurlar geliştirmiş ve geliştirmeye devam etmektedir. Bu çerçevede politeist, düalist ya da monoteist dinler arasında farklar oluşmuştur.Halkbilim kuramlarından işlevsellik kuramı, eğer kültüre dair bir öge, sosyal olarak toplum düzeninin sürdürülebilirliğine katkı sağlıyorsa, o derece anlamlı olur ve canlılığını korur, şeklinde ifade edilir. İşlev ifadesi konu edinen kültürel ögenin katkısı devam ettiği sürece korunur (Çobanoğlu, 1999: 229). Bu bağlamda gerek din ve gerekse mitolojik ögeler bir şekilde kültüre katkı sağlamaya devam etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir. 'Mit' kavramının, diğer kutsal veya tarihsel aktarım türleriyle ilişkisi de önemli bir konudur. Burada bizim çalışmamız daha çok dini anlatılar ve yorumlarla mitsel anlatıların benzer ya da farklı yönlerini vurgulamak üzerine kurgulanmaktadır.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ, ESKATOLOJİ ÜZERİNE YAPILAN BELLİ BAŞLI ARAŞTIRMALAR, ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmamızda öncelikli olarak dini geleneklerde mevcut olan eskatolojik mitlerin bu dinlerdeki etkileri, konuları ve nasıl anlaşıldıkları üzerinde durulmuştur. Bu araştırmanın konusu olan eskatolojinin bir mitoloji türü olması dolayısıyla, mitoloji ve eskatoloji mitlerinin incelenmesi olmuştur. Mitler ve onların alt kategorileri ile ilgili bilgilere temas edilmiştir. Önceden bu alanda ortaya konulmuş eserler ve yapılmış araştırmalar irdelenmiş, mitolojinin bir alt dalı olan eskatolojinin kuramsal olarak üzerinde daha kapsamlı durulmuştur. Ayrıca, din, eskatoloji ve mitoloji ilişkileri detaylıca ele alınmıştır. Dini kaynaklarda kıyamet olgusu ve bu alanda gelmiş rivayetler eskatoloji mitleriyle karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma tamamlandığında dini literatürdeki kıyamet tasvirleri ve eskatoloji mitleri karşılaştırılmış olacak, böylece örtüşen ve çelişen noktalar -varsa- tespit edilecektir.

Dünya mitolojilerinde en çok eskatoloji mitlerinin birbirine benzerliği üzerinde durulur. Hakikat şudur ki Orta Doğu'dan Güney Amerika'ya Afrika'dan Avustralya'ya kadar dünyanın değişik bölgelerinde ve farklı kültürlerde insanlığın nasıl bir sonla karşılaşacağını anlatan mitler şaşırtıcı bir biçimde birbirlerine çok benzemektedir. Bu mitlerin benzeşimi temel olarak dinler ve kültürler arası etkileşimin varlığıdır.

Dinlerin karşılıklı etkileşimlerinde en önemli rollerden biri de mitler tarafından üstlenilmiştir. Kutsala dair bir öykü olan mit aynı zamanda bir ifade tarzı ve bir anlatı türüdür. Semavi dinlerin etkisiyle dönüşüme uğrayan mitler aynı şekilde farklı kültürlere de etki etmişlerdir. Etkileşim alanları ve bu etkilerin boyutunu tahmin etmek nerdeyse imkansızdır. Farklı zaman dilimlerinde ve farklı şartlarda nasıl olmuş da insanlar benzer mitler üretmiştir? Bu sorunun cevabını vermek de çok güçtür. Hepsinin ortak yanı bunların bir inanç sistemi içinde var

olmasıdır. İşte bu inanç kavramı onu kutsal yapmıştır. Bu şekilde duygu ve düşüncelerin yanı sıra inanç kavramı da mit içinde yer edinmiştir. Sonuçta mitler bilinmeyi anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kısaca söylemek gerekirse mitler, insan bilincinin, evrenin ürpertici gizemiyle uyandırılmasını sağlar. Ayrıca mitler, insanoğlunun karşılaştığı gizemleri yorumlamasına yardımcı olan imgeler ve simgeler geliştirmesini sağlar.

Mitlerin uyduruk öyküler veya hayali masallar olarak düşünülmesi insanoğlunun kutsala dair düşüncelerini anlamayı zorlaştıracaktır. Mitler hakkında yaptığımız bu çalışma sonucunda edinebileceğimizi düşündüğümüz pek çok bilginin olduğu sonucuna ulaştığımızı söyleyebiliriz. Mitlerin, bazıları tarafından sanıldığı gibi uydurma şeyler olmadığı düşüncesi araştırmamıza konu olmuştur.

Mitolojiye dair terimlerin tanımı ve mitolojilerin sınıflandırılması hakkında yapılmış araştırmalardan çeşitli bilgiler araştırmamız içinde verilmiştir. Farklı bilim insanlarının mit tanımları ve yaptıkları sınıflandırmalar üzerinde durulmuştur. Mitlerin kâinatı anlamaya çalışan insana ne tür bilgiler verdiği ve gizemleri nasıl çözdüğü tartışılmıştır. Çünkü mitler vasıtasıyla doğaya bir ayna tutarak varlığın gizemi ve gizemin varlığı çözüm bulur. Böylelikle bir tür kozmoloji oluşmasını sağlar (Campbell, 1995:35). Mitler insanın yaşamına dair birtakım ipuçları ve dünya hayatının amacı hakkında sorulan sorulara verilen cevapları barındırır (Bultmann, 1962:10). Mitlerin önemi de bu nokta da ortaya çıkar. Mitler günümüzde bile yaşamın bir parçasıdır.

Sosyal bilimlerin genel karakteristik özelliği olarak hiçbir şeyin tek bir sebebi ve tek bir sonucu yoktur. Sosyal bilimlerin bir dalı olarak halkbilim disiplini de belirsizlikler içerir. Bu durum, folklorun kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Halkbiliminin doğasından kaynaklanmakta olan bu belirsizliklerin yanı sıra farklı yöntemlere sahip, amaçları ve bakış açıları farklı olan araştırmacıların ortaya koydukları çeşitli tezler ve önermeler de birtakım çelişkilere neden olur. Her kuram ve bu kuramlara dayanan tanımlar, kendine özgü araştırma sahası içinde tutarlı olsa da sonuçları bu olguların farklı boyutlarını ortaya çıkarır. Bu nedenle sonuçları birbirini tamamlar nitelikte kabul edilebilir.

Mit ve destan arasındaki ayırım zorunlu bir ayırımdır. Destanlar, eskiden yaşamış toplumlarda, halkın hayatına doğrudan etkisi olan zorunluluklar ve savaş, göç veya doğal afet gibi çeşitli hadiseler nedeniyle büyük izler bırakan; büyük mücadeleler, zaferler veya mağlubiyetler gibi duygulara hitap etmiş tarihi vakaların işlendiği, coşku ve heyecana dayalı yüksek duygulu öykülerdir (Yardımcı,2008: 57). Buna karşın mit çok daha eski ve kozmik zamanların kutsal öyküsüdür. Tabi ki bir anlatıyı mutlak surette mit, efsane, destan veya masal şeklinde bir etiketleme zorunluluğunu, halkbilimci Linda Dégh'in tabiriyle "*deli gömleği giydirme*" (Dégh, 1994) teşebbüsü olacağı düşünülmektedir. Bu türden bir yaklaşımda Dégh'in vurguladığı konu, folklor ürünlerinin tasnifinden ziyade, bunlar vasıtasıyla bu ürünleri ortaya koyan kişilerin kendileri ve dünya hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulmasının amaçlanması gereğidir. İster gerçek olarak kabul edilsin isterse edilmesin mit, hayatın bir yorumunu sunar ve kutsal olanla bir bağlantı sağlar.

Mit hem hayatın başlangıcıyla hem de hayatın sonuyla ilgilidir. İnsanların hayattan beklentilerini ve umutlarını yansıtır. İnsanlara hayatın anlamını ve değerini gösterir. İnsanlığın kadim hikayeleridir. Toplumlar varlıklarına dair izlerini bulabilmek amacıyla eskiden beri bu kadim hikayeler vasıtasıyla geçmişlerini günümüze taşımıştır. Bu bakımdan konuya özellikle batıda önem verilmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Fakat ülkemizde mit araştırmalarına -birkaç bilim adamının çalışmaları hariç- yakın zamana kadar, fazla ilgi gösterilmemiştir. Bunun nedenlerinden birisi olarak mitlerin 'uydurma' efsaneler olarak algılanması ve mahiyetinin ciddiye alınmaması önemli bir faktör şeklinde göze çarpar. Son zamanlarda ülkemizde mitolojiye doğru yoğun bir ilgi artışı olduğu gözden kaçmayan bir gerçektir. Başta Sümer mitolojisi olmak üzere çoklukla çeviri eserlerde mitolojiye dair yoğun bilgiler yer almaktadır.

Mitolojinin bir alt başlığı olarak eskatoloji dünyanın sonunda gerçekleşmesi beklenen olayları anlatır. Eskatolojinin incelediği temel meselelerin birincisi kıyamet diye tabir olunan evrensel helak yani evrenin yıkılması ikincisi ise birey olarak insanın ölmesi yani insanın sonudur. Ölümden sonra devam edecek olan öteki dünya tasavvurları ahiret cennet ve cehennem gibi uzamsal kavramlar da

eskatolojinin kapsama alanına girer. Bu bakımdan dini inanışlar ve eskatoloji daha çok örtüşür. Çünkü dinlerin de temel inançlarından biri ahiret inancıdır. Birçok kültürde küçük kıyamet olarak tanımlanan ölüm gerçeği ve insanın ölümü üzerine kurgulanmış mitler, ritüeller, törenler, kabirdeki hayat, ahirette yaşanılacak hayat, Araf, berzah, haşir ve neşir gibi kavramlar eskatolojik mitler alanına girer. Kıyametten sonraki olaylar, yargılanma, kurtuluş veya helak oluş, ebedi yaşam, cennet veya cehennem gibi konular da bu kapsamdadır.

Eskatoloji mitleri üzerine çalışma yapılmak isteniyorsa özellikle medeniyet havzalarında neşet etmiş olan kutsal metinlere bakılmalıdır. Çünkü kutsal kitaplarda anlatılan kıyamet bölümlerinin çoğunluğu mitsel anlatılarla benzerlik gösterir. Bu bakımdan Kuran, Tevrat ve İncil'de birbirine anlam olarak yaklaşan veya birbirini tamamlayan ayetler bulunabilmektedir. Bunlarla beraber yorum içeren tefsirler bazı hadisler ve rivayetlerin beslediği kaynaklar kutsal kitaplarda bulunabilecek olandan daha fazla benzerlik taşırlar.

İçinde yaşadığımız evrenin bir gün son bulacağı fikri hemen bütün insanlarca kabul edilen bir gerçekliktir. Genel kabul gören bir mesel olarak başlangıcı olan her şeyin mutlaka bir sonu da vardır. Bununla beraber dünyanın bir sonu olduğu düşüncesi, çoğunlukla tam bir yok oluş olarak tasavvur edilmemiştir. Belki de yeni başlangıçlara gebe dir. Bu konuda Eliade '*Demek oluyor ki son, başlangıcın kapsamı içinde yer alır, başlangıç ise sonun.*' (Eliade, 2001: 69) diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir. Tarih boyunca yok oluş yaşamış birçok toplum olduğu arkeolojik çalışmalar sonucunda keşfedilmiştir. Bu durum döngüsel bir süreç olarak karşımıza çıkar. Her başlangıcın bir sonu olduğu gibi her sonu olanın da yeni bir başlangıcı vardır.

Dünyanın sonuna dair olan mitler, insanların gelecek konusundaki kaygılarını ve bilinmeyen şeylere karşı merakını izah eder. İnsanoğlu geleceğe dair hem bir endişe hem de merak hissiyle doludur. Araştırmamızın konusu olan eskatolojik mitler diğer mitolojik türlerden farklı bir kapsamda değerlendirilir. Diğer mitolojik anlatılar geçmişte olduğu tasavvur edilen şeyleri anlatırken eskatoloji mitleri gelecekte olacağı düşünülen henüz gerçekleşmemiş olayları anlatır.

1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İnsanda fitraten var olan zekâ, geleceğe şekil verebilir fakat geçmişini değiştiremez, geçmişte yaşananları silemez. Geçmiş değişime maruz kalmaz. Ancak gelecek şekillendirilebilir. Gelecekte yaşanılacak olanları daha güzel hale getirme çabası her zaman gündemde kalmıştır. Rönesans, Reform gibi aydınlanmaya dair hareketlerle bilim ve teknik alanında ilerleyen Avrupa toplumları bu keşifler vasıtasıyla hayatı yorumlamaya ve anlamlandırmaya başlamıştır. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle edebiyat, sanat ve antropoloji gibi kültürel alandaki çalışmalar bunu göstermektedir. Aynı ilgi mitoloji için de geçerlidir. Batıda bu çalışmalar yoğun bir şekilde devam ederken ülkemizde aynı yoğun ilgi gözlemlenmemektedir.

İnsan geçmişten itibaren, üzerinde yaşadığı dünya ve evren hakkında düşünmüş; kendinden üstün varlıkların ve tanrıların nasıl olduğunu bulmaya çalışmıştır. Düşüncelerini ve ulaştığı sonuçları yeni topluluklara aktarmıştır. Jung, mitleri kolektif bilinçaltı şeklinde tanımlar. İnsan toplumlarının hafızasının hatta milletlerin DNA'sının mitler olduğu söylenebilir. Mitler milletlerin şuurunu ve bilinçaltısını ortaya çıkaran sembolik ifadelerdir. Bayat; *'Geçmişte mitoloji nesnel bilgilerin yerini almışsa da İleriki zamanlarda hiçbir şekilde kesin bilginin kaynağı şeklinde kullanılmamıştır. Mitolojilerde kozmik bilgi, sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır.'* (Bayat, 2007: 16). Mitolojiler aslında, soyut kavramları, evrensel gerçekleri anlaşılabilir kılmak için var olmuşlardır. Mitolojinin temel niteliği kutsalın önemini vurgulamaktır (Tecimer, 2006,23-24). Mitolojilere ne şekilde yaklaştığımız önem arz eder. Eliade'nin mitlerle ilgili şu açıklaması bu bakımdan oldukça önemlidir:

'Kutsal olanın ortaya çıkmasının biçim ve vasıtaları, bir millettten diğerine, bir medeniyetten başka bir medeniyete göre değişir. Fakat 'paradoksal' olan her zaman vardır. İşte orada kutsal olan ortaya çıkar. Düşünce veya birtakım davranışlarla, nispeten mutlak olması biter. Dine dair tecrübelerin özelliklerini idrak etmek için bu çok önemlidir.'

Eğer biz, kutsal olanın tüm görünülerinin, kaynak olarak ortak özellikte olduğunu, kutsal olanın ince çizgisiyle aynı temel yapıyı temsil ettiğini ve aynı diyalektik ile açıklandığını idrak edersek insanlık tarihinin dini eğiliminde mühim bir kesintinin olmadığını görürüz' (Eliade, 1993:157).

Kutsalın önemi sembolik olarak anlatılır. Bazıları mitlerin tamamen hayal ürünü olduğunu ve uyduruk masallardan ibaret olduğunu düşünür. Tezimize göre gerçekte mitler kutsalla iç içe olan ve metafiziği anlatan hikâyelerdir. Bu nedenle derinlemesine incelenmesi gereklidir. Kutsalı anlatan hikâyeler olduğu düşünülen mitleri önyargılardan uzaklaşarak ve bilimsel yöntemi benimseyerek incelemek gerekir. Mitleri doğru veya yanlış diye yaftalayarak ve ayırım yaparak yapılan incelemelerde mitlerin kutsalla olan ilişkisi asla tam olarak anlaşılabilir. Mit ve efsane kavramlarıyla ilgili olarak, bu iki türün arasındaki ayırımın temelinde çoğunlukla ikisinin de farklı disiplinler tarafından ele alınması yatar. Bilim dünyasında mit araştırmaları, antropoloji başta olmak üzere, dinler tarihi, felsefe ve psikoloji gibi ilim dallarını daha fazla ilgilendirmiştir.

Halkbilimi alanında çalışma yapanlar mitleri bir tür olarak folklor içinde incelemeye alsalar da maalesef diğer türler kadar üstüne eğilmemişlerdir. Özellikle ülkemizde efsane ile ilgili araştırma yapanlar, mitlerin ayrı bir tür olduğunu kabullenip efsane ve mit arasındaki farklılıkları ya da benzerlikleri açıklamaya çalışmışlardır. Bazıları da efsane hakkındaki incelemelerini mit türünü de dâhil ederek çalışmışlardır. Mitlerin tanımı yapılırken yaratılışa dair efsaneler, şeklinde adlandırmalar kullanmışlardır. Konu hakkında çalışmaları bulunan halkbilimci Boratav, ikisi arasında herhangi bir ayırım yapma ihtiyacı hissetmemiştir (Boratav, 1969: 106-117). Yani mit ve efsaneyi aynı kefede değerlendirdiği söylenebilir.

Mitin başlı başına bir tür kabul edilmesinin doğru olacağını düşünmekteyiz. Bununla ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: 'Efsaneler ve mitler aynı başlık altında incelenebiliyorsa niçin mit ve efsane farklı şekilde tanımlanıyor?' Özellikle ülkemizde halkbilimcilerin tarihî dönemlere ait edebî bir tür olarak düşünmelerinin neticesi olarak miti, tarih öncesi arkaik dönemlere hapsetmeleri

ve sadece birkaç araştırmacının (Eliade ve Malinowski gibi) tanımları çerçevesinde değerlendirmesi, mitin folklor araştırmalarının dışına itilmesinde temel sebep olarak gözükmüyor. Kuramsal olarak her ikisini ayrı olarak görüp sahada mit türünü efsanenin alt başlığı gibi görmek tutarsızlık ifadesidir.

Geçmişte ve günümüzde mitlerin, gerek belirli dini söylemlerin bir parçası olarak gerekse toplumların sosyal ve kültürel yapısının bir uzantısı olarak insan yaşamında önemli olduğu çok iyi bilinmektedir. İşte bu nedenle insanı, insana özgü düşünceleri, inançları ve davranış kalıplarını ya da insanların dini geleneklerini anlamak için mitlerin de göz önünde tutulması gerekir. Mitlerin işlediği konular itibariyle ayrıldığı kategoriler varsa da bunların en önemlilerini kozmogoni ve eskatoloji mitleri oluşturur. Çünkü bunlardan biri hayatın başlangıcını diğer i se sonunu anlatır. İnsanların dünya ve hayata dair hayallerini, beklentilerini, umutlarını yansıttığı için ve insanlar için hayatın anlamını, değerini gösterdiğinden ötürü, eskatolojiye dair mitlerin ayrı bir yeri vardır. Bu da konunun hassasiyetini artıran bir faktördür.

Eskatoloji mitleri insanların beklentilerini ve geleceği konu edindiği için, ayrıca hayatın anlamını ve değerini gösterdiğinden dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Eskatoloji dünyanın sonunda gerçekleşecek olan olayları anlatır. Bu anlatılarda dünyanın değişimleri tasvir edilir. Göğün ve yerin parçalanacağı dünya ve üzerinde yaşayan insanların yok olacağı her şeyin alt üst olacağı sondan bahseder. Dünyanın hızla ilerlediği bu akıbet ile ilgili bilgiler verirken bunun neden ve sonuçları hakkında da bilgiler verir. Özellikle eskatoloji, konusu itibariyle diğer mit türlerinden farklı bir boyuttadır. Bütün diğer türler geçmişte olmuş bitmişi anlatıyorsa da eskatolojik mitler henüz yaşanmamış bir gelecekten bahsetmektedir. Bu bağlamda geleceği şekillendiren insanlar için bu mitler hem bir kehanet hem de bir uyarı mahiyeti teşkil etmektedir. Bu mitlerin ortak noktası hepsinin korkunç bir son bekliyor oluşudur.

Mitolojik veya dini olsun, bu tarz anlatılara göre, insanlar kendilerine hediye edilmişi olan dünyayı kirletmişi ve cezaya müstahak olacaklardır. İnsanoğlu yapacağı varsayılan hataların önlemini almazsa bu hatalar gerçekleşir ve kıyamet diye adlandırdığımız hadiselerin yaşanması kaçınılmaz bir hal alır. Bu bakımdan eskatoloji, mutlaka araştırılması ve üzerinde önemle durulması

gerekli olan bir alan olmuştur. Geleceğe dair öngörü ve kehanetlerin şaşırtıcı biçimde benzeşmesi bugünlerde eskatolojiye olan ilgiyi artırmış ve eskatoloji mitlerinin gerçekliği sorgulanır olmaya başlamıştır.

Eskatolojiye dair inanışların ve mitlerin gelişmesinde ve yayılmasında yaşanan hayatın doğrudan bir ilgisi olmakla beraber, tek etkinin içinde bulunulan ve yaşanan şartlar olduğunu söylemek yanlış olur. Çünkü bazı dini ve mitolojik geleneklerde, içinde yaşadığımız dünyanın bizatihi kendisi kötü kabul edilir. Bunun yanı sıra diğer bazı inançlarda ve mitolojilerde ise yeryüzünün bir takım kaotik güçlerin kontrolünde olduğuna inanılmaktadır.

Yeryüzünün, gökle yer altı dünyalarının birleşme alanı olduğu gibi, aynı şekilde zıt güçlerin bir mücadele alanı olduğu düşüncesi bazı mitolojik inançlarda sıklıkla işlenir (Ocak,1983). Bu türden inançlar ve düşünceler insanların yeryüzüne ve dünya hayatına soğuk bakmalarına ve kötülüklerin kaynağı olarak görmelerine neden olmuştur. Böylelikle bir son beklentisine de zemin hazırlanmıştır. Eskatoloji mitleri de insanların geleceğe yönelik bu türden beklenti ve isteklerine yönelik bir anlam kazanmış olmaktadır. Çünkü inanılan değer ve yargılarla, zenginlik ve refah içinde bir toplum beklentisi herkesin hayalini süsler. Bu türden beklentilerin birçoğu eskatolojide hayat bulur.

Yeryüzündeki hiçbir mitolojik ya da dini inanç dünyanın ebedi olduğu veya iyiye, güzele doğru evrileceği, bütün problemlerin sonsuz çözüme kavuşacağı şeklinde bir gelecek anlatmaz. Bütün bu tasavvurların gerçekleşmesi için bir öncelikler bir kıyamete ve yeniden başlangıca ihtiyaç olduğunu hissettirir. Kıyamete dair fikirlerde Tanrının insanoğluna yeni bir şans vereceğine ilişkin düşünceler anlatıların temelini oluşturur. Mistik veya felsefi olarak birtakım inanç müntesipleri de dünya hayatının kötü olduğunu veya dünyaya değer verilmemesi gerektiğini zikreder. İnanç noktasında böyle düşünenler bağlılıklarına dünya hayatının geçici ve değersiz olduğunu sık sık telkin ederek dünyaya bağlanmalarını tavsiye eder. Bu düşünceler eskatolojik beklentilerin yayılmasında etkili olmuştur. İslam inancı içerisinde de bu tarz inanç ve düşünceler yayılım göstermiştir. Hatta Hz. Muhammed bir hadisinde dünyanın lanetlenmiş olduğunu söylemiştir. (Tirmizî, Zühd: 14) Bu hadisi temel alan pek çok tasavvufi ekol Müslümanlar arasında yayılım göstermiştir.

1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanlar, psikolojik ve sosyolojik olarak, dünyanın sonunun hızla yaklaştığını düşündüklerinde beklenen güne odaklanırlar. Bu beklenen günde ise dindeki ifadeleriyle dağlar yerinden oynayacak ve denizler köpürecektir. Dini anlatılar ve mitolojiler bu son gün hadisesinde garip bir şekilde benzeşim göstermektedir. İşte bu argümandan yola çıkarak, araştırmamıza dini unsurlar ve mitolojik anlatılar kıyaslaması şeklinde devam ettik. Çalışmamızda dinlerle mitlerin arasındaki ilişkiyi, dinlerin ve mitlerin bir şekilde birbirine kaynak olmasını ya da ışık tutmasını ve dini anlatılardaki mitlerin açığa çıkarılmasını amaç edindik. Çalışmada ayrıca dini anlatıların özellikle eskatoloji mitleriyle benzer ve farklı yönleri ele alındığı gibi bir yandan, dini anlatıların mitlerden hangi noktalarda faydalandığı da esas alınmıştır. Eskatoloji mitlerinde dini anlatım kullanımı ile dini unsurlara dair yapılanmalar irdelenmiştir.

Mitolojiler birçok dinde kendine yer bulmuş, başlangıçta bir efsane ya da menkıbe nev'inden düşünülüp anlatılırken zaman içerisinde dinlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle eskatolojiye dair mitler, bir öğretim metodu, bazen ödül bazen ceza nev'inde bir yaklaşım sergilenerek anlatılmış, böylece geleceğe dair vaatler ve korkutucu senaryolar her dinde eskatolojik bir mitoloji oluşturmayı başarmıştır. Birçok toplumdaki kültürel yapı ve sıklıkla yaşanan kaos ortamları insanların yaşadıkları hayattan hoşnutsuz olmaları hayal ve beklentilerini geleceğe yönlendirmiştir. Bu nedenle eskatoloji mitleri insanların geleceğe yönelik bu beklentilerine yön vermenin ötesinde aynı zamanda bu beklenti ve inançlara anlam kazandırmıştır.

Mitolojik anlatıların bazıları dini bilgilerle örtüşürken bazıları ise ayrılmaktadır. Bunun belki birden çok sebebi olabilir. Mitolojik öykülerin kutsal kabul edildiği toplumlar için inanç unsuru olarak görülmesi bazı toplumların dini akidesinin temelini mitlerin oluşturduğu sonucunu doğurur. Birçok toplum için din dışı kutsallara en iyi örnekler mitlerdir. Çünkü özellikle arkaik toplumlar için mitlerle din eşit kavramlar olarak düşünülür.

Bütün dinlerde kıyamet ve dünyanın sonu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Sümer, Mısır, İran ve Mezopotamya denilen bölgelerdeki

eskatolojik anlatıların hemen hepsi dünyanın kozmik olarak yok olacağını anlatıldığı hikayelere sahiptir. Fakat reenkarnasyon inançlarının revaçta olduğu toplumlarda mesela Hint mitolojisinde kozmik olarak yok oluş hikayelerine pek rastlanmaz. Çünkü bu kültürlerde insanların sürekli yaratım içinde oluşu ve tam bir yok oluşun olmadığı inancı hakimdir. Dünya mitolojilerinin çoğunda ise eskatoloji mitlerinin benzerliği dikkat çeker. Bütün bunlardan yola çıkarak çalışmamızda metinlerarası bir yaklaşımla mitolojik unsurlar ve dini kaynaklarda yer alan kıyamet tasvirleri karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Dini inançlar ve mitolojik unsurlar –eğer varsa- benzer ve farklı yönleri ele alınarak ortaya konulacaktır.

Son dönem antropoloji araştırmacılarından Harari, dinin tanrı tarafından değil, bizzat insanların kendisi tarafından ortaya çıkarıldığını ve sosyal işlevi olduğu müddetçe topluluklar içinde var olacağını düşünmektedir. (Harari, 2017: 192). Bu görüşüyle mit ve dini gelenekleri bir kefeye koymuş olduğu düşünülebilir. Dinsel gelenekleri anlamak için bu dinsel geleneklerde var olan mitolojik unsurları anlamak bir zorunluluk arz etmektedir. İster gerçek olarak kabul edilsin ister edilmesin mitler hayatın bir yorumunu sunar ve diğer bir deyişle kutsalla kutsal olmayan arasında bir bağlantı kurar.

Dini anlatılara kronolojik bir yaklaşımla bakmak mümkün olsa da mitler için bunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü mitler arasında net bir kronolojik sıralama yapmak neredeyse imkansızdır. Ayrıca her bir dinsel anlayışa mitlerin farklı etkisi olması da söz konusudur. Her din anlayışı için mitlerin, farklı algılanması doğal bir durumdur. Bazı dinlerin mitolojilerle iç içe olduğu söylenebilir. Kuşkusuz böyle bir durum belirttiğimiz etkileşimlerin bir sonucu olarak birbirine yakın pek çok unsuru taşısa da her söylemin kültürel zenginliğe katkı sağladığı yadsınamaz bir durumdur. Sümer, Babil, Yunan, İran, Hint ve Mısır dinlerinin yanı sıra Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininde de bir anlatım tarzı olarak mitler kendine yer bulmuştur.

Tarih boyunca dinler ve mitolojiler karşılıklı olarak birbirinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim esnasında çoğu zaman dinler de kendi aralarında bazı konularda birbirlerini etkilemişlerdir. Dinlerin karşılıklı etkileşimlerinde en önemli rollerden birini de mitler üstlenmiştir. Tanrıdan gelen vahiy manasıyla din mitolojile

özdeşleşmez. Fakat gelenek manasında din kavramı ve mitoloji arasında bazı özdeşlikler vardır. Dini geleneklerin bazılarını mitoloji olarak bakmak mümkün olabilir (Evkuran,1997:9). Kutsala dair bir öykü olan mit aynı zamanda bir ifade tarzı ve bir anlatım yöntemidir. Duygu, düşünce ve beklentilerin yanı sıra inancın da ağırlıklı olarak mitlerin içeriğinde yer aldığı gözlemlenmektedir. İnsan diliyle bilinmeyen ve doğaüstü olanı anlatma ihtiyacı sonucunda kutsal anlatı olarak ortaya çıkmış mitlerdir. Bu bakımdan dini geleneklerden etkilenmiş olması gayet normal bir durum olarak karşımıza çıkar. Dinsel gelenekler içinde yer alan bazı anlatım tarzlarının mitlerle örtüşmesi yadsınamaz bir durumdur. Çünkü insan doğası gereği bilinmeyene anlam kazandırmaya çalışır.

Mitolojik kategorilerden mevcut dinlerin etkisine en çok maruz kalanı eskatolojik mitlerdir. Çünkü eskatoloji konuları dini alana en yakın mitoloji unsurlarıdır. Bayat; *'Başlangıçta olanla sonda olacağın, bir başka şekilde söylenirse, mitolojiler, kozmogoni ve eskatoloji türlerinin açıklamasından başkası değildir. Mitolojilerin dinlerle ve inançlarla iç içe ve onlara yakın olan türü, bunlarla etkileşimi en çok olanı yaratılışla ilgili olan kozmogoni ve evrenin yok oluşuyla, yani kıyametle ilgili olan eskatoloji mitleridir'* (Bayat: 2007;122). İster gerçek olarak kabul edilsin isterse hayal aleminin yansımaları addedilsin mitler, hayatın bir yorumunu sunar veya diğer bir ifadeyle seküler olanla kutsal olanı birbirine bağlar. Bu bakımdan üzerinde durulmaya değerdir.

Gelecek dönemler, dünyanın sonu ve öte dünya ile ilgili bilgiler veren metinler ve anlatılar hem dinlerde hem de eskatoloji mitlerinde ortak noktalar halinde bulunmaktadır. Bu yüzden eskatoloji ve din birbirine çok yakın bilgiler içerir. Din ve eskatoloji insanın çeşitli beklentilerine, istek ve arzularına karşılık verir. Çünkü herkes huzur ve güvenin olduğu bir cennet hayaline kavuşmak ister. Dinler ve mitler her zaman toplumsal düzeni sağlayarak geleneğin devamını sağlamıştır. Eğer mitlerin toplumlar üzerinde olağanüstü bir yetisi olmasaydı binlerce yıldır Hindistan'daki kast sisteminin devam etmesi sağlanamazdı. Mitin bu işlevi örnek verilen Hindistan kast sistemindeki gibi birtakım olumsuzluklar ihtiva etmesiyle beraber toplumlarda belirli bir ahlak düzeni de oluşturur. Ahlakî düzen oluşturma işlevi aynı şekilde dinler için de geçerlidir.

1.4. TEMEL KAVRAMLAR

Eskatolojik anlatılar; kâinatın ve yeryüzünün son zamanlarında meydana gelmesi tasavvur edilen olayları (afetler, depremler, tufanlar, kıyamet alametleri, küresel ısınma, Mesih vb. konuları) anlatır. İnsanoğlu tarihi seyrinde yalnızca insanların ve dünyanın ne şekilde var olduğunu araştırmamış, aynı zamanda bu evrenin ve kendi yaşantılarının sonunu da araştırmıştır. Eskatoloji mitlerinde, yeryüzünün arınmasına duyulan bir beklenti söz konusudur. Hayat sona ermelidir, dünyanın görevi bitmiştir. Yüce varlık tarafından daha güzel, yeniden ve sonsuz alem yaratılmalıdır. Yeni alemde kötülükler bulunmayacak, yalnızca iyilikler var olacaktır. Kötülük yapanlar Yüce Varlık tarafından cezaya çarptırılacaklardır; çünkü Yüce Yaratan'ın emir ve yasaklarına uygun davranmamışlardır.

Dünyanın bir sonu olacağı fikri dünyanın gidişatı üzerinden bir gereklilik olarak görülür. İnsanlar çoğu zaman kendi elleriyle dünyayı yaşanmaz hale getirmektedir. Dünyanın bir gün sonunun geleceği düşüncesi dini veya mitik bir beklenti olmaktan daha ziyade fiziki olarak zorunluluk arz etmektedir. Fakat dünyanın sonunun tam olarak zamanı ne Musevilikte ne de Hıristiyanlıkta hatta İslamiyet'te, açık bir şekilde belirtilmemiştir. Semavi dinlerin metinlerine baktığımızda insanla tanrı arasındaki ilişkide önceliğin emirleri yerine getirmek ve haddi aşmadan emrolunduğu gibi davranışlar sergilemek olduğu dikkat çeker. Tanrının emirlerinin çiğnenmesi ve haddin aşılması durumunda nelerle karşılaşılacağı ahiret ifadesiyle bildirilirken bu durumun çok daha yıkıcı sonuçlar doğuracağı vurgulanmıştır. Bu uyarı kişisel olmaktan ziyade bütün insanlığı kapsayacak şekildedir. Kuran'ın yetmiş küsur ayetinde ahiret günü teriminin zikredilmesi ve ayrıca başlı başına Kıyamet isimli bir surenin bulunması bu konunun tam olarak açıklığa kavuşturulduğu anlamına gelmez. Kutsal kitapta, kıyamet günü bilgisinin sır olduğu ve bu bilginin yalnızca yüce yaratıcıya ait olduğu birçok yerde vurgulanmaktadır.

Dini inançların çoğuna göre Tanrı insanı yeryüzüne yolladığında onu tüm değişimlerden sorumlu kılmıştır. Bu durum hemen bütün semavi dinlerde belirtilmiştir. Dini kaynaklar dışında insanlığın temel bir borcu olarak dünyayla ilgili yapılacak eylemlerin zarar verici olmaması gerekliliği bir insanlık görevi olarak sıklıkla vurgulanmaktadır. Dini kaynaklar dışında da bu görevin hakkıyla yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkacak felaketler mitler de ifade bulur.

Din dışı kutsal metinlere de en iyi örnekler, mitlerdir. Mitleri yaratan toplumlar, evrenin ne şekilde var olduğu (kozmogoni), insan neslinin var olması, ortaya çıkışı, büyük yok oluş hadiseleri (tufanlar, depremler, göçler...vb.) bir topluluğun veya tümüyle insanlık aleminin sonu üstüne dini bilgilerden de esinlenerek mitler rivayet etmişlerdir. Bu mitlerin birçoğu bazı dini anlatılarla uyuşmaktadır.

Dini bilgilerin, kitapların ve inançların yazılı veya sözlü anlatılara, yer verdiği bilinmektedir. Kitab-ı Mukaddes çoğunlukla anlatılardan oluşur. Eski Ahit diye bilinen Tevrat kitabı, başından sonuna kadar anlatılardan oluşur. Yeni Ahit diye bilinen İncil metinleri, İsa peygamberden ve onun hayat hikayesinden, havarilerin öykülerinden rivayetle bahseder. Aynı şekilde Yeni Ahit kitaplarından Vahiy kitabı ise evrenin bitiminde insan oğlunu beklemekte olan hadiselerden bahsetmektedir. Çoğu zaman anlatılar ve kıssalar metinde vurgulanmaya çalışılan iletilerin önüne geçebilmektedir. Kur'an da bile kıssaların yanı sıra çeşitli hikayelerin çokça geçtiği görülebilmektedir.

Mitolojiye dair konularda anlatıların Kuran'da, Tevrat'ta ve İncil'de bazı ayetlerinin birbirlerini bütünleyen ve onaylayan ifadelerine çoğu kez şahit olunabilir. Bu üç kutsal kitap üzerinde yapılan araştırmalar ve çalışmalar kaynaklardaki hikâyeleri ortaya çıkarabilir. Bu üç kitabın eskatolojik ifadelerinin birbiriyle benzerlik taşıması bu dinlerin kaynağı ile ilgili olduğu kadar dünya mitolojilerinde kıyamet fikrinin ilksel düşüncelerinin benzerliğiyle de alakalıdır. Bu benzerlikleri diğer mit türleri arasında da görmek mümkün olduğu gibi en fazla benzerlik gösteren kâinatın sonuna dair anlatılardır.

Çalışmamızda, başta kutsal kitaplar olmak üzere, birçok dini kaynaktan yararlanılmıştır. Tevrat, İncil ve Kuran'ın yanı sıra çeşitli tefsir kaynaklarından yararlanılmış, Hz. Muhammed'in hadislerinin yer aldığı hadis kitapları da incelenmiştir. Ayrıca, S.H. Hooke, J. Campbell, Kramer, Frazer ve Eliade gibi

Batılı yazarların eserlerinden de istifade edilmiştir. Çalışmamız içerisinde ikincil kaynaklar olarak çeşitli internet web sitelerinden de faydalanılmıştır. Bu konuda yapılmış araştırmalar ve tezlerden de istifade edilmiştir.

1.5. METİNLERARASILIK KAVRAMI

Metinlerarasılık kavramı açıklanmadan önce bilinmelidir ki metinlerarasılık bir karşılaştırmalı sorgulama biçimidir. Bilindiği üzere, metinlerarasılık kavramı teoride yeni bir kavram olsa da pratikte kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir. Metinlerarasılık kavramına dair alanın uzmanlarından bazıları; *'Dünyada söylenmemiş söz yoktur. Her söylem başka bir söylemin yinelenmesidir. Yazınsal metinlerin önceden yazıya dökülmüş olanlardan farklı düşünülmesi mümkün değildir. Yazılmış olan her metin ya doğrudan ya da dolaylı olarak önceden yazılanlardan izler taşır. Bu kaçınılmaz bir gerçektir.'* (Aktulum, 2013:16) şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır.

Metinlerarasılık alanında çalışmaları bulunan ve görüşlerine başvurulabilecek önde gelen araştırmacı, yazar, dilbilimci ve edebiyat eleştirmenleri arasında; Riffaterre, Julia Kristeva, Bahtin, Barthes ve Genette, sayılabilir. Bu kavramdan tam olarak ne anlaşılması gerektiği ile ilgili olarak, isimleri sayılan kişilerin yapmış oldukları tanımların bilinmesi gerekir. Sözelimi, Bahtin bu konu hakkında *"söyleşimcilik"* kuramı üzerinde durur. Söyleşimcilik kuramını tarihî olan kuramlarla ilişki tutarak irdeler. Metinlerin her daim başka metinlerle ilişkide olduğunu savunan Bahtin, metinlerin tarihten ve toplumlardan soyutlanarak anlaşılamayacağını düşünmektedir.

Metinlerarasılık kuramlarının kurucusunun Julia Kristeva olduğu kabul edilse de gerçekte bu kuramın içeriğini ortaya çıkaran Mihail Bahtin'dir. Metinlerarasılık kuramının oluşmasında başrolü üstlenen Julia Kristeva'ya göre bütün metinler başka metinlerden alıntılarla oluşturulur, metinler alana dair diğer metinlerin bir potada eritilerek dönüştürülmesiyle ortaya çıkar. Kristeva ve Roland Barthes aynı dönemde yaşamalarına rağmen birbirlerinin metinlerarasılık konusundaki görüş ve söylemlerinden etkilenmişlerdir. Kristeva'dan sonra Barthes,

metinlerarasılık kuramını, daha fazla öne çıkararak onun görüşlerini geliştirerek idame ettirme görevini de üstlenmiştir.

Metinlerarasılığın olgunlaşma sürecinde önemli role sahip olanlardan birisi de Riffaterre'dir. Ona göre, metinlerarasılık kavramı bir metni okumayla açığa çıkan etkinin anlatılma şeklidir. Riffaterre'nin anlayışına göre metinlerarasılık kavramının olgunlaşması için en azından iki metnin ya da ikiden fazla metnin aralarında karşılaştırma olması gereklidir. Metinlerarasılık kavramını, 1960'lı yıllarda Kristeva bir terim olarak ortaya atmış, metinlerarasılık kuramını ise Ferdinand de Saussure'un dilbilim kuramının etkisinde kalan Rus biçim bilimcileri oluşturmuştur. Kavram, aslını, Bakhtin'in söyleşimcilik kuramından almaktadır. Kristeva, Bakhtin'in söyleşimcilik kuramını Fransa'da tanıttınca, kavram, metinlerarasılık adını almıştır. Kuram, bir sözün başka sözlerle ilişki içinde olmadan var olamayacağı, her metnin kendinden önceki metinlerden etkilendiği, tamamen özgün bir metnin olmadığı, metinlerin başka metinlerden bağımsız bir şekilde tek başına okunamayacağı, metinlerin birer alıntılar mozaiği olduğu görüşlerine dayanmaktadır (Aktulum, 1999). Yani hiçbir metin yoktur ki bir öncekinin tekrarı ya da izdüşümü olmasın. Her metin başka metinle bir şekilde ilintilidir.

Bir metnin, kendinden önce yazılmış metinlerden tamamen bağımsız olmaması durumu, özgünlük ve yaratıcılık kelimelerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmasına sebep olabilir. Fakat metinlerarasılık kuramı, özgünlük ve yaratıcılık kelimeleriyle çelişmez. Metinlerarası bakış metni olduğu gibi yinelemez, dönüştürerek yeniden yaratır. Metnin bağlamını değiştirerek canlı bir duruma getirir. (Aktulum, 2013: 15) Metinlerarası ilişkiyi fark eden özne ise okurdur. Okurun kültürel birikimi, yetiştiği çevre, daha önce okumuş olduğu eserler, algı ve dikkat düzeyi, bir metni okuma, anlamlandırma ve başka metinlerle ilişkilendirme kabiliyeti, metinlerarası ilişkilerin fark edilmesi açısından önemlidir (Bulut, 2018). Bu bakımdan, belirli bir bilgi birikimine sahip olmayan kişiler bu ilişkiler yumağını fark edemez.

Metinlerarasılık kavramında metinlerin diğer metinlerden tam olarak ayrı düşünülmemeyeceği fikri yatar (Aktulum, 1999: 18). Aktulum, 'Folklor ve Metinlerarasılık' isimli çalışmasında, folklorik tanımlaması adı altında kaleme

alınan eserlerin yeni bağlamlarda kullanımını, metinlerarasılık kavramının verileriyle ele alır. Metinleşen her folklorik unsurun birer gösterge olduğunu belirtip metinlerarası ya da söylemlerarası bakışın, folklorik göstergelerin durağanlığını, devingenliğe çevirip güncel kalmalarına imkân sağladığını söyler. Ovidiu Varga'nın çalışmalarından hareketle folklorcuların en fazla meşgul olduğu durumun bir metnin varyantları olduğu bilgisini aktarır, bu eş metinlerin metinlerarası sürecin başlangıcı olduğunu ifade eder. Bu eş metinler sayesinde folklorun katmanlaşmış bir ürün konumundan kurtulup, sürekli dönüşüm halinde toplumsal ve tarihsel birer olgu haline geldiğini vurgular.

Metinlerarasılık kavramını açıklayan Aktulum çalışmasında, bir ana metin olarak Nasrettin Hoca fıkralarını varyantlarıyla karşılaştırma yoluna giderek, bu metinlerin evrenselliğini ve özgünlüğünü belirlemeye çalışmıştır. Metinlerin, farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda, aynı veya benzer isimlerle, sürekli yeniden yazıldıklarını, bu yeniden yazma işlemlerinin biçimsel ve anlamsal dönüşümlere sebep olduğunu belirlemiştir. Eserde aynı zamanda halk kültürünün posta pullarında ne şekilde işlendiği ve İstanbul'un folkloru üzerinde de durulmuştur. Posta pullarının göstergebilimsel ve yorumbilimsel okumaya uygun olduğu ve bir toplumun gerçekliğinden kesitler sunduğunu belirtir. Ayrıca, Aktulum, bir diğer eseri olan, '*Metinlerarasılık Göstergelerarasılık*' isimli çalışmasında, metinlerarasılık kavramının kapsamını genişleterek yalnızca yazılı metinlerde değil aynı zamanda resim, fotoğraf, sinema, tiyatro, müzik, dans, mimari, heykel vb. alanlarla medya ve reklamlarda kullanımını, disiplinlerarası bir şekilde genişletilmiş açıklamalarla okurlara aktarır. Yazılı metinlerin dışında kalan bu tür farklı sanat dalları arasındaki alışveriş işlemleri ise Saussure'un dilin göstergeler dizgesi olduğu düşüncesinden hareketle göstergelerarasılık kavramıyla tanımlanmıştır.

Folklor ve Metinlerarasılık başlıklı çalışma, metinlerarası ve göstergelerarası alışverişin hem yazılı metinlerde hem de farklı sanat dallarında nasıl yer bulduğunu, disiplinlerarası bir şekilde sorgulamaktadır. Sanat dallarından en çok resim üzerinde durulup, metinlerarasılığın verileri, Paplo Picasso ve Herman Braun Vega'nın eserleri üzerinde kullanılmaktadır. Böylece resmin gösteren ve gösterilen ilişkisi içerisinde düzenlendiği, bilinçli bir tutumla anlamın

oluşturulduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca metinlerarasılık verilerinin, resimden başka farklı alanlarda da nasıl kullanılacağına dair öneriler, sunulmaktadır. Bunun yanında metinlerarasılıkla ilgili kavramlar, ayrıntılı bir şekilde ele alınırken, eserin sonunda *Temel Metinlerarası Kavramlar* başlığı altında metinlerarasılıkla ilgili alana dair terimler de açıklanmaktadır.

Metinlerarasılık kavramını çalışan bir diğer yazar olan Ögeyik (2008), *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi* adlı çalışmasında, metnin okurla yazar arasındaki etkileşiminde üstlendiği rolü, farklı metin türlerini ve bu türlerin metinsellik özelliklerini, bu metin türlerindeki farklılığı okurun kavramasının önemini De Beaugrande ve Dresler'e göre metinsellik ölçütlerini, metinsellik ölçütlerinden metinlerarasılığı ele alır. Metinlerarası ilişki türlerini açıklayıp, bu ilişkilere yönelik sınıflandırmalar yapar. Bu sınıflandırmaları, yazarlararası, eserlerarası, türlerarası, açık ve örtük göndermeler olmak üzere beş tür gönderme başlığı altında toplar. Bu göndermeleri, Türk ve İngiliz edebiyatından örneklerle açıklar. Bunun yanı sıra farklı metin türlerinde metinlerarasılığın nasıl yer bulduğuna, yazın metinlerinde anlatı yapısına, okurun metinlerarası ilişkileri fark etmedeki rolüne ve metinlerarasılığın yazın eğitimindeki önemine değinir.

Bu kavram üzerinde önemle duran Aktulum (1999), *Metinlerarası İlişkiler* adlı çalışmasında metinlerarasılık kuramının kökenini detaylı bir şekilde ele alıp, kuramın öncülerini ve kuramla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Aynı zamanda Gérard Genette'in sınıflandırmasından hareketle metinlerarası yöntemleri açıklamıştır. Bunlar, ortak birliktelik ve türev ilişkileri ana başlıklarında toplanır. Ortak birliktelik dendiğinde, alıntılar ve göndermeler, gizli alıntı veya aşırma yapma ve anıştırmadan oluşur. Türev ilişkileri ise parodi (yansılama), alaycı dönüştürme ve öykünme alt başlıklarından oluşur. Diğer şekillerde ana metnin ciddi olarak dönüştürülmesi, klişeleşmiş sözler ve iç anlatı ilişki türlerini de ele almaktadır. Okurun metinlerarası okuma ve anlam çıkarmadaki rolüne de değinen Aktulum, metinlerarası imgeleri ise palempsest, kolaj-brikolaj ve yeniden yazmak başlıkları altında açıklamaktadır.

Tezimizde dini metinlerdeki alıntı veya anıştırma şeklinde benzerlikleri bulmaya çalıştık. Ayrıca mitik anlatılarda varsa dini metinlerle olan benzer özellikli metinleri tespit etmeye çalıştık. Din ve mitoloji birbirinden tamamen ayrı

kavramlar mı yoksa iç içe geçtiği noktalar var mı, araştırmamız sonucunda ulaşmayı hedeflediğimiz ereklerden biri olmuştur. Dini rivayetler ve mitik anlatılar arasındaki farklılıklar veya benzerlikler metinlerarası yöntemde göze çarpan pastiş kuramına ve diğer kuramlara uyum sağlar gözükmektedir. Bu konularda sonuç bölümünde daha detaylı bilgiler verilmiştir.

1.6. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Mitler ile ilgili yerli ve yabancı birçok araştırmacı çalışma yapmıştır. Milletlerin en eski inançlarının mitlerin içinde gizlendiği düşüncesi Avrupa felsefi düşüncesinde hâkim olmaya başladığında Grimm kardeşler mit araştırmalarına 1815 yılında başladılar. Grimmler mitolojiler hakkında hazırladıkları araştırmalarında kökenleri Cermenlere dayanan İskandinavlı insanların eskilerden kalan tanrıları kabul edilen İskandinavya mitolojilerinde dişil ata sayılan 'Edda' ile ilgili eskilerde yazılmış poemlerle anlatıları işlemişlerdir. (Yaman,2021: 17) Alman edebiyatı ve tarihiyle ilgili sözlü kaynaklar Alman Mitolojisi adıyla yayınlayan J.Grimm'in eseri, ulusal kökene dayalı mitoloji adlandırmalarına da başlangıç oldu (Çobanoğlu; 2002,83). Kendisi Amerikan kökenli olan ve araştırmalarında hedefini Hint Okyanusu adalarından tercih eden Haring çalışmalarında Mauritius, Komorlar, Madagaskar, Seyşeller ve Reunion mitlerini araştırmıştır (Haring: 2002). Bu araştırmalar sonucu elde ettiği verileri çalışmasında paylaşmıştır.

Mitoloji alanında pek çok çalışma yapılmış olmasına karşın, özel olarak eskatoloji başlığında fazla bir çalışma göze çarpmamaktadır. Bunun nedenlerinden birisi belki de eski Türk Mitolojisinde eskatolojiye dair rivayetlerin çok az olmasıdır. Din ve eskatoloji özelinde çeşitli tezler yazılmıştır. Bunların bazıları Hakbilim alanında bazıları da ilahiyat alanındadır. Bir kısmı da felsefe ve din felsefesi dalındadır. Şinasi Gündüz'ün 'Mitoloji ile İnanç Arasında' adlı çalışması dinler tarihi ve mitoloji kıyaslaması üzerine faydalı bir çalışmadır. And'ın 'Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası' başlıklı eserinde Osmanlılar zamanında yaşayanların kâinatın ve insanın yaratılışı, tufan olayı, Cennet-

Cehennem, melekler, cinler ve şeytan gibi efsanevi varlıklar, gezegen ve yıldızlar konularındaki inanışlarını aktaran minyatür ve resimleri değerlendirmiş, mitolojiler ile dinlerin kaynaklarının yakınlığından bahsetmiştir. (And, 2012)

Kültürümüzü araştıran bir çalışmada 'Türk Kültüründe Eskatoloji Mitlerine Dair Bir İnceleme' başlıklı çalışmada Çınaroğlu tarafından mastır tezi olarak çalışılmıştır. 'Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları' başlıklı yüksek lisans tezi ise Cengiz Batuk tarafından On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmıştır. *Tarihin Sonunu Beklemek*'le Cengiz Batuk bu alanda diğer bir eser vermiştir. İsmet Tahirler 'İslam'da Kozmogonik, Kozmolojik ve Eskatolojik Terimlerin Yeniden Okunması' başlıklı tez ile bu alanda Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde çalışma yapmıştır. Ahmet Çapku nitelikli bir çalışmayla İslam felsefecilerinin önemlilerinden İbn-i Sina başta olmak üzere Gazali ve İbn-i Rüşd felsefesinde eskatolojik görüşleri değerlendirdiği kayda değer bir eser olan doktora tezi vermiştir.

Özellikle Gazali'nin yıllar önce yazdığı Kur'an'da kıyameti ve ahiret kavramını irdelediği kitabında ilk insan olarak nitelenen Âdem peygamberin yaratılıştan itibaren, insanlar ve tabiat hakkında önemli gördüğü her şeye değinmeye çalışmıştır. Canların alınması, öldükten sonra olacaklar dini yönlerden anlatılmıştır. Kıyamete dair sahneleri altıncı bölümde ele almış ve bu bölümde kıyamet sahnesi şöyle anlatılmıştır:

"Allah'ın emriyle sur denilen boru üflenince, kıyametin zamanı gelince, işte o zaman, dağların bulutlar gibi uçtuğu görülür. Denizler taşmaya başlar. Güneş kapkara olmuş görülür. Dağ ve tepeler toz gibi dağılır. Âlemler birbirine girer. Yıldızların inci taneleri gibi dökülmesi gerçekleşir. Gökler gülyağı gibi eriyik halini alır. Pervane gibi devreder. Şiddetli şekilde sarsıntı olur"
(Gazâli,1981)

Ruhul Beyan tefsiri yazarı İsmail Hakkı Bursevi'nin de kıyamete dair tespitleri benzer özellikte olmuştur. O da eserinde; 'Haşir meydanı geniş olacaktır. Kıyamet günü yeryüzü uzatılıp genişletilecek ve yeryüzü şu anda bulunduğu

kat kat daha geniş olacaktır. Öte yandan dünya ve ahiret yurdunun genişliği, kendi halkının azlığı ve çokluğuna göre olacaktır.’ der. (Bursevi,23:89)

İlahiyat alanında çalışmalar yapan M. Okuyan çalışmasında kabir kavramı ve Kıyame suresi üzerinde durmuştur. Bu alanda yapılmış etkili çalışmalardan biri olan eserde dünyadaki çeşitli dinlerde ve inançlarda kabirdeki yaşam inancı ve öte dünya düşüncesine yer veren yazar söz konusu olguyu ayrıntılı biçimde izah etmeye çalışmıştır. Diğer bölümlerde de ölüm sonrası hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüş kabir, berzah gibi kavramları ele almıştır. Ruh hakkındaki bilgilere de yer veren yazar insanın ölümünden sonra yaşanacağı düşünülen olgulara açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Daha sonra kıyamet konusunu inceleyerek izahlar getirmiştir. Kur’an’da geçen konu hakkındaki sure ve ayetler değerlendirilerek konu derinleştirilmiştir.

Kıyamet sözcüğünün, kökünün ayakta durmak ve meydana gelmek anlamlarına geldiğini ifade etmiş kutsal kitapta sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca kıyamet sözcüğü yerine farklı kelimelerin de kullanıldığını söyleyerek, kıyamet saatinin yalnızca yaratıcının bilgisi dahilinde olduğunu deklere etmiştir (2013). Ruhu’l Beyan tefsirinde İsmail Hakkı Bursevi de bu konuyu şöyle izah eder: İnsanların kıyamet haberlerini, en büyük felaket, korkunç ve kulakları sağır edercesine bir ses ve şiddetli bir kapı çalma gibi özelliklerini duyuyorlar ve “kıyamet vakti ne zamandır?” diye soruyorlardı. “Sana kıyameti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır (derler). Sen onu nereden bilip bildireceksin? Onun nihai ilmi yalnız Rabbine aittir” (Naziat,79: 42-44) kıyamet saatinin, Allah dışında kimse bilmez ve hissedemez. Bunun için kıyamete “ansızın gelecek bir an” anlamında “saat” denilmiştir. Kıyamete, saat denilmesinin bir sebebi de belli bir noktaya doğru süratle ilerlemesinden dolayıdır. Her iki saat arasındaki mesafede alıp verilen nefeslerdir. (Bursevi,5:197) Kur’an’da ve Sünnet’te, Pozitif Bilimlerde Kıyamet konulu çalışmasında, Kahraman, kıyamet konusundaki kavramlar hakkında bilgi vermiş ve kıyameti tanımlamıştır. Kelam uzmanlarının kıyamet konusundaki fikirlerine yer vererek farklı bakış açılarına sahip olanların yorumlarını değerlendirmiştir. Neden kıyamet kopacağı ve bunun gerekli olup olmadığı değerlendirilerek öncesine dair kıyamet bazı alâmetleri anlatılmıştır.

Eserin son bölümünde kıyametin kopuş anında olacak tabiatüstü olaylar fiziken mümkün olabileceği birtakım teorilerle ispatlanmaya çalışılmıştır. (Kahraman, 2005). Bu bakımdan son derece faydalı bir eserdir.

Bunların dışında Dursun Ali Tökel, “*Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*” adlı eserinde konuya değinmiştir. Eserde Divan Edebiyatında kişi bazında bilgiler verilmiştir. ‘*Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim*’ adlı çalışmada Kılıç, konu hakkında bilgiler vermiştir. Eser ilahiyat alanında kaleme alınmış ve dinler tarihi hakkında da bilgiler verilmiştir. Genel anlamda mitoloji çalışmalarıyla bilinen bir diğer isim de Fuzuli Bayat’tır. Bayat mitolojiyi ve özellikle Türk mitolojisini incelemeye çalışmıştır. Saydam ‘*Deli Dumrulun Bilinci*’ başlıklı eseriyle bu alanda önemli bir eser vermiştir. ‘*Eskatolojik Açıdan Kişisel Özdeşlik Sorunu*’ Aktürk tarafından kaleme alınan bir çalışmadır. Eser kavramsal analizlerle başlamış; ruh kavramı ve ruhla bedene düalist yaklaşım felsefesinin tartışılmasıyla farklı felsefecilerin fikirlerine yer verilmiştir. Kişisel özdeşliğin eskatolojik yansımaları çalışmanın ana konusunu içerir. Ruhun ve aklın ölümsüz olduğu görüşü, öldükten sonra hayatın nasıl mümkün olabileceği ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir (Aktürk, 2014).

Bu alanda, Altuntaş’ın hazırladığı ‘*On Alâmeti Bir Arada Zikreden Alâmetlerin Tahlili*’ başlıklı tez çalışmasında da Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde kıyamete dair alâmetlerle İslâm dininde kıyametin alametleri benzeşen yönleriyle incelenmiş kıyamete dair kavramlar açıklanmıştır. Kıyametin en önemli on alâmeti hakkında rivayet olan hadisler çalışmada işlenmiştir. (Altuntaş, 2007) Seyhan, “*Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*” başlıklı çalışmada Ahmet Bican’ın, “*Envâr’ul Âşıkîn*”, isimli kitabında rivayet olan hadisleri zikrederek kıyameti konu alan rivayetleri değerlendirmiş ve sekiz başlıkta incelemiştir. (Seyhan, 2006)

Bunların dışında yabancı kaynaklar mitoloji ağırlıklı çalışmalar içerir. Eliade mit konusuyla ilgili olarak günümüz insanın bilinçaltında mitolojik unsurların var olduğunu düşünür. (Eliade 2018: 25, 26). Frazer ise arkaik ataların kültürüyle çağdaş kültürlerin benzeşen ve farklılaşan yönleri için; “*Tüm şeylerin önünde, yabanilla olan benzer yönlerimiz, farklı yönlerimizden daha fazladır.*” sözleriyle

ortaya koymaktadır (Frazer, 2014:13). Din ve mitoloji ilişkisini inceleyenlerden biri de Levi Strauss'tur. Levi-Strauss mitlerin yapısal olarak şekli olan kompozisyonundan ziyade mitlerde anlatılan dünyaları formal incelemesini yapmaya çalışır. Levi-Strauss mitsel düşüncenin zıt özelliklerin farkında olarak ve onlardan destek bularak gelişme gösterdiğini ileri sürer. O, tıpkı Chomsky ve diğerlerinin dilbilimi için önerdiği derin yapının (deep structure) benzer özelliklerini taşıyan mitlerin derin yapısını araştırmak ister (Çobanoğlu, 2002: 220-221).

Ülkemizde mitolojiye genelde ilahiyat alanında özelde ise dinler tarihi alanında çok yer verilmemiş olması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bunun nedenlerinden biri belki de mitleri gerçek olmayan uydurma masallar şeklinde gören anlayış olabilir. Bu kapsamda mitleri ciddiye almamak ve araştırmaya değer görmemek ciddi araştırmacıların önüne engel olarak çıkabilmektedir. Bütün bunlara rağmen ülkemizde edebiyat, antropoloji ve sanat tarihi gibi alanlarda mitleri çalışmış araştırmacılar da vardır. Psikoloji alanında Bilgin Saydam'ın *'Deli Dumrul'un Bilinci'* başlıklı çalışması bu anlamda önemli bir eserdir. Saydam, eserinde İslamlaşma sürecinde Türk toplumunun yaşadığı birtakım sorunları Deli Dumrul miti bağlamında ele alır.

Türk Edebiyatı alanında Tökel'in *"Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar"* başlıklı çalışması dikkat çekmektedir. Tökel bu eserinde Divan Edebiyatındaki mitolojik yönelimleri şahıslar bazında ele almaktadır. Kendisi eserin giriş bölümünü uzun tutmuş ve bu konuda; *"Giriş bölümünün bir hayli uzun olduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Ancak mitoloji gibi esasları, unsurları, tarihi, sosyolojik ve kültürel hususları bir hayli karışık ve çok girift olan bir konunun her yönden aydınlatılması ve çalışmamıza kaynaklık eden böyle ilmi bir sahanın edebiyatla ilişkisinin ortaya çıkarılması için bu uzunluğun gerekli olduğu kanaatini taşımaktayız. Giriş bölümünü okuyanlar göreceklerdir ki hiçbir sosyal konu mitolojinin kapsam alanının dışına çıkamamaktadır."* (Tökel,2000)

Mitolojiler üzerine araştırmaları bulunan uzmanlardan biri Bayat'tır. Bayat, çeşitli yönlerden Türk mitolojisini değerlendirmiş ve bir dizi çalışma yapmıştır ve çeşitli

çalışmaları yayımlanmıştır. Kılıç, mitolojileri, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'la beraber irdelediği çalışmasıyla, bilimsel düşünceyle mitsel düşünceyi karşılaştırarak zaman kavramı üzerinde durmuş, Hristiyan dinindeki mitsel öğelerden yararlanarak mitoloji ve Hristiyan dininin benzer yönlerini tespit etmek istemiştir. (Kılıç, 1993) Hadis'te Apokaliptisizm, Fiten Edebiyat başlıklı makalesinde Paçacı kültürel olarak Sami dinindeki kıyamet hadiseleriyle ilgili literatür üzerinde durmuştur. (Paçacı, 1998)

Mitolojiler, son zamanlarda çeşitli makalelere de konu olmaya başlamıştır. Bu konularda araştırma yapanlar, çeşitli dergilerde makaleler yayımlamaktadır. Halkbiliminde Mitoloji Okulları başlıklı makale Kavalcı tarafından kaleme alınmıştır. Psikoloji Çerçevesinde Mitoloji Olgusunun İncelenmesi başlıklı makalede Akcan mitolojiye psikolojik olarak yaklaşmıştır. Psikomitolojik Terimler başlıklı çalışmada Gürel, psikoloji literatüründe mitolojinin kullanılması konusunu irdelemiştir. Bunlar gibi çeşitli çağdaş yaklaşımlar mitolojiye bakış açısını genişletmiştir. Ayrıca tezi ortaya çıkarırken faydalandığım, Ortadoğu Mitolojisi, İbn Sina, Gazali ve İbn Rüş'te Eskatoloji başlıklı çalışmaları, Tarihin Sonunu Beklemek adlı eseriyle Batuk, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri adlı kitabıyla Gündüz, Bull'un kıyamet mitolojilerine ve dünyanın sonuna dair eseri, Campbell'ın Yakınoğu Mitolojisi, Bultmann'ın Tarih ve Eskatoloji çalışması ve Frazer'in Altın Dal adlı kitabı bu konuda yapılmış önemli çalışmalardır.

1.7. YAKLAŞIM VE YÖNTEMLER

Çalışmamızda konuyu incelerken daha ziyade mitoloji verilerinden hareketle dini metinlere yaklaşmış ve aralarında ilgiler kurulmaya çalışılmıştır. Zorunlu olarak bazı temel kavramlara daha çok değinilmiştir. Tez çalışmamız üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde konu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın amacı, önemi, yöntem ve teknikler bu bölümde işlenmiştir. İkinci bölümde mit kavramı ve türleri incelenerek, özel olarak eskatoloji üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise dini terminolojideki kıyamet olgusu ve

eskatolojik mitler karşılaştırılmalı ve detaylı incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise tez çalışması sonucunda ulaşılan bilgiler açığa çıkarılmıştır.

Çalışmamızda kaynak eserlerin incelemeleri yapılmış ve dini literatür araştırılmıştır. Kaynakların taraması yoluyla gerekli veriler elde edilerek, gerektiğinde lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri, sempozyum bildirileri, akademik dergilerdeki makaleler ve çeşitli bilimsel kitaplar incelenerek gerekli veriler sağlanmıştır. Tez çalışmasının oluşum sürecinde disiplinler arası kaynakların karşılıklı okunması ve bu sayede konu hakkında teoloji ilminin konuya yaklaşımı ve dinler tarihinin incelemeleriyle sözlü edebiyatın mahsulleri yanı sıra arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan tabletlerin incelenmesiyle ortaya çıkmış eserlerin okunması ve yorumlanması yapılmıştır.

Çalışmaya mitoloji metinleri ve dini metinler taranarak başlanmıştır. Elde edilen malzemeler toparlanarak bu metinlerin sentezi yapılmıştır. Bu sentez yapılırken bilimsel verilerden yararlanmaya çalışılmıştır. Veriler metinlerin bağlamından hareketle, metin merkezli halkbilimi kuramları boyutunda bütüncül olarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Metinlerarası kuramlar dikkate alınarak metinlerin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi yapılmıştır.

Tez çalışmasına mit kavramı tanıtılarak başlanmıştır. Çalışmada mit ve din ilişkisi, dinlerin ve mitlerin birbirlerine kaynaklık etmesi ve dini eserlerdeki mitlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada dini anlatıların mitlere benzerlik gösteren ve farklı olan yönleri ele alınmakla beraber mitlerin dini anlatılara ne şekilde uyuştuğu esas teşkil ederek irdelenmiştir. Eskatoloji mitlerinde birebir dini anlatının kullanımı ya da dine dair bir bilgiye atıf yapılan yerler, mitsel anlatıların mekân ve zamana göre farklı biçimlerde dini metinlerde tekrarlanması şeklindeki kullanımlar irdelenmiştir.

Çalışmada ayrıca mitlerin türleri ve bunlar içinde eskatolojiye dair anlatılar ele alınmıştır. Daha sonra dünyanın değişik bölgelerinde ve halklarında benzer şekilde anlatılan eskatoloji mitlerinin tanıtılmasıyla devam edilmiştir. Asıl konumuz olan dünya üzerinde yaşayan halkların inandığı dinlerdeki kıyamet

olgusuna değinilerek kutsal kitaplardaki eskatolojik metinler incelenmiştir. Dünyanın sonuna dair anlatılar, tufan miti, ölüm ve ötesine dair inançlar, dini metinlerde özellikle kutsal kitaplarda bu konunun nasıl anlatıldığına değinilmiştir. Bu çalışmada özellikle semavi kaynaklı kabul edilen dinlerin kıyamet hakkındaki öngörülerini ve kutsal anlatıları bir araya getirilmeye çalışılarak eğer varsa benzerlikler veya farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kıyamete dair alametlerden ve Mesih, Mehdi tartışmaları, Deccal ve Gog-Mogog denilen Yecüc-Mecüc hakkındaki konularda semavi dinlerin birbirine ne kadar yakınlaştığı ya da ayrıştığı incelenmiştir.

1.8. TEMEL KAYNAKLAR

Mitler ile ilgili yerli ve yabancı birçok araştırmacı çalışma yapmıştır. Özellikle Eliade mitler ve mitoloji konusunda çalışmalarıyla dikkat çeker. Konuyla ilgili olarak, günümüz insanının bilinçaltında mitolojinin yaşamaya devam ettiğini ve bunu ispat etmek amacıyla derinlik psikolojisinin keşiflerini bir manasının olmadığını düşünür. (Eliade 2018: 25, 26) Frazer, araştırmaları sırasında ilkel insanların kültürel ürünleriyle çağın kültürel ürünlerinin benzerlikleriyle farklılıkları kıyaslamasında benzerliklerin farklılıklardan çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır (Frazer, 2014: 13). Arnaldez ise toplumların yeni bir din karşısındaki tutumlarının eski dinden hemen kopmadan belli başlı noktalarda bağlılıklarını sürdürerek benimsemek olduğunu düşünür. Çünkü insanlar geçmişlerinden birdenbire kopamazlar. Mutlaka eski ibadetlerine ve tapınma şekillerine yeni bir anlam yükleyerek devam ettirirler (Arnaldez, 2015: 156, 157). Bu durum günümüz toplumlarında bile görülebilir.

Türk tarihine dair araştırmalar gösterir ki Türk inanışlarında da mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Orta Asya'daki Türklerin yalnız ve büyük bir ağaca saygı duymasını Kaşgarlı Mahmut ünlü eserinde, büyük dağ veya büyük ağaç gibi göze büyük görülen şeylere tenğri diyorlar, (2013: 377) şeklinde verdiği bilgi ve Dofer'in Türkler doğanın her çeşit etkili tezahürüne örnek vermek gerekirse yüce dağlara ve iri ağaçlara 'tenğri' demektedir, tespiti

(Esin:61) gibi açıklamalar eski Türkler tarafından mitolojik bazı unsurların Tanrı olarak vasıflandırıldığını göstermektedir. Eskatolojik mitlerin de eski Türk inanışlarında yer bulduğu görülmektedir. Eskatoloji mitleriyle ilgili fikirler Türk mitolojisi üzerine araştırma yapanların üzerinde farklı görüşlerinin bulunduğu bir alandır. Bununla birlikte Roux da Eski Türk kavimleri arasında kıyamet gününe dair herhangi bir tanımlama bulamadığından, kıyamet anlamı taşımayan, yalnızca yeryüzünün yok oluşuyla ilgili göndermelerde bulunan bazı anlatıların bulunduğu bahsederek, Eski Türk kavimlerinin kozmogoni mitlerine göre eskatoloji mitlerine daha az ilgi gösterdikleri sonucunu çıkarmaktadır (2002: 113). Mitolojik bilgilerden hareketle, eskatolojiye dair mitlerde yargılama veya hesap gününün temelde olduğu, kıyamete dair belirtilerin gerçekleşmesiyle helak olma ve yok oluş anlaşılır. Bazı araştırmacılar bu durumdan dolayı tufan olayını eskatoloji mitlerinden saymazsa da birçok mitoloji araştırmacısı gibi bu çalışmada tufan mitlerini de eskatoloji mitlerine dahil etmeyi daha uygun görmekteyiz. Tufana dair mitlerde bir süre de olsa yaşama ara verildiği anlatılır. Bu hadiselerden sonra hayat bir bakıma kaldığı yerden devam eder. Tufan eskatolojisinde yeni bir başlangıç oluşur.

Çalışmamızda eskatolojiye dair mitlerin araştırmasını planlarken, insan medeniyetinin merkez yerlerinde oluşmuş kutsallığı kabul edilen dini metinlerin incelemesiyle başladık. Kutsallığı kabul edilen hikâyeye kavramına dinlerde olduğu gibi mitlerde de şahit oluyoruz. Kutsallığı kabul edilen dinsel kitaplarda geçen kıyamete dair bölümlerin çoğunluğunun mitik öykülerle benzerlik taşıması şaşırtıcı olmamıştır. Eliade, mit tanımlarında kutsal olandan ayırt etmeksizin miti tanımlamıştır. Semavi din kitaplarının ayetlerinin birbirlerini tamamlayan ifadeleri de bazı mitlerle benzeşir. Dini anlatıların bazı yorumları geleneğe bağlı olan anlayışlarla ortaya konmuş kaynaklardır. Özellikle hadis eserleri ve rivayete dayalı olarak yazılan bazı kitaplar araştırma sahamıza dair semavi ayetlerin sunduğu malzemedan daha çok mitik örüntüler içerir. Tezimizin ortaya konma süreci metinlerarası ve disiplinlerarası eserlerin ve kaynakların okunması sonucunda, teoloji biliminin konuya yaklaşımı ve konumuzun dinler tarihi alanında görünümüleri, öte yandan arkeoloji kazılarında edinilen tablet ve vesikaların okunmasıyla bilim dünyasının kazandığı kaynaklarla bunlardan da

önemli olan halkbiliminin alanına giren sözel olarak günümüze ulaşan ürünler çalışmamızın oluşmasında önemli rol oynamıştır. Böylece halkbiliminin, gerek felsefeyle, teolojiyle, arkeolojiyle, dinler tarihiyle ve güzel sanatlarla kesişme noktasında disiplinlerarası ve metinlerarası bir şekilde, kıyamete dair anlatıların bir tezde buluşması gerçekleşmiştir.

2. BÖLÜM: MİTOLOJİ VE TÜRLERİ

2.1. MİT NEDİR?

Sosyal bilimlere ilişkin kavramların kesin çizgilerle tanımını yapmaya çalışmak neredeyse imkânsız gibidir. Çünkü tanımlanmaya çalışılan kavram yaşayan bir varlık gibi sürekli gelişim ve değişim içinde yeni formlara kavuşmaktadır. İnsana ve kültüre dair kavramlar sürekli gelişim ve değişim içerisinde olduklarından ve bunları bir an bile durdurmak imkânsız olduğundan bu kavramlarla iç içe olan ve bunların birer parçası olan unsurlar da kesin çizgilerle tanımlanamazlar. Hele bu kavram mit gibi spesifik bir alana aitse net bir tanıma ulaşılamaz. Ancak kavrama dair bazı ipuçları elde edilebilir. Bu konuda Wellek; *'Mit sözcüğünün anlamını kesin çizgilerle belirlemek hiç de kolay değildir. Şimdilerde bu sözcük net bir anlam ifade etmekten daha çok değişik olguları kapsayan bir alanı işaret etmektedir.'* (Wellek: 1983,257) der.

İnsanoğlu kendini bildiği andan itibaren sorgularıyla nereden gelip nereye gittiğini, kendisinden daha yüce varlıkların olup olmadığını varsa mahiyetlerini sorgulamıştır. Bu sorgulamalara insanı yönlendiren şey fitratında var olan merak unsurudur. Tarihi devirler boyunca geçmişini araştıran insanoğlu bir yandan da geleceğin kurgusunu yapmak durumunda kalmıştır. İnsanoğlu, farklı şeylere, duyu organlarıyla algılayabildiği veya algılayamadığı şeylere ilgi duymuş sonuçta bilinmeyenleri keşfetmeye çalışmış ve hala çalışmaktadır. Merak unsuru ve her şeye ilgi duyması, insanoğluna hayal gücünü geliştirme konusunda itici güç olmuştur. Gelecek konusundaki kaygısını ve bir yandan da ilgisini yüksek tutmuştur. Geçmişini araştıran insanoğlu bir yandan da gelecekte

nelerin gerçekleşeceğini anlatan kehanetler ve mitler geliştirmiştir. Zaman içerisinde, mit ve din insanoğlunun sorularına cevap bulmak için kullandığı vasıtalar haline gelmiş ve alanlarına giren konularda yanıt vermişlerdir. Mitlerde politeizm, dinlerin çoğunda ise monoteizm kavramları bulunur. Dinde kudret sahibi ebedi varlık, mitlerde ise tanrılar hegemonyası bulunmaktadır. İşte bu ve benzer konularda birbirinden ayrı tutulurlar. Ancak söz konusu olan kutsal anlatı olunca iş değişir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi birçok anlatı ve kutsal öykü dinlerde ve mitlerde kesişme noktası oluşturur.

Mit dendiğinde yalnızca yaratılışa dair öyküler akla gelse de mitler bundan ibarettir demek yanlıştır. Mitler hayata dair birtakım kuralları ve davranış normlarını düzenler ve kültürü yansıtır. Tarihten çok önce yaşanmış devirler mitlerin ortaya çıkışının başlangıcı sayılır ve mitler günümüze kadar devamlılık arz eder. İlkelin düşüncesi mitlerden, bize kalan bir mirastır. Bu düşüncelerde türlü kahramanlıklar, türlü savaşlar, türlü tanrılar ve pek çok öyküler bulunmaktadır (Gündoğan, 2021:183). Öyküler çoğunlukla tanrı ve tanrıçalar ya da kutsal bir varlıktan doğmuş, bir ağacın içinden çıkmış, kutsiyet sahibi insanlar hakkında olabilir. Mitler yüzeysel değil derinlemesine incelendiğinde, yapısında, birtakım erdem ve faziletlerin, sanatlar ve medeniyetin temelini oluşturan mihenk taşlarının olduğu görülebilir. İnsanoğlunun kültürel tarihi nerede başlamış ve nasıl gelişmiş mitler dikkatle okunursa masal atmosferi gibi rahatlıkla görülür (Banarlı, 1983:1-2). İkel toplumlar hayat hakkında ne düşünür, hayatı nasıl anlar ve anlamlandırır mitler vasıtasıyla onların bu çabalarının ürünü görülebilir. Varoluşun öyküsü, evren hakkında bilgiler, tabiattan çıkan insanın sosyal benlik kazanması, insan aklında şekillenen bazı soyut imgelerin ve somut düşüncelerin birtakım semboller vasıtasıyla anlatılması sonucu meydana getirilen değer sistemine mit denir. Mitler felsefi düşünce sistemi gibidir. Mitlerin felsefi düşünce sistemlerinin temelinde kaostan kozmosa dönüşüm konusu vardır. Mitolojilerde önemli bir konu da içinde yaşadığımız evrenin temel kaynağı ve kökenin sorgulanmasıdır. Her başlangıcın sonu vardır. Sonun da bir başlangıcı olduğu düşüncesi kaosun kozmosa dönüşüm formülü ile açıklanır. Kozmogoni mitleriyle ilgili olarak sondan bahseden öykülere de

rastlanır. Sonun öyküsü, eskatoloji adıyla bilinen evrenin sonu hakkında mitlerde görülür (Dağ,2019:243). Anlaşılacağı üzere kozmogoni mitlerinde kaostan kurtulan evren ve karışık ortamdan düzene geçiş vardır. İnsanoğlu, kaosun bitişini ve kurtuluşunu her zaman yaratıcıya veya yaratıcılara bağlayarak düşüncesini şekillendirir. Mitler, sadece yaratıcı veya yaratıcılardan bahsetmediği gibi sadece insanların kökeninden de bahsetmez. Aynı zamanda insanlığın kültürel olarak gelişim sürecine dair önemli birtakım olaylardan da bahseder. Mitlerin önemini artıran şeylerden biri de özellikle ilkel toplulukların oluşumlarına dair ortaya koyduğu yorumlardır. Yani, topluluk halinde yaşayan insanların algıladıkları sorunlara karşı mücadele etmelerine imkân sağlar. İşte bu şekilde mitler, insanların yaşadıkları sorunlara yanıt bulmaları için kurgulanan bir vasıtaya dönüşmüş olur (Armstrong,2005: 8-11).

Mit nedir, sorusunun çeşitli cevapları olmuştur. Necatigil 100 soruda mitoogya adlı eserinde, mitler için, ilkel insan topluluklarının evreni ve dünyayı yorumlamak ve sırrını çözemedikleri olayları anlamak amacıyla oluşturulmuş öyküleridir, (Necatigil,1995:7) şeklinde bir tanımlama yapar. Alman 'doğa ekolü'ne göre mit, doğa olaylarının alegorik bir anlatımıdır. Andrew Lang, mitin tarihsel olayların kutsal anlatısı olduğunu ifade eder. Psikanalist ekol mitin bir çeşit gündüz düşü olduğu savını öne sürer.

Malinowski gibi bazı antropologlar toplumsal gereksinimleri doyumaya yönelik eski gerçekliklerin yeniden anlatılmasının mitin kökeninde var olduğunu düşünürler. Mircea Eliade ise Malinowski gibi çok eskideki kutsal zamanlarda gerçekleşmiş olayların anlatıldığı kutsal öyküler şeklinde miti tanımlar. Bütün bunlardan yola çıkarak mitlerin doğasında üç temel nitelik olduğu söylenebilir. İlk olarak mit kutsalı ve metafizik boyutları somutlaştırmayı amaçlar. İnsanlar mitlerle tanrısal varlıkları ve soyut alemdeki ilkeleri ve tanrısal boyutları anlamaya dair düşüncelerini ortaya koyarlar. İnsanlar anlayamadıkları veya açıklayamadıkları olaylarla karşılaştığında metafizik izaha başvurmuşlar veya mite dönüştürerek hayata, ahlaki değerlere ve inanca göre yorumlayarak yaşatmışlardır (Dinçmen,1997:10). Tarih çağları süresince gelmiş olan tüm halklar hiç kuşkusuz en üst varlığı aradılar ama bu işlemin biraz başarısızlığa uğramış olduğu görünmektedir. Çünkü ilkel insanların en üst varlık tasarımı

görünüşte, Museviler 'in Tanrısının veya Hıristiyanların Tanrısının elde edeceği saygınlığa benzer bir saygınlığa hiçbir zaman sahip olamadı (Bataille, 1997: 27). Çünkü bu inançlar gibi vahye dayalı olmadığı düşünöldü.

Mitler ayrıca insanın çevresini tanımasına etrafında cereyan eden olayların kökenini, neden ve nasıl meydana geldiğini anlamlandırmasına yardımcı olur. Doğum, ölüm, hastalık gibi durumların yanı sıra çeşitli doğa olayları da yeri geldiğinde mitler vasıtasıyla çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Mitlerin bir diğer özelliğı de insanın çeşitli beklentilerine cevap verebilmesidir. Bu yönüyle mitler insanların davranış biçimlerini, ritüellerini birtakım gerekçelere oturturken diğer yandan kişinin ölümsüzlük, mutlak huzur gibi arzularının ifade edilmesini sağlar. Mit kavramı metafizik aleme dair sağlam bilgisi olmayan insanın inancını ispatlamaya ve sağlamlaştırmaya yönelik kurgulanmış bazı kanaatlerden ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Mit dendiğinde akla ilkel toplumlar gelmektedir. Ancak mit kavramını yalnızca arkaik toplumlara hasredip modern insanı bunların dışında tutmak mümkün değildir. Günümüz insanının bireysel ve toplumsal yapısı incelendiğinde görülecektir ki en modern toplumlarda bile mitler varlığını devam ettirmekte ve yeni mit türleri üretilmektedir.

2.1.1. Mitin Tanımı

Sosyal bilimlere ait alanlarda net bir tanım yapmanın güçlüğünden birçok yerde daha önce de bahsedilmiştir. Bu zorluk mit tanımı için de geçerli olmaktadır. Mitlere net olarak tanım yapmak, sınır belirlemek, işlevlerini açıklayabilmek pek kolay olmaz (Küçükcoşkun,2016:362). Eliade bu konuda "*Tüm bilim insanların tasdik edeceği ve bununla beraber konunun uzmanı olmayanlara da değişik gelmeyen bir mit tanımı bulmak oldukça güç bir şeydir.*" (Eliade,1993:12) şeklindeki ifadesiyle bu zorluğu gözler önüne sermektedir. Burn'e göre, günümüzde mitler 'bir toplumla ilgili geleneksel hikayeler' olarak tanımlanır (Burn, 2012:11). Mit tanımı verilirken hatta mitle iç içe geçmiş bazı kavramlar anlatılırken bile araştırmacılar arasında derin uçurumlar oluşabilmektedir. Pospelov'a göre mit masalların kaynağıdır, (Pospelov,1995:215) Hary Shaw ise mitolojinin "*İnsanüstüyle ilgili masalımsı ve geleneğe ait olan hikâye*" (Shaw, 1976:183) olduğunu söyler. Guerber, "mitoloji, eskilerin diniyle ilgili ilk

gelenekleri veya mitleri inceleyen bilimdir ve tanrıların kökeninin tam bir açıklamasının yanı sıra, her şeyin başlangıcına ilişkin teorilerini içerir.” şeklinde tanımlar (Guerber,1990:12).

Bonnefoy, mitin kurmaca olmadığını aslında üstün bir hakikati dile getirdiğini söyler (Bonnefoy,2000: 782,784). Elçin’e göre mitler sözlü gelenek dahilinde devam eden anonim masallardır (Elçin,2004: 314). Bu tanımlarda kelimenin belki de sözlük anlamının etkisi olmuştur. Mitle masal çoğu zaman birbirine yakın ibareler kullanılarak tanımlanmaya çalışılır. İnsanların gerçek ve gerçeküstü şeyleri harmanlayarak, şekillenmesini istedikleri evrenin, uzak bir geçmiş zamanda, insanlar çoğunlukla olağanüstü güçlere sahip olup normal ve normalüstü varlıklarla mücadelelerinin aktarıldığı öykülerdir (Dilek,2007:17). Her ne kadar mitle masal birbirine yakın gibi gözükse de masal tamamen hayal ürünü olan kurmaca bir edebi metin olarak karşımıza çıkar.

Mit (mythe), sözcüğü *hikâye*, *masal* gibi anlamlara gelen Yunanca *mythos* kelimesinden türetilmiştir. Eski Yunanlar “söz” için üç farklı kelime kullanırlardı: Epos, logos ve mitos. Mitos duyulan veya söylenen sözdür. Masallar, öyküler ve efsaneler gibi anlamlarda kullanılmıştır. Epos ise bir düzen ve ölçü içinde konuşulan sözdür. Epos ve mythos arasında ilk kullanımından itibaren mana itibarıyla bir yakınlık söz konusudur. Mythos konuşulan ibarenin anlatılan hikâyenin özü anlamındayken, epos bu ifadenin ölçüye bağlı olarak aldığı halidir. Bununla birlikte logos hakikatin insan ağızıyla dillendirilmesidir. Logos ibaresi insan zihni için bir fikir, tabiat için bir kanun gibisinden bir şekil alır. Logos her yerde ve her bir şeyde mevcut olmaktadır. Mythos ve epos birbiriyle uyum içindedir, logosla aralarında bir zıtlık var olmuştur.

Her ne kadar mythos ve logos birbirine karşıt görünse de bu iki sözcüğü birbirinden tamamen ayrı düşünmemek imkânsızdır. Nitekim *mythologia* kelimesinde mythos ve logos kavramlarının bir araya geldiği ve yeni bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Günümüzde mitoloji sözcüğü için bu iki kelimenin anlamından daha geniş ve kapsayıcı tanımlar yapılır. Birçok sanat dalına ve bilimsel çalışmaya kaynaklık edebilen ve zaman zaman onları besleyen ‘mit’ ve onu bir ilim dalı olarak inceleyen mitolojinin tanımlanması hususunda her fikri

akım kendi anlayış ve yönelimi çerçevesinde tarif etme çabası içinde bulunmuştur. Bu durumda mitin ne denli zengin yapı içerdiği, onu bir tanıma sığdırmanın imkânsız olduğunu gösterir. Bu nedenle miti ve mitolojiyi sözlüklerde ve ansiklopedilerde bulunan tanımlarıyla ele almak faydalı olacaktır. Türkçe Sözlükte mit *'kültürel geleneklerle yayılmış, toplumların hayal güçleri etkisiyle biçim değiştirmiş, tanrılar, tanrıçalar, kâinatın yaratılışı ile ilgili hayal gücüne dayanan, sembolik anlamları olan halk hikâyeleri'* şeklinde tanımlanmıştır. 'Mythos' ve 'logos' sözcükleriyle oluşturulan mitologya sözcüğü ise *'mitlerin ortaya çıkışlarını, ifade ettiği manaları inceleyen ilim dalı'* şeklinde tanımlanmaktadır. (Erhat,2012:5-6) Mitlerin biçimlerinden çok anlattıkları öyküleri önemlidir. Mitler, kültürlerden bireylere kodlanmış iletileri gönderdiğine göre, önemli olan iletileri açığa çıkarmak ve kodu açmak olmalıdır (Kaplan ve Ünal, 2011:12)

Banarlı mit kavramını; ilk zamanlarda, en eski çağlarda tanrı, tanrıça ve yarı tanrılarla ilgili söylenen ve zaman içerisinde inanç değeri kazanan öyküye mit adı verilir, şeklinde açıklar. Mitlerde insanların yanında devler, cinler, periler ve tanrısal güce sahip yaratıklar da öyküde yer alır. Mit ya da mitos kelimesi Yunan dilinden gelir. Mitleri inceleyen alana mitoloji adı verilir. Bir halkın mitlerinin tamamına o ulusun mitolojisi -Türk Mitolojisi, Yunan Mitolojisi gibi- denir. (Banarlı, 1983:1)

Mit kavramı *Sanat Ansiklopedisi'*nde *"Kahramanlık devirlerine ait destan ve masallar"* şeklinde tanımlanır. Kavramın Türkçede efsane olarak karşılandığı belirtilir. Efsane kavramı ise *"tarihî olayları alegorik şekilde aktaran ananevi masallar"* tanımı yapılarak Türklerin *Bozkurt ve Ergenekon efsanelerinin* birer mit olduğu belirtilir. Aynı şekilde mitoloji için şu şekilde bir tanım bulunur:

Mitoloji Yunanca mitos, masal ve logos, söz kelimelerinin birleşimiyle efsane bilgisi anlamına gelir. Yunanca muthos diye öteden beri gelenek hâlinde devam eden masal ve efsanelere denir. Şimdi bu tabir yerine bütün dünyaca kabul edilmiş olan mythologie tabiri kullanılmaktadır. Mitoloji, bir millet tarafından icat edilen efsanelerin mecmuunu ifade ettiği gibi bu ilme de verilen bir isimdir.

Önceleri logos kavramının mythos ve eposla birlikte yer alması mümkün değilmiş gibi tefekkür edilse de iki kavram bütünleşerek mythologie (mitoloji) kavramını oluşturmuştur. Logos kelimesi söz, bilgi anlamına geldiğine göre mitoloji kelimesinin karşılığı da “*efsane bilgisi*”, “*efsanelerin bilimi*” olarak düşünülebilir. Mitoloji, sadece çeşitli uygarlıklara ait mitler hakkında bilgi vermez, aynı zamanda bu mitlerin ne şekilde ortaya çıktığını, işlevlerini ve özelliklerini de araştırır. Kısaca mitlerin bilgisini sunar. Nesnelere kökenindeki sırrı öğrenmenin büyük bir anlamı vardır. İnsan öğrendikçe sırrını çözdüğü şeye hâkim olur. Üstelik bu öğrenme eylemi onu yaratıcı hâle getirir.

İnsandaki gerçek bilgiye ulaşma arzu ve isteği mitojenik (mitos oluşturma) yeteneğinin motivasyonudur. Bilmek isteği birtakım mitler yaratmaktır. Bilmek aynı zamanda düşmanları kontrol etmektir. Bu durumda mitlerin teşekkülünün altında bilme isteğinin yattığını söylemek mümkündür. İnsan, yaşadığı ortamda merak ettiği ya da korktuğu her olay ve durum karşısında hikâyeler oluşturmuş, bu olaylara bir anlam yüklemiştir. Böylece yaşamını düzenleme yoluna gitmiştir. Bu hikâyelerin oluşumunda kolektif ve bireysel bilinç dışı etkilidir. Bu hikâyelerde yer alan her imge ve sembol insanın kendi gerçekliğini göstermektedir. Ülken'e göre “*Mitolojik tefekkür, Comte'un thèologieque dediği devrenin ilk zamanına, yani mistik tefekkürden aklî tefekküre intikal safhasına tekabül eder. Bu manaya göre o, cemiyetlerin muhayyile devresidir.*” (Ülken, 1968). Dış dünyada ortaya çıkan birtakım olayları veya tanrı ya da tanrıları, ölüm gibi bilmediği ve doğrudan kendisini ilgilendiren soyut olay ve durumları tahayyül etme yoluyla anlamlandırmaya çalışır.

Mitolojide hayale dayalı olduğu düşünülen yapı hakkında konuşulsa da bu muhayyilenin kaynağında insanın ve insan hayatının gerçekliği yatar. Mitin olağanüstü olay ve kişilerden söz etmesi, onun “*gerçek olmayan, uyduruk masal*” şeklinde tanımlanması için yeterli bir sebep değildir. Aslında mit sayesinde gerçeğin farklı şekillerde ifade edilişiyle karşılaşılır. Nitekim son yıllarda mit gerçeklerle ilişkisi olmayan bir kavram olarak ele alınmaz; gerçekleri ortaya koyması, kutsal olması gibi pek çok yönden değer kazanır.

Eliade mitler hakkında izahını şu şekilde yapar:

“Mitler kutsal anlatılardır; ilk zamanlarda, olmuş bitmiş kutsal olayları hikâye eder. Yani mitler, üstün varlıkların kazandıklarıyla gerek evren gerekse de evrenin bir parçası (söz gelimi bir bitki, bir davranış, bir durum) olsun, gerçekliğe geçişini anlatır. Bu şekliyle düşünülduğünde mitler, yaratılış anlatılarıdır. Varlıkların nasıl var olduğunu ifade eder. Mitler olmuş bitmiş ve sonuçta bir şekilde ortaya çıkmış şeyleri anlatır. Mit, arkaik topluluklarda mevcut olduğu şekliyle, ya da günümüzdeki biçimiyle, yalnızca bir masal değil, aynı zamanda hayatın bir gerçekliğidir. Belki romandaki bir karakteri işlemez, aksine en eski zamanlardaki canlı bir gerçekliği ve o zamanlardan bu yana insanların kaderini hep etkilemiş bir gerçeklik olduğuna inanılır.” (Eliade, 2001:16)

Mitle masal çoğu zaman birbirine yakın ibareler kullanılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar mitle masal birbirine yakın gibi gözükse de masal tamamen hayal ürünü olan kurmaca bir edebi metin olarak karşımıza çıkar. Mitle var olan söz konusu kurmaca yapı edebî metindeki kurmacalık gibi değildir. Edebî metinlerdeki kurmaca yapı bilinçli bir şekilde oluşturulurken mitlerde bulunan kurmaca yapı kişisel ve kolektif bilinç dışının bir yansıması olarak görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle bir anlatıda anlatıcı, olay, şahıs, mekân, zaman, karakter gibi pek çok unsur bilinçli bir şekilde kurgulanırken mitlerde bu türden bir kurguyla karşılaşılmaz. Mitler aslında olay ve durumların dışavurumudur. Bu dışavurum ise imge, simge ve sembollerle gerçekleşir. Çünkü mit, metinlerde veya efsanelerde direkt olarak değil, çeşitli imge ve sembollerle anlam kazanır. İnsan karşı karşıya kaldığı ve anlamlandırmaya çalıştığı pek çok durum için bir mit ‘uydurmuş’, başka bir ifadeyle bu durumu kurgulayarak anlaşılır hâle getirmeye çalışmıştır. Buna örnek olarak, “*akbaba, neredeyse evrenselleşmiş bir ölüm sembolü kabul edilir. Akbabalar ölüm meleğinin hayalde canlandırılmış eski bir şekli gibidir.*” İnsanların hayatını yakından ilgilendiren bu şekildeki kalıpların veya sembollerin çok eskilerden kalmasına rağmen hâlâ geçerliliğinin devam etmesi ise mitlerin bahsettiği öykülerin insan psikolojisinin derinlerinde var olan korkularını, kaygılarını ve hayallerini dile getirmesidir.

Lord Raglan ise mitlerin tarihsel bir olayla ilişkisi olsun olmasın en önemli dini öneme haiz unsurlar olduğunu düşünmektedir. O, ritüellerin ihtiyaçlardan dolayı tekrar edilme gerekliliği olduğu düşüncesindedir. Bu durumun gerçekleşmesi mitleri ortaya çıkarmaktadır. Eski Yunan toplumunda şairlerin dini bağlamından ayırarak mitleri yapıtlarında kullandıkları için bazı örneklerin mit özelliği taşımadığını iddia edenlere Lord Raglan cevap olarak eski Yunanların mitlerinin edebiyata malzeme olmuş mitler olduğunu bu yüzden konusu geçen özelliğin mitlere has olmadığını ileri sürer. Ayrıca, bazı Yunan mitlerinin Mısır ve komşu ülkelerden aşırılıp uyum sağlandığını belirtir. (Çobanoğlu,2002:164) Mitlerde bahsi geçen öykülerin ritüel sonucunda oluştuğunu, öykünün ritüeli takiben söylendiğini, ritüelin kalıplaşmış davranış olduğunu, sözel ürünlerin kahramanların kalıplara uygun olarak ortaya çıktığını ve aynı ritüellerin kaynak teşkil ettiğini, anlatılarda da aynı durumun söylenebileceğini ifade eden Lord Raglan böylece mitlerin içeriğine dikkat çekmiş olur. (Çobanoğlu, 2005:163-166)

Bilinç dışı süreçlerin ürünü olarak kabul edilen miti Jung da kolektif bilinçdışı süreçlerin görünebilir şekilde ifadesidir şeklinde açıklar. Bireysel olan bilinç dışı süreçlerden önce kolektif bilinç dışı süreçlerin geldiği, coşturucu ve derin sembolleri bireysel olana empoze ettiğini ifade etmiştir. Bu durumda miti ortaya koyan bilinç dışı da onlarla aynı niteliğe sahiptir. Mantıklı bir açıklaması yapılamayan bilinç dışı ile dil birimler arasında bağlantı kurmak gerekirse şunları söylemek mümkün olacaktır: Saussuré yapısalcılığın göre dilbirimcikler *nedensiz* fakat *uzlaşıya dayalı* şekilde bir araya gelerek göstereni oluşturur. Nedensiz şekilde bir araya gelen ses birimcikler bir toplum tarafından uzlaşıya dayalı olarak ifade alanı kazandığı için o topluma ait bireylerin zihninde *gösterilenin* canlandığı ortak anlam birimciklerle karşılaşılır. Mitlerin yapısında bulunan bilinç dışı sürecinde aynı şekilde işlediğini söylemek mümkündür. Mantıklı bir nedene dayanmayan ancak basitçe gözler önüne serilen, ortak bilinç dışını ortaya koyan bir durum söz konusudur. “*Mitlerin oluşumunu araştırmakta olan pek çok antropolog, mitlerin, arkaik toplumların eski ayinlerinden ortaya çıktığı düşüncesine ulaşmışlardır.*” Fakat bu ayinlerin oluşumunda bulunan ana nedenleri net bir şekilde göz önüne sermek mümkün

olmamaktadır. Mitsel motif içeren bir ritüeli ya da günlük yaşama ait olayı açıklamak için “Tanrı böyle istedi.” ya da “Atalarımız böyle yaptı.” şeklinde– çok da mantıklı olmayan, basit– bir sebebin kullanılması söz konusudur. Bu ritüeli gerçekleştiren insanlar ritüelin sebebini sorgulamak yerine ayinle ilgili olan bu davranışın devamlılığını sağlamaya çalışır. Bu vasıtayla mit gerçek kılınacak ve geçerliliği korunacaktır. Tüm bunlar bilinçli bir eylemin değil kolektif bilinçdışının insan zihninde yarattığı etkilerin dışa yansması olarak görülür.

Miti tek bir tanıma sığdırmak elbette imkânsızdır. Araştırmalara bakıldığında mite farklı bakış açılarından yaklaşıldığı, onu tanımlamaya çalışırken belli yönlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Farklı ekollere bağlı araştırmacılar, mitin psikolojiyle olan ilişkisi, gerçeklik sorunu, zaman-mekân, tarihle olan ilişkisi, din, ayin ve ritüellerle olan ilişkisi, kültür ögesi olması, sanatla olan ilişkisi gibi pek çok unsuru irdelemiş ve miti farklı yönleriyle ele almıştır. Bütün bu farklı yönlere rağmen temel anlamıyla mit hakkında şunları belirtebiliriz: Zaman ve mekânı aşarak insan zihninin süreçlerinin dışa yansması olarak karşımıza çıkan mit, insana ve insanın doğasına ait gerçekliği simgeler vasıtasıyla ortaya koyar. Sürekliliğini gerek hikâyelerde gerekse insanın günlük yaşamına ait olaylarda koruyan mit, bir toplumun kültür ürünlerini sunarken aslında evrensele ulaştırır. Çünkü mitlerde bir topluma ait insanın değil varlık olarak insanın ele alınması söz konusudur. Coğrafyaları ve yaşam tarzı farklı olan kültürlerde aynı türden mitlere rastlanması bu durumu kanıtlayıcı niteliktedir. İnsanın içinde bulunduğu şartlar elbette birtakım farklılıkların oluşmasına yol açacaktır. Ancak temelde var olan şey insan zihninin aynı şekilde işlemesidir. İnsan, farklı durumlar ve olaylar karşısında benzer duygulara kapılmış ve bu duyguların insan zihninin yaratıcılığını ortaya çıkarmıştır. İlk ve kutsal olanın bilgisini sunan mit, ritüellerle ya da günlük yaşamdaki birtakım olay ve durumlarla tekrar edilerek devamlılığını korur, insanı geleceğe aktarır. Bir şekilde mitler, yaratılış öykülerini anlatır. (Eliade 2001: 15-16) Mitler ritüellerle desteklenerek çağlar ötesinden günümüze kadar ulaşmayı başarmışlardır.

2.1.2. Mitlerin Kökenleri

Yapılan çalışmalar incelendiğinde mitin ne zaman ortaya çıktığını, ilk hangi kültüre ait olduğunu, ilk mitin ne olduğunu, niçin ortaya çıktığını kesin olarak söylemenin mümkün olmadığı görülür. Mitler insan zihnindeki soruların cevabını alabilmek için en eski kültürel kodlardır. Ancak söz konusu kodlar çok karmaşık bir şekildedir. Bunun neticesinde araştırma yapanlar mite dair her kesimin kabulleneceği tanımlar oluşturmanın zorluğundan bahsederler. (Aydın,2009:1) Mitlerin ortaya çıkışı, birtakım sebeplere bağlansa da çoğunluğun üzerinde durduğu mitlerin, çoğunlukla dini kaynaklı olduğudur. Kâinatta bir yaratıcı arayışına giren insanoğlu, mit aracılığıyla amacına ulaşmaya çalışır. Başka ifadeyle mit, bazı sorular karşısında zora düşen insanoğlunun, sığınmak istediği liman gibi olmuştur (Kaleli,1996: 16). Tanrı arayışı da insan için temel sığınma noktalarından biri olmuştur.

Mitolojileri inceleyen bir araştırmacı olan Bratton, mitleri konu edinirken aynı bakış açısını uygulamaktadır. Mitin realitesi, objektif hakikatten çok pragmatik fonksiyonundandır düşüncesindedir. Ona göre mit ampirik bir gerçekten ziyade psikolojik bir yardım vasıtası olmuştur. (Bratton,1995:22) Bütün milletlerin mitolojileri vardır. Fakat saf mitoloji yoktur ve olamaz. Bunun nedeni mitlerin, çağlar boyu nesiller arasında aktarılmış olmasıdır. Göçmen bir milletle, savaşlarla yoğrulmuş bir milletin mitolojisi aynı olamaz. Mitlerdeki tanrı ve yarı tanrı kahramanlar buldukları milletlerin tanrıları veya kahramanları olarak evlilik yapmışlar, soy türetmişler, değişimlere ve yeni yorumlara uğramışlardır (Atan,2011:12). Bazı mitlerin ortak noktaları buralarda bulunur.

Grimm kardeşler, bir ortak atadan türeyen milletler içinde ortak yönler olabileceğini, karşılaştırmalı dilbilim yöntemleriyle göstermiştir. Çalışma sonucu mitoloji okulu¹ doğmuştur. Grimmler'den sonra Müller, Schwarz, Teodor Bonofey, Veselovsky ve diğer araştırmacılar mitolojilerin kaynakları hakkında farklı fikirler sergilemişlerdir. Söz gelimi Max Müller, mitlerle beraber Batı dilleri ve edebiyatının Sanskritçeden ve Hindistan'dan türediğini ileri sürer. Aryan

¹ Grimm Kardeşlerin, masalların kökeninin Hint-Avrupa mitlerinin içinde olduğunu ve masalların mitlerin parçalanmış şekilleri olduklarını söylemeleri mitoloji okulunun temelini oluşturur. (Günay, 1975:321).

teorisi ve Güneş mitlerini ortaya atar (Yaman,2021:17/18). Cassier ise ortaya atılan mit kuramlarının, tek taraflı olduğunu ve uygunsuz bulunduğunu belirtir. Mitlerin ortaya çıkışının özeti ve kökeni ile ilgili teoremlerin çeşitli olması sebebiyle alacalı görünüm arz ettiğini söyler. Mitin kökeninin bazen somut durumlar ve deneyimlerle, bazen de rüya olgusunda ve çoğunlukla tabiat olaylarının izlenmesinde olduğunu söyler (Cassier, 2018: 17). Her ekol, kendi sınırları çerçevesinde mitin ilk olarak nasıl ortaya çıktığını belirlemeye çalışır. Pek çok antropolog, mitin ilkelerin en eski ayinlerinden çıktığı düşüncesindedir. Schwarz ise ilkelerin kendi zayıf ve karmaşık düşüncelerini desteklemek için hayalci ve tuhaf hikayelere başvurdukları tezini çürütür (Schwarz, 1997:287). Campbell'e göre ise mit, ölüm korkusu, dünya tecrübesi, toplumun tecrübesi, toplum içinde üretilmiş işaretlerin izleri ve ortak bilinçaltındaki kalıtsal arketiplerin bir ürünü olarak varlık kazanır.

İlk mitlerin nasıl oluştuğunu bir nebze olsun belirleyebilmek için insan yaşamına bakmakta yarar vardır. Çünkü insan, dünyaya geldiğinden beri öncelikle nesnelere bir arada var olmaya çalışır. Hayatta kalabilme serüveninde varlıkların ne olduğunu, nasıl ve neden ortaya çıktığını irdeleyen insan, duygu ya da güdüleriyle hayatı anlayabilme, kendini bu hayatta konumlandırabilme ve kendi değerlerini belirleyebilme çabası içine girer. İnsan için bir tehdit unsuru oluşturan yaşamda güvenli olarak yaşayabilmek için düşünce ve inanç sistemini oluşturma ihtiyacını hisseder. İnsan bu sistemi oluştururken her zaman bilinçli değildir. Özellikle bu ihtiyaçla insan, tehlikelerle dolu evreni anlamlandırmaya doğru ritüele, büyüye bazen de tabuya dönüştürdü. Bu düşüncelerle hareketlerini şekillendirmekte inanca ve büyüye dayanmaya başladı. Böylece insanoğlu, inançları ve tecrübeleri ışığında yaratıcı eylemlerde bulunarak sembolik dizileri meydana çıkarmış olur.

İnsanoğlu, önce kendinden alınan hayatı için öteki dünyaya dair inanışlar geliştirmiştir. Böylece inançlarıyla ilişkili mitlerini ortaya çıkarmış olur. İnsanlar ölümlerini toprağa atıp ana rahmindeki şekliyle gömerek ölüme karşı bir savaş açmış gibi oldular. Bu yeni bir hayatı ifade etmektedir. Taş Devri'nin sonlarına

doğru buzulların erimesi hızı artmış, insan yaşam biçimini yeniden bu değişime uyarlamak zorunda kalmıştı.

Bilinmeyeni bilinen şekle dönüştürmek eskiden beri insanların savunma silahları olmuştur. Bazı özelliklerinden dolayı dişil kimlik vererek doğa ana dedikleri tanrıçalarını üretmişlerdir. Hissettikleri korkuyu gidermede bu da yeterli gelmemiştir. Bununla birlikte ölümü simgeleyen av sahneleri mağara duvarlarına çizildi. Bunlar, ilk mitleri oluşturması bakımından önemlidir. Bu sahnelerin en eski yazılı örneği, MÖ 3. binyılda Gilgamiş metinlerinde yer alır. Gilgamiş ve Endiku'nun, Tanrıça İnanna'nın gönderdiği Gökboğa ve Hunbaba ile verdiği mücadeleye tarihte ilk yazılı mit olarak kabul edilebilir.

Max Müller, mitin yani söylencenin kökenini dildeki belirsizliğe borçlu olduğunu ve düşünsel besinini her zaman bu belirsizlikten sağladığını iddia eder. Ona göre, mitler yani söylenceler, nedenleri konuşma yeteneğinde aranması gereken bir tür düşünsel hastalıktır. Çünkü dil, yapısı gereği eğretilmelere dayanır. Nesnelere doğrudan değil, dolaylı ve belirsiz şekilde betimlemeye çalışır. Söylencelerde sembolik bir üst dil olarak kabul edildiğine göre asıl kaynağını dildeki bu belirsizlikten almaktadır. Bu belirsizliğe rağmen özellikle arkaik toplumlarda dilin, kelimenin kutsal ve dinamik bir güce sahip olması da dikkate değerdir. Yuhanna İncilinin 'logos'u da dahil olmak üzere genellikle 'kelime'yi temsil eden Kitab-ı Mukaddes'in terimleri, kökenlerini, kelimenin bütünüyle yaratıcı gücün bir ögesi olarak kabul edildiği dilin metaforik evresinde bulur. Tekvin kitabı 1:4'teki "Tanrı 'Işık olsun' dedi ve ışık oldu." cümlesinin ifade ettiği anlam, kelimenin eşyayı varlık alemine çıkaran yaratıcı vasıta olduğunu. Onlara göre kelimenin telaffuz edilmesiyle potansiyel bir sihir gücü elde edilmiş olur. Hiçbir şey büyüye karşı duramaz. Bu durumda ilkel toplumların ayinden beklediği şeyin büyü yoluyla doğayı etkilemek ve onu denetimi altında tutmak isteği düşüncesi olduğu söylenebilir. Ancak zaman içerisinde insan, sihirle doğaya hükmedemeyeceğini anlamış ve *logos* yani yasal bir düzeni, kanunu önceleyen sözü ön plana çıkarmaya başlamıştır.

İsa'dan önce altıncı yüzyılda insanlığın dönüşümü olan bir olgu ortaya çıktı: insanlık tarihinde ilk kez, spekülative düşünce yaşama geçirildi önceleri doğaüstü

nedenlere atfedilmiş olayların doğadaki açıklamaları aranmaya başlandı. Bilim ve felsefenin ortaya çıkışı olarak kabul edilen bu zaman dilimi, mitlerin yok olmaya yüz tuttuğunu göstermez. Aksine bu durum mitin de sistematliğini gözler önüne sermede büyük önem taşır. Çünkü nihayetinde mitoloji, mitleri sistemli bir şekilde bilim olarak ele alır. Her ekol, mitlerin kökenini ortaya koymak amacıyla kendine has bir tavır takınmıştır.

Meteorolojist yorumcular mitin aslı olarak rüzgârı, havayı ve gökyüzünün renklerini görüyorlardı. Bu doğacı ekol, miti simgesel, doğacı ve kurmaca bir şey olarak görmektedir. Tarihçi ekol ise mitlerde yani kutsal öykülerde geçmişe ilişkin gerçek bir tarihsel bilgi görmektedir. Onlara göre mitler, bize tarihe ait bilgiyi sunmaktadır. Bunun yanı sıra psikolog Wundtlar, sosyolog Hubert, Durkheim ve Mauss ve Harrison Jane, antropolog Crowley mit ve ayin yani toplumsal yapı normlarıyla kutsal gelenek arasındaki ilişkiyi dile getirdiler. Psikanalistler ise mitin insanın bir gündüz düşü olduğunu söyledikten sonra mitin kökenini anlayabilmek için ancak bilinçaltının karanlık derinliklerine inmek gerektiğini savundular. Bir mitin başka bir coğrafyada da aynı şekilde ya da çok az farklılık göstererek ortaya çıkmasını psikanalistlerin bu görüşüyle açıklamak mümkün olacaktır. Kültürler arası etkileşimin elbette payı vardır; ancak bu durum daha çok insanın bilinç süreçleriyle ilgilidir. Doğa karşısında insan aynı bilinç süreçlerinden geçer. Ölümle ve bir başka dünyanın varlığıyla ilgili inançlar, kahraman mitoslarının yapısındaki benzerlik bunu ispatlar niteliktedir.

Mitlerin kökeninin ne olduğunu anlayabilmek için salt olarak tek bir ekolle yola çıkmak çok da doğru olmayacaktır. Onun kökeni aslında tüm bu ekollerin görüşlerini kapsayacak kadar geniş ve derin bir alana sahiptir. Matematik terminolojisiyle ifade etmek gerekirse mit, evrensel kümeyi ifade eder ve her ekolu evrensel küme içerisinde birer alt küme olarak bulunmaktadır. İlk mitlerin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak belirlenemese de Yunan mitosunun yazına vurulmasının Homeros ve Hesiodos'la başladığı söylenebilir. Herodot'a göre, tanrı soylarını ele alıp tanrılara ad veren, onların çeşitli özelliklerini tanımlayan, onlara dair efsaneleri anlatan Hesiodos ve Homeros'tur. Yazın türleri çoğaldıkça mitler de zenginleşir, yeni yorumlar kazanır. Mitolojik eserler hakkındaki

çalışmalar Avrupa sahasında XVIII. Yüzyıldan itibaren Vico'nun Yeni Bilim (Scienza Nuova) eserini yazmasıyla başlar.

2.1.3. Mitlerin İşlevleri

Bu bölümde mitin işlevi ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Mitolojinin geniş bir alana sahip olması onun tanımını yapmayı zorlaştırdığı gibi işlevlerini de tek tek tespit etmeyi imkânsız kılar. Kendine özgü görüş ve anlam çerçevesine sahip her sistematığın iç yapısına bakıldığında bunların mitolojiden beslendiğini görmek mümkündür. Sanat, bilim ve kültürel faaliyetlerin hepsinin kaynağının mitik düzlemde anlamlandırılabilceği gibi bunların farklı seviyelerde de olsa mitolojiyle ilişki içinde olduğu da söylenebilir. İnsanların kolektif hayal güçlerinin mitleri yarattığını düşünen Harari, kutsal kitaptaki yaratılış mitinden Aborjinlerin Dreamtime mitlerine hatta modern milletlerin mitlerine varıncaya kadar oluşturulan ortak mitlerin 'Sapiens' türüne, grup halinde esnek iş birlikleri kurabilme becerisini kazandırdığını ifade eder. (Harari,2015:37-38) Aslında burada karşılıklı bir fonksiyondan bahsetmek mümkündür. Örneğin, bir mitoloji çok miktarda kahramanlık ve geleneksel tarih ihtiva ederken aynı zamanda da tarih olarak adlandıracağımız şeyin gelişmesine de yataklık eder. Mitleri ele almak demek insanı ele almak demektir. Mitolojiler, insanoğlunun asırlar öncesinde hislerini, düşündüklerini, duymuş olduklarını ifade eder. Doğayla ilişkisini azaltan çağdaş insanlardan koparak, doğanın kucağında var olan insanlara ulaşabiliriz. (Hamilton, 2016:5) Mitler sayesinde yaşam tarzıyla, düşünce ve hayal gücüyle, evrende taşıdığı ve evrene yüklediği anlamla tam olarak insan ve onun iç dünyası kavranmaktadır. Tüm gelişme, doğadaki şeylerin nasıl ve neden var oldukları, evrenin kökenleri tarzında pek çok şeyi açıklayabilmek mitler sayesinde olmuştur.

Mitler, uzun asırlardır yalnızca yaradılışın öyküsünü değil, aynı zamanda savaş, aşk, tutku, sadakat, kıskançlık ve trajedileri tanrı olarak kabul edilenlerin, güçlü kahramanların ve canavarların anlatılarıyla aktarırlar. (Sears, 2020:7) Öte yandan bu söylenceler sadece insanların tanrılarını aktarmakla kalmaz. Çünkü insan, bilinmeyenlere anlam yüklerken kendi hayal dünyasını, inanç sistemini,

doğasını ortaya koyar ve böylece kendi bilinç yapısını sergilemiş olur. Campbell, mitolojinin önemli işlevlerinden birinin bilincin uyanması sayesinde evrenin büyük bir sır olarak bütüncül bir şekilde kabullenilmesi olduğunu dile getirir. Mitler sayesinde insanın doğa karşısında kazandığı bu mitik bilince ulaşılmış olunur. Bu bilinç yapısını kavramamızda mitlerin bir köprü vazifesi kurmasını, mitlerin en temel işlevi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Mitleri, insanların gelişmemiş zamanlarındaki güçsüz beyinlerinin yansımaları şeklinde addedenlere pek şiddetli itiraz eden Fromm, masallar ve mitlerin sembolik bir dil aracılığıyla geçmişteki zamanların özdeyişleri ve bilgelikleri gibi olduğunu düşünür (Fromm,1992:7). Mitler, sırların ve gizemlerin anlaşılması için oluşturulmuş anlatılar şeklinde tanımlanmadığında, işlevlerini kaybeder ve muğlaklaşır. Böylece sıradan bir efsaneye ya da masala dönüşmüş olur (Eliade,2017:15). Bu bakımdan mitlere kutsal öyküler olarak bakmak gerekir.

Mitolojik kültürün köktenci temeli olan mit, antik çağlardan beri toplumlarda hâkim olan kültürel bir şekil olması hasebiyle, uygarlıkların kültürel temelini oluşturmaktadır. Miti olmayan bir medeniyetin düşünülmesi, mitolojisi olmayan bir toplumun tahayyül edilmesi onu tüm değerlerden mahrum etmek manasına gelmektedir (Beydili,2015:372). Bütün bu anlayışlara ve görüşlere rağmen bizim ülkemizde mitolojiye gereken değer verilmemiş olsa da mitoloji, Batı toplumları için çok önemli bir yere sahiptir. Hatta Batı uygarlığını temellendiren hamur ve maya olduğu söylene yeridir (Atan,2011:13). Batılı araştırmacılar mitolojiye bu bakımdan yaklaşarak araştırmalarını derinleştirmişlerdir.

Mitler fikri ve sanatsal olarak değerlidirler. Tarihe ışık tutar bazı bilim alanlarına kaynaklık teşkil ederler. Örneğin, psikoloji biliminde bazı deyimler klasik mitolojiden kaynaklanır. Söz gelimi kendini beğenme olarak bilinen narsisizm kişilik bozukluğu, "Akhilleus, Agamemnon ve Diğer Önemli Kahramanlar" mitindeki Narcissus'tan gelmektedir. Psikanaliz insanların iki yaklaşımı olduğunu ortaya koyar, bunlardan biri hayatla, diğeri ölümlle ilgilidir; bu yaklaşımlar kimi zaman Eros içgüdü (hayat) ve Thanatos içgüdü (ölüm) olarak isimlendirilir. (Sears, 2020:244) Bu terimler Freud tarafından kullanılmıştır. Freud "Akhilleus, Agamemnon ve Diğer Önemli Kahramanlar" mitinde Oidipus anlatisından

kaynak alınan komplekse Oidipus terimini kullanmıştır. Mite göre kâhin Oedipus tarafından babasının öldürülüp kendi annesi ile evleneceği kehanetinde bulunur. Freud babaya duyulan kıskançlık hislerinin ve anneye karşı duyulan aşkın çocuklarda gözlemlenebileceğine inanmıştır (Sears,2020:245). Bu düşünce psikanalizde önemli bir yer teşkil etmiştir. Mesela, spor dünyasında da klasik mitolojiden alıntılara rastlanır. Eski Yunanistan'da başlayan Olimpiyat oyunları bunun en belirgin örneğidir. Spor ayakkabılarının ünlü markası Nike Yunan zafer tanrıçasının adıdır. Maraton sözcüğünün kaynağı ise Atinalı bir haberci olan Pheidippides'in söylencesidir. Maraton Savaşı sırasında Atinalı bir haberci olan Pheidippides Atina'dan Sparta'ya kadar koşarak Spartalıları istilaya karşı direnen Atinalılara katılmaya davet etti. Din ve Fenomoloji adlı çalışmada Tacou mitlerin, içinde bulunduğu toplum için gösterge biçimselliğini belirterek mitlerin sembol dili olduğunu ve bu sembol dilinin çözümlenebilmesinin kutsallığının ve toplumların ortak bilincini var eden numuneler olduğunun kabullenilmesiyle imkân bulunduğunu belirtir (Tacou, 2000:16-20). Modern dünyada bile mitlerden esintiler en ummadığımız yerde karşımıza çıkabilir. Örneğin bilgisayar alanında karşınıza çıkar. Genelde bir Truva atı -tıpkı Truva'nın yenilmesine yol açan at gibi- çekici görünen ama aslında tehdit oluşturan bir şeydir. Bilgisayar ortamında (çoğu kez kısaca Truvalı denilen) bir Truva atı, faydalı ve masum görünüşüne karşın bilgisayarınıza izinsiz girilmesini sağlayan bir programdır (Sears,2020:246). Örneklerde de görüldüğü gibi mitler, hiç umulmadık şekillerde karşımıza çıkabilir.

Antik Yunan ve Roma halkları için mitlerin çok sayıda amacı vardı. Din de bunlar arasında ilk sırada gelen amaçtı. Stoacılar alegorik ifadelerin analizine dayalı olarak basit bir mit çözümlene aracı veya bilimi de geliştirdiler. Bu anlayışa göre, Logos kavramının yanlış anlaşılması ile oluşan Yunan tanrıları gerçekte analize muhtaç sembolik değerlere sahipti (Demirci,2002:16). Buna göre mitler zamanla dine dönüşmüştü. Zaten mitin temel unsurlarından biri dini açıdan önemli olmasıdır. Klasik kültürlerde mitlerin dini inanışları açıkladığı ve dini ayinleri doğruladığı vurgulanır. Mitolojinin bu kutsallık unsuru Antik Yunan ve Roma halklarının davranışlarını da büyük ölçüde etkilediği söylenmiştir. (Conner,2016:4) Banarlı da bu konuya değinmiştir. Tarihi olarak mitlerin değeri

şundandır ki, bir halkın millet olması tarihi devirlerin ilk çağları zamanlarında gerçekleşmiştir. Bu milletlerin varlığı, tarihin öncesindeki zamanlara dayanır. En eski milletlerin tarihi başlangıçlarını kestirmek çoğunlukla mümkün olmaz. Mitler ve destanlar, tarihi olarak çok eski zamanlara dayanan ulusların en eski devirlerini bazı mitik anlatılar şeklinde aktarırlar. Bu menkıbeler hakikat olmasa, gerçeklere uymasa da milletin mazisi ile ilgili düşüncelerini ifade etmesi dolayısıyla önemlidir. Mitlerin sanat ve fikir hayatına kaynak olması da çok büyük önem teşkil eder (Banarlı,1983:2).

Northrop Frye, mitin iki yönünün bulunduğunu ve bunların baki olduğunu dile getirir. Bunlardan birisi, miti yazına bağlayan hikâye yapısıdır. Diğeri ise insana, insandan yola çıkarak evren ve topluma ait bilgiyi sunan sosyal fonksiyonudur. Her iki yönü de ele alındığında bunların temelinde insanın imgelem dünyasına ve inanma isteğine bağlı olarak tezahür eden yaratıcılığın yer aldığı söylenebilir. Burada iki noktaya değinmekte yarar vardır. Acaba insanın yaratıcılığı mı miti oluşturur, yoksa mit mi insanı yaratıcı kılar? Bilindiği üzere mit, insanın zihin faaliyetlerinin bir ürünüdür yani mit insanın yaratıcılığı sayesinde elde edilmiş olur. Ancak şu da vurgulanması gereken bir gerçektir ki mit, yaratma eylemine zemin hazırlaması bakımından da öneme sahiptir. İnsanın bu yaratma eylemini periyodik bir devinim içinde gerçekleştirmesini sağlar. Sürekli olarak bu eyleme dâhil olan insan, yeni yaratmalarında kaynağını hep mittten alacaktır. Bunun yanı sıra mit insana, onun başlangıç zamanına ait var olma sürecini de öğretmesi bakımından önemlidir. Bu var olma süreciyle ilgili olarak gerek kutsal kitaplarda gerekse mitler içinde çeşitli varyantların yer almasını insanın yaratıcılığıyla açıklamak mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse mit gerek yazın alanında gerekse yaşama alanında insanın yaratıcı yanını ortaya koyar. İnsanı kavramaya önemli bir katkı sağlar.

İnsanın imgelem dünyasını açığa çıkaran mit, aynı zamanda ritüeller ve insani etkinliklerin örnekler teşkil edecek modelini de açığa çıkarması bakımından önemli bir fonksiyona sahiptir. İnsana kutsal ve anlamlı sayılan bu eylemlerin nasıl yapılacağıın, sonuçlarının bilgisini verir. Bu bilgiye sahip olan ve ritüelleri gerçekleştirecek olan insan, kendisini mit sayesinde güvende hisseder. Çünkü

bir eylemi ilk defa gerçekleştirmekle önceki insanların deneyimini ortaya koyan bir söylenceye dayanarak gerçekleştirmek arasında fark vardır. Mit, sadece bu eylemlere değil insanın çevresinde var olan her türlü nesneye, duruma da açıklık getirmeye çalışır. Bu da durumlara ve eylemlere bir değer yükler. Mit açıklama işlevinin yanı sıra bir de insanlara yaşamla ilgili bir takım pratik kuralları öğreten, ahlak kurallarını belirleyerek sosyal yaşamı düzenleyen önemli bir işleve sahiptir.

Bireyin, tarih ve coğrafyayla şekillenmiş olan yaşadığı toplum içinde ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmesini gerçekleştirir. Böylece bireyin varlığıyla bütünlük arasında uyum sağlanır. Birey sadece kendisiyle değil, kültürü ve evreniyle, her şeyin ötesinde bulunan ve iç dinginliğini yakaladığı sonsuz gizemle uyum içinde yaşar. Bu uyum, kişinin yaşadığı toplumdaki rolünü belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Mitler, zengin bir imgelem dünyasına sahip olan insanın toplum içindeki yerini belirlediği gibi onu bir inanç sisteminin çemberine de dâhil eder. Soyun kutsal öğretisi olan mitoloji özellikle ilkel insana yaşam karşısında yardımcı olur, onun kültürel mirasıyla başa çıkmasını olanaklı kılar. Böylece, bu kutsal öğretinin devamlılığı sağlanmış olur.

Dünya ve onun üzerindeki hayatın korunması özellikle kelimenin sihriinde, birtakım güçleri çağrıştıran mitlerin gücünde, 'mythos ve fabulada' yatar. İnsan yaşamına dair normları belirleyen ve onların devamlılığını sağlayan mitler, yazında sözlü ve yazılı olarak iki şekilde ortaya çıkar. İster sözlü olsun ister yazılı, mitoloji insanın şekillendirdiği dünyaya ait düzeni kendine has kurgusuyla gözler önüne serer. Northop Frye miti yazına bağlayan bu hikâye yapısına dikkat çekmiştir. İşte bu şekilde yazın mitlerin bu hikâye yapısından, insanlar için ürettiği anlamdan beslenir. Aslında yazınla mit arasında çift yönlü bir fonksiyondan bahsetmek mümkündür (Frye:2015). Mit, yazına ciddi bir oranda kaynaklık ederken, yazın da mitin aktarılması bakımından ona hizmet eder. Yazın sayesinde insanoğlunun başından geçen her türlü hadise ve durum canlı tutulmuş olur, mitler güncelleştirilmiş şekilde bir nesilden diğerine aktarılır.

2.1.4. Mitlerin Sınıflandırılması

Kozmik evrenin, tanrıların, olayların büyük kahramanların hikayeleri farklı kültürlerde mitler tarafından anlatılmıştır. Mitler, asırlar önce anlatılmaya başlanan ve asla unutulmayan öykülerdir. İnsanlara zevk veren bu öyküler her insanın ve çağın sempati, arzu ve hayranlığını kazanır. Bu öykülerin ölümsüz olduğu söylenir. (Baldwin,2011:7) Bu öykülerde, insanların varoluşu, tanrılar ve kutsal varlıkların doğası, ölümün ardında ne olacağı, evrenin sonu ve bu sonun zamanı gibi temelde derin konular işlenir. Sözlü kültüre dayandığından dolayı mitler yazılmamışlardır. Mitlerin, defalarca anlatılmalarından dolayı pek çok varyasyonu türetilmiştir. Hatta tanrı isimleri bile kabileden kabileye değişiklik göstermiş ve bazen de anlatıdaki olaylar başka grupta farklı bir şekilde rivayet edilebilmiştir. Bir mitin yazılı şekilleri bile anlatımların çeşitliliğini iyice çoğaltabilir. (Wilkinson,2010:6) Mitleri, Malinowski köken mitleri, ölüm ve yaşama dair mitler ve büyüye ilişkin mitler olmak üzere kategorize etmiştir. (Malinowski: 1998,116-157) Çobanoğlu ise mitleri alt gruplara ayırmıştır. Temel grup olarak 'Köken ve yaratılış mitleri' ve 'Eskatoloji mitleri' şeklinde bir ayrıma gidilmiş, daha sonra köken ve yaratılış mitleri alt gruplara ayrılmıştır. Bunlar; 'Etiyoloji mitleri', 'Teogoni mitleri', 'Kozmogoni mitleri', 'Totem mitleri' 'Takvim mitleri', 'Kahramanlık mitleri', 've 'Antropogoni mitleri' olmak üzere yedi alt gruptur.² Bu kategori uygulaması daha genellemei olmuştur.

Bazı yazarlar, mitleri Köken ve yaratılış mitleri; kozmogoni, teogoni, antropogoni, totem ve kahramanlık, etiyoloji, takvim ve ritüel mitleri olarak sınıflandırmıştır. Konuları bakımından mitler, şöyle de sınıflandırılmaktadır: Evrenin oluşum şeklini anlatan kozmogonik mitler, tanrı veya tanrıların ortaya çıkışını anlatan teogonik mitler, insanların yaratılmalarını anlatan antropogonik mitler, dünyanın ve insanın geleceğini anlatan eskatolojik mitler şeklinde kısımlara ayrılmaktadır. (Oğuz, Ekici vd.,2014: 140)

² Çobanoğlu, vd. Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları; Anadolu Üniversitesi Yay. 2011; 6-7

2.2. KÖKEN VE YARATILIŞ MİTLERİ

Mitolojinin, genel olarak insanoğlunun bilinmeyenini açıklama ve betimleme çabasından doğduğu söylenebilir. Buna ilişkin Yiğit'in de belirttiği gibi: "Söylen ce veya mit (Myth), İnsanoğlunun Evren'de daha önce var olduğunu sandığı canlı ve cansız, tüm çevresini ilgilendiren olayların; kaynaklarını, nedenlerini ve özelliklerini, Tanrısal kalıplar içinde açıklayan anlatı türüdür." (Yiğit, 2017:12). Evrenin, insanın ve diğer tüm varlıkların yaratılışı ile ilgili günümüzdeki bilgilerin neredeyse tamamı, mitolojik anlatılar, dini kaynaklar, arkeolojik kazılar ve edebiyat söylenceleridir. Sonsuz çeşitlemeleri varmış gibi görünen mitler arasında ortak temalar bulunur.

Hemen hemen tüm mitler önce bir soruyla başlar: 'Dünya nasıl var oldu?' Cevap olarak genelde gizemlerdeki tanrı, kendini var oluşa adanmış yaratıcı olduğu söylenir. Söz gelimi bir Buryat mitinde en eski zamanlarda sadece engin bir su ve büyük bir kaplumbağa vardı. Yaratıcı kaplumbağayı ters döndürdü, kaplumbağanın karnında yeryüzünü var etti. (Harva,2014:46). Altay Türklerinin yaratılış mitine göre Tanrı Ülgen, yeryüzünü altı gün içinde yarattı ve Altın Dağ'daki tahtına oturarak dinlenmeye çekildi (Çoruhlu,2017: 162).

Birçok söylencede yaratıcı çoğunlukla kozmik bir yumurtayla karşı karşıyadır. Söz gelimi Çinlerin yaradılış mitine göre 'Pan Gu' adındaki tanrı, gökyüzünü ve karaları, bu şekildeki dev yumurtayı kırmak suretiyle var etmiştir. Yaratıcı, kimi zamanda karaları, Amerikan Yerlilerinin mitlerinde sıkça rastlanan Yeryüzü Dalgıcı gibi, ilk okyanusların derinliklerinden çekip çıkarmak zorunda kalır. Başka bir mitte ise dünya bir erkek ve bir dişi yaratıcının dölüdür. Sıra insanlara genellikle daha sonra gelir. Bunlar ya kilden yoğrulmuşlar ya da tahtadan yontulmuşlardır. Uygurlardaki bir mite göre Böğü Kağan'la dört kardeşi iki ağaç arasında dünyaya gelmiştir (Yund,1947:53). Ağaçtan türeme olduğu gibi kilden ve çamurdan türeme olayı da sıklıkla anlatılır.

Tıpkı heykeltıraşlar gibi tanrılarda sıklıkla hatalı başlangıçlar yaparlar Meksika'dan Yunanistan'a kadar pek çok mit, insanlar hakkında sadece sonuncusu doğru olan üç versiyonu anlatır. Bazısında ilk insanlar mitte erkektirler ve onlar ölmeye başladıklarında tanrılar kadınları insanlar

çoğalabilsinler diye yaratmıştır (Wilkinson,2010:7). Bu tarz inançlar bazı dini anlatılar için de söz konusudur. Sözelimi ilk insan olarak bilinen Âdem peygamber bütün dinlerde ortak bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Bir müddet tek başına yaşadıkdan sonra yanına bir eş yaratılmış ve onunla beraber yaşamıştır. İnsan neslinin çoğalması da bundan sonra gerçekleşmiştir.

Paradoksal bir biçimde insanlık tarihi gittikçe bilimsel verilerle kendi varlık alanını anlamlandırmaya çalışırken, bilim ve teknolojinin gelip tıkanıdığı ve 'sözel' verilere itimat eder duruma geldiği manidar bir sonuç ile karşı karşıyayız. İnsanın o bilinmeyen gizemli yaratılış tarihi ancak tarihin, arkeolojinin tozlu raflarında bulunuyor. İlk yaratılıştan bahseden kaynaklar birbirinden beslendiği gibi, birbiri içine geçmiş benzerliklerle ya da çok farklı versiyonlarla modern insanın merakını gidermektedir.

Köken mitlerine baktığımızda bunların dörde ayrıldığını söyleyebiliriz. Kozmogonik mitler evrenin yaratılışı ile ilgili mitleri içerirken, antropogonik mitler insanın yaratılışı, ilk insanla ilgili mitleri kapsar. Teogonik mitler ise asıl itibarıyla evreni ve insanı yaratan var edici sebebe yönelerek bu sebebin yaratılışına yani tanrı ya da tanrılar fikrinin ilk oluşum nüvesine odaklanır. Kozmogoni mitleri ile köken mitleri aslında birbiriyle ilinti içindedir. Kozmogonik mitler, dünyanın modelini hazırlarken, bu oluşumda tamamlanması gereken işler de vardır. İlk oluşumdan sonra varlıkların birbiri ile ilişkili olması düzenin yürümesi için diğer canlı ve cansız varlıkların da ortaya çıkması gerekir. Köken mitlerinde, kozmogonik mitlerle başlayan ilk merhale tamamlanmaya doğru gider. Nitekim köken miti, birçok durumda, kozmogonik yaratım ile başlar.

Milletlerin tarihleri, yaşayışları, düşünceleri ve inanışları araştırılırken destan, menkıbe, efsane ve mit gibi sözlü veriler yeri geldiğinde tarihi vesikalardan önemli hale gelebilir. Çünkü tarihi belgelerin yazmadığı savaş ve göç gibi bazı durumlardan dolayı kaybolan bazı bilgilerin sözlü halleri bu şekilde ortaya çıkmış olur. Bu veriler yalnız tarihin eksikliklerini doldurmakla kalmaz, toplumsal psikolojinin uzamlarını günümüze taşırlar. Bu bakımdan mitler de önem arz eder. Ancak tarihi bilgiler gibi kesinlik arz etmediği için çoğu araştırmacı tarafından gereken önemi ve ilgiyi kaanamamıştır.

2.2.1 Kozmogoni Mitleri

Mitolojik bilgiler verilirken bazı unsurların hem kozmogoni hem teogoni hem de antropogoni mitlerinden özellikler taşıdığı görülür. Örneğin dağ kültü üçüyle de benzeşen özelliklere sahiptir. Dağın bir ruhunun olması teogonik, yine dağın dünyanın eksenini olması kozmogonik, insanların dağda ya da dağın içindeki bir mağarada veya dağın eteklerinde var olmaları ise antropogonik nitelikler taşır. Bu yönü ile mitleri sınıflamanın zorluğu gözler önüne serilir. (Yonar, 2015:37) Mitlerin yayılımında öncelik her zaman kozmogoni mitlerine aittir. Mitler onu düşünen topluluklarla birlikte her zaman göç ortamında bulunmuşlardır. Bundan dolayı mitlerin kökenini araştırmak oldukça zordur. Bu açıdan kozmogoni mitlerinin tarihi ve coğrafi tasnifini yapmak neredeyse imkansızdır. Sümer kozmogonisi, İbrani kozmogonisini etkilemiş, Mısır kozmogonisi de Yunan mitlerini etkilemiştir. Hindistan kozmogonisiye batıya ve doğuya ulaşmıştır (Demirci,1995:14). Bu şekilde farklı coğrafyalarda yayılmıştır.

Kozmogoni mitlerine gelirsek, dünyanın yaratılışını konu alan mitlere kozmogoni mitleri adı verilmektedir. Yaratıcı bir tanrı vasıtasıyla olsun ya da olmasın genel olarak, evrenin ve insanın kökenine dair bir 'başlangıç' miti olmaması düşünülemez (Pettazzoni ve Rose,1954:28). Bu durumda mitlerin yapısına göre (*inillotempore*) daha önceden var olan bir maddeden yaratılır. Örneğin, antik Mısır (Eliade,2003:111-113), Mezopotamya (Eliade,2003:79) ve Polinezya'nın yazısız halklarının mitlerinde (Eliade, 2005:483) bu ilk madde sudur. Ayrıca, Hint Veda kültüründe de ilk madde olarak kozmik su görünür ve yaratılış bu suyun tanrı Hiranyagarbha tarafından döllenmesiyle başlar ve ilk olarak Ateş tanrısı Agni doğar (Rig Veda: X, 121:1, 6-7)³. Genel olarak köken mitlerinde aktarılan o ilk anlarda her şey kaos halindedir ve yaratılış; aslında bu karmaşanın düzene, belirsizliğin açıklığa, yani kaosun kozmosa dönüşmesi fikrinden ibarettir. (Eliade,1959:18) İnsanlığın ortaya çıkardığı, kurguladığı ya da eyleme dökererek onu bir ritüel hâline getirdiği mitlere bakıldığında bu mitlerde kozmogoni mitlerinin az ya da çok oranda yer aldığını görürüz. Kozmogoninin söylence ve ritüellerde ana model olarak yer almasını, yaratma eyleminin ilk ve

³ Kızıl, 'RigVeda, Tanrı Avesta Panteondaki Benzerlikleri', Marife dergisi, 2013.29-52.

kutsal olmasına bağlamak mümkündür. Tanrı tarafından yaratılan dünya insanlar için kutsaldır, bir anlam taşır ve insanların gerçekleştirdiği her eylem bu kutsallıkla kuşatılmalıdır. Böylece ilk örneğin yinelenmesi sağlanmış olur. Mitler nasıl sınıflandırılırsa sınıflandırılınsın her defasında kozmogoni mitinin bir parçasıyla karşı karşıya kalınır. Dünyanın sonunu ele alan bir mitte bile kozmogoni söz konusudur.

Eskatolojide mutlak bir sondan bahsetmek mümkün değildir. Bu sondan son ra kozmogoniye tekrarlayacak yeni bir başlangıç bulunmaktadır. Bu sebeple mitlerde zaman ve mekânın kaybolması ve süreklilik gibi unsurlar dikkat çeker. Kozmogoni başlangıç zamanına ait mitlere bakıldığında her son yeni bir doğuşu beraberinde getirir. Bu da insana rahatlama hissi verir. *Parsifal ve Balıkçı Kral* efsanesi merkez simgeciliğini ve kozmik yaşamın yinelenebilir olmasını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Bir Avrupa efsanesi olan *Parsifal ve Balıkçı Kral*'da, Graal esrarına sahip olan yaşlı kralın esrarlı hastalığı anlatılmaktadır. Kral ile birlikte tabiattaki her şeyin yaşamı garip bir şekilde durur. Hayvanlar üremez olur, ağaçlar meyve vermez olur, pınarlar kurur. Hiç kimse bu kralı tedavi edememektedir. Bir gün Parsifal adında fakir, tanınmamış bir genç saraya gelir ve saray protokolünü hiçe sayarak krala yönelir. Ona sadece "Graal nerede?" sorusunu sorar. O anda her şey aniden değişir. Kral yatağından kalkar, nehirler akmaya başlar. Tabiat yeniden canlanır. Ölümsüzlüğün kaynağı ve kutsal hayatın merkezinin simgesi olan 'Aziz Graal' ın nerede olduğunu sorgulayan Parsifal, tabiatı yeniden canlandırmıştır.

Mircea Eliade, bu efsaneye yer vererek evrensel hayat ile insanın selameti arasında sıkı bir dayanışma olduğuna dikkat çeker. Bu efsanede kozmogoni mitlerinde hatta kutsal kitaplarda da yer alan ve kozmogonik bir anlam taşıyan 'sözün gücü'ne bir gönderme yapılır. Her şey ezelî varlık olan tanrının tek sözüyle başlamıştır. Tanrı, olmasını ister ve ona sadece 'ol' der. Kutsal kitapların yanı sıra Polinezyalıların kozmogoni mitinde de 'ol' kozmik sözü yer almaktadır. Polinezyalıların kozmogoni mitinde ilk zamanlarda yalnızca kozmik karanlıkta sonsuz sular mevcuttu. Yüce İo tanrısı boşluğun içerisinde görünme arzusuyla doldu. Aniden bir ışık görüldü. Şöyle söyledi: 'Tai Kama'daki sular, ayrılın ve gökyüzü, oluşsun!' Böylece, tanrı İo kozmik sözüyle dünyayı var etti."

Başlangıç zamanında Tanrı'nın bir sözüyle gerçekleşen kozmogoni, bu efsanede de Parsifal'in bir sözüyle yinelenmiş olur. Burada her şeyden önemlisi Eliade'nin de dikkat çektiği gibi insanların selameti konusudur. Bu ilk örneği bilen insan mutlak bir sonun olmadığını, her felaketin ya da her sonun yeni bir başlangıca gebe olduğunu bilmektedir. Böylece bu mucizevî ve kutsal olan ilk örneği çağlar boyu söylence ve ritüellerle aktarmaktadır. Nitekim kutsal kitaplardan biri olan Kur'an'da da bu tekrardan bahsedilmektedir. Kur'an 'ol' emrinden bahisle 'O ol dediğinde her şey anında olur.' (Yasin,82) mealindeki ayette belirtilmektedir. İnsanlar da gerek kutsal kitaplardaki hükümlere gerekse mitlere uygun olarak bu tekerrürü her türden eyleminde gerçekleştirme isteği duyar. Yeni yıl kutlamalarında, ayinsel törenlerde, tedavi ritüellerinde ve üretimsel ritüellerde hep bunun tekrarlandığı görülür.

Hindu kozmolojisine yöre yeryüzü çeşitli iç içe okyanusların çalkanmasıyla oluşmuştur. Önce tuz okyanusu vardır, sonra şeker kamışı suyu, şarap, temiz yağ, süt, kesilmiş süt ve taze su okyanusları gelir. Tanrılar önce tuz okyanusunu çalkarlar ve ondan önce süt sonra yağ ve şarap elde ederler sonra zehir ve son olarak Soma elde edilir. Nektar başı kesilmiş bir ifritin boynunda kalırken zehir çoğunlukla baş kesmeyle ilişkilendirilen Şiva'nın boynunda saklanır. Bu diyalektik yapısal gücü öyle büyüktür ki mitteki bütün temel öğeler iki kez anlatılır; nektar iki kez üretilir ve iki yılan, iki dağ, iki gündönümü ve biri yaratıcı biri yok edici iki yağmur vardır. (O'Flaherty,1994:228) İslam inancında da iki doğu ve iki batı kavramı (Rahman: 17), Kur'an'da da geçmekte olan bir ayette açık bir şekilde ifade bulmuştur.

Eski Çin kozmolojisinde evrenin kökenine ilişkin net bir biçimde tanımlanmış herhangi bir teori olduğunu söylemek mümkün değildir. Shang Ti'ye muğlak bir şekilde sonsuz bir yaratıcı güç atfedilmiş, 'Evrenin Yüce Hükümdarı' sıfatıyla ilahlaştırılmıştır. Bununla birlikte Shang Ti'ye tapma atalara tapmayla olduğu kadar toprağın ve havanın güçlerine tapmayla da ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Gök'e tapınmayla aynı şekilde değerlendiriliyordu ve ikisi birbirinin yerine geçebilir kabul edilmişti. Yüce Hükümdar Shang Ti cenneti ve cennet Shang Ti'nin ta kendisiydi; ikisi de evrendeki her şeyin uymakla yükümlü olduğu yüce kanunu temsil ediyordu. Shang Ti bedensel bir varlık olarak değil, var olan her şeyin

etkisi altında yaşadığı, hareket ettiği ve mevcudiyet kazandığı her şeyi kuşatan bir güç olarak tasavvur ediliyordu. (Ferguson,2020:52) Çin kozmogonisine göre, Yüce öz varlık wu chi, sonlu varlık tai chi'yi meydana getirir. Sonlu varlık doğanın iki temel unsuruna evrilir: Yang ve Yin. Bunlar erkek ve dişi, pozitif ve negatif, aydınlık ve karanlık özler olarak anlamlandırılabilir. Zhu Xi, ilk olarak öz varlığın olduğunu, sonlu varlığın bir sonraki adımda meydana geldiğini ifade etmektedir. Sonlu varlık hareket etti ve orada Yang vardı (aydınlık veya erkek öz); sonlu varlık dinlendi ve orada Yin vardı (karanlık veya dişi öz). Başka bir deyişle hayvanların çoğalmasıyla bilinen cinsel öz, sonlu varlıkta ortaya çıktığı gibi doğaya dayandırılmıştır. Fakat insan formları veya insan deneyimi bakımından sonsuz özün varlığını tarif etmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Başlangıçtan beri var olan bu öz, bilinemez ve açıklanamaz (Ferguson, 2020: 56-57). İslam inancı da madde ve mana olarak her şeyin çift yaratıldığını izah eder. “Her şeyi çift olarak yarattık, düşünüp öğüt alınız.” (Zariyat, 51/49) ayeti buna delildir.

Mısır mitolojisine göre üç evren, üç bölge ve üç antik kent gelenekleri düşüncesi (Hart, 2010:13) dünyadaki pek çok uygarlık için, dünyada merkezî bir bölge olduğuna ve burada gök, yer ve yeraltı/cehennem gibi üç kozmik bölgenin birbirine bağlandığına inanılır. Babil'in adları arasında “göğün ve yerin temel evi” de bulunmaktadır. Bununla birlikte yer ile yerin daha altında bulunan bölgeler arasındaki bağlantı da burada kurulmaktaydı. Çünkü Babil kenti ‘*apsû*’ kapısının üzerinde kurulmuş bir kenttir. ‘*Apsû*’ yaratılıştan önceki kaos sularını ifade etmektedir. İbranilerde Kudüs kayalığı (Yeruşalim Tapınağı'nın kayası) yeraltı sularının (tehom) derinliklerine inmektedir. Merkez simgeciliğinde genellikle kutsal bir dağ ya da kente dair mitlerin yer aldığı görülür. Bunun yanında tam merkezde inşa edilmiş bir tapınak, direk, çeşme gibi inşaların da varlığı söz konusudur. Uygarlıkların bu merkez simgeciliğine dair pek çok söylenece ve ritüel üretmiş olmalarında şu mitin tekrarlandığını söylemek mümkündür: Tanrı'nın dünyayı yaratmaya başladığı bu ‘*göbek*’ üç kozmik bölgeyi kapsayan bir yeri karşılamaktadır. Tanrı insanı da tam olarak burada yaratmıştır. Campbell'e göre, evrendeki göbek mefhumu, sonsuzluk enerjisinin zamanla karışıp var olduğu noktadır. Göbek ifadesi yaratılışın sürekliliğinin simgesi

gibidir. Sürekli bir var oluş ve canlanma hadisesi ile dünya dayanıklılığının bir sırrı ifade edilir. Gerçekten de bu inanış, kozmogoninin sürekli tekrarlanmasında önemli bir role sahiptir. Her türden insanî eylem, bir merkez simgesi etrafında gerçekleştirilir. Mitlerde ise bu simge ön plana çıkarılır. Merkez simgeciliğini temsil eden '*mandala*'lar kozmogoni mitlerinde önemli bir yere sahiptir. Kutsal yerlerin, tapınakların mimarisine bakıldığında bu yerlerin geometrik şekillerle yani '*mandala*'larla inşa edildiği ya da süslendiği görülmektedir. Merkez yahut çember anlamına gelen '*mandala*', dünyanın merkezini sembolize eder. Kabul ayinlerinde ergenliğe girmekte olan bir genç '*mandala*'nın içine yerleştirilmektedir. Gencin bu şekilde tapınağa kabulü söz konusu olur. Mandala gencin tapınağa kabul edilmesinin yanı sıra genci dış kötülöklere karşı savunur ve ona kendi merkezini bulması için yardım eder. Eliade, iki tür mandala olduğundan bahseder. Birinci mandala, zihinsel inşayı temsil etmektedir. İkincisi ise mandalanın kişinin kendi bedeninde belirlenmesidir. Birincisinde kişi, mandalanın içine zihinsel olarak girmekte ve yoğunlaşma eylemini gerçekleştirmektedir. Böylece kendini dağılmadan korumaktadır. İkinci durumda yani mandalanın kendi bedeninde belirlenmesinde kişi, kendi mistik fizyolojisini bir mikro evrenle özdeşleştirme arzusunu açığa çıkarır. Yogada bir mandalanın içine girilerek çakraların canlandırılması ve '*kundalini*'nin uyanması merkez simgeciliğinin bilinçli olarak gerçekleştirildiğini gösterir.

Japon kozmogonisine göre: Dünyanın merkezi olarak en eski ada; yer ve göğü birleştiren bir dünya eksenini olarak dünyanın merkezine dikilen Gök Sütun; evrenin resmi olarak dünyanın merkezine inşa edilen binadır. Üç farklı bakış açısının ifade edildiği, üç farklı dünya görüşü: Yatay olarak anlaşılan, düzensiz dünyevi alem; dikey olarak yer ve gök olarak düzenlenmiş, merkezdeki eksenle bağlantılı dünya; her bakımdan düzenlenmiş olan tümel dünya. Bu tasavvurların farklı kökenlere sahip olduğu malumdur. Hepsi de bir tek dünya merkezine yönlendirilmiştir. (Naumann,2005:63) Çoğu eski inançlarda olduğu gibi Türk kozmogonisinde bilinen alemin yanı sıra gök alemi ve yer alemi vardır. Alemlerin arasında bağlantı noktası, evrenin merkezinde bulunan dünya ağacıdır. Yeraltı alemi ve gök aleminin yedi katı bulunur. Alemlerin her katında

dünyadaki gibi yaşam süren mahlukat vardır. (Karakurt,2012:895) Altay Türklerinin şamanlarının davulundaki deride üç farklı dünyayı tasvir eden çizimler vardır. (Schimmel,1998: 88) Türk kozmogonisinde ay, güneş ve yıldızlar, gök dünyasını oluşturan ve her birinin kendine has görevi olan unsurlardır. Bu unsurlar destanlarda, kahramanı veya çevresini gözeten, koruyan olmalarının yanı sıra, bu kahramanların üstün vasıflarını belirten olgular şeklinde görünürler. (Arslan,2005:2)

Kozmogoni mitleri ele alınırken farklı uygarlıkların ortaya koyduğu mitlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Farklı uygarlıkların yaratılışla ilgili söylenmiş mitleri ele alınıp bakıldığında yaratılışın ana hatlarıyla aynı şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Hatta kutsal kitaplarda da bu panoramaya karşılaşılar. Söz gelimi 'Kızılderili' mitleri ve kozmogonisine göre: Başlangıç zamanında Büyük Ruh Maheo dışında bir şey yoktu. Büyük Ruh boşlukta yaşar. Büyük Ruh Maheo etrafa bakar, hiçbir şey yoktur. Boşluğun ortasında tek başına yalnız Maheo vardı. Ama büyük gücüyle Maheo yalnız değildi. O aynı zamanda evrendi. Maheo sonunda gücü kullanmasının gerektiğini hissetti. Maheo kendisine, dünya ve canlıları yaratmayacaksam güç ne işe yarar? diye sordu. Maheo, büyük bir su yarattı. Bu su tuzluydu. Maheo, hayatı bu sudan var edebileceğini biliyordu. Maheo istedi ve artık yaşam oldu. (Marriot, Rachlin,1994:36) Üstte geçtiği gibi tuzlu su motifi başka milletlerin mitlerinde de kendine yer bulmuştur.

Heredot'a göre tanrılar hakkında bilgi verip onların efsanelerini dile getiren Homeros'la Hesiodos'tur. Mitlerin yazına vurulması onlarla başlar. Bu sebeple mitoloji denilince akla öncelikle Yunan mitolojisi gelmektedir. Yunan mitolojisinde Hesiodos tanrılarının öykülerini anlatırken dünyanın nasıl ortaya çıktığı hakkında da şunları söyler: 'Her şeyin öncesinde bir kaos vardı. Kaosun içinden Gaia çıktı. Yaratma gücü Gaia'da vardı. Gaia, geceyi, gündüzü, dağları ve başka şeyleri yarattı. Hissettiği yalnızlık sıkıntısından kurtulmak istemişti. Kendine eş olsun diye bir tanrıça yaratmayı düşünmüştü. Yalnızlığa çare olarak Uranos'u var etmiş. Uranos Gaia ile birleşmiş.' Söz konusu kozmogoni miti tanrılarının yaratılışıyla devam eder.

Tanrıların ortaya çıkışı ve birbirleriyle olan ilişkileri, bu tanrıların hikâyeleri Yunan mitolojisini oluşturmaktadır. Kramer ise Sümerleri köklü fakat hâlâ tam olarak çözümlenememiş mitlere sahip bir uygarlık olarak görür ve *Sümer Mitolojisi* adlı eserinde Sümerlerin evrenin yaratılışına yükledikleri anlamı ele alır. Evrenin yaratılışında Sümer şiirinin giriş bölümünü ana kaynak olarak gösterir. Bu şiirden mitolojik anlamlar çıkarır.

Türk Mitolojisine göre 'Ay'ın cinsiyeti erkektir. Geceleri Güneş gibi aydınlatma görevini devralır. (Yayın, 2012:49-52) İlginç bir şekilde Arap dili kurallarına benzeyen bir durumdur bu. Arap gramerine göre Ay yani 'Kamer' erkek cinsiyetli, Güneş yani 'Şems' dişi cinsiyetlidir. Geniş bir coğrafyaya sahip olan ve köklü mitolojilerden izler taşıyan Türk mitolojisine bakıldığında en esaslı kozmogoni mitinin Altay Türklerinde yer aldığı görülür. Buna göre dünya başlangıçta uçsuz bucaksız bir denizdir. Tanrı Ülgen bu sonsuzlukta uçuyordu ve kendisine konacak bir yer arıyordu. Kutsal ilham ile birlikte gaipten bir ses ona '*Önüdekini yakala, tut hemen!*' diye seslendi. Tanrı Ülgen bu sesi aynen tekrarlardı. Bununla birlikte Tanrı Ülgen denizden çıkan taşı tutup bu taşın üzerine bindi. Artık, gökleri yaratmanın zamanı gelmişti. Tanrı Ülgen gökleri nasıl yaratacağını düşünmeye koyuldu. Dünyayı yaratmalıyım, ne şekil yaratmalıyım? Dünya ne şekilde olmalı, nasıl yaratmalıyım! Ak-Ana suyun yüzüne çıktı. Eğer bir şey yaratmak istersen 'ben yaptım oldu' de. Sakın başka şey deme! Bir şey yaratırken sakın, olmadı diye düşünme! Sonra suya daldı ve görünmez oldu. Tanrı Ülgen insanlara seslendi: Ey insanlar! Var olana yok demeyin! Yok olup gidersiniz. Daha sonra, 'Yer yaratılsın!' dedi. Hemen denizden yer ortaya çıktı. 'Gök yaratılsın!' dedi. Hemen gök oldu. Emir vermeye devam etti ve üç balık yaratarak dünyayı bu balıkların üstüne koydu. Çok büyük olan bu balıklar dünyaya destek oldu. Dünyanın iki yanına da iki balık yerleştirdi. Bu balıkların bir tanesinin başı hep kuzeyde olmalıydı. Balığın başı biraz aşağı düşse tufan olmaya başlar ve sular tüm dünyayı kaplardı. Bu balığın başının sabit kalması için Tanrı, Mandı-Şire'yi görevlendirdi. Dünyanın yanı sıra dokuz gezegen yaratıldı. Bunlarla beraber cehennem de yaratılmıştı. Bu yaratılış mitinde gök dünyasının adları verildikten sonra sıra insanların yaşayacağı dünyaya gelir. En küçük olan dünya budur. Bu dünyanın adı Kara Tengere'dir.

Onu kutsal May-Tere idare eder. Dünyanın cehennemine ise Kara-Teş denir. Kerey-Han da burayı idare eder. Bu olaylardan sonra ilk insanın yaratılması olayları diğer mitler gibi detaylı bir şekilde anlatılır.

Hindistan'dan derlenen mitolojik başka bir anlatıdaki öyküde de şu kozmogoni mitiyle karşılaşılır:

“İlk başlangıç zamanında, evren sadece şeklen insan gibi biçimlenen Benlik’ten ibaretti. Bu Benlik etrafına bakındı kimseyi göremedi tek zatını gördü. Sonrasında seslendi, ‘O Benim!’. Benlik korku duydu. İnsanın yalnız başına olduklarında korku duyması bu yüzdendir. Düşündü ve ‘Neden korkuyorum? Başka hiç kimse yok.’ dedi. Böylece korku duygusu gitti. Sonra mutsuzluk duydu. Tek başına kalan insanın mutsuz olması bu yüzdendir. Kendine eş aradı. Bedeni büyüdü ve ikiye bölündü. Bundan erkek ve kadın ortaya çıktı. İkisi birleşerek insanları doğurdu. Dişi olan şöyle düşündü: ‘Kendinden beni çıkardı sonra nasıl benimle birleşir? Kendimi gizleyeceğim.’ İneğe dönüştü, erkek boğa oldu onunla birleşti, buzağı doğurdu. Dişi, kısırağa, erkek, aygıra dönüştü, bu şekilde hayvanlara dönüşerek birleştiler. Keçi, koyun, tavuk ve horoz gibi hayvanların tamamı var oldu. Erkek dedi: ‘Kendi kendime var olmuşum böylece dünyayı ben var ettim.’ (O’flaherty,1994:30)

Germen mitolojisini oluşturan en önemli eser Edda’lardır. Snorri Sturlussonesir Edda’sında ise yaratılış şu şekilde anlatılmaktadır:

“İlk başlarda kuzey ufkundan, sisli ve soğuk bir şekilde dünya gözüksü, tam ortada derin kuyu vardı. Dünyanın suları buradan aktı. Güney ufkunda sıcak dünya gözüksü, parladı, tutulacak yeri yoktu. Kuzeyden soğuk akıntılar güney tarafa aktı ve köpüklü zehir oldu. Ortadaki kırağları güney sıcağı erittiğinde, bir damladan dev Ymir oluştu. Ymir terlediğinde sol avucunda kadın ve erkek var

oldu, ayağının birinden oğul doğdu, böylece kırağıdan devler oldular. Kırağıdan inek ortaya çıktı. Ymir bu inekle beslendi. Buri bir buz kalıbından doğdu. Buri'den Borr oldu. Borr devin kızının biriyle evlenerek üç çocuğu doğdu. Bunlar: Vili, Othin, We. Biri Ymir'i keserek parçaladı. Onun gövdesi dünya oldu. Kanı denizleri, eti toprağı, kemikleri taş ve kayaları ve kafatası cenneti oluşturdu. Güney bölgelerden ateşi getirerek güneşi ve yıldızları oluşturdu. Beyninden bulutlar oldu.” (Page,2009:109).

Kozmogoni mitlerine bakıldığında ana çizgilerin şu olduğunu söylemek mümkündür: Başlangıçta bir hiçlik, kaos ya da kimsenin olmadığı boşluk vardı. Soyut bir varlık –töz, benlik ya da ruh– şekil kazanır, kozmik sözü söyler ve harekete geçer. Gökler ve yer birbirinden ayrılır. Tabiat, hayvanlar, insanlar yaratılır. Bazı mitolojilerde ise bu kozmogoni çerçevesi içerisinde tanrıların doğuşu ve mücadelesi izlenir. Her mitolojide ana hatlarıyla aynı olan yaratılış, uygarlıklar tarafından tahkiye edilerek kutsal ve devamlılığı olan bir biçimde günümüze dek varlığını sürdürür. Bu mitlerdeki imgeler, mitolojik kahramanlar kozmogoniyi zenginleştirmektedir. Pek çok mitolojide bilinen ‘kozmetik yumurta’ imgesinde de dünyanın ‘başlangıçta sadece var olmayan’ bir unsur olduğu vurgulanır. Dünyanın zamanla gelişip bir yumurtaya dönüştüğü ve belli bir süre sonra ikiye ayrıldığı söylenir. Buna benzer çizimler kutsal kitaplarda da bulunmaktadır. *Kutsal Kitap*'ta ise şu şekilde yer almaktadır:

“Önce Tanrı vardı ve gök ve yeryüzünü Tanrı yarattı. Yeryüzü bomboştu, ‘Işık olsun’ buyruğuyla ışık oluştu. Tanrı ‘Gündüz’ ve ‘Gece’ adlarını söyledi. Gece oldu sonra sabah oldu, birinci gün oldu. Sular içinde kubbe olup sular ayrılсын’ diye Tanrı emretti. ‘Gök’ adı verildi. Gece oldu sonra sabah oldu, ikinci gün. Kuru toprak olsun diye emretti Tanrı. ‘Kara’ dendi buraya, sulara ‘Deniz’ dendi. ‘Yeryüzünde bitki ve otlar üresin’ dedi Tanrı. Gece oldu sonra sabah oldu, üçüncü gün. Tanrı: ‘Gök kubbede ışıklar olsun, mevsimleri, yılları ve günleri göstereyim.’ diye buyurdu. Öyle oldu.

Gece oldu yine gündüz oldu, dördüncü gün. ‘Suda canlılar olsun, gökyüzünde kuşlar uçsun’ dedi Tanrı. ‘Verimli olup çoğalın, yeryüzünü doldurun’ diye buyurdu Tanrı. Gece oldu, gündüz oldu, beşinci gün. Sonra Tanrı yabani hayvanları, evcil hayvanları ve sürüngenleri yarattı. ‘Kendi suretimde insan yaratayım’ diye düşündü. Sonra kendi suretine benzer insan yarattı. Erkek ve kadın yarattı. ‘Verimli olup çoğalın’ diye buyurdu. Yarattığı şeylere baktı Tanrı. Güzel olduğunu düşündü. Gece oldu, gündüz oldu, altıncı gün. Tanrı yedinci gün gelince dinlendi.” (Tekvin, 1-2).

Tevrat'ta evrenin yaratılışı bir bölümde yer almış ve onun altı günde yaratılması ve yedinci günde tanrının dinlenmesi söz konusu olmuştur. *İncil* ve *Zebur*'da evrenin yaratılışıyla ilgili açık bir ibare görülememektedir.

Kuran'da ise yaratılışla ilgili ayetler tek bir bölümde toplanmamış, çeşitli surelere dağıtılmıştır. Bu ayetlerde kozmik söz, yer ve göklerin yaratılması, genişletilmesi, dünyanın katmanlı ve yuvarlak oluşu, insanın ve diğer varlıkların yaratılması hakkındadır. “Bütün övgü, yeri ve göğü yoktan var eden, aydınlığı ve karanlığı yaratan Allah'adır.” (Enam, 1) ayeti yaratılan her şeyin bir tek yaratıcı olduğunu söyler bizlere. Kuran'a göre ebedî ve ezeli olan tek bir varlık vardır. Onun söylediği bir söz her şeyin var olması için yeterlidir. Bu kozmik söz *Kuran*'ın pek çok ayetinde ‘Ol!’ olarak geçer. Enam suresinde de bu kozmik söz şu şekilde geçer: “Yeri ve göğü hikmet dahilinde var eden O'dur. Ol dediğinde her şey olur. Hak olan söz onundur.” (Enam, 73) Diğer yaratılış mitlerine ve *Tevrat*'taki yaratılış bölümüne bakıldığında başlangıçta yer ve göğün bitişik olduğu ve sonradan ayrıldığı görülür. Türk mitolojisinde ve *Tevrat*'ta başlangıçta sonsuz ve karanlık suların varlığından söz edilir. Bu durum *Kuran*'da da aynı şekilde yer almaktadır: “Yer ve gök birleşikken onları ayıran bizdik. Her şeye hayatı su ile bahşettik.” (Enbiyâ,30) *Kuran*'da önce gökyüzünün ve sonra yeryüzünün yaratıldığı Nâziât Suresi'nin 28. ve 29. Ayetlerinden anlaşılmaktadır. Gökyüzü ve yeryüzünün nasıl yaratıldığı hususunu öğrenmek için de şu ayetlerden yararlanılabilir:

“Biz gökyüzünü çok sağlam inşa ettik. Göğü genişletmekteyiz.”
(Zariyat:47) “Yeri biz dümdüz kıldık, bakın, ne güzel döşemişiz.”
(Zariyat:48) “Sarsıntı olmaması için yeryüzünde dağlar var ettik.”
(Enbiya:31) “Gökyüzünü korunmakta olan tavan yaptık.”
(Enbiyâ:32) “Gökyüzünü direksiz bir şekilde yaptık.” (Nâziat:28)
“Sonra da yeri döşeyip yerleşmeye hazırladı.” (Nâziat:29)

Yeryüzünün ve göğün var edilmesini takiben gündüz ve gece nasıl oluştu, sistem nasıl işliyor sorularının cevabı da Kur'an'da verilir.

“Gündüzü, karanlıkları izale ederek ortaya çıkarandır.” (En’âm,96)
“Gündüzü aydınlık eyleyendir.” (Nâziât,29) “Ciddiyetle ve bir maksatla yeryüzünü ve gökleri yaratmıştır. Gündüz geceye, gece de gündüze dolanır. Güneşi ve Ayı hizmet ettirendir. Hepsi de takdir edilen zamana dek hareket halindedir.” (Zümer,5)
“Gündüzü, geceyi yaratandır. Yörüngelerinde yüzer gibidirler.”
(Enbiyâ,33)

Yeryüzünün tam anlamıyla yaratılması demek onun üzerinde varlık bulacak canlıların da yaratılması demektir. Bitkilerin ve hayvanların da yaratılışı *Kuran*'da yer almaktadır. Her şeyin çift yaratıldığından bahsedilmekle birlikte bunların yaratılış amacına da yer verilmektedir. Bitki ve hayvanların yaratılış amacı insanların yaşamını sağlamaları ve insanlara gereken gıdayı sağlamalarıdır.

“Suyu gökten indirendir. Her tür bitki, onunla bitiririz.” (En’âm,99)
“Bunların tamamı sizin içindir ve hayvanların yaşaması içindir.”
(Nâziât,33) “Her ne varsa çift yaratıldı, düşününüz ve ibret alınız.”
(Zariyat,49)

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak *Kuran*'da kozmogoninin yer alması mitlerde ya da *Tevra't*'ta olduğu gibi sırayla değildir. Bu yüzden önce neyin

yaratıldığı konusunda bir sıralama yoktur. Sadece Nâziât Suresi'nde gökyüzünün yeryüzünden önce yaratıldığını görüyoruz. Ayetlerde sürekli tekrarlanan şey; her şeyin insanoğlu için yaratıldığı ve bundan ibret alınması gerektiğidir.

Uygurlar dönemine ait, Kök Türk alfabesi ile yazılmış *Irk Bitig* adlı eserde yer alan; *“Ben gücü her şeye yeten Tengri'yim. Kırıklarını onarırım, kesiklerini birleştiririm, evreni düzene sokarım...”* şeklindeki ifadede, Tengri'nin gücünün her şeye yettiği açık bir biçimde vurgulanmıştır. (Beytaş, 2018: 59) Tanrı'nın insanların faydalanması için yarattığı nimetlere dair anlatılar, Uygur Türkleri dönemine ait Kök Türk alfabesi ile yazılmış *Irk Bitig* adlı eserde de yer almaktadır. *Irk Bitig*'de yer alan ifadeler aşağıdaki gibidir;

*“Bulutlar yürüdü,
Yağmurlar yağdırdı,
Darılar büyüdü, yaş otlar göğe erdi,
Hayvanlar insanlar için yaratıldı.
Böyle bilin ki,
İyi olsun.”* (Beytaş, 2018: 64)

Daha önce de açıklandığı gibi kozmik sözü, hiçbir şey yokken gök ve yerin ayrılmasıyla yaratılışın başlamasını, gök ve yerin donatılmasını, canlıların yaratılışını gerek mitlerde gerekse kutsal kitaplarda açıkça görmek mümkündür. Kutsal kitaplarda yaratılışın bu denli yer almasını, insanlığın ibret alması ve yaratanın unutulmaması gerektiği hususuna bağlayabiliriz. Düşünen bir varlık olarak yaratılan insan önce evrenin ve kendisinin yaratılışına bir anlam vermek istemiş ve bu doğrultuda mitleri ortaya koymuştur. Yine bu mitlerde de kutsal olanın unutulmaması kaygısını görmek mümkündür. Ritüellerle ve söylencelerle yaratılış konu alan mitler, insanlığın var oluşu sebebini yani varlığın açıklamasını yapmaya çalışır. Bu ritüelleri ve mitleri unutmak kendi yaratılışını unutmak gibi bir anlam taşıdığı için asla unutulmaması gerekir.

2.2.2 Teogonik Mitler

İlkçağlardan beri mitler varlıkların gizemlerinin anlaşılabilmesi için aracı özellikleriyle var olmuşlardır. Schmidt, ilkel insanların tek tanrıci olduğunu ileri sürmüştür. Dünyayı yaratan, yaşamı yöneten bir Tanrı'ya eskiden beri inanılmıştır. Sonradan Gök Tanrı şekline dönüşse de böylesi bir Tanrı inancı hala Afrika kabilelerinin dini inancı olmaya devam eder. (Armstrong,1998:15) İnsanlar bilimsel bilgi yokken hayal gücünü kullanarak doğayı ve doğaüstü varlıkları tanımlamak amacıyla mitler oluşturmuşlardır. Ong'un belirttiği şekilde, insanlığın tarihi boyunca bütün dinsel inançların kökleri sözlü gelenekten doğmuştur. Bütün dinler söze büyük kıymet vermiştir. (Ong,2013:209) Zaman içerisinde önce sözlü haldeki mitler sonraları yazılı hâle gelerek yeni nesillere aktarılmıştır. Böylece mitler geçmişin izlerini günümüze aktarmıştır.

İlksel zihnindeki düşünceden modern terminolojiye geçiş sonucu sanatsal ve kültürel çalışmalarda mitler ilgi alanına girmeye başlamıştır. Metafizik anlamlandırmalar için mitler önem teşkil etmiştir. Teogoni mitleri de doğaüstü nü anlamada en önemli argümanlardan biridir. Beydili'ye göre mit genel itibariyle, bir kültür biçimi olarak, mitoloji ise bir bilim olarak dinden ayrılamaz. Bunun sebebi toplumların gelişiminin ilk çağlarında, mitoloji ve dinin birlikte yoğrulup, etnik-kültürel düşüncenin mayasını oluşturmasıdır. Eski toplumlar kült sistemine bağlı olduğu için her bir mitin içerisinde dini bir tohum bulunmaktadır. Mit ve dinin birbirinden ayrılması halinde, mitolojik düşünceyle yaşayan bir medeniyetin ruh hayatını anlama olanağı ortadan kalkacaktır (Beydili, 2015: 376-377). Bu bakımdan bu tür toplumlar için mitler önemlidir.

Eski Yunancada Tanrı manasına gelen "Theos" ve doğum, oluş gibi anlamlar taşıyan "goneia" kelimelerinden türemiş olan "teogoni" mefhumunun sözlük anlamı "*Tanrıdoğum*" ve "*Tanrıtasarım*" olarak belirtilmektedir. Teogoni alanının incelediği konular arasında; tanrıların ortaya çıkışı, yaptıkları işler, insanla ilişkileri, gidiş ve geri dönüş konuları yer almaktadır (Çoruhlu, 2019: 14)

Teogoni mitleri Türk kozmogonisinin de bir parçasıdır. Türkler, Romalılar gibi çok tanrıca değildir. Dünyanın ve insanların yaratılmasını tek Tanrı inancıyla açıklamışlardır. Türk kavimlerinden Nartların Mitolojisinde “Teyri” Tengri'nin yarattığı görülemeyen kutsal varlıktır. “Teyri” Yarı Teyrilerin yöneticisidir, insanların dünyada yaşamaya başlamasından itibaren yer üstündeki, yeraltındaki bütün varlıklardan sorumludur. (Tram,2008:46) Yaratılış mitolojisi Altay Türklerinin mite dayalı destanlarından. Mite göre;

“İlk zamanlarda sadece su mevcuttu, güneş, ay, gök ve yer mevcut değildi. Kuday ve “kişi” dışında kimse yoktu. İkisi su üstünde uçarlardı. Kuday’ın bir düşüncesi yoktu. Fakat “Kişi” bir rüzgâr çıkardı ve su dalgalandı. Kuday’a su çarptı. Sonra “kişi” kendini Kuday’dan yüce düşündü. Suyu daldı ve suda boğulmak üzereyken; ‘Tanrım! Beni kurtar!’ dedi. Kuday: ‘Su üstüne çık!’ diye seslendi. “Kişi” suyun üstüne çıktı. Kuday sağlamca bir kayanın su üstünde olmasını istedi. Bir taş su üstünde görüldü. “Kişi” ve Kuday kayanın üstüne oturdu. Kuday “kişi”den sudan toprak çıkarmasını istedi. “Kişi” sudan toprak çıkarmaya başladı ve ‘kendime de toprak çıkarayım’ dedi. Ellerine toprakları aldı ve ağzında toprak sakladı. Kuday’dan gizlice toprak yaratmayı düşünüyordu. Elindekini Kuday’a verince o toprağı etrafa saçtı. Yeryüzü ortaya çıktı. “Kişi”nin ağzına sakladığı topraklar büyüdü. Tam Boğulacağı sıra: “Tanrım, yardım et!” dedi. Kuday, ne yaptığını sordu. “Kişi” ona cevaben; ‘Kendim için yer istedim, bu yüzden gizledim.’ dedi. Kuday ‘Toprağı ağzından çıkar’ dedi. “Kişi” tükürünce o topraktan dağlar oluştu.” (Atsız,2020:31-32)

Eliade mitlerden yola çıkarak Tanrı'nın insanı yarattıktan sonra göğe çekildiğini düşünür. Tanrının çekilmesiyle gökle yer arasında iletişimin kopmasına göğün uzaklaşması sebep olmuştur. Tanrı'nın insanlar tarafından unutulmasıyla başka varlıklar tanrıyla karıştırılmaya başlanır. Bu varlıkların hepsinde ortak olan şey insanoğluna yakınlıkları ve insanlara düzenli şekilde yardımcı olmaları veya insanları korkutmaları ve zarar vermeleri yatar (Eliade, 2016: 136).

2.2.3. Antropogoni Mitleri

Antropogonik mitler insanın ve evrenin yaratılışını anlatan mitlerdir. Taş, Kozmogoniye dair çalışması olan '*Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*' adlı eserinde antropogoni mitlerini tanımlar. Bu mitlerde insanın soyunun yaratılması ve türeyişinin anlatıldığını belirtir. Antropogoni mitlerine göre insan, kilden, topraktan, ağaçtan veya başka bir bitkiden tanrı tarafından ya da bir ruh vasıtasıyla, gözüne, kulağına veya burnuna üflenerek yaratılmıştır. Sözelimi, eski Uygurlar zamanındaki bir mite göre Böğü Kağan'la dört kardeşi iki ağaç arasında yaratılmıştır. (Yund, 1947:53)

Dört temel unsur olarak bilinen hava, su, toprak ve ateş insanın da mayasını oluşturur. Bu düşüncenin, eski Yunan felsefesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Eski Yunan düşüncesinde tanrı veya tanrılar evreni ezeli olan maddeye şekil vererek yaratmıştır. (Gökberk,1994:22) Eski Yunan'daki dört unsur düşüncesi, İslam dünyasında çoğunlukla 'Anasır-ı Erbaa' ismiyle tanımlanmıştır. (Karlığa, 1991:149) Bazı İslam düşünürleri de tıpkı Yunan düşünürler gibi evrenin ana maddesinin Tanrı gibi ezeli olduğunu düşünür. Ezeli olan madde üzerine tanrı tasarruf ederek evreni ve insanı yaratma eylemini gerçekleştirmiştir. (Ayasbeyoğlu,1955:17; Uludağ,1985:127,130) Kâinatın temel unsurlarından olan su, toprak ve arkaik toplumlarda kutsal görülen ağaç insan için de özür.

Antropogonik mitlerde yalnızca yaratma eylemi hakkında bilgi yoktur aynı zamanda yaratılma eylemi sebepleriyle anlatılır. Yaratılma sebepleri mitlerde genelde üç başlıkta incelenebilir. Birincisi yalnızlık hissidir. Yalnızlık iki şekilde kendini gösterir. Tanrı ya da tanrıların yalnızlık duygusu ve yaratılanların yalnızlıkları. Yaratılanların yalnızlık duygusu mitlerde daha az görülür. Sözelimi Guatemala topraklarındaki bir Maya mitinde böyle bir şey anlatılmıştır. (Rosenberg,1998:758). Söz konusu Maya mitinde hayvanları yaratan yaratıcılar, bir müddet sonra başka canlılar da yaratmayı düşünürler. Kendilerine saygı duyacak ve övecek saygılı ve itaatkâr canlılar yaratmak isterler. Başka bir sebebi de Babil mitlerinde görebiliriz. Söz konusu mite göre kendilerine hizmet etmesi için tanrılar insanı yaratılmışlardır. (Heidel,2000:21)

Mitolojik anlatıların çoğunda evrenin yaratılışından sonra yer, gök, dağlar, bitkiler ve hayvanlar yaratılır. Dünya düzene girince insan yaratılmıştır. İnsanların yaratılışları hakkındaki mitler tabiattan topluma geçişi temsil eder. Mitik söylem yerini toplum bilincine bırakır. (Bayat,2005:15). Böylece yaratılış hikayeleri doğa ile uyum içinde nasıl yaşanması gerektiğini de formüle etmiş olur.

İran mitolojisinde düalist yaklaşımla biri iyilik diğeri kötülük temsilcisi olmak üzere ışık ve karanlık tanrıları var olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden kendileri gibi inanmayan Türkleri cahil olarak addediyor ve iyi, kötü bütün ruhları tanrı olarak kabul ettiklerini söylüyorlardı. (Esin,2001:22) Dünyada yaşayan milletlerin çeşitli antropogonik mitlerinde insanın bedeninin ve canının hangi maddeden yaratılmış olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Nitekim milletlerin en eski düşünceleri göz önüne alındığında, insan vücudunun çeşitli maddelerden söz gelimi bambudan, ağaçtan, kamıştan, hayvan kemiğinden veya topraktan yaratıldığına dair anlatılarla karşılaşmaktadır (Toysanulı, 2020: 101).

İslam inancına göre insanın hammaddesi olan çamur, su ile karıştırılmış olan topraktır. Şu hâlde o, beşeriyetin aslı olan Adem'in menşei olduğu için bütün insanların ilk maddesidir. Tefsirlerde denir ki: 'Allah, Cebrail adlı meleği bir miktar toprak almak üzere yeryüzüne gönderdiği vakit yeryüzü ona şöyle dedi: 'Senden Allah'a sığınırım, benden bir şey alma!' Bunun üzerine Cibril bir şey almadan geri döndü. Celâlettin Rûmî *Mesnevi'sinde* şöyle der: "*Utanma ve hayânın madeni idi Cebrail (Toprağın ettiği) yeminler ve antlar yolunu bağladı*" Cebrail dönüşünde şöyle dedi: "Ey Rabbim, toprak almak istediğim vakit yeryüzü, sana sığındı, ben de geri döndüm." Bundan sonra Cenabı Hak, Mikail adlı meleği gönderdi. Yeryüzü, ondan da Allah'a sığındı ve o da hiçbir şey alamadan geriye döndü. Daha sonra Allah yeryüzüne ölüm meleğini gönderdi. Yeryüzü ölüm meleğinden Allah'a sığındı. O ise: "Emrine karşı gelmekten Allah'a sığınırım." diyerek yeryüzünden toprak aldı. Kırmızı, siyah ve beyaz toprakları karıştırdı. İşte bu sebeple Ademoğullarının renkleri farklıdır. Sonra bu toprağı tatlı, tuzlu ve acı su ile çamur yaptı. İnsanların ahlaklarının farklı oluşu da bundandır. Bunun üzerine Allah Teâlâ ölüm meleğine: "Cebrail ve Mikail

yeryüzüne acıdı, sen ise acımadın. Öyleyse şu çamurdan yarattığım insanların ruhlarını senin elinle (vasıtanla) alacağım.” buyurdu. (Bursevi, 5:157-158)

Genel olarak yaradılışla ve oluşla doğrudan ilişkili olan mitler, kökenle ilgili ve kozmogoni ile ilgili konularda ortak özelliklere sahiptirler. Eliade'ye göre kökene dair mitler yapısı bakımından kozmogonik mitlere benzer. Yaradılışa ve kökene dair mitler; evrenin ve insanın yaratılışını ifade ederler. Bu çeşit mitler, kozmoloji öğretisine işaret olarak yorumlanabilir.

2.2.4 Totem Mitleri

Totem ifadesi bir milletin en eski kaynağını bir bitkiye veya hayvana dayandırdığı canlı ya da cansız nesnedeki atalar kültü ilişkisiyle böyle bir olguda birleştirerek açıkladığı kutsal ögedir. Milletlerin var oluşlarını ve kökenlerini izah etmek için anlatılan mitlere totem mitleri denir. Toteme dair mitler çoğunlukla avcı toplayıcı ilkel topluluklarda görülür. Bu toplulukların en temel özellikleri akrabalık bağlarının kan bağından daha çok totem bağlılığı olmasıdır. Totem bağına dayalı bu görüş totemizm şeklinde ifade edilir.⁴

Orta Asya milletlerin ve özellikle Türk milletlerinin, bazı yırtıcı kuşları ve hayvanları kutsal kabul etmeleri ve kutsal kabul edilen ongunları kendileri için sembol edinmeleri (Ögel,2003:31) totem mitleriyle bağlantılı olduğu düşünülür. İslamiyet'in kabulünden sonra Müslüman Türk toplumlarında bazı hayvanların kutsal sayılmaya devam edildiği görülür.

Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserinin 1. Cildinde: 'İslamiyet'in kabulünden sonra bile Türkler arasında görülen Şamanizm dinine dair önemli izlerden biri de derviş denilen kişilerin istediği zaman kuş veya hayvan sureti alabilmeleridir. Sözelimi 'Geyikli Baba' anlatısındaki derviş geyik suretine girebildiği gibi geyiklere istediğini yaptırabilmekteydi. Yine Türk dervişlerinden Ahmet Yesevi Turna kuşu şekline, Hacı Bektaş güvercin şekline girebiliyordu. Buna 'dona girmek' deniyordu.'⁵

⁴ Çobanoğlu, vd. Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları; Anadolu Üniversitesi Yay. 2011,7

⁵ Bahattin Ögel; Türk Mitolojisi 1. Cilt, sayfa 29-30

2.2.5 Ritüel Mitleri

Ritüel mitleri, kutsal bir öykü olmanın ötesinde belirli zamanlarda ya da özel törenlerde okunmak suretiyle işlevsellik kazanan ayin sözleri gibidir. Ritüel mitlerini sıradan bir insanın okuması ayine kutsallık katmaz. Miti okuyan kişi şaman, büyücü ya da benzeri din adamı gibi statüsü olan birisidir. Onların görevi kutsal sözleri tekrarlayarak okumaktır. Bu kişiler özel bir zaman ve mekânda tören kıyafetleriyle bu ritüeli gerçekleştirirler. Arkaik toplumlarda ritüelleri düzenlemekle görevli kişilerin olduğu bilinmektedir. Zaman olarak sadece özel günlerde düzenlenen bu törenler genellikle iki aşamalıdır. Törenin ilk aşaması dramatisasyon bölümüdür. Törenin ilk bölümünde ritüelin konusunu teşkil eden mit özel kıyafetler giymiş kişiler tarafından icra edilir. İkinci bölümde ise mit, töreni yöneten kişi tarafından sözlü olarak okunur. Ritüellerde amaç insanları eğlendirmek değil kutsal olanı tekrarlayarak canlandırmaktır. Törene katılan halk kutsal zamanda gerçekleşmiş olan öyküyle bütünleşir. Böylece mit sadece bir masal olmaktan çıkmış hayat kazanmış olur. (Hooke,1963:12)

Dünya üzerinde yeni yıl festivallerinin büyük kısmı bahar aylarında yapılmaktadır. Eski zamanlarda, metafizik ortada yokken, insanlar ateşe taparlar ve güneşe ibadet ederlerdi. Hint-Avrupa dinlerinin temelinde olduğu gibi, Sami dinlerin temelinde de başlıca mitler güneş efsaneleridir. (Soury,2008:12) Sözelimi nevrüz şenlikleri aynı zamanda kozmogonik ve eskatolojik karakter taşımaktadır. Nevruza benzer ritüellerin daha önceleri birçok insan topluluğu tarafından kutlandığı bilinmektedir. Bunlara benzer ritüellerden biri de Mezopotamya bölgesinde eskiden kutlanılan 'Akitu' festivalidir. Söz konusu ritüelde tanrı kabul edilen heykel yerinden alınarak törenle nehir kıyısında bulunan 'Akitu' adlı tapınağa taşınırdı. Bu ritüelde yer altı alemine gidişle baharın gelişi sonucu tekrar dünyaya çıkma sembolize edilerek Babil yaratılış mitinde olduğu gibi kış gelince ölen tabiatın baharla yeniden dirilişi icra ediliyordu.⁶

Ritüel esnasında mitin okunması coşku ve heyecan yüklerken aynı zamanda o kadim zamanın yeniden yaşanması anlamına da geliyordu. Mitin bu işlevi özel bir tarzda okunmasını gerektirmektedir. Sıradan bir kişinin alelade bir şekilde

⁶ Gündüz 'Kadim Orta Doğudan Orta Asya'ya Nevruz' Bilig Dergisi, 2000. S. 12 s. 3-4

anlatması bu özelliğın ortaya çıkmasını sağlamaz. Çünkü her öykü toplumun bir üyesinin malıdır ve bir sahibi vardır. (Malinowski,1998:105)

Jack Goody, mit ve ritüelin ne olduğuna dair net bir tanım bulunmadığını, bu konuda birden fazla görüşün olduğunu söyler. Ona göre mit kavramı farklı görüşlere göre şekillenen üç farklı şeyi karşılar: Bunlardan biri, ‘...bütün şeylerin başlangıcı anlatılan uzun bir hikâyenin anlatısı...’; ikincisi, ‘...insanlığa ve farklı şekillerde ortaya çıkmış olan olağanüstü şeylere dair düşünceleri anlatan ve çoğu zaman bir kişi tarafından derlenen ‘mitoloji’yi...’ ve üçüncüsü, ‘...belirli bir hikâyenin çeşitlemelerinden biri ya da tümü...’ (Goody,2017:11-13). Genellikle mitler, kutsal unsurlar ya da kutsal olarak kabul edilmiş belirli bir halk, kahraman ya da kentle ilgilidir. Bir inancın veya geleneğın ritüel şeklinde dramatizasyonu, o ritüeli izleyenleri eğlendirmek için yapılmaz. Ritüel kutsal seremonidir. Ritüel mitleri, işlevsiz bir masal değil canlı bir olgudur. Hooke, Mısır ve Mezopotamya’daki insanların, ritüellerle etkinlik yarattıklarını söyler. Ritüeldeki mit, oyunun asıl öyküsünü anlatır veya bir durumu betimler. Ritüelin öyküsü, eğlence amaçlı sözler değildir. Tılsımlı kabul edilen sözler art arda tekrarlanarak kutsalın yeniden canlanmasını sağlamayı amaçlar.

2.2.6. Etiyoloji Mitleri

Etiyolojik mitler henüz kozmolojik zamanı geçememiş, yaşam tarzı ilkel olan topluluklar içinde yaygın şekilde görülebilen mitlerdir. Arkaik toplumların sorularına cevap bulmayı amaçlayan ve varlıkların kökenlerini izah etmek için oluşturulmuş mitlere etiyoloji mitleri denir. Teogoni mitlerinden önceki dönemde kalmış topluluklarda en önemli mitlerdir. Teogoni mitleri olan kültürlerde ikinci sıradaki önemli anlatılar şeklinde karşımıza çıkar. ⁷

Eliade, kozmogonik mitler için: ‘Tüm mitler, herhangi bir nesnenin ne şekilde vücut bulduğunu anlatır. Bu şey, evren, insan, hayvan türleri veya toplumsal bir kurum olabilir. Fakat dünyanın yaratılışıyla ilgili olduğu için, kozmogoni mitlerinin ayrı bir yeri vardır.’ der. Evrenin ortaya çıkmasından sonra hayvanların, bitkilerin ve insanların kökenleri ya da ailenin, ölümün kökeni, mitler içinde daha örtük

⁷ Çobanoğlu, vd. Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları; Anadolu Üniversitesi Yay. 2011,6

görülür. İnsanların kökeniyle ilgili şeylerin anlatıldığı öyküler kutsal varoluş fikrinden dolayı insanları ayrıcalıklı yapar. Bu ayrıcalığın asıl sebebi, varlığın anlam bulması düşüncesidir. Çünkü varlıkları anlamlandıran insandır.

Etiyoloji, nedeni inceleyen ya da neden olmanın şeklini ifade eden bilim dalı olarak tarif edilir. Etiyoloji mitlerine izah eden mitler veya köken mitleri denilmiştir. Etiyoloji mitleri sadece nesnelere veya insanların kökenini anlatmaz, aynı zamanda insanların bugüne gelmesine kadar olan tüm önemli şeyleri de anlatır. Başka bir deyişle insanın yaşaması için gereken belli kurallara varıncaya kadar, varlık olmasını sağlayan tüm şeyleri konu eder. (Eliade: 2001,21)

Etiyoloji Mitlerini bilmek nesnelere sırrını öğrenmekle eşdeğerdir. Bir nesnenin nasıl var olduğu bilindiğinde, kaybolduğu zaman tekrar nasıl vücuda getirileceği de öğrenilmiş olur. Böylece insan nesnelere egemen olabilir. Söz gelimi ateşin kökeni bilindiğinde, insan ateşten zarar görmez. Bir Cuna kabilesi olan Tientiki köyünde yaşayan bir çocuğun ateşin kökenini bildiği için zarar görmeden ateşin içine girebildiği söylenmiştir. Bir başkası da kızgın demiri tuttuğunda eli yanmamış ve zarar görmemiştir. (Eliade,2001:25) İnsan ateşi yönetmekle istediği zaman ateşi yeniden yaratabilir. Bu bakımdan insan bilinçli bir yaratıcı olur. Böylece insan kendini yaratıcı olarak görür. (Childe,2001:44)

Etiyoloji mitlerinin kökleri çok eskiye dayanır. Söz gelimi Tevrat'taki Yahudi mitolojisinde insanların değişik dillerle konuşması Babil Kulesi mitinde şu şekilde açıklanır: 'Nuh peygamberin bazı torunları gök katına çıkmak için kule inşa ederler. Fakat tanrı kulenin inşasına engel olmak için çalışan kişilerin ayrı dil konuşmasını sağlayarak anlaşmalarını engeller. (Yaradılış, 11-1/9) Bu mit Mezopotamya'da 'Ziggurat' adı ile anlatılır. Ziggurat yedi katlıdır ve Tanrı dağı anlamına gelir. Bu tarz yapılara Polinezya'da, Meksika'da ve Mısır'da da rastlanır. (Bilgiç,1982:91-92) Ziggurat zeminden on metre yüksek ve çamur tuğlaların aralarına katran sürülerek inşa edilmiştir. (Eser ve Kılıç,2017:420) Diğer örneklerinde olduğu gibi Mısır'daki piramitlerin yapımındaki amaç da göklere erişme ve yücelme tutkusu olarak anlatılır (Gündüz,2002:101).

Radloff tarafından derlenen '*Altay Yaradılış Destanı*' ve '*İrk Bitig*'de yer alan anlatılarda görüldüğü gibi Tanrı, yeryüzündeki diğer varlıkları insanlar istifade etsin diye yaratmıştır. Bu durum Bakara Suresi'nin yirmi dokuzuncu ayetini akla

getirmektedir. Nitekim Kur'an'da, yeryüzünde var olan her şeyin insanlar için yaratıldığı söylenir. (Bakara,2:29) İslam inancının da etiyoloji mitleri vardır. Sözelimi Ruhu'l Beyan tefsirinde anlatılan şu öykü buna örnektir. Rivayete göre; ilk insan olan Hz. Âdem cennetten yeryüzüne inince, o yöredeki vahşi hayvanlar gelip ona selâm veriyorlar ve onu ziyaret ediyorlardı. Âdem de onlardan her bir cins için uygun bir şekilde duada bulunuyordu. Derken ziyaretine bir grup ceylan geldi. Âdem onlara dua edip sırtlarını sıvazladı. Bunun üzerine ceylanlarda misk kesecikleri meydana geldi. Diğer hayvanlar bunu görünce: 'Size bu nereden geldi?' diye sordular. Onlar da: 'Biz, Âdem'in yanına gittik. Bize dua edip sırtımızı sıvazladı. Böylece bizde bu güzel koku oluştu.' cevabını verdiler. Bu cevabı duyan diğer hayvanlar da Âdem'in yanına koştular. O da onlara dua etti ve sırtlarını sıvazladı. Fakat ne yazık ki onlarda bu koku belirmede. Dediler ki: "Biz de sizin yaptığınız gibi yaptık, fakat size olan bize olmadı." Diğerleri şu karşılığı verdiler: "Sizin ameliniz, kardeşlerinizin nail olduğu şeye nail olmak içindi. Bizim amelimiz ise sırf Allah rızası içindi. Kıyamete kadar bunların neslinden gelen ceylanlardan misk kokusu çıkmaya devam edecektir. (Bursevi, 6:243)

Başka bir rivayet etiyoloji mitlerine örnek teşkil eder şekliyle şöyledir: Anlatılır ki, Âdem cennetten çıkınca cennetteki her şey onun için ağlamıştır. Ancak öd ağacı, altın ve gümüş ağlamamıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara: "Şayet kalplerinizde şefkat ve merhamet olsaydı, benim korkumdan ağlardınız. Lakin taş yürekli olanı ateşle yakacağım. İzzetim ve Celalim hakkı için (ey altın ve gümüş!) Sizden yüzük, dinar, dirhem veya bilezik yapılırken ateşte yanacaksınız. Sen ey ödağacı! Kıyamete kadar devamlı ateş ve üzüntü içerisinde kalacaksın." buyurmuştur. (Bursevi, 7:231)

Bir başka etiyolojik mit özelliği taşıyan şu rivayettir: 'Bir hadiste şöyle anlatılır:

'Allah'ın bir horozu var ki kanatları zebercet, inci ve yakutla süslenmiştir. Kanatlarından biri doğuda, diğeri batıdadır. Ayakları yeryüzünün en alt tabakasında, başı ise arşın altındadır. Seher vakti gelince kanatlarını hareket ettirerek 'Rabbimiz olan ve kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah pek mukaddes ve bütün noksan sıfatlardan münezzehtir.' der. O zaman yeryüzündeki

bütün horozlar kanat çırpıp öterler. Kıyamet günü gelince Allah ona kanatlarını toplamasını ve sesini kısmasını emreder. Böylece göklerde ve yerde bulunanlar kıyametin yaklaşmış olduğunu anlarlar. (İbn Arrâk, I:189)

Hayvanların evcilleştirilmesine dair etiyolojik özellik taşıyan şu öykü de çok ilginçtir: “Bekçilik etmesi için ilk olarak köpek evcilleştiren kişi Nuh’tur. Nuh şöyle dedi: ‘Ya Rab, bana gemi yapmamı emrettin. Ben de yapıyorum. Günlerce uğraşıp yapmaya çalışıyorum, ama onlar gelip bir gecede bütün yaptıklarımı berbat ediyorlar. Böyle giderse bana emrettiğin bu vazifeyi ne zaman bitirebilirim? Bu iş çok uzadı!’ Bunun üzerine Allah, Nuh’a şöyle vahyetti: ‘Bir köpek edin de seni korusun.’ Nuh da bir köpek edindi. Artık gündüzleri çalışıp geceleri uyuyordu. Kavmi geceleyin Nuh’un yaptıklarını bozmak için gelince, köpek havlıyor Nuh da uyanarak eline aldığı sopayla onları kovalıyor, onlar da kaçıp gidiyorlardı.” (Bursevi,8:272-273)

2.2.7 Takvim Mitleri

İnsanın evreni, başlangıç konularını, kökenleri, bitiş konularını kurma ve mantığa bürüme çabalarından biri olan mitlerin oluşumunda, zamanın belirsizliğinin insan zihnini baştan çıkarmasının etkisi gözden kaçırılmaz. Mit türlerinden biri olarak özel mitler başlığı altında takvim mitlerinin de olması bu ilişkiyi güçlendirir. Takvimler, insan belleğindeki boşluk korkusunun ve boşluğu örgütleme arzusunun yaşam ve zaman üzerindeki yansımasıdır. İnsan, hâkim olamadığı zamana karşı kontrol ve denetleme imkânını takvim ile sağlar. Kozmolojik mitlerin ilksel niteliğindeki takvim mitleri, kâinatın var olmasıyla zamanın kodlanmasının anlatımı gibidir. Bu bağlamda mekânın mevcudiyeti zamanın hareketine bağlanmıştır. Yani kâinat, zamanın içleminde vardır.

Takvim mitlerini zamanı ölçme amacıyla ortaya çıkarılan sembollerin alegorik bir şekilde anlatıldığı hikâyeler ve tasvirler oluşturur. Söz gelimi eskiden kullanılan on iki hayvanlı Türk takvimi köken olarak bir takvim mitine dayanır. Rivayete göre; *‘Türklerin eski hakanlarından birisi eski bir savaşın tarihini bilmek ister. Savaşın yapıldığı zamanı hatırlamakta yanılığa düşerler. Hakan kurultayda tarihteki yanılığın gelecek zamanlarda olmasını diye on iki ayın her birine ad*

vermeyi teklif etmiş. Bunun üzerine ava çıkılmış ve yaban hayvanları ırmağa doğru sürülmüş. Hayvanların bazıları suya düşmüş. Sonunda on iki adet hayvanın sudan geçtiğini görmüşler. Hayvanların adları yılların ismi olmuş. Suyu geçen ilk hayvan fare olmuş. Bu yüzden ilk önce fare manasında sıçan adı verilmiş.’ (Atalay,1992: 344-345).

Başkurt Türklerindeki mit ise şöyle anlatılır: ‘Çok eskiden hayvanlar bir araya gelerek yıllara takvim yapmayı düşünmüşler. Her yıl için bir hayvan ismi koymayı uygun görmüşler. Bütün hayvanlar takvimin başına kendi ismini koymak istemiş. Sonunda güneşin doğuşunu ilk görenin ismini ilk sıraya koymaya karar vermişler. İnek, uzun boylu olduğundan takvimin başına kendi isminin konacağını düşünmüş. Fakat sıçan ineğin boynuzuna çıkıp güneşin doğuşunu ilk gören olmuş. Bu yüzden takvimin ilk yılına sıçan yılı denmiş.’ (Süleymenov vd. 1995: 174-175). Yıllarla ilgili takvim mitleri de vardır. Söz gelimi ‘1912 senesi Sıçan Yılı olursa o sene kutsal olacak. Bol yağmurlu ve huzurlu olacak. Doğan çocuklar çok zeki olacaklar.’ şeklindeki hem eskatolojiyi ilgilendiren hem de takvim miti özelliği taşıyan bir kehanet dikkat çekicidir. (Salihov,2019:192)

Stephen Jay Gould, takvim için şunları demiştir: “Neden takvim yapmalı? Doğanın yasalarını önceden bildirmek için. Bir tarım toplumunda ekime uygun dönemleri bilebilmek için bir güneş takvimine ihtiyacınız vardır. Bir balıkçı toplumunda gelgitleri bilebilmek için bir ay takvimine ihtiyacınız vardır. Buna karşın, bu takvimlerin aralarında, onları birbirlerine uyumlu hale getirecek basit bir bağlantı kurmak olanaksızdır.” (Bourgoing, 2015:13) Bahsedilen bağlantı belki de mitlerle açıklanması gereken bağlantıdır. Her ihtiyaç sonucunda bir takvim ve buna bağlı bir mit ortaya çıkmış olabilir. (Alparslan:2018)

Zaman da tıpkı ölüm gibi bizatihi olarak boşluk, karanlık ve kaosla özdeşdir. İnsan zihni bu karmaşayı gidermek için zamanı önce ‘şimdi’, sonra ‘geçmiş’ ve daha sonra büyü, fal ve kehanet gibi birçok kültür oyununun⁸ oluşmasını sağlayacak ‘gelecek’ şeklinde üç ana kümeye ayırmış ve böylece karmaşa, belirsizlik, bilinmezlik dolu bu şeye karşı ilk kozmoslaştırma çalışmasını yapmıştır. Bunun sonucunda mitler ortaya çıkmıştır.

⁸ Huizinga, Johan (2017), Homo Ludens, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Din ve mitoloji ilişkisi daha önce de belirtildiği gibi birçok araştırmacı tarafından tartışılmıştır. Bazıları din ve mitoloji arasında bir bağ kurarken bir kısmı tamamen bu görüşe karşı çıkmıştır. Sözelimi Edith Hamilton mitin doğrudan doğruya dinle hiçbir ilgisinin olmadığını söyler (Hamilton:1974,5).

2.2.8. Kahramanlık Mitleri

Kahramanlık mitlerinin en eskilerinde tanrılar kahramanken sonradan bunların yerine tanrılaştırılan yöneticiler ve büyük komutanlar kahramanlık mitlerinin başrolü olmuştur. Ortaya çıkan anlatılardaki kahramanlar zaman içerisinde çeşitli ekleme ve abartılarla insan özelliklerinden sıyrılıp mitolojik özellikler kazanarak tanrı şekline girmişlerdir. (Emir,2017:212). Kahramanlık mitlerindeki kahramanların tipolojisi zaman, coğrafya veya toplum ekseninde farklılıklar taşısa da belli tipolojik özellikleri ortak sayılır. (Düzgün,2012:10). Sözelimi bazı mitlerde bir motif olarak karşımıza çıkan babasız doğan kahraman tipi semavi bir din olan Hristiyanlık dininde de karşımıza çıkar. Tanrısal bir güç tarafından gebe kalan anne figürü birçok mitte anlatılır. Hint mitolojisine göre Buda, beyaz fil şeklinde annesinin karnında şekillenir. (Ruben,1995:31) Çin mitolojinde Sarı İmparator gökyüzünden gelen bir ışıkla anne rahmine yerleşir. (Campbell, 2010:347). Semavi bir din olan Hristiyanlığın kurucusu İsa Peygamber de inanişaya göre dünyaya baba figürü olmadan gelmiştir.

Kahramanlık mitlerindeki kahramanlar kendilerini topluma adanmış ve insanları felaketlerden kurtarmışlardır. Kahramanlık mitleri atalar kültürü kavramıyla ilişkilidir. Oğuz Kağan destanı kahramanlık mitlerine örnek teşkil eder. Türk destanlarındaki kahramanlar genellikle mitolojik unsurların başında gelir. Türk epik destan geleneği içinde önemli yeri olan kahramanlık mitleri, kozmogonik ve eskatolojik mitlerden daha fazladır. Söz gelimi Dede Korkut'taki kahramanlar doğumundan ölümüne varıncaya dek mücadeleleriyle tanrısal ve olağanüstü vasıfları olan insanlardır. Türk mitolojisindeki kahramanların, Tanrı'yı temsil ettiği düşünülür.

2.3. ESKATOLOJİ MİTLERİ

Tarih boyunca inançsız kişiler yaşamış olabilse de inançsız toplumlar neredeyse hiç görülmemiştir. Her toplumun kutsal kabul ettiği ve saygı gösterdiği olgular mutlaka var olmuştur. Evrenin nasıl var olduğu ve nasıl yok olacağı, ölüm olgusu, ölümden sonrası gibi konular insanlık tarihinde hep araştırılmıştır. İnsanoğlu çözemediği soruların cevabını bulmak için bazen dini değerlere bazen de mitik inançlara yönelmiştir. Bununla beraber dinler ve mitler insanlara kendileri ve içinde yaşadıkları evreni tanıtmaya çalışmışlardır. Eskatoloji terimi Beydili tarafından kaleme alınan *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlüğünde* geçer ve kelimenin manası, *'Dünyanın sonu'* anlamına gelecek biçimde açıklanmıştır (Beydili, 2015: 203).

Semavi dinlerdeki kıyamet kavramı, ahiret inancıyla doğrudan bağlantılı olan temel inançlardandır. Ahiret hayatının başlangıcı kıyametle başlayan bir süreçtir. Ahiret hayatı ile ilgili çeşitli dinlerde farklı rivayetler vardır. Kimi dinler ahiret konusuyla ilgili hiçbir açıklama yapmamış bazı dinler ise ahiret hayatının varlığını kabul etmesine rağmen dünya hayatına ağırlık vermiş, bazıları ise dünya hayatına ilgisiz kalmanın bir erdem olduğunu telkin etmiştir. Sözelimi Yahudi kutsal kitabı olan Tevrat'ta ahiret hayatı hakkındaki bilgi açıklıktan uzak ve üstü kapalı ifade edilmiştir. (Kesler,1993:94) Ölüm ötesi hayata dair şöyle denmektedir: *'Ölüleriniz dirilecek ve benim cesetlerim kalkacak. Ey toprak içindeki yatanlar, kalkınız ve terennüm ediniz...'* (İşaya, 27:19) Hristiyanlık da ise ahiret düşüncesine ağırlık verilmiş, dünya hayatına aldanmayıp ahiret için çalışma telkin edilmiştir. İsa şöyle der: *'Dünya ve dünyadaki şeyleri sevmeyiniz, şayet bir kişi dünya sevgisi hissederse o kişi Baba'nın sevgisine bulamaz.'* (Yuhanna, 2:15) Bu ve bunun gibi birçok ifadeden anlaşıldığına göre Hristiyanlık, müntesiplerini ahiret hayatına teşvik etmektedir.

Roux, eskatoloji mefhumunu, *'Öbür dünya bilgisi'* şeklinde özetlemiştir (Roux, 2011: 70) Hint dinlerinde dünyanın sonu mefhumunu ifade eden bir kıyamet fikri yerine tenasüh ve karma inancı vardır. Uzak Doğu dinlerinin birçoğunda tıpkı Hint dinlerinde olduğu gibi belli bir ahiret inancı olmadığı söylenebilir. Kâinata

var olan işleyiş günü geldiğinde son bulacaktır. Zamanın sonu hakkında ve kıyamet öncesi olacağı tasavvur edilen olaylarla ilgili çalışma yapan eskatoloji alanı bu bakımlardan kapsam olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan biri bireysel eskatoloji diğeri ise kozmik eskatolojidir.

2.3.1.Bireysel Eskatoloji

Kişisel olarak bireyin ölümü ve ölümden sonraki durumunu ifade eden tabirdir. Bireysel eskatoloji dendiğinde akla gelen ölüm olayı Tıp ilmindeki tarifiyle ise şöyledir; ‘maddi açıdan canlıların yeni hücre ve molekül üretemeyip kendilerini yenileyememesi veya yaşam için hayatiyet arz eden organların (beyin, kalp gibi) tahribi sonucu yaşamın sona ermesidir.’ (Karaca,2000:86)

Kişi öldüğünde onun kıyameti kopmuş ve dünya hayatı o kişi için bitmiş olur. İşte bu durum bireysel eskatoloji terimi ile ifade edilir. İnsanlar her zaman ölüm hakkında düşünmüş ve ölümü anlamlandırmaya çalışmıştır. Ölümü sorgulamak, yaşamı anlamak ve anlamlandırmak için çok önemli katkılar sağlar. (Ross,1997:26) İlk insandan itibaren var olan ölüm üzerine düşünme kendi ölümlülüğünün farkına varan insana mahsustur. Bireysel olarak ölüm duygusuyla baş edebilmek için insan dine bağlanır. Böylece manevi bir destek almış olur. Yahudi kutsal kitabı Tevrat’taki insanın beden ve ruh ile bütün olduğu ve bedenden kaçılmayacağı düşüncesi bedenin dirileceğine dair bir ifadedir. (Paçacı,2001:187) Jung, ‘Psikoloji ve Din’ adlı kitabında dinin insan için gerekliliğinden, inanç eksikliği olduğunda insanın kötü duygularla baş edemeyeceğinden bahsederek, insanın inanç eksikliğinin rüyalarda kâbus olarak, ölüm korkusunun semboller halinde görünebildiğinden bahseder. Jung bazı kâbusların temelinde din ve maneviyatın kuvvetli olmayışının yattığını belirterek dinin psikolojiyle ilgisi bağlamındaki görüşlerine açıklık getirir (Jung, 2014) Felsefede ölüm için hayatın anlamının sorgulandığı yerlerde geçen ifadeler söz konusu olur. Dünya görüşlerine dair ölümle ilgili inanışların payı çok büyüktür. (Koç,1991:30) Ölüm anı gelip son nefesini vermekte olan kişi için her şey bitmiş, gözleri yerinden kaydıran ölüm anı gelip çatmıştır. (Kutup,1998)

Bireysel eskatoloji dendiğinde fert olarak kişisel kader kastedilir. Nasrettin Hoca'nın meşhur fıkrasındaki gibi küçük kıyamet ve büyük kıyamet şeklinde anlaşılabilir. Kişinin kendi ölümü ve ölümden sonraki hali kısaca eceli kastedilir. Dini inançlarda ifade edilen bireysel yargılanma, hesaba çekilme, cennet veya cehenneme gitme konuları bireysel eskatoloji içinde değerlendirilir. Dünyadaki bazı dinsel geleneklerde ise reenkarnasyon inancı, ruhun başka varlıklara transfer olması bazı geleneklerde ise kral ya da önde gelen şaman, rahip gibi şahısların ölümsüzlüğü inancı bireysel eskatoloji kapsamında değerlendirilir. Kıyamet evrende olacak değişimi ve ölümlerin dirilmesiyle devam edecek olan süreci kapsar. Ölüm böyle bir süreçte yok olmayı değil yeni bir hayatın başlangıcını ifade eder. Ölüm ve bireysel eskatoloji doğrudan öte dünya inancıyla ilişkilidir. (Yıldız,2004:5-6). Ölümsüz olma isteği insanlığın düşünce sisteminde çok eskidir. Ölümsüz olmak, ilkel insanlardan çağdaş insana kadar her bireyin arzusu olarak devam edecektir. Doğrusu, dinsel kıssalar, arkeolojik kazılar, modern ölümsüzleşme çabaları bunun en açık göstergeleri olarak görülmek durumundadır. İnsanoğlu, iz bırakan yaşantı ve davranışlarıyla ölümsüz olmanın kavgasını verme çabasıdadır. Yeniden diriliş, reenkarnasyon ve alternatif materyalist ölümsüzlük anlayışları bu bağlamda anılabilir. Ölümsüz olma arzusu bütün dinlerin de ortak inancıdır. Ölümsüz olma arzusu özü gereği, insanı merkeze almaktan ziyade Tanrıyı merkeze alan bir anlayıştır. (Yasa,2001:27-58)

2.3.2. Kozmik Eskatoloji

Dünyanın bir sonu olduğu fikri herkesçe kabul görür. Felsefeciler ve bilim insanları dünyanın bir gün yok olacağı fikrinde uzlaşır. Yeryüzündeki çeşitli değişimler ve dönüşümler dünyanın sonu olduğunu ortaya koymaktadır. (Düzgün,1998:108) Kozmik eskatoloji ve kıyamet, bu dünyanın yıkılması ve yerine öbür dünya denilen ahiret hayatının başlamasına dair anlatılardır. Kıyamet kopması olgusunun imkân dahilinde olduğu bilimsel verilerle de desteklenir. Yaklaşık on beş milyar yıl önce evrenin ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Evrenin sonradan ortaya çıkması mutlak surette bir sonu olacağını gösterir. Bu bakımdan evren sonsuz değildir. (Güllüce, 1996:68)

Kozmik eskatoloji ise konumuz olan daha genel değişim ve dönüşümleri anlatır. Başka bir deyişle üstünde yaşadığımız dünyanın sonunu ifade eder. Kozmik eskatolojideki dönüşüm her zaman kötü manada değildir. Bu dönüşüm hayatın mükemmelleşmesini de içinde barındırır. Evrendeki her şeyin bir sonu olduğu gibi dünyanın da bir sonu vardır. İnsanlar, başlangıçtan daha çok sonu merak ederler. Sonun ne zaman ve nasıl olacağı en çok merak edilen konular içinde yer alır. Evren ve içindeki her şey belli bir süre içinde var olmuştur. Bir gün gelecek ve her şey yok olacaktır. Kozmik eskatoloji de farklı yönlerden iki ayrı sürece ayrılabilir. Bunlardan birincisi olan kıyamet öncesindeki eskatoloji dünyanın sonuna yakın gerçekleşecek olan birtakım olayları ifade eder. Her dini inanç ve mitoloji kendi inanışları çerçevesinde bu olayları yorumlar. Kıyamet öncesi eskatoloji genel olarak bu dünyayla ilgilidir. Dünyanın sona ermesinden belli bir süre önce gerçekleşeceği varsayılan olayları ifade eder. Tarihin sonunda bir kurtarıcı bekleme, Mesih inançları, tanrının krallığı, altın çağ beklentisi, iyilik ve kötülük arasındaki son savaş ve kötülüğün yok edilmesi gibi düşüncelerle ilintili her şey bu grupta yer alan eskatolojik beklentilerdir. Her insanın bilinçaltında yer alan bu düşünceler hemen bütün eskatolojik mitlerde ve kutsal dinlerde bir inanç olarak karşımıza çıkar.

Kıyamet sonrasına dair eskatoloji ise kıyametten sonra gerçekleşeceği varsayılan cennet ve cehennem hayatlarıyla ölümsüz hayat düşüncesi ve öbür dünya inanışları bu grupta yer alır. Bu dünya yok olduktan sonra gerçekleşeceği varsayılan olayların anlatıldığı inançlar bu grupta yer alır. Büyük hesap günü, cennet, cehennem hayatları, ölümsüzlük düşüncesi ve ebedi yaşam inancı kıyamet sonrası eskatolojisi anlatılarında yer alır. Kıyamet sonrası eskatolojisine dair bazı inanışlar dinler arasında ufak farklar içerebilir. Örneğin, İslam'da hesap günü öte dünyayla ilgiliyken Hristiyanlıkta hesap ve yargı bu dünyada başlar. Kurtarıcı olarak geleceğine inanılan Mesih aynı zamanda yargılamayı da gerçekleştirecektir. Hinduizm'de ise reenkarnasyona dair beklentiler hâkim olduğu için diğer semavi dinlerden tamamen farklı düşünceler hakimdir.

3. BÖLÜM

ESKATOLOJİ VE KIYAMET

Bilimsel olarak kıyamete dair çeşitli teoriler vardır. Bu teoriler içinde en çok dikkat çeken, 'Kritik Yoğunluk Teorisi'dir. Bu teori daha çok enerji merkezli bir teoridir. Bu teoride kontrol edilemeyen enerjilerin, evrenin sonunu hazırlayacağı ve gök cisimlerinin enerjilerinin bitmesiyle de bu sürecin hızlanacağı düşünülmektedir (Kahraman,2005:189). Dünya yaşamı söz konusu olduğunda ise çeşitli felaketler, meteor çarpması, küresel ısınma ya da salgınlar sonucu ve savaş, kıtlık gibi çeşitli nedenlerle insan neslinin yok olması nevinde teoriler söz konusu olmaktadır. Son zamanlarda yaygınlaşan bu türden felaket senaryoları gündeme sıklıkla gelmektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişiklikleri dünya çapında ya da lokal felaketlere yol açmaktadır. Özellikle Hollanda, Bangladeş gibi deniz seviyesinin altında olan bazı devletlerin, buzulların erimesi sonucu sular altında kalacağı söylenmekte ve önlem alınmazsa deniz seviyesinin yükselmesi sonucu sahil şeridinde yer alan birçok ülkenin ve şehirlerin yaşanamaz hale geleceği düşünülmektedir.

Bütün bu veriler ışığında eskatoloji olarak adlandırılan kıyamet mitlerinin hemen tüm dünyada yaygınlık göstermesi şaşırtıcı olmaz. Çünkü insanoğlunun bilinçli ya da bilinçsiz olarak hayal dünyasını bu tür senaryo ve tasavvurların kapladığı yadsınamaz bir gerçektir.

İslam dinine göre insan yaptıklarından sorumlu ve bu yaptıkları neticesi olarak kıyamet de dahil olmak üzere birçok sıkıntı ve felaketle karşılaşması kaçınılmazdır. Rum suresi 41. ayette şöyle denmektedir: "İnsanoğlunun bizzat kendisinin elleriyle yaptıkları ve ettikleri sebebiyle yeryüzünün ve denizlerin düzeni fesada uğradı. Allah belki gittikleri yoldan dönerler işledikleri şeylerin cezasının bir kısmını böylece tattırıyor" (Rum: 41). Ayetten anlaşıldığı üzere bu durum kıyamete dair bilgiler de içermektedir. Belki de dünyanın sonunu insan bizzat kendisi hazırlamaktadır.

3.1.DİNİ KAYNAKLARDA KIYAMET OLGUSU

Her dini inanış kıyamete dair bilgiler içerir. Dini kaynaklar dendiğinde burada başta İslam dininin kutsal kitabı Kur'an ve onun çeşitli yorumlarından oluşan tefsirler akla gelmektedir. Bunların yanı sıra hadisler ve çeşitli rivayetler de bu kaynaklar arasındadır. Bilimsel olarak da kıyamete dair çeşitli teoriler vardır. Bu teoriler içinde en çok dikkat çeken, 'Kritik Yoğunluk Teorisi'dir. Bu teori daha çok enerji merkezli bir teoridir. Bu teoride kontrol edilemeyen enerjilerin, evrenin sonunu hazırlayacağı ve gök cisimlerinin enerjilerinin bitmesiyle de bu sürecin hızlanacağı düşünülmektedir. (Kahraman,2005:189) Kelime anlamı olarak kıyamet ibaresi sözlüklerde; semavi dinlerin inanışına göre dünyanın sonunu ve ölümlerin dirilerek mahşer meydanında toplanacağı zamanı, hesap gününü ifade eder.⁹ Dini kaynaklar dendiğinde burada başta İslam dininin kutsal kitabı Kur'an ve onun çeşitli yorumlarından oluşan tefsirler akla gelmektedir. Bunların yanı sıra hadisler ve çeşitli rivayetler de bu kaynaklar arasındadır.

İslam literatürüne ait aktarım türlerinden biri de kıssalardır. Bizim aktarım ya da anlatı olarak kullandığımız İngilizce '*narrative*' kelimesinin tam karşılığıdır ve hatta bazı İngilizce Kur'an meallerinde '*kıssa*' ibaresinin bulunduğu ayetlerin '*narrative*' olarak tercüme edildiği görülmektedir. Kıssaların gerçekten yaşanmış hadiseler olduklarına inanılır ve kıssalarda geçen harikulade olaylar mucize olarak isimlendirilir. Eğer kıssalar İslam kültürüne sözlü aktarım olarak girmiş olsaydı efsane olarak isimlendirilebilirdi. Ya da bir ozanın şiirsel üslupla söylediği uzun manzum eserler olarak girmiş olsaydı destan denilebilirdi. Ancak kıssalar, Tanrı Kelamı olarak inanılan bir Kitapta yer almaları dolayısıyla diğer tarihsel/kutsal aktarım türlerinden farklıdır. Çok iyi bilindiği üzere, Kur'an'daki bazı peygamber kıssalarından veya 'Nuh Tufanı', 'Ashabı Kehf' kabilinden öykülerin anlatıldığı ayetlerden bahsedildiğinde bazı muhataplar bu anlatıların '*esatir*'den yani efsaneden başka bir şey olmadığını söylemişlerdi. (Ocak, 2009:149). Yani, kıssalar ile efsanelerin arasındaki benzerlik nedeniyle, ilk muhataplar Kur'an'ı reddetme eğiliminde olmuşlardır. Günümüz halkbilim araştırmacılarından Dundes 'Folklore in the Quran' tezli çalışmada bunun gibi

⁹ Türk Dil Kurumu 'Kıyamet' mad. <http://www.tdk.gov.tr>

düşüncelere yakın fikirler söylemektedir. Dundes, Kur'an-ı Kerim hakkında yaptığı çalışmada Kur'an'da anlatılan bazı kıssaları mitolojik anlatılarla ilişkilendirir. Sözlü formül teorisiyle ilişkilendirerek Kuran'ı Kerim içinde anlatılan Aarne-Thompson tiplerine uygun metinlerin varlığını tespit etmiştir. (Yaman,2021:10) Söz konusu eserde şöyle denir: 'Kur'an'da Aarne-Thompson masal tipleri inkâr edilemez bir şekilde kanıtlanmış oluyor. Bu efsane türleri arasında 'Harut ve Marut', 'Yedi Uyurlar' ve 'Hayvanların Dilleri' hakkındaki mitler tabi ki Kur'an'dan önce biliniyordu. Bunlardan herhangi biri Muhammed tarafından yaratılmadı veya icat edilmedi. Bu durum, muhataplar tarafından bilinen öykülere atıf yapmaktır. Kur'an anlatım üslubunun özelliklerinden biri olduğundan tabi ki bir sorun teşkil etmez' (Dundes;2003,66).

Kutsal kitaplardan alınan bazı hikayeler ve kıssalar Kur'an nazil olduğu zamanki Araplar tarafından bilinmekteydi. Bu yüzden de Araplar arasında Kur'an kıssaları daha kolay yayılma imkânı buldu. Hz. Muhammed de bu bilgi ortamında bulunmuş ve Arapların, Yahudiler ve Hıristiyanların inançlarından, daha önceden edindiği bazı bilgileri vardı (Duman,2018:211). Metinlerarası kuramlar ışığında bu durum bir gerçekliktir.

Müslüman araştırmacılardan mitolojiyi neredeyse vahiy olarak kabul eden anlayışta olanlara da rastlamaktayız. Sözelimi Arkoun, Kur'an üzerine yaptığı bir çalışmada aynı bakış açısını sergilemektedir. Arkoun bu anlayışını daha da genişleterek, Kuran-ı Kerim'e de uygulamakta ve Kuran'ın, Eski ve Yeni Ahit gibi mitler oluşturduğunu düşünmektedir. (Arkoun,1995:93) Kıssalar ile mitler arasında benzerlikler var mıdır?' sorusu bazen yanlış anlaşılabilir. Çünkü mit kelimesi bugün neredeyse bütün Avrupa dillerinde ilk etapta pejoratif anlamda (yalan, uydurma, aslı astarı olmayan aktarım) olarak anlaşılmaktadır (Eliade,1984:137). Bu nedenle, kıssa ve mit türlerini kıyaslayabilmek için, kıssaların da kendi içinde incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Metafizik âlem ile ilgili kıssaları birinci grupta sayabiliriz. Bu tür kıssalara evrenin yaratılışı (Araf, 54) veya insanın yaratılışı ile ilgili ayetleri örnek verebiliriz. Bu tarz kıssaların amacının genel olarak insanın merakını gidermek olduğu söylenebilir. Kıssalarda bahsi geçen olaylar şu an yaşadığımız âlemden başka bir âlemde

vuku bulur ve bu açıdan mitin zamansal ve mekânsal düzlemiyle birebir örtüşür. Başat rolü Allah üstlenir ve bu kıssalara hakikat olarak inanılır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla bu tarz kıssalar mit ile çok yakın ilişki içerisinde. Esasen bir Müslümanın evrenin yaratılışı için yaptığı açıklama, bir Çinlinin yaptığı açıklama kadar doğrudur. Çünkü mitlerin kanıtlanması gibi bir gayret inanan için söz konusu değildir.

Kıyametle ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre kıyamet gününün, sıradan bir gün olmayıp dünya hayatını sona erdirici ve ebedî hayatı başlatıcı bir gün olacaktır. Ayrıca bu 'gün', iki açıdan dünyanın en uzun günü olarak sayılmıştır. Birincisine göre, bu azîm hadisenin gerçekleşeceği günün, son derece dehşetli ve korkunç olduğu için çok uzun gelmesi, ikincisine göre ilâhî makamdan neşet eden bir hadise olacağı için takvim olgusunun ortadan kalkmasıdır. (Kocabaş,2001:130)

İkinci gruba fizikî âlem ile ilgili kıssalar dâhil edilebilir. Bu tür kıssalara, insanın dünya sahnesine çıktıktan sonra başından geçen olaylar bütünü olarak bakılabilir. Fizikî âlem ile ilgili kıssalar, geçmiş hakkında olabileceği gibi gelecek hakkında da olabilir. Geçmişe dair olayların anlatıldığı kıssalar (örneğin Nuh kıssası) daha çok Allah'ın seçtiği bir insan-elçinin kavmi ile olan mücadeleleri eksenindedir. İnanan için bu aktarımların da gerçeklik payında zerre şüphe yoktur. Bu özellikleri nedeniyle geçmişe dair olayların anlatıldığı kıssalar kanımızca mitlerden çok efsanelere daha yakın durmaktadır.

Özetle, kutsal olarak inanılan bir aktarım türü olarak kıssalar da menkıbeler gibi İslamî bir türdür. Metafizik âlem ile ilgili kıssalar daha çok mitlere benzemektedir. Fizikî âlem ile ilgili kıssalar ise olayların geçtiği mekânsal ve zamansal düzlem olarak efsaneleri andırmaktadır.

3.1.1. Kur'an'da Kıyamet Ayetleri

Kur'an'da muhtelif ayetlerde kıyamet mevzusu işlenmiştir. Kıyamet zamanı gelmeden önce tövbe edilmesi gerekliliği inananlara tavsiye olarak çeşitli ayetlerde vurgulanmıştır. Bununla beraber kıyamet günü geldiğinde artık tövbelerin kabul olmayacağı ve işlenen günahların cezasının çekileceği dile getirilmiştir. Ayetlerde kıyamet anında neler yaşanacağı anlatılmıştır. Bu

ayetlerde Şu Şekilde geçmektedir: “Kıyamet günü Allah’a karşı gelmeyenler inansızlardan üstün olacaktır.” (Bakara:212) Bu ayette inançlı ve inançsız ayrımı yapılmış ve bu dünyada durumları eşit veya daha farklı bir pozisyonda olsalar da kıyamet zamanında iÇin deĐiŐeĐeĐi vurgulanmıştır. Diğer bir ayette: “Ey Rabbimiz! Muhakkak sen, kuşku olmayan kıyamet gününde mutlaka insanları huzurunda toplayacak olansın. Sen asla sözünden dnmezsin.” (Al-i İmran:9) denilerek inançlı insanların kıyametten korkmadığı aksine kıyametle beraber kendilerine söz verilen makamlara kavuŐacakları için dua ettikleri belirtilmektedir. Bu ayette de kıyamet günü haksızlık yapılmayacağı vurgulanır: “Yaptıklarınızın karşılığı haksızlığa uğramadan deneğeği, geleğeğinde kuşku olmayan kıyamet günü hepinizi huzurumuzda topladığımızda durumları nasıl olacaktır?” (Ali İmran:25). İnananların huzur ve mutluluk içinde olacakları bir gün olarak betimlenen ayette de yüzleri ağaracakların mutlu olacakları yüzleri kara olacakların ise mutsuz olacakları vurgulanmaktadır: “Kıyamet günü bazı yüzler ağarırken, bazı yüzler karardığında yüzleri kara olanlara: ‘İnandıktan sonra inkara döndünüz. O halde inkâr ettiğiniz azabı tadın’ denecektir.” (Ali İmran:106). Ölüm ve kıyamet ilişkisini vurgulayan ayette ise yapılan işlerin karşılığının kıyamette grleğeği söylenmektedir: “Her nefis ölecektir. Kıyamet gününde, yaptığınızın karşılığını grecekseniz. Ateşten uzaklaŐtırılıp cennete giren kurtulur. Dünya geçici zevklerden ibarettir.” (Ali İmran:185)

Diğer bazı ayetlerde ise Şöyle hitap edilir: “Allah, hiçbir Şüphe bulunmayan kıyamet gününde sizi bir araya toplar. Allah’tan daha doğru kim var?” (Nisa: 87) “Gnahkrları dünyada savunursunuz. Kıyamet günü geldiğinde kim onları savunacak?” (Nisa: 109) “Kıyamet günü geldiğinde İsa aleyhlerine Şahitlik edecektir.” (Nisa:159) Bunlar gibi sayısı yüzlerle ifade edilebilen ayetlerde kıyamet gününden bahsedilmiştir. Kıyamet gününe dair inancın pekiŐtirilmesi için Şu ayetlerde bahsi geçen konular inansızları tehdit eder niteliktedir: “İnansızlar, kıyametin azabından kurtulmaları karŐılıĐında her Şeyi feda etseler de kabul edilmeyecek. Onlar azaba uğratılacaktır.” (Maide:36) “Rabbime isyan ettiğimde kıyamet gününde azaba uğratılmaktan korkarım.” (En’am,15.). Kıyamet günü kim azaptan kurtulursa, Allah’ın rahmetine ermiŐtir. İŞte gerçek

kurtuluş budur.” (En’am:16) Bu ayetler ışığında kıyametten sonraki hayatın bazı insanlar için bir kurtuluş bazıları içinse ceza olduğu anlaşılmaktadır.

Kıyamet kopuş şekline dair şu ayet kısa bilgi verir: “Kıyamet ansızın kopacaktır. Günahlarından dolayı yazıklar olsun!” derler.” (Enam: 31) Hem kozmogoni hem de eskatoloji konularına dair şu ayetler de manidardır: “Yerleri ve gökleri bir amaç için yaratandır. O ‘ol’ dediğinde hemen oluverir. Gerçeği söyler. Sura üfürüldüğünde hakimiyet O’na aittir. Her şeyi bilen ve haberdar olan O’dur.” (Enam:73) “Söz verdiğimiz gün mutlaka gelir. Ondan kurtulamazsınız.” (Enam, 134) “Anlatılanların gerçekleşmesini mi bekliyorlar? O gün, göz ardı etmiş olan kişiler: ‘Elçiler doğru söylemişlerdi. Keşke bizim için aracılık edebilecek birileri olsa ya da dünyaya geri dönsek de iyi şeyler yapsak’ derler. Sadece kendilerini kandırıyorlar.” (Araf:53) Bu ayetler hem ilk zamanı hem son zamanı birleştirmiş ve yukarda geçen kozmogoni ve eskatoloji hakkında verilen bilgilerle uyumlu bir şekilde zikredilmiştir.

Kozmik zamanlarda olduğu anlatılan bir olayla gelecekte olacağı bildirilen olaylar aynı ayette beraber geçmektedir: “Rabbin, insan neslini kendine şahit göstermiş ve ‘Rabbimiz ben değil miyim?’ demiştir. ‘Şahidiz, Rabbimizsin’ dediler. O gün geldiğinde bizim haberimiz yok ya da bizden öncekilerin yaptıklarından dolayı bize mi azap edeceksin? dememeniz için.” (Araf:173) Kıyametin zamanını merak edenlere Kur’an’ın verdiği cevap bu ayette geçer: “Kıyamet ne zaman kopacak diye soruyorlar. ‘Sadece Rabbim bilir. Zamanı gelince gerçekleşecektir.’ Yerlere ve göklere ağırlığı çökecektir. O ansızın sizi yakalayacaktır. Sanki sen biliyorsun gibi sana soruyorlar. De ki: “Yalnızca Allah bilir insanların çoğu bilmez.” (Araf,187) Dünya hayatının zamansal olarak kısa olduğu şu ayette belirtilir: “Allah’ın huzuruna toplanıldığı gün, dünyada çok kısa bir vakit kaldıklarını sanırlar. İnanmayan ve doğru yoldan uzaklaşan kişiler kaybetmişlerdir.” (Yûnus:45) Kıyamet zamanını belirsizliği ve sonrasında neler olacağının bilinmemesi şöyle zikredilir: “Kıyamet gününde Allah’ın ne yapacağını düşünüyorlar? İnsanların çoğu şükretmese de Allah çok lütu fkârdır. (Yunus:60) Bu ayetlerde insanların bilgilerinin olmadığı vurgulanmaktadır.

Daha önce yaşamış ve insanlara zulüm ederek kendini tanrı ilan etmiş bazı kişilerin sonları kıyametle ilişkilendirilerek anlatılır: “Kıyamet günü geldiğinde Firavun, kavminin önüne geçecek ve onları Cehenneme götürecektir, gidecekleri yer çok kötü bir yer.” (Hud:98) “Bu anlatılanlarda, ahiret azabından korkan kimselerin alacağı ibretler vardır. Kıyamet günü insanlar bir araya toplanacak sonra da hakikat apaçık ortaya çıkacaktır.” (Hûd:103) “Kıyamet günü Allah izin vermeyince hiç kimse konuşamayacaktır. Bazıları mutlu olacak, bazıları da mutsuz olacaktır. (Hûd:105) “Acaba Allah’ın gazabının ummadıkları bir anda gelmesinden ya da kıyametin kopmasından güvendeler mi? (Yusuf:107)

İbrahim Suresi, dokuzuncu ayette önceden helak olan kavimlerden bahsedilmiştir. “Allah’ı zalimlerin yaptığı işlerden habersiz sanmayın. Gözlerin dehşetle yuvalarından çıkacağı kıyamet gününe kadar süre tanınmıştır.” (İbrahim:42) “Kıyamet günü başlarını diker ve hiçbir yere bakmadan ve ne yaptıklarını bilmeden koşuşup dururlar.” (İbrahim:43) “İnsanların azaba uğrayacakları kıyamet gününe karşı uyar. Zalimler: ‘Bize biraz süre verilse de elçileri takip etsek’ derler. Allah da: ‘Önceden hesap günü olmadığını söyleyen sizler değil miydiniz?’ denir.” (İbrahim:44) Kıyamet günü gerçekleşeceği belirtilen hadiselerin kozmik bir evrende olacağı ve her şeyin bu dünyadan farklı olacağı şu ayette belirtilir: “Yerin başka, göklerin başka şekle dönüştüğü kıyamet günü, her şeyin sahibi olan Allah’ın huzurunda toplanılır.” (İbrahim:48) “Kıyamet günü günahkâr olanların zincirlere bağlandığını görürsün.” (İbrahim:49)

İlk yaratılış ve son kavramaları daha önce de geçtiği şekilde birçok ayette beraber zikredilir: “Yeri, göğü ve ikisi arasındakileri bir amaçla yarattık. Kıyamet mutlaka gelecektir. (Hicr:85) “Kıyamet gününde Allah: ‘Sizi doğru yoldan ayıran sahte tanrılar nerede?’ diye soracaktır. İlim sahipleri de: ‘İnkarcılar bugün rezil olup azap çekecekler.’ diyecekler.” (Nahl:27) Kıyamet gününün bilinmezliği pek çok ayette vurgulanmıştır: “Gaybı sadece Allah bilir. Kıyamet kopma zamanı, gözü açıp kapatma süresi kadar çok kısa sürede olacaktır. Rabbin gücü her şeye yetendir (Nahl:77). Gayb kavramı bilinmeyen şeyler için kullanılır.

Kur'an'da kader mevzusu ve kıyamet İsrâ suresinde bir arada anlatılır: “Her insan kendi kaderine uygun yaşar. Kıyamet geldiğinde yaptıklarının kaydedildiği kitabı önlerine koyarız.” (İsrâ:13). Daha önce de geçtiği gibi kıyamet günü yeniden dirilme mevzusu Kur'an'da sıklıkla bahsedilen bir mevzudur: ‘Biz kemik ve toprak olduktan sonra nasıl yeniden diriltileceğiz?’ derler. ‘İster taş olun isterse demir. İsterseniz büyüttüğünüz bir varlık olun diriltileceksiniz.’ de. ‘Peki kim diriltecek?’ derler. ‘İlk kez yaratan kimse O diriltecek.’ de. ‘Peki ne zaman olacak?’ derler. ‘Belki çok yakında’ de. (İsrâ:49-51) Kur'an'da açıklığa kavuşturulması gereken bir konuda bazı kavimlerin helak olması mevzusudur. Bu ayette şöyle bahsedilir: “Kıyamet gelmeden önce yok olmayacak veya azaba uğramayacak hiçbir topluluk yoktur. Bu açıkça kitapta yazılmıştır.” (İsrâ:58) İnsanların durumları ve kıyamet günü karşılaşacakları muamele bu ayette şu şekilde nakledilir: “Kıyamet günü onları kör, sağır ve dilsiz olarak toplarız. Gidecekleri yer cehennemdir. Ateş ne zaman sönecek olsa yeniden alevlendiririz.” (İsrâ:97).

Kıyamet günü ile ilgili birçok anlatıyla uyum sağlayan şu ayetler kozmik olaylardan bahseder: “Dağların ortadan kaldırıldığı kıyamet günü, yeryüzünü dümdüz olmuş görürsün. Kıyamet günü herkesi bir araya toplarız.” (Kehf, 47) “Kıyamet günü herkesin yaptığı meydana çıkar ve günahkârlar korkuya kapılır. ‘Eyvahlar olsun büyük, küçük her şey kayda geçmiş’ derler. Rabbin, hiç kimseye zulmetmez.” (Kehf:49) “Kıyamet günü onları serbest bırakırız birbirlerine karışırlar. Sonra Sura üflenir ve hepsini bir araya toplarız.” (Kehf:99)

Ölümden sonrası herkes için bir muammadır. Bu durum Kur'an'da da sıklıkla ifade edilir: “İnsanların bir kısmı: ‘Öldükten sonra yeniden diriltilecek miyiz?’ derler. İnsanlar kendilerini yoktan var ettiğimizi düşünmüyorlar mı?” (Meryem:66-67) “Kıyamet günü herkes O'nun huzurunda bir başına olacaktır.” (Meryem:95) “Kıyamet muhakkak kopacaktır ve herkes, yaptıklarının karşılığını görecektir.” (Tâhâ:15) “Kutsal kitaptan yüz çevirenler kıyamet günü günahlarını sırtına yüklenir. Ne kötü bir yüktür!” (Tâhâ:100-101) “Kıyamet gününde dağların durumunu soruyorlar. De ki: O gün onlar darmadağın edilecek, yeryüzü dümdüz bir hale getirilecek. Orada bir çukur veya bir tümsek göremeyeceksin.”

(Taha:105-107) “Kıyamet günü herkes kendilerini çağıran sesi izler ve saygıdan dolayı seslerini kısar. Fısıltıdan başka bir şey duyulmaz.” (Taha:108) “İnkâr edenler kıyamet günü ateşten korunamayacaklarını ve kimseden yardım alamayacaklarını keşke bilselerdi. Kıyamet ansızın kopacaktır ve onlar dehşete düşecektir. Ona engel olmaya kimsenin gücü yetmez.” (Enbiyâ:39-40) “Kıyamet günü hassas teraziler kurulur. Hiç kimse ufak bir haksızlığa bile uğramaz. Bir zerre kadar bile olsa, her şey ortaya konur. Bizden daha iyi kimse hesap göremez.” (Enbiya:47) Bu ayetlerde de kıyametten sonra hesap görüleceği açıkça ifade edilmektedir.

Kıyamet alametlerinden, Tevrat ve İncil gibi başka rivayetlerde Gog Mogog şeklinde bahsedilen Yecüc ve Mecüc kavimleri hakkında verilen bilgiler şu ayetlerde geçer: “Kıyamet günü gelip de Yecüc ve Mecüc yeryüzüne salıverilip her yerden çıkacakları zamana kadar gittiği kötü yoldan dönmeyen topluları yok ederiz.” (Enbiya:95-96). Kozmik olaylardan şöyle bahsedilir: “Kıyamet Günü gökleri bir kitap gibi düreriz ve her şeyi ilk kez yaratıldığı gibi yeniden yaratırız. Çünkü biz söz verdik. Sözümüzü muhakkak yerine getiririz.” (Enbiya, 104)

Tüm insanlığa seslenen ve kıyamet hakkında uyarı niteliğinde olan ayetler şöyle geçer: “Ey İnsanlar! Rabbiniz olan Allah’tan korkun, bilin ki kıyametin sarsıntısı dehşetli olacaktır.” (Hac:1) “Kıyamet günü, emzikli kadınlar, emzirdiğini terk eder, gebe kadınlar, korkudan çocuk düşürür. İnsanlar sarhoş olmuş gibi görünür. Gerçekte sarhoş değillerdir. Kıyametin korkusu ve azabı çetin olacaktır.” (Hac:2) “Allah’ın ölüye can vermesinin gerçek olduğunu ve her şeye gücünün yettiğini gösterir. Kıyamet mutlaka kopacaktır ve Allah yeniden diriltecektir.” (Hac: 6-7) “İnkâr edenler ansızın kıyamet kopuncaya kadar ondan şüphe duyacaklardır.” (Hac:55) “Allah’ın mutlak egemen olduğunu kıyamet günü herkes görecektir ve O aralarında hüküm verecektir. İnananlar ve iyilik yapanlar cennetlere girecektir.” (Hac:56)

Ölüm hakikatinin herkes için geçerli olduğu şu ayetlerde vurgulanmaktadır: “En sonunda mutlaka öleceksiniz. Kıyamet günü gelince yeniden diriltileceksiniz.” (Mü’minûn:15-16) “Sura üflendiğinde kimsenin yakınları bir fayda sağlamaz. Kimse hiçbir şey soramaz.” (Müminun:101) “Terazileri ağır gelenler kurtulur,

hafif gelenler zarardadır. Onlar, ebedi cehennemde kalacaktır.” (Mü’minûn:102-103) “Kıyamet günü elleri ve ayakları insanların yaptıklarına şahitlik edecektir.” (Nûr:24) “Kıyametin kopacağına inkâr edenler için şiddetli bir azap hazırladık.” (Furkan:11). Cehennem ya da cennet kavramları ahiret hayatı için geçerli kavramlar olarak birçok ayette geçmektedir.

Kıyamet günü gökler parçalanacak ve melekler bölük halinde inecek ayetiyle ilgili bazılarına göre gökyüzü, bir tavana benzeyen göğün yere düşmesi ve parçalanması için yarılacaktır. Bazılarına göre ise kıyametin korkusundan dolayı dayanamayıp yarılacaktır. Gök önce Allah korkusuyla yarılacak, sonra oradan melekler inecek, ardından gökyüzü parçalanıp, dağılarak, yok olacaktır (Bursevi,23:170). “Kıyamet günü gerçek hâkim olanın, Allah olduğu anlaşılacaktır. Kıyamet inkarcılar için çok zor olacaktır. Zalimler pişmanlıktan ellerini ısıracak ve ‘Allah’ın elçisine keşke uysaydık, eyvah bize! Keşke şunları dost edinmeseydik. Çünkü onlar ilahi mesaja ulaşmamıza engel oldular’ diyeceklerdir. Şeytan insanı yüz üstü bırakır.” (Furkan:22-29) “Onların duaları şöyledir: ‘Yeniden diriltirme günü, beni utandırma.’ O zaman servet veya çocuklar fayda sağlamaz. Kıyamet günü sadece inancı sağlam olanlar kurtulacaktır. Cennet, onlara yaklaştırılacak; cehennem inkarcıların karşısına çıkarılacaktır.” (Şuara: 87-91) İnanç olarak ahiret inancı hemen bütün dinler için geçerlidir. Mükâfat veya ceza ahiret günü kavramıyla anlatılmaktadır.

Kıyamet alametlerinden Dabbet’ül Arz Kur’an’da geçen mitolojik bir varlıktır. Söz konusu ayetteki ibare şöyledir: “Kıyamet yaklaştığında, karşılıklarına ayetlerimize gerçekte inançlarının olmadığını söyleyen bir yaratığı yeryüzünden çıkarırız.” (Neml:82) “Kıyamet günü, inancı olmayanları toplayacağız. Hesap yerine sevk edilirler.” (Neml:83) Kıyametin en önemli alameti sur hadisesidir: “Sura üfürüldüğünde, Allah’ın diledikleri hariç, yerde ve gökte kim varsa dehşete düşecek ve itaat ederek huzura gelecektir. O gün dağlar bulutlar gibi hareket eder. Bu Allah’ın işidir. O, bütün yaptıklarınızı bilir. İyilik yapanlar, kıyamet günü en iyiye ulaşacaklar ve kıyametin dehşetinden kurtulacaklardır. Kötülük yapanlar yüzüstü cehenneme gireceklerdir. O gün yalnızca yaptıklarının karşılığı görülecektir.” (Neml:87-90)

İnkarcılar ve günahkarların kıyamet koştuktan sonra kurtulamayacakları pek çok ayette açıklanmaktadır: “Kıyamet koştüğünde günahkarların umutları tükenir. Allah’a ortak koşulan tanrılar ve güçleri onları kurtaramaz. Onlar ortak koştuklarını inkâr edeceklerdir. Kıyamet günü ne olduğu ortaya çıkacaktır. İnanan ve iyilik yapanlar cennetlerdedir. Ayetlerimizi inkâr eden ve hesaba çekilmeyi yalan sayanlar da cehenneme girerler.” (Rum:12-16) “Allah’ın takdirindeki kaçınılmaz gün gelmezden önce hakiki dine gel. O zaman herkesin durumu belli olur.” (Rum:43) Kur’an’ın birçok yerinde kıyamet vaktinin bilinmezliğine vurgu yapan ayetler vardır: “Kıyametin kopacağı zamanı sadece O bilir. Yağmur yağdırandır O. Ana rahmindekini bilendir. Yarınki kazancını ve öleceği yeri kimse bilemez. Her şeyi bilen yalnızca Allah’tır.” (Lokman:33-34) “Kıyametin zamanını soruyorlar. ‘Onun vaktini sadece Allah bilir.’ Belki de çok yakında kopacaktır.” (Ahzap:63) “İnkâr edenler kıyamet kopmayacak sanıyorlar. ‘Bilinmeyenleri bilen Allah’a yemin olsun ki, kıyamet mutlaka kopacak.’ Yerdeki ve gökteki zerre kadar küçük şeyler bile ondan kaçamaz. Daha büyük veya daha küçük şeyleri bile Allah görür. Allah, inanan ve iyilik yapanları ödüllendirecektir. Onlar bağışlanıp büyük nimetler kazanacaklardır.” (Sebe:3-4) “Allah herkesi kıyamet günü toplar ve meleklerle: ‘Bunlar size kulluk mu ediyordu?’ diye sorar. ‘Sen münezzehsin. Onlar bize değil, asıl cinlere itaat ediyordu; çoğu onlara inanç besliyordu.’ derler. Birbirinize bugün fayda veya zarar veremezsiniz. İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın bakalım.’ deriz.” (Sebe:40-42) “Kıyamet günü kendileri ve yakınları kaybedecek olanlar asıl hüsrana uğrayanlardır. En büyük kayıp işte budur.” (Zümer:15) “Allah’a iftira atanların yüzünü kıyamet günü kapkara olmuş görürsün. Kibirliğin yeri Cehennemdir. Allah, itaat edenleri koruyacak; onlar üzülmecek ve ceza görmeyeceklerdir.” (Zümer:60-61)

Kur’an sıklıkla Allah’ın yüceliğine ve gücünün her şeye yettiğine vurgu yapar: “Allah’ı tam olarak idrak edip hakkınca bilemezler. Yeryüzü kıyamet gününde avucunun içinde olacak, gökyüzü de elinde dürülecektir. Ortak koştularından münezzehdir O.” Konuyu izah eden bir hadiste: ‘Kıyamet günü Allah yerleri ve gökleri bir araya getirerek eline alır. Avucunu açar ve: ‘Ben Rahman’ım, Rahim, Melik ve Kuddüs’üm, Müheymin, Aziz, Cebbar ve Mütekebbir’im. Dünyayı

yoktan yaratan ve onu tekrar yok edecek olan benim. Hükümdarlar ve zorbalar neredeler?’ (Buhari,39: 2)

Kıyametin kopuş habercisi olarak ‘Sur’ kavramı Kur’an’da sıklıkla geçmektedir: “Sura üflendiği zaman yerde ve göklerde olanlar düşüp bayılacaklar. İkinci kez Sura üflendiğinde kalkacak ve etraflarına bakacaklar. Evren, Rabbin nuruyla aydınlanacak; herkes yaptığını bulacak, Peygamberler ve şahitler çağırılacak; adaletle hüküm verilecek, asla haksızlık olmayacaktır. Yaptığının karşılığını herkes tam olarak alacaktır. Allah, onların yaptığını bilir. Kâfirler bölük halinde cehenneme girecek. Cehennemin kapıları açılacak ve bekçiler: ‘Size, ayetleri okuyan ve kıyamete karşı uyarın kişiler gelmediler mi?’ diye soracaklar. Onlar ‘Evet’ diyecekler. Onlara: ‘Temelli kalacağınız yer olan cehenneme girin’ denilecek. Kibirli olanların varacağı yer çok kötü olacaktır.’ (Zümer:67-72) “Cennete girenler de: ‘Bizi cennete yerleştiren Allah’a hamdolsun’ diyeceklerdir. İyilik yapanların varacağı yer ne güzeldir.” (Zümer:74) “Allah, hakimiyetini kurmuştur. Dilediği kula elçi göndererek, herkesi uyarır. Kıyamet günü kabirlerden çıkanlar. Gizli kalmaz hiçbir şey. Hakimiyet kimin bugün? Egemen olan sadece Allah’tır. Kıyamet günü yaptığının karşılığını herkes görür. Kimseye haksızlık yapılmaz. Allah, hesabı çabuk görecektir. Onları yüreklerin ağza geleceği güne karşı mutlaka uyar. Zalimler asla dost bulamazlar o gün.” (Mü’min:15-18) “Kıyamet günü inkarcılar ateşe sürüklenir. Gözleri, kulakları, derileri onların yaptıkları şeylere şahitlik ederler. ‘Neden aleyhimize şahit oluyorsunuz?’ dediklerinde, ‘Her şeyi konuşurabilen Allah bizi de konuşuruyor. Yoktan var edendir O. İşte şimdi ona dönüyorsunuz’ derler.” (Fussilet:19-21) ‘Ey Cehennemin yöneticisi Malik Rabbin canımızı alsın diye yalvarırlar. Hayır! Siz burada kalıcısınız diye cevap gelir.’ (Zuhruf:77) “Gökyüzünün dumanla kaplanacağı kıyamet gününü bekle.” (Duhan:10) “İnananlar Allah’ın günlerinin geleceğine dair inancı olmayanları affetsinler. Allah, herkese hak ettiğini gösterecektir.” (Câsiye:14.) “Sizi yaşatan ve öldüren Allah’tır. Gerçekleşeceğine dair kuşku olmayan kıyamet gününde hepiniz onun huzurunda bir araya toplanacaksınız.” (Casiye:26) “Allah’ın sözü kesinlikle yerine gelir. Kıyametle ilgili hiçbir şüphe olamaz dendiği zaman, ‘Kıyamet nedir bilmiyoruz, geleceğine de inanmıyoruz.’ diyordunuz. Yaptıkları her şeyi görecekler. Alay ettikleri şeyler başlarına

gelecek. Siz kıyametin geleceğine aldırmadınız, bugün biz de size aldırmayacağız. Varacağınız yer cehennemdir. Size hiç kimse yardımcı olmayacak. Allah'ın ayetleriyle dalga geçtiğiniz ve dünyaya aldandığınız için bu duruma düştünüz.' denir." (Casiye:32-35)

Cehennem hakkında birçok ayet vardır. Bunlardan birinde cehennem dile gelen ve konuşan bir varlıktır: "Kıyamet günü cehenneme: 'İyice doldun mu? denir. 'Daha yok mu?' diye cevap verir. Cennetse, Allah'a inananlara yaklaştırılır." (Kâf:30-33) "Kıyamet gününün çağrısını herkes duyar. İşte bu dirilme günüdür. Hayat veren ve alan biziz. En sonunda yine bize döneceksiniz. Kıyamet günü yer yarılıp, daha önceden ölenler kabirlerden çıkar. İnanmayanları inandırmak zorunda değilsiniz. İnananları Kur'an'la ikna et." (Kaf:41-45) "Size verilen söz mutlak doğrudur. Hesap günü muhakkak gelecektir." (Zâriyât:5-6) "Alay ederek 'Kıyamet günü ne zaman?' diye sorarlar. Kıyamet günü azap çekecekler. 'Cezanızı çekin, beklediğiniz budur.' denilecek." (Zâriyât:12-13) "Göklerin yıkılacağı, dağların yıkılacağı kıyamet günü, inkâr edenlerin ve oyalananların vay haline! Onlar cehenneme gireceklerdir." (Tûr:9-13) "Kıyamet yaklaştı, ay yarıldı. Gerçek ortaya çıktı. (Kamer:1) "Üzerinize bir alev gönderilir ve kurtulamazsınız. Buna rağmen Rabbinizin gücünü ve nimetleri nasıl görmezlikten gelirsiniz? Kıyamet günü insanlara ve cinlere günah sorulmaz. Buna rağmen Rabbinizin nimetlerini nasıl görmezlikten gelirsiniz? Günahkâr olanlar yüzlerinden tanınır, perçemleri ve ayakları tutularak ateşe atılırlar." (Rahmân:35-41) "Kıyamet kopunca, yalan olmadığı ortaya çıkmış olur. Kıyamet günü kimi alçalır, kimi yücelir. Dünya şiddetle sarsıldığında, dağlar parçalandığında siz üç sınıf olursunuz. Ne mutlu öne geçenlere! Vay o kötü kişilerin haline! Önde olanlar Allah'ın çağrısına uyanlar ve yakın olanlardır. Cennetlere gireceklerdir." (Vâkıa:1,-12) "Kıyamet günü geldiğinde Allah onları diriltecek ve haber verilecektir. Unutmuş olabilirlerse de Allah her şeyi kayıt altına almıştır. Her şeyi görür. Onların tüm işlerini haber verecektir. Her şeyi bilendir O." (Mücâdele:6-7) "Gökyüzü eriyik madenler gibi kızıl, dağlarsa dağılmış yünler gibi olur. Dostların dahi durumları sorulmaz. O gün günahkârlar, eşini, kardeşini ve yakınlarını hatta yeryüzünde yaşayan herkesi feda etse de kendisi kurtulsa diye düşünür. (Meâric:8-14)

Kıyamet suresi tamamen kıyamet tasvirlerine ayrılmıştır. Aynı şekilde Mürselat suresinin de tamamı kıyamet tasvirlerine ayrılmıştır. “Hüküm gününün zamanı bellidir. Sura üfürüldüğünde bölük olup gelirsiniz. Gök yarılr ve kapılar açılır. Dağlar serap gibi kaybolur.” (Nebe:17-20) “Kıyamet günü O'nun huzurunda kimse konuşamaz. İnsanların ve meleklerin sıra olup dizildiği zaman, izin verilen dışındakiler konuşamaz ve sadece doğru söylenir. Kıyamet günü gerçekleşecektir. İsteyen, Rabbe ulaşan yolda olsun. Gerçekleşeceği kesin olan hakkında uyardık. Yaptığınızın karşılığı görülür.” (Nebe:36-39) “Kıyamet günü şiddetli sarsıntılar olur. Sonra daha büyük sarsıntılar olur. İnsanların kalpleri hızlı hızlı çarpar. Gözlerinde korku görülür.” (Nâziât:6-9) “Kıyamet zamanı bir çığlık kopacak ve durumu anlayacaklar.” (Nâziât:3-14) “Büyük felaket geldiğinde insan, bütün yaptığı şeyleri hatırlar.” (Nâziât:34-35). “Kıyametin kopacağı zamanı soruyorlar. Onun vaktini sen nereden bilirsin? Onun vaktini ancak Rabbin bilir. Sen ondan çekinenleri uyarmakla vazifelisin. Kıyamet koptuğu zaman, dünyada çok kısa yaşadıklarını anlarlar.” (Nâziât:42,46) “Kulakları sağır eden o ses duyulduğu zaman herkes, anasından, babasından, kardeşinden, eşinden ve çocuğundan kaçır. O Gün herkesin derdi çoktur. Kimilerinin yüzü güler, sevinç içindedir. Kimilerinin yüzü toz toprak olmuştur ve karamıştır. Onlar, inkâr eden ve doğru yoldan ayrılan kimselerdir.” (Abese:33-42) “Güneş dürüldüğü, yıldızların söndüğü, dağlar yürütüldüğü, develer terk edildiği, hayvanlar bir araya toplandığı, denizler kaynadığı, ölümlere can verildiği, diriyken toprağa verilen kız çocuklarına hangi suçları sebebiyle gömüldükleri sorulduğunda, işte o zaman insanlar bütün yaptıklarını ortaya konulduğunu görür. Gökyüzü yarıldığı, cehennem alevlendiği, cennet yaklaştığı, herkes ne yaptıysa görecektir.” (Tekvir:1-14;15-18) “Gök yarıldığı, yıldızlar söndüğü denizler coştığı, mezarda yatanlar dirildiğinde, herkes neler yaptığını anlayacaktır.” (İnfitâr:1,-5)

“Dünya sarsılıp paramparça olduğu zaman, Rabbinin hükmü gelip, melekler sıra olup dizildiği zaman.” (Fecr:21-22) “Dünya şiddetle sarsıldığı zaman, ağırlıklarını boşalttığı zaman, ‘Ne oluyor buna?’ denir. Yeryüzü, Rabbin emrine uyar ve bütün haberleri söyler. İnsanlar, o gün yaptıkları amellerin

karşılığını görmeye gelir. Zerre miktarı iyiliği olan sevabını alacaktır. Zerre miktarı kötülüğü olan da günahını görecekler.” (Zilzal:1-8)

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an kıyameti yokluk olarak değil yeniden dirilme ve yeni hayatın başlangıcı olarak ifade eder. Geleceğinden şüphe olmayan gün dine inanmayanların ve ahiret hayatını kabul etmeyenlerin başına geleceği anlatılan olaylar ve kıyametin kopma anında dünyada gerçekleşecek felaketler Kur'an'da anlatılmakta ve tüm insanların toplanacakları mahşer meydanından bahsedilmektedir. Kur'an'da ayın, güneşin ve yıldızların belli bir vakte kadar yörüngelerinde kalacağı söylenerek dünyanın da bir ömrü olduğu vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed dahi kıyamet gününün ne zaman olacağı hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade etmektedir. Kıyametin kopacağı vaktin sadece Allah tarafından bilindiği, muhtelif ayetlerde ifade edilmektedir. Çok eskiden yaşamış ve çoğunlukla günahları yüzünden helak edilmiş Ad, Semud, ve Lut kavimleriyle Nuh tufanının anlatıldığı ayetlerde bir nevi kıyamet olayının küçük örnekleri gibi olmuştur. Belirtilen bu olaylar insanlara örnek teşkil edeceği için Kur'an'da anlatılmıştır.

Kur'an'daki temel akide Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine inanmaktır. En önemli inanç esaslarından biri de ahirete dair inançlardır. Kur'an'da kıyametle ilgili ayetler neredeyse Kur'an'ın dörtte birine denk gelir. Mekke döneminde inmiş olan sure ve ayetlerde kıyamete dair bilgiler zikredilerek kıyametin çeşitli sahneleri tasvir edilir. Kıyametin dehşeti ve korku, evrendeki değişim, yeniden dirilme, hesabın görülmesi, cennette bulunan nimetler, cehennemde görülen çeşitli sıkıntılar tasvir edilmiştir.

Tekineş “Ahir Zaman ve Kıyamet Alâmetleri” adlı çalışmasında kıyametin ‘gayb’ denilen bilinmeyene dair bir olgu olduğunu ve sadece Allah tarafından bilinebileceğini ifade etmiştir (Tekineş: 2008). İslam dinine göre Allah, bu bilgiyi bir meleğe ya da bir peygambere söylememiştir. Bu gerçek birçok ayet ve hadiste dile getirilmiştir. En çarpıcı örnek şu ayettir: ‘Kıyamet vakti bilgisi, sadece Allah'ın zatındadır. O yağmuru yağdırır, ana rahmindekini bilendir O. Yarın nasıl olacağını kimse bilemez. Öleceği vakti ve yeri kimse bilmez. Yalnız Allah bilir ve her şeyden haberdar olandır’ (Lokmân, 31/34). Bir başka ayette de:

'Kıyametin zamanını sorarlar, 'Gelip çatması ne zaman?' diye. Onu sen nereden bileceksin! Bunun bilgisi sadece Rabbindedir. Sen ondan korkanları uyar" (Nâziât:79,42-45). Kur'an kıyamet zamanının hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini sıklıkla ifade etmiştir.

3.1.2. Tefsirlerde Eskatoloji

Kuranın birçok ayetinde kıyamet konusu geçmektedir. Tefsirlerde de kıyamet olgusu yoğun bir şekilde işlenmektedir. Gölpınarlı, kıyamet ve ahiret kavramlarıyla ilgili olarak Allah'ın mutlak varlık olduğunu ve belirli bir saate kadar var olmaları için diğer varlıkları yarattığını belirtmiştir. Bu bakımdan dünya ve üzerindeki her şeyin de bir son dahilinde yaratıldığını ifade eder. Kıyamet alametleri diye bilinen bazı olayların var olduğunu ve gerçekleşeceğine dair dini kaynaklardan gelen rivayetler bulunduğunu söyler. Kıyamet koptuğunda da yeniden dirilme olacağını ve insanların yaptıkları işlerin sonucunu cisimleşmiş olarak göreceklerini amel defterlerinin ellerine verileceğini ve kiminin cennete kimininse cehenneme gideceğini söyler. İslam dinindeki kıyamet inancının sağlam temellere dayandığını ifade eden Gölpınarlı'ya göre tasavvufi ekollerde cennete ve cehenneme dair farklı nazariyeler vardır. Bu konudaki düşünceleri de iki gruba ayıran Gölpınarlı; devir nazariyesine bağlı olan mutasavvıfların ruhun, beden öldükten sonra hayatîyetinin devamıyla ilişkili görüşlere de değinmiştir (Gölpınarlı, 1985). Tabi bu konuda Hinduizm dininin etkisi olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Tasavvufi tefsir yazarı Bursevi, Ruh'ul Beyan adlı tefsirinde; 'Kıyametin nihai bilgisi yalnız Allah'ın takdirindedir. Hiçbir kimsenin bu konuda bilgisi yoktur.' şeklinde belirtilmektedir. Devam eden ayetin tefsirinde "Senin vazifen kıyametin yaklaştığını beyana, gelip çatığında çeşitli korkuların meydana geleceğine dair almış olduğun tebliğ emrine sarılmaktır. Yoksa bilgisi sana verilmemiş olan o vakti tayin etmek değildir." (Bursevi,23:47) şeklinde görüş beyan eder. Kıyametin kopuş anına dair de çeşitli bilgiler verilir. Kıyamet günü geldiği zaman

gökler parçalanacak ve melekler göklerden bölük halinde inecekler mealindeki ayetle ilgili bazılarına göre gökyüzü, bir tavana benzeyen göğün yere düşmesi ve parçalanması için yarılacaktır. Bazılarına göre ise kıyametin korkusundan dolayı dayanamayıp yarılacaktır. “Gök önce Allah korkusuyla yarılacak, sonra oradan melekler inecek, ardından gökyüzü parçalanıp, dağılarak, yok olacaktır.” (Bursevi,23:170) yorumu yapılmaktadır.

Aynı eserde; “Denizler kızdırıldığında veya bir kısmı diğerine doldurulup tatlı sulu olan acı sulu olana veya acı sulusu tatlı sulusuna karışmış olarak bir tek deniz hâline gelip bütün yeryüzünü kapladığında ve böylece doldurulduğunda...” ifadeleri küresel ısınmayla beraber kutupların erimesi sonucu yeryüzünde oluşacak bir felaket habercisi olabilir mi diye düşünmemek elde değildir. Bunlarla beraber “Denizin kızdırılması” ifadesini bir diğer açıdan şöyle izah edebiliriz: Bilindiği üzere Cehennem denizlerin dibindedir. Ne var ki yeryüzündekiler denizlerden kolayca yararlanabilsinler diye Cehennemin harareti denizlerin üzerine ulaşmamaktadır. Dünyanın ömrü sona erip de Cehennemin üzerindeki o engelleyici tabaka kaldırıldığında bu ateşin etkisi denizlere ulaşacak ve denizler kızıp cehennemlikler için kızgın hale gelecektir. Ya da üzerine saba rüzgârı estirilecek, bu rüzgâr denizlere vurunca onları ateş hâline getirecektir.” (Bursevi,23:93) ifadeleri küresel çapta olacak felaketlerden bahsediyor gibidir.

Kıyamet hadiseleri arasında; ‘Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman’ (İnfitar 82/2) ifadesi kullanılmaktadır. Arapçada ‘inkidar’ kelimesi-sözcük olarak ‘dökülmek’ anlamınadır. Burada “yıldızların dökülmesi” ifadesinin kullanılması sebepsiz değildir. Çünkü o gün gökyüzü yıldız yağacak ve semada yere düşmeyen hiçbir yıldız kalmayacaktır. Çünkü yıldızlar -İbn-i Abbas’ın ifadesine göre- yerle gök arasında nurdan zincirlere asılıdır. Bu zincirlerse melekler tarafından tutulmaktadır. Yerde ve gökte bulunan mahlukat öldüğü zaman bu yıldızlar meleklerin ellerinden düşeceklerdir. Böylece gökten yıldız yağacaktır. Çünkü o zincirleri tutan melekler artık ölmüşlerdir. Ayetin bu ifadesinde “hayat” olan ruh güneşinin ışığının dürülüp büküleceğine ve bu ışığın bedenden kabzedileceğine, alınacağına ve zahirî ve bâtini on havas yıldızının

dağılacaklarına işaret edilmektedir. Ayrıca bu ayette hakikatin zuhur etmesi esnasında mutlak hakikat varlığından yansıyan izafi varlığın dürüleceğine, hüviyet yıldızlarının ve mahiyet heykellerinin hiçbir izi kalmayacak şekilde yok olacağına işaretler vardır. Çünkü bu hüviyet yıldızlarıyla mahiyet heykelleri yokluğa nispet olunmuşlardır ve onlar yok sayılırlar. (Bursevi, 23:90)

Yeryüzünde denizlerin birbiriyle birleşmesi ve kabirlerin altüst edilmesi de aynı şekilde yeryüzü ile ilgili kıyamet alâmetlerindedir. Çünkü Allah Teâlâ göğü tahrip edip yıldızları darmadağın ettikten sonra yeryüzünde bulunan her şeyi, denizleri birbirine karıştırmak suretiyle tahrip edecektir. *“Denizler birbirine katıldığı zaman.”* (İnfıtar, 3) ifadesiyle denizlerin arasındaki engelin ortadan kalkması ve yine yeryüzü sarsılıp dümdüz oluşuyla birlikte engellerin kalkması üzere denizler birbirine açılarak bir tek deniz hâline geldiği zaman. Yeryüzündeki denizlerin sayısı yedidir. Bunlar: Rum, Sılav, Cürcan, Kızıl, Fars, Çin, Hint denizidir. Bu denizler, aradaki engelin kalkmasıyla bir tek deniz hâline gelecektir. Bu bir tek deniz, yedi yeri sırtında taşıyan balığın karnına dökülecektir (Bursevi,23:120). Müşrikler, yaratıcıyı, peygamberliği, kıyameti, inkâr ediyorlardı (Bursevi, 23:449). Bazı araştırmacılar da İslam gelmeden önceki dönemde yaşayan Arap halklarının ahiret gününü bilmedikleri ve kıyamete inanmadıklarını söylemişlerdir (Paçacı,2001:45). Bu konu hakkında, enteresan bir nokta olarak, deprem olayının neredeyse hiç yaşanmadığı ve bu nedenle bilinmediği bir coğrafyada kıyametle ilgili ayetlerde sıklıkla depremlerden bahsedilmesi akla gelmektedir.

3.1.3. Hadislerde Kıyamet

Müslüman toplumlarda kıyamet vakti hakkındaki rivayetler her zaman araştırılan bir olgu olmuştur. İslam dini ortaya çıktıktan bu yana başta Hz. Muhammed olmak üzere dinin önde gelenlerine bu soru sıklıkla sorulmuştur. İslam peygamberinin sözlerini ve davranışlarını ihtiva eden hadislerle ilgili kitaplarda kıyamet hakkındaki konuların bölüm olarak ayrıldığı bilinmektedir. İslam klasik kaynaklarında zamanı kesin olarak bilinmeyen kıyamet hadisesiyle ilgili Hz.

Muhammed'e atfedilen birçok rivayet yer alır. Bunlardan biri şöyledir: 'Siz kıyametten önce olacak üç konuda Rabbiniz tarafından uyarılıyorsunuz. Birincisi, inançlı insanları nezle eden duman alameti inançsızların içine girer ve vücudunun her yerinden çıkar. İkincisi 'dabbe'dir. Üçüncüsü de 'Deccaldır.' (Taberani, Mucem'ül-kebir,3:332) Bu rivayet üç önemli alametten bahseder niteliktedir. Kıyamet alametlerini sıralayan başka bir rivayet ise Yemenli Huzeyfe'den naklen şöyle anlatılır: 'Kıyamet alâmetlerinin birincisi dumandır sonra da İsa'nın inmesidir. Ardından Aden topraklarından insanları mahşere götüren ateşin çıkmasıdır' (Fahredden Razi, Mefâtihu'l-gayb,27:243). Bunlarda geçtiği şekliyle atfedilen hadisler büyük alâmet şeklinde belirtmediği gibi alâmetlerin kronolojik olarak sıralamasını da yapmamaktadır. Konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılar kendi yorumları doğrultusunda hem sıralama yapmış hem de büyük, küçük alamet ayrımı yapmıştır. Bazı hadis kitaplarında on, bazılarında ise altı olarak anlatılan alametler genellikle büyük alamet kategorisine alınmıştır. Örneğin; on alâmeti zikreden Yemenli Huzeyfe'nin anlattığı rivayet şöyledir: 'Biz kıyamet hakkında konuşurken Peygamber yanımıza geldi ve neyi konuştuğumuzu sordu. 'Kıyametle ilgili konuşuyoruz.' dedik. Allah elçisi de: 'On alâmet görülmeden kıyamet kopmaz.' dedi. Bunlar: 'Duman, Deccal, Dabbe, batıdan güneşin doğuşu, İsa'nın gökten inmesi, Ye'cüc ve Me'cüc, doğuda, batıda ve Arap topraklarında üç yerin batırılması ve en sonunda Yemen'den bir yangı çıkar ve insanları mahşer meydanına doğru sürer.' (Müslim, Fitten: 13) Bu hadisin Ebu Davud adlı hadis kitabındaki sıralaması farklılık arz eder. Müslim rivayetinde önce duman gelirken Ebu Davud rivayetinde ilk sırada güneş batıdan doğar ibaresi yer alır. Aynı rivayetin kitaplarda farklı sıralama yapılması da ilginçtir. Hadis bilgilerinin eserlerinde farklı sıralama yapmaları tertibe önem vermedikleri için midir? Ya da metinlerarasılık kuramlarındaki gibi metnin değişime uğraması mıdır? Peygamber'den gelen rivayetler farklılık arz etmekte olabilir. Sözelimi bir hadis 'Kıyamet alametlerinin birincisi güneşin batıdan doğması...' (Müslim, Fiten:23) derken bir başka rivayet 'Birinci olarak deccal çıkacak...' (Müslim, Fiten:23) demektedir. Bu duruma dünyada ortaya çıkacak değişiklikleri takiben ilk Deccal çıkacaktır. Gökteki değişiklikleri takiben ilk olarak güneş batıdan doğacaktır.'

(El-Vabil, Eşratüs-Saa:242) şeklinde getirilen açıklama yeterince tatminkâr görünmemektedir. Bu rivayetlere ilaveten 'Kıyametin birinci alameti insanları sürükleyen bir ateş çıkmasıdır.' (Buhari, Nebîler:2) hadisi de kıyametin ilk habercisi olarak ateş alametinden bahsetmektedir. Rivayetler arasındaki farklılıklar metinlerarası yöntemde göze çarpan pastiş kuramına uyum sağlar gözükmemektedir.

Hadislerde anlatılan bazı kıyamet alametlerine mitolojik anlatılarda da benzer şekilde rastlanır. Örneğin, eskatolojik mitlerden çarpıcı bir örnek olan Mato Grosso'da yaşayan Guaraniler'in kıyametle ilgili mitlerinde dünyanın bir ateş tarafından yok edileceği anlatılır. Guaraniler Okyanus'un ötesine cenneti aramak ve günahattan yoksun ülkeyi bulmak için gitmişlerdir. (Eliade,2001:80) Hz. Muhammed kıyametten bahsettiği bir hadisinde yıldızların düşeceğinden bahsederek, "O gün gökyüzünde bir yıldız bile kalmaz. Yıldızların yeryüzüne düşüşünde yerin yedinci katında bulunan varlıklar bile etkilenip yok olurlar." (Savvaf,1982:73) şeklinde belirtmiştir. Aynı şekilde yıldızların dökülmesi, yok olması ya da kaybolması birçok mitte kendine yer bulmuş bir motiftir (Rosenberg,2003:308). Kutsal kitaplarda da buna benzeyen ifadelerle sıklıkla rastlamak mümkündür.

Hz. Muhammed'den geldiği söylenen rivayetlerde kıyametin alametleri için birtakım olayların gerçekleşmesinden bahsedilir. Özetle; Güneş, batıdan doğar, dabbetu'l-arz denen mahluk ortaya çıkar, Yecüc ve Mecüc adı verilen azgın topluluklar dünyayı ele geçirir, Deccal ortaya çıkar, Hz. İsa gökten yeryüzüne iner, dünyayı kaplayan bir duman oluşur, doğuda ve batıda yere batma olayları meydana gelir ve son olarak Yemen bölgesinden bir ateş çıkarak insanlar mahşere doğru sürülür. Bunlara ilaveten, Fırat Nehri'nin suyu çekileceği ve altından bir dağ görüneceği de anlatılır (Haşim,2003:184). Kuraklık sonucu nehirlerin suyunun çekilmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Hz. Muhammed'in bir mucizesi olarak anlatılan ay yarılma mucizesi bazı hadis rivayetlerinde kıyamete dair bir alamet olarak sayılmıştır. Rivayetlerin bazısına göre Mekke halkından bazı kişilerin mucize göstermesini istemeleri üzerine Hz. Muhammed aya doğru işaret parmağını uzatmış ve ay iki parçaya bölünmüştür.

Buna karşı farklı görüşleri olan İslam alimleri de vardır. Bazı bilginlere göre ayın yarılma hadisesi kıyamet öncesindeki zamanlarda gerçekleşecektir. Örneğin Maverdi adlı İslam bilgini, Hasan Basri'nin 'Şayet ay yarılırdı herkes görmüş olurdu.' dediğini ve kıyametten önce bu olayın meydana geleceğini belirtir. (D.İ.A. C.22:344) Ay yarılması ifadesine mecaz anlam yükleyip her şeyin açığa çıkması manasına yoranlar da vardır. Hamdi Yazır ise Kamer suresi 1. Ayette bahsedilen olayın bir mucize olarak gerçekleştiğini savunanlar tarafındadır. Ayın yarılmasının mümkün olmadığını söyleyenlere karşı modern ilimin ayın katı bir cisim olduğunu dolayısıyla ayın yarılmasının mümkün olduğunu belirtir (Yazır, C.VI. 4631). Gerçekten bu durumun kıyamet öncesinde gerçekleşeceğini söyleyenler de vardır.

Zamanın daralmasının bir kıyamet alameti olduğuna dair hadisler de vardır. İslam kültüründeki bu inanca şu hadis delil gösterilir: "*Zamanın akışı hızlanmayınca kıyametin kopuşu olmaz. Hatta yıl, ay kadar kısa olur, ay, hafta gibi geçer, hafta gün gibi, gün ise saat kadar kısa olur, saat ise kuru bir yaprağın yanması gibi hızlı akacaktır.*" (Tilmizi, Zühd:24) Bu hadis hem gerçek hem de mecaz olarak yorumlanmıştır. Zamanın kışalmasını dünyanın dönüşünün hızlanmasıyla ilişki kurarak açıklayanlar olduğu gibi günün bereketsizleşmesi şeklinde yorumlayanlar veya insanların duyarsızlaşmaları sonucu idraklerinin kaybolması şeklinde açıklayanlar da olmuştur. Yakın zamanlardaki haberlere göre de bir gün tam olarak yirmi dört saat değildir. Araştırmacılar, Dünya'nın eksenindeki dönüşünün elli yıldır olduğundan daha hızlı döndüğünü söylemişlerdir. Buna göre gezegenimizin eksenindeki dönüşün daha hızlı olduğu tespit edilmiştir. Dünya son elli yıla göre daha hızlı dönmektedir ve bu sebeple de bir günün yirmi dört saatten daha kısa bir sürede tamamlandığı tespit edilmiştir.¹⁰

Mişkatül Mesabih'te kıyamet kopmasından önceki alametler babında şöyle bir rivayet geçmektedir: Nüvvas b. Sem'an'dan rivayet edilmiştir:

¹⁰ <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/dunya-hic-olmadigi-kadar-hizli-donuyor-bir-gun-artik-24-saat-degil,PJ7h-L68AkGspyTsrwaf3g>

'Sizin hakkınızda deccal gibi daha kötü şeylerden korkuyorum. Eğer deccalın çıkışı ben sağken olursa onu ben yenerim. Benden sonra çıkarsa herkes kendisini savunup korunmalıdır. Allah iman sahiplerini kötülüklerden korur. Onu görürseniz Kehf suresinin başındaki on ayeti okusun. O her yana kötülüğü yayacaktır. İnancınızı koruyun.

- Deccal yeryüzünde ne kadar kalır? dendi. O da:

- Kırk gün kadar kalır. Önce bir gün, bir yıl gibi, başka gün bir ay gibi, diğer gün ise haftanın günü kadar sürer. Geri kalan günler normal günler gibi olur. Onun hareketi ne kadar olur? diye sorduğumuzda şöyle cevap verdi:

- Rüzgârda bir bulut nasıl hareket ederse onun gibi insanların yanına gelir, tanrı olduğunu söyler kendisine bağlanmalarını söyler, onlar da ona bağlanır. Yağmur yağmasını emrettiğinde, yağmur yağar, bitki bitmesini emrettiğinde bitkiler biter. Yayılmaya giden hayvanlar semiz ve sütleri bol olarak gelir. Ona inanmayan ve bağlılık göstermeyenlerin suları çekilir çayırları kurur, hayvanları yok olur. Yeryüzüne definelerini çıkar, dediğinde defineler arılar gibi deccali takip eder.”

Hazinelerin Deccal zuhur ettiği zaman çıkarılacağına dair; 'Neden kıyamet günü çıkarılmayacaktır?' veya 'Neden kıyamet günü çıkarılacağına işaret ediliyor?' denilecek olursa bu soruya şöyle verilmiştir: Kıyamet günü uzun bir süreçtir. Bugünü Deccalın ortaya çıkacak olduğu andan başlatmak mümkündür. Eğer kıyamet gününü bu andan başlatırsak ifadede herhangi bir çelişki kalmaz. Çünkü, Deccalın ortaya çıkması, kıyametin büyük alâmetlerindedir. Şu hâlde hazinelerin yerin altından üstüne çıkarılması kıyamet vaktinin yaklaştığı anda, ölülerin topraktan dışarıya çıkarılması ise dirilme esnasında olacaktır (Bursevi, 23:172). İkisi arasında bariz bir fark vardır.

Rivayet şöyle devam eder: “Daha sonra deccal bir delikanlıyı kılıçla ikiye böler vücudu iki yana düşünce onu çağırır. O genç gülümseyerek ona gelir. Deccal

bunları yaparken Allah İsa'yı gönderir. İsa peygamber iki meleğin kanatları üstünde Şam'ın doğu tarafındaki Ak minareye iner. Sonra O, deccalın peşine düşer, onu yakalayıp öldürür. Sonra Yecüc Mecüc ortaya çıkar. Onlar tepelerden hızla inerler; Taberiye gölünün bütün suyunu tüketirler. İsa ve yanındaki inananlar Tur dağında kalırlar. İsa ve yanındakiler belâdan kurtulmaları için dua ederler. Yecüc, Mecüc'ün enselerinde tırtıllar oluşur, onları kemirerek hepsi öldürür. İsa ve inananlar Tur dağından inerler. Kokmuş cesetlerin olmadığı bir yer bulamazlar. İsa ve inananlar bundan da kurtarması için Allah'a yalvarırlar. Allah dev kuşlar gönderir ve kokmuş cesetleri yerden kaldırtır. Bol bol yağmur yağar ve yeryüzü pırl pırl olur. Yeryüzü bereketlenir. Bir tane nar ile bir grup insan doyar hatta kabuğu da gölge olur. Bir ineğin sütü birçok kişiye yetecek hale gelir. Sonra bir rüzgâr gelir ve inananların canını alır. Dünyada en kötü insanlar kalır. Kıyamet bu kişilerin üzerine kopar. Bu Hadis Müslim tarafından rivayet edilmiştir" (Vani M. 2020- 532-533). Hz. Muhammed bazı hadislerde muhataplarına toplumsal ve ahlaki bozulmaların kıyamet alametleri olduğunu söylemiştir. Hatta toplumu kıyametin büyük alametlerinden ziyade bu tarz fitne ve fesatlara karşı uyarmıştır. (Sakallı,2008:177)

3.1.4. Kıyamet ve Eskatoloji

Kıyamet dediğimiz hadise uzun bir süreçtir. İslam literatürüne göre bu süreçte dünya yıkıldıktan sonra insanlar kabirlerden kalkıp yeniden dirilerek hesaba çekilecekler ve yaptıklarının karşılığını görmek için Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. Kavramlar sözlüğü kelime olarak kıyamet için 'Dirilme, ayağa kalkma ve insanların Allah'ın huzuruna çıkacakları zaman' anlamlarına geldiğini söyler. Dini bir kavram olarak, 'Allah'ın takdir ettiği zamanı geldiğinde dünyanın ve içindeki canlıların ölmesiyle sonrasında ölenlerin yeniden dirilmesi, mahşer meydanında toplanması, hesap görülmesi ve dünyada yaptıklarının karşılığını görmesidir' (Karagöz,2010:378-379). İnsanoğlu tarih sahnesinde var olduğu günden beri dünyanın sonu hakkında anlatıları olmuştur. Kıyamet dediğimiz hadise iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamıyla, genel bir yok oluş söz konusuysen, ikinci anlamıyla bir varoluştan söz edilebilir. Bütün dinlerin peygamberleri insanlara kıyamet gerçeğini bildirmişlerdir (Bilmen,2011: 30).

Bütün dinlerde ve mitolojilerde adları farklı olsa da temelde aynı şeyi belirten kıyamet olgusu ve eskatoloji, sözlü gelenek içinde de yer alır. İlk insandan itibaren düşünme yetisine sahip olan her varlık yaratılış konusundan sonra dünyanın sonunu, ne zaman ve nasıl olacağını merak etmiştir (Eliade, 2001:60). Ölüm gerçeği karşısında aciz kalan insanoğlu hep bu sonun nasıl olacağını sorgulamıştır. Dünya üzerindeki bütün mitolojilerde kıyamet kavramına, çeşitli inançlar ve anlatılarla karşılaşmak mümkündür. Sözelimi İran Mitolojisi dünyanın sonu hakkında iki unsur içerir. Anlatıya göre kıyamet, Ehrimen tarafından gerçekleştirilecek bir şey olup ölümlerin yeniden dirilmesi ve yeniden hayata kavuşmaları günü olan mahşerle sonuçlanır. İnanca göre kıyamet zamanında hiç kimse kalmayacak ve insanın dünya hayatı son bulacaktır. Pehlevi dilinde 'Frashkart' terimi kıyameti ifade etmektedir. Tanrısal kurtarıcı olan Saoşyânt yeniden dirilerek gelecek ve insanlığı kurtaracaktır. (Yıldırım, 2012:508-509). Kuzey Avrupa mitlerinde buz devlerinin oğlu olduğu söylenen ve tanrı olarak tanınan 'Loki' dünyanın sonunu getirecektir. 'Ragnarok' yani dünyanın sonu şöyle anlatılır:

'Sonra dünyadaki her yer üç kış sürecektir kanlı savaşlar olur. Kardeşler birbirine balta ve kılıçlarla saldırır. Hepsi de ölür. Zina olayları çoğalacaktır. Hiç kimse başkasına merhamet göstermeyecektir. Fesatlık ve şeytanlık, ailelerin, arkadaşların ve kabilelerin arasındaki iyi ilişkileri yok edecektir. Vahşet her yerde dolaşacaktır. En sonunda dünyanın her yeri harabe olacaktır' (Rosenberg, 2000:335).

Bu ifadelerin benzerleri kutsal dinlerde de bulunmaktadır. Dumezil benzerlik problemini çözmek için, İskandinav mitolojisinin Vidarr tanrısının ve Hint mitolojisinin Vişnu adlı tanrısının karşılaştırılmasıyla bir destek bulmuştur. Ragnarök'ün ve Vedalar'daki eskatolojinin ikisinin de dünyanın sonu hakkındaki Hint-Avrupa kökenli aynı mitem türediği kabul edilirse, iki tanrının benzerliği dikkat çekici olduğu görülür (Dumezil, 2012:245).

Hint Mitolojisine göre yeryüzü döngülerle yaratılır ve yok edilir, sonra tekrar yaratılır. 4.430.000 yıllık bir büyük çağ anlamındaki 'Maha Yuga' sonrası yenisi

başlar. ‘Maha Yuga’ların her biri önceki çağdan kısa sürer. (Rosenberg, 2000:510). Dördüncü ‘Maha Yuga’ bitince bir Vişnu, Şiva olup dünya yaşamını sona erdirecektir. Güneş ışınları dünyadaki suyu buharlaştıracaktır. Yeryüzü, yer altı ve gökyüzü korkunç sıcakta kavrulacaktır. Sonunda her yer boş bir çöl olacak ve hiçbir canlı kalmayacaktır’ (Rosenberg, 2000:512-513).

Türk Mitolojisinde kıyamet ‘kalgancı-çak’ diye adlandırılır. Altaylı Şamanlar dünyanın mutlaka bir sonu olduğuna inanırlardı. Kıyamet kavramı insanların azgın zamanını ve günah davranışlardan çekinmeyip, kötülüğünü arttıracığı zaman dilimini kapsar. Tanrı Ülgen unutulacak Erlik insanlara yaklaşacaktır. Bu zaman da tanrılar arasında insanların durumu hakkında çekişme olacağı, ölenler olacağı ve sonunda Ülgen’in ölümlere dirilmeleri emrini vererek ölenleri dirilteceği anlatılmaktadır. (İnan,1954:24) Radloff tarafından derlenmiş olan Teleüt Şamanlarının Yaratılış Destanı kıyamet alametleri ile ilgili bölümünde; ‘O gün gök demir ve yer bakır olur. Bütün halklar kötülük düşünür. Ağaçlar yıkılır, kayalar parçalanır. İnsanların cüsseleri kısalır, alçak kişiler bey olmuştur. Babalar çocuklarını sevmez, çocuklar babalarını saymaz. Altının bile değeri olmaz.’ (İnan,1954:24; Ögel,1993:439-462) şeklinde anlatılmaktadır.

3.1.5. Ölüm ve Ötesi

Yeryüzündeki kültürlerde görülen ortak inançlardan biri ölümün ardından da yaşam olduğu düşüncesidir. Sümerlerden Çin’e kadar pek çok toplulukta, ölümü takip eden bir yaşam olduğu düşüncesi hakimdir. (Şafak,2019:39) Ölümüne dair, bütün kültürlerde birçok inançla beraber çeşitli ritüeller de ortaya çıkmıştır. (Davletov,2020:14) Ölüm olağan dışı ve korkutucu bir fenomendir. Birçok toplumda ölümün yasaklar vasıtasıyla önü kesilir. Söz gelimi ölmüş kişiye dokunmak, bakmak ve onu anmak bazı toplumlarda yasaktır. (Eliade,2005:41) Her millette olduğu gibi Türklerde de ölümden sonra bu dünya gibi bir yaşamın olduğuna inanılmaktadır. Türk milletinin yaşadığı yerlerde yapılan arkeolojik araştırmalar bu hususu desteklemektedir. Türklerde ölüm gerçeği olgunlukla

karşılanmakta ve dünyanın düzeni olarak karşılanmaktadır. (Gültepe,2015:447)
Türklerin ölülerini defnetme ritüellerini İbn Fadlan şu şekilde anlatır:

'Bir kişi öldüğünde büyükçe bir çukur kazarlar. Ölmüş kişiye elbise giydirip kuşak kuşandırırılar, yanına ok ve yay koyarlar, nebizle dolu bir kadehi eline tuttururlar. Ölen kişinin malını ve eşyalarını çukura koyup cesedi buraya oturur şekilde koyarlar. Daha sonra üzerine kubbe şeklinde döşeme yaparlar. Servetinin durumuna göre sahip olduğu atlardan, yüz veya iki yüz at kurban ederler ve etini yerler. Atın kafasını, derisini, bacaklarını bir sırığa asıp 'Onun atı budur. Cennete bu atla gitsin.' derler. Ölmüş kişi cesur bir kişi ise ve adam öldürmüşse, öldürdüğü adam sayısı kadar ağaç yontarlar ve ölenin mezarının üstüne koyarlar. 'Bunlar Onun uşakları olacak ve cennette hizmet edecek.' derler (İbn Fadlan Seyahatnamesi, 2010:15).

Sözgelimi, cesaretleriyle ve dünyaya kan kusturmalarıyla meşhur Cengiz Han ve askerleri, savaşa çıkmadan önce mutlaka dua etmek için dağa çıkar ve güneşe doğru secdeye kapanarak kumandanları da dahil olmak üzere günlerce dua ederlerdi (Baldick, 2016:111). Ölümüne dair korkulardan kurtularak tanrısal yardım alma ve dünya hayatında ulaşamadığı arzu ve isteklerine öbür dünyada ulaşabilme inancıyla insanlara psikolojik açıdan huzur bulmalarını sağlayan şey dindir. (Peker,2003:80-120) İslam öncesi dönemde Araplar da ölülerini yıkar, kefenler ve ölen için rahmet dilerlerdi. Ölen kişinin yakını ayağa kalkıp o kişi için Allah'tan rahmet dilerdi. Akralarından en büyük kişi ölenin iyiliklerini anlatırdı. Sonra da ölüyü gömerlerdi. Ölenin mezarına bir deve bağlanırdı. Deve ölünceye kadar bağlı olarak mezarın yanında kalırdı. (Çağatay, 1982:138) Ayrıca o dönemde ölüm meleği inancının var olduğu bilinmektedir. İslam öncesi Arap toplumu dışı meleklerin var olduğunu kabul ederlerdi ki bu İslam inancıyla zıt bir anlayıştır (Çelik, 1995:76). İslam inancına göre meleklerin herhangi bir cinsiyeti bulunmadığı bilinen bir şeydir.

İslam inancında ruhu almaya gelen melekler vardır. Ölmek üzere olan kişi ruhu alınırken, bütün karnının dikenlerle dolu olduğunu zanneder. Sanki ruhunun iğnenin deliğinden çıkarıldığı hissine kapılır. Gökyüzünün yeryüzüne kapanmış olduğunu ve kendisinin de bu ikisi arasında sıkışıp kaldığını zanneder. (Bursevi,23:8) Bir rivayete göre Nuh'un oğlu Türklerin atası sayılan Yasef'in oğullarından biri olan Hazar vatan kurduktan bir müddet sonra oğullarından biri vefat eder. Hazar, vefat eden çocuğunu ne şekilde defnedeceğini bilemediği için insanları bir araya toplar. Gelen kişiler kopuz gibi telli olan bir müzik aleti eşliğinde defin töreni yaparlar (Şeşen,2017:39).

Ölümün ardında ne olduğu her zaman merak konusu olmuştur. Her dinde olduğu gibi İslam dininde de bu konuda menkıbeler anlatılır. Örneğin bir cuma günü cami hocası şöyle bir hadiseyi vaazda anlatır. Söz konusu rivayete göre, ikinci halife Ömer öldüğünde kabristana yerleştirilir, melekler ona gelerek klasik "Rabbin kim?" sorusunu sorarlar. Ömer hiddetlenerek meleklerin yakasına yapışır. "Ey gafiller! Siz beş yüz yıllık mesafeden gelip rabbinizi unutmadığınıza göre ben de şuracıktan gelip hemen rabbimi nasıl unuturum?" şeklinde cevap verince güya melekler ondan özür dilerler. (Taştekin,1998:13) Görüleceği üzere ölüm ve ötesine ilişkin dini anlatılar çoğu zaman efsane boyutunda mitolojik unsurlar taşıyabilmektedir.

Her canlı için ölüm kaçınılmaz bir şeydir. İslam inancında ölüme ecel de denir. Ölüme ecel denilmesinin sebebi, kıyamet müddetinin başlangıcı olması sebebiyle değil, kabirlerde bekleme müddetinin sonu olması itibariyledir. Nitekim ilk ecele de ölümün başlangıcı olması itibariyle değil, hayatın sonu olması itibariyle bu isim verilmiştir. Çünkü, lügatte ecel müddetin başından değil sonundan ibarettir. İslâm uleması şöyle derler: Her insan için iki ecel vardır. Bunlardan birincisi tabî ecel, ikincisi kaza ecelidir. Tabî ecel, kişinin hastalık, deprem, afet ve yangın gibi dış tesirlerden birine maruz kalmaksızın güçten kuvvetten kesilinceye kadar yaşaması tedricen ölmesidir. Kaza eceli ise yangın, boğulma, zehirli haşeratin sokması ve benzeri dış tesirlerle gelen ölümdür. Büyüklerden biri şöyle demiştir: Ecel, bütün canlılar için ayrı ayrı tespit edilmiş olan bir süredir ki her canlı o vakit geldiğinde ruhunu teslim eder. O vakti ne öne

almak ne de geciktirmek mümkündür. (Bursevi, 5:129) Nitekim şu ayet buna delalet eder: “Hiçbir kişi süresinden ileri geçemez ve asla geri de kalmaz.” (Müminun, 23:43) Ölüm, kıyamet öncesi vuku bulan olaylardan birisidir. Bu nedenle bir hadiste “Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur” (Kurtubî,19:188) denmiştir.

İlkel zamanlardan itibaren insanoğlu, ölümü anlamlandırmaya ve ona bir değer yüklemeye çalışmıştır. Eski Mezopotamya halkı ölmeden önce kendi soyundan gelen insanların çok olmasını isterler. Çünkü çocuğu olmayan insanların öldükten sonra çok zor hayatları olacağına inanılır. Mezarı olmayan insanlar çok daha kötü durumda olacaklar ve yeraltı dünyasına gidemeyeceklerdir (Black&Green,2003:233). Günaltay, İslam öncesi Arap toplumunda, ölen kimsenin ruhunun cesedinden ayrılarak kabirden çıktığına inandıklarını söyler (Günaltay,1997:66). Eski Mezopotamya halkı öldükten sonra insanın ilk haline yani toprağa dönüşeceğine inanıyorlardı. Beden ve ruhun ayrılacağına sonra toprağa bir delikten girerek kendisinden önce ölenlere katılacağına inanıyorlardı. Ölüler diyarı, yeraltında, uçsuz bucaksız, karanlık bir mağaradır. Burada ölümler sonsuza kadar kalırlar (Bottero,2012:256). Ölüler diyarına dair ilk bilgiler, Mezopotamya olarak bilinen Fırat-Dicle vadisinde bulunan dört bin yıllık kil tabletlerde anlatılır (Turner,2004:14) .

Kelt Mitolojisine göre, insanlar öldüğünde öbür dünya denilen, atalarının veya tanrıların dünyasına giderlerdi. Öbür dünya bazen yeraltında tahayyül edilirdi. Göl ve nehir gibi yerlerin âlemler arasında geçiş bölgesi olduğu tahayyül edilirdi. (Price, 2011: 47). Oset mitolojisinde ölümlerin öbür dünyaya yaptıkları yolculukta ölümleri karşılayan ve onları suçlular diyarı olan cehenneme ya da cennete koyan bir yarı tanrı vardır. Bu yarı tanrının adı Barastir'dir. Bu yarı tanrı tıpkı Yunan mitolojisindeki Hades gibidir. Onun görevi ölümler diyarında yöneticiliktir. (Dumezil,2000:48) Türk Mitolojisinde de ölenin iskelet ya da önemli organları korunursa bir gün mutlaka yüce dağlardaki, içinde 'süt gölü' bulunan cennete ulaşacağına inanılıyordu (Çobanoğlu,2012: 985).

Ölümsüzlüğe arzu duyan insan ölümden korkmuştur. Modern bilim ölüm olayını nesnel bir şekilde açıklamaya çalışmak için çalışmaktadır. Kalp kanı

pompalamadığında hücreler oksijen almaz olunca ölüm başlar. Ölüm için en önemli sebep oksijen alamamaktır. Kandaki oksijen miktarı azaldığında kasılmalar ortaya çıkar. Nefes alamadığı için tıkanmalar olur ve ölüm gerçekleşir. (Constance, 2004: 75) Ölüm bilimsel olarak böyle ifade edilse de farklı ölüm şekilleri de vardır.

Ölüm, mutlaka gerçekleşecek olan fakat kıyamet vakti gibi, zamanı bilinmeyen bir kavramdır. Ölüm hadisesinde en önemli bilinmeyen ölümün akabinde ne olacağıdır. Dinler ve mitolojiler bu akıbetlerle ilgili açıklamalar yapmaya çalışmışlardır. Dikkatle bakıldığında açıklamalar birbirine benzer şekilde gözükür. Fakat bazı sonuçları farklı durumlar ihtiva etmektedir. Dinlerin çoğunda ortak nokta, ölüm sonrasındaki yaşamda ceza veya mükafat olmasıdır. Bazı din ve mitolojilerde reenkarnasyon denen ruh döngüsü inancı vardır. Bu inançta ölümün ardından ruh denilen benlik ya da enerji bir başka bedene gider. Bu inancı taşıyan kültürler atalarının ruhlarının nesiller boyu yolculuk ettiğine inanırlar (Constance, 2004: 191). İslam dinindeki bazı tasavvuf öğretilerinde de ruhların yolculuğu dairesel bir şekilde cereyan eder. Hiç şüphesiz bu gibi düşünceler Hint dinlerinden ve felsefesinden etkilenerek ortaya çıkmıştır. Tenasüh inancında ruh, bitki, hayvan veya insan şeklinde görünebilir (Ölmez,2008: 9). Budizm ruhun ölümsüzlüğüne inanır. Ahlaki olgunluğa ve Nirvana denilen mertebeye ulaşmak için zevklerden uzaklaşmak Budizm felsefesinin temelidir. İslâm dininin kabul edilmesiyle bu dinin etkisi altına girmiştir. (Eraydın,1997:46,48) Tenasüh inancının doğu dinlerinden geldiği kesindir (Roux, 1994: 219). Budist Uygurlar vasıtasıyla Orta Asya toplumlarında da yayılmıştır.

Dinler dışında ölüm sonrası ile ilgili çeşitli teoriler de vardır. Bazı teorilere göre de ölümlerle birlikte hayat tamamen sonlanır. 'Epifenomenalizm' teorisine göre beden ölünce hayat biter. Çünkü ruh ve beden ortaktır. Bu teoriye göre, ruh ve beyin aynı şeydir. (Koç, 1991: 72-77). Ölümden korktuğu için insanlar, ölüm etrafında çok sayıda ritüel geliştirmişlerdir. Ölümün karanlıkla doğrudan ilişkilendirilmesi sebebiyle ölenin ebedi kalacağı yurda ulaşincaya kadar ışıktan yoksun bırakılmaması düşüncesi öne çıkartılmıştır (Kalafat,2011:134). Sözü

geçen ritüellerin, toplumsal şartların ve dinsel kuralların oluşturduğu doğrultuda şekillendiği söylenebilir. Eski Türk topluluklarının ölüme dair ortaya koydukları ritüeller çevresinde de bu tarz şekillenmeler görülebilir. Örneğin şamanın ölüm ritüeli kıyafeti üç evren temsil eder. Kafadaki süsler, yukarı evren; elbisedeki süslemeler, orta evreni; alttaki süslemeler aşağı evreni temsil eder niteliktedir (Eliade,2018:337; Hoppál,2019:55-213). Evrene dair farklı tasavvurlar başka kültürler için de geçerlidir.

Rivayete göre eski Türk şamanlığında şaman, dağın iyesine yaşamın devam etmesi için kurban sunardı (Katanov,2004:127). Eski Türklerin hanların mezarlarını, ulaşılması çok zor olan yerlere yaptıkları, bu mezarların bulunamaması için kurganın inşasında çalışanların defin ritüelinden sonra öldürülüp gömüldüğü, kayıtlara girmiştir. Bunun sebebi olarak büyük Türk Hanlarının, mezarlarında rahat uyumasını sağlamak düşüncesi yatar (Ögel, 2014:137). Hanların seyisleri veya uşakları ve onların yanına gömülen atları, öbür dünyadaki yolculuklarında hizmet etmesi niyetiyle hazır oldukları düşünülür (Çoruhlu, 2016:318). Ölen kişinin öbür dünyaya gitmesinde yardımcı olacak binek hayvanları, bazen kurban olması niyeti gözeterek bazen bir sanat eseri şeklinde sembolize edilerek mezarlar içine konduğu anlaşılabılır (Şafak,2019: 114). Günümüzde bile Anadolu'nun birçok köyünde eski dinlerden kalma ayinlerin ölüm ritüellerinde görülebildiği bir gerçektir. Şüphesiz Anadolu halk kültürü, eski inanç kalıntılarının izleriyle doludur (Saussey,1952:28).

Mısırlılar da ölüm sonrası hayata inanırlardı. Ölüm sonrası hayata inandıklarından dolayı eski Mısır'da mumyalama tekniğine başvurmuşlardır (Üstüner, 1998: 144-150). Eski Mısır inanışlarına göre Osiris, ölülerin koruyucu tanrısıdır. Onların inanışlarına göre ölüler ikinci bir defa tekrar doğacaklardır. Kendini temize çıkarmış her ölü toprağa atılmış bir tohum gibi evrenin derinliklerinde bir tomurcuk gibidir (Champdor,1984:15). Mısırlılar zamanından kalan papirüslerin çoğu lahitlerden çıkarılmıştır. Mısırlılar inançları gereği ölü'nün yanına, dini metinleri ölenin ruhunun gezintisini kutsamak için koyarlardı. Milattan önce ikinci binyılın başlarından itibaren varlığı tespit edilen 'Ölüler Kitabı'nın oluşumu böyledir. Metinler, rahipler tarafından üretilir ve

nüshaları, ölünün değerine göre süslenerek konur ve diğer dünyaya dair inançların bir göstergesini teşkil ederdi (Labarre, tarihsiz :10).

Türk Şamanist düşüncesine göre öbür dünyanın, bu dünyaya benzemekle birlikte tersi olduğu düşüncesi hâkimdir. Yani bu dünyada gündüzken, öbür dünyada gecedir (Çoruhlu, 2019: 320). Öte dünya inancı, Türk Şamanizm'ine göre bolluk içinde bir hayat vaat etmediği gibi bir cezalandırma inancı da barındırmaz (Tryjarski, 2012:108). Şamanist Türklerin eski defin törenleri ile ilgili bilgilere Çin kaynaklarında rastlamak mümkündür. Bunlar arasında, gömme ve mumyalama işlemlerine rastlanabilir. Göktürklerde, ölüm gerçekleştiğinde ceset çadırda durur, çocukları kurban keser, cesedin olduğu çadırın etrafında tavaf ederler. Çadırın kapısında yüzlerini çizerler, gözlerinden kanla karışık gözyaşı akar. Bu tören yedi defa tekrar edilir (Divitçioğlu,1987:177).

Anohin'e göre Altay Türklerinde kişi öldüğünde ruh vücudu terk ederek, Altay Türkleri tarafından 'başka bir yer' olarak adlandırılan yere gider. Burada onu Aldacı isimli kutsal ruh karşılar. Ölen kişinin ruhu, eğer ölen kişi çocuksa yedi, yetişkinse kırk gün süreyle Aldacı ile birlikte yaşadığı evin ve akrabalarının arasında dolaşır. Daha sonra kişinin tını öbür dünyada körmöse dönüşür ve burada yaptığı iyilik ve kötülöklere göre durumu değerlendirilir. Yani hesaba çekilir. Eğer iyi bir kişiyse yeryüzünün tüm güzelliklerinden faydalanarak hayatını sürdürmesi için yeryüzüne gönderilir. Burası onun cenneti olur. Eğer kötü bir kişiyse Şeytan Erlik'in yanına giderek yeraltı dünyasında hayatını sürdürmeye başlar. Kişinin ruhu buraya erişir erişmez Erlik'in kölesi ve hizmetkârı olur. Onun elçisi olarak yeryüzündeki insanlara hastalık bulaştırmaya ve akrabalarından birini Erlik'in dünyasına çekmeye çalışır (Anohin,2006:23-25). İyi insanlar ölürken ruh alınmazdan önce acıyı hissetmemeleri için ışığın elçisi olarak tanımlanan 'Hibil Ziva'nın canları almakla görevli ölüm meleğinin yanında olacağı iyi insanlara yardımcı olacağına inanılır (Gündüz, 1999: 158). Ölüm meleğine dair inançlar İslam dininde de vardır. Bu meleğın adının Azrail olduğu söylenir. Diğer birçok kültür de ölüm için görevli bir meleğın varlığını kabul eder. Kutsal dinler de ve birçok mitoloji de ortak bir unsur da ölüm meleğidir.

3.1.6. Tufan Miti

Eskatoloji ve kozmogoni mitlerinin bir nevi kesişim noktasında olan ve dünyada en yaygın mitlerden biri olan önemli bir mit de tufan mitidir. Tufan mitlerine Türk kültürü dışında Hint ve Yunan mitolojisinde, İran'da, Avustralya'da, Güney, Kuzey ve Orta Amerika'da, Polinezya ve Malinezya'da, Güneydoğu Asya topluluklarında, Orta Doğu mitlerinde ve Uzak Doğu efsanelerinde de rastlanılmaktadır. (Kırpık,2009:347) Kültürlerde ortak mitolojik bir öge olarak özel ve önemli bir yeri olan tufan mitinin kozmogonik yönüyle yaratılış öyküsü özelliği de olduğunu söyleyenler vardır. (Gezgin, 2011:158). Tespit edilmiş en eski tufan anlatısı pişirilmiş bir tablet üzerinde yazılıdır. (Campbell, 1998:149) Tufan mitinin eski halinin Mezopotamya bölgesi üzerinde olduğu belirtilir. Ayrıca Fırat ve Dicle nehirleriyle Nil nehrinin kabarmaları tufan hakkındaki tasavvurları oluşturmuş olabilir. Yunanistan'da da su baskınları olmasından ötürü Tufan anlatıları değişik olsa da Yunanlılar tanrısal cezayı ve suçsuz insanların kurtulması temelinde tufan mitini devam ettirmişlerdir. (Estin ve Lopoite,2002:71)

Her toplumun kendine özgü mitolojik anlatıları vardır. Bu anlatılar temsil ettikleri toplumlara ayna görevi görürler. Farklı toplumlardaki mitolojik anlatıların pek çok benzer yönü olduğu bir gerçektir. Bütün anlatılar hayal ürünüdür demek mümkün olamaz. Kutsal kitapların tümünde anlatılan Tufan hadisesi mitolojilerde de kendine yer bulmuştur. Araştırmacılar bu durumu ispatlayan çalışmalar yapmışlardır. (Erdoğan,2007:3) Tufan olayı ile ilgili rivayetler hemen hemen bütün kültürlerde ve dinlerde kendisine yer bulmuştur. Lord Raglan ve onun gibi düşünen septiklerden Lowie, mitik olsun veya olmasın tarihi dayanakları ve iddiaları reddeder. Diğer araştırmacılar ise bütün halk destanlarında, anlatıların özünün tarihsel gerçeklik olduğunu düşünürler. (Çobanoğlu: 2002,145) Tufan olayının yeryüzünde yaşanıp yaşanmadığı önemli bir tartışma konusu olmuştur. Tufan olayı hakkında araştırmaları olan Dartma, tufanın iz ve işaretlerine sadece Mezopotamya bölgesinde rastlanmış olmasının tufan olayının evrensel değil yerel olduğunu gösteren bir işaret olarak kabul edilebileceğini düşünenlerdendir. (Dartma,2005:64)

Nart mitolojisinde farklı bir şekilde anlatılan tufan olayında, gökyüzündeki Pakue, Nartlara kıtlık, kuraklık ve sıkıntılar getirir. Wuezirmes uçan atına binip göğe çıkarak Pakue ile savaşıyor ve onu öldürür. Onun ölümüyle yedi hafta süresince kanlı yağmurlar yağmaya başlar. Toprak bu yağmurla eski bereketini bulur ve dünya yemyeşil olur. (Özbay 1990: 229-232) Tufan mitinin Yunan mitolojisindeki varyantında, Zeus insan neslini kötülükleri sebebiyle ortadan kaldırmak istemiştir. (March,2014:138) Görüldüğü üzere mitolojiler ve dinlerde ortak bir öge olarak tufan olayıyla Tanrı ya da tanrılar dünyayı sular altında bırakmak ve insanları yok etmek isterler. İnsanlardan seçilmiş bir kişi, tanrı ya da tanrılar tarafından korunur. Bu kişi ailesiyle beraber çeşitli hayvanları da kurtarır. Tevrat, İncil ve Kur'an bu kişinin Nuh olduğunu söyler. (Dağıstanlı, 2010: 28) Başka din ve mitolojilerde isimler değişiklik gösterir. Hatta Tevrat ve İncil geminin Ağrı Dağı'nda durduğunu söylese de bu dağ Kur'an'da Cudi dağı olarak belirtilir.

Dinlerde ve mitolojilerde hatırı sayılır bir yer işgal eden tufan konusu pek çok araştırmacıyı bu konu üzerinde çalışma yapmaya itmiştir. Gemi yapımından tufanın zamanına, geminin içindikilerden geminin tufandan sonra durduğu yere kadar karşımıza çıkan soru işaretleri tufan konusunu bilim dünyasının üzerinde sıkça durulan konuları arasına almıştır. Bazı araştırmacılara göre tufan Mezopotamya topraklarında yaşanmış bir olaydır ve daha sonra onların mitlerine yansımıştır. İlk olarak Sümerler tarafından yazıya geçirilmiş olan bu mitler Babillilerden Yahudiler aracılığıyla dünyanın pek çok yerine dağılmıştır. Mezopotamya toprakları çağlar boyunca pek çok su baskınıyla karşılaşmış ve doğanın bu acımasız felaketi onların mitlerine de yansımıştır. Dünyanın daha başka yerlerinde de sel baskınları yaşanmıştır fakat bu yörede yaşanan sel baskınları yazıya geçirilmiş ve edebiyata sayısız katkısı bulunan ve gelişmiş bir toplum yapısına sahip olduğuna kanaat getirilen Sümerler tarafından şiirselleştirilerek günümüze kadar aktarılmıştır.

Tufan hikâyeleri etkileyici yapısı sebebiyle her zaman doğa ile iç içe yaşayan insanın tasavvurunda yer etmiş ve bu etki dinlere dahi yansımıştır. 'Tanrıların Arabaları' adlı kitapta Daniken 'Gılgamış Destanı'nın aslında metinsel olarak ilk

Sümerlilerce oluşturulduğunu, birçok anlatısının Tevrat'ta geçen Yaratılış bölümleriyle benzerlik taşıdığını belirtir (Daniken,1974:87). Gilgamiş destanında Tufan olayı da geçer. Anlatıya göre Gilgamiş bir yarı tanrıdır (Korkmaz, 2009: 489). Gilgamiş destanının kişileri, Tanrı ve insan arası özellikleri olan kahramanlardır. Gilgamiş ise her şeyden haberdar olan biri olarak öne çıkar. (Berköz,1998:18). Bazı kaynaklar tufan nedeni olarak insan neslinin bozulmasını gösterirken, Gilgamiş destanında tufan için belli bir neden gösterilmemiştir (Kramer, 2000:280). Tufan hadisesi nedensellik örgüsü içinde Kur'an'da da geçer. Tufan olayının anlatıldığı bir diğer din kitabı olan Tevrat ise neden-sonuç ilişkisi olmaksızın olayı anlatır. Tevrat'ta geçtiği gibi, tarihi kaynakların çoğu da tufanı neden-sonuç ilişkisiyle açıklamamıştır. Tevrat'ın içeriğinin bu bakımdan Sümer ve Babil tufan mitlerinden etkilendiği söylenebilir (Eroğlu,2007:128).

Tufan mitinde aralıksız olarak günlerce yağmur yağar ve her yer sularla kaplanır. Bir müddet geçince yağmur durur ve bulutlar çekilir. Güneş yeniden gözüktür. Su çekilmeye başlar. Yunan mitolojisi'ne göre Parnassos Dağı kayığın durduğu yerdir. Her yerin kurumasiyla, topraklar yeşile bürünür. Her şey tufandan önceki durumdan daha güzel bir hal almıştır (Baldwin,2010:28). Başka mitlerde ise dağın ismi farklı olabilmektedir. Bazı dinlerde Ağrı dağı bazılarında ise Cudi dağı olarak adlandırılır.

Bir hadise göre Nuh tanrı tarafından gönderilen üçüncü peygamber ve aynı zamanda tanrının ilk elçisidir (Hançerlioğlu,1993:368). Tevrat'a göre de Nuh tufanın baş kahramanıdır. Tufanı takiben Nuh, Tanrı için mabet ve bir sunak yaparak sunağın üstünde hayvan kurban etmiştir. Bunu gören Tanrı böyle bir felakete sebep olmaması için insanlardan bir akit alır. Tevrat'taki Tanrı kavramı da tıpkı Mezopotamya'da inanılan diğer tanrılara benzer şekilde, yarattığı karmaşadan dolayı biraz şaşırmıştır (Ryan, Pitman,2003: 296). Aynı şekilde Sümer mitolojisinde tufan olayı şu şekilde aktarılır:

“Korkunç fırtınalar bir bir saldırdı,

Sular dünyayı sardı,

Tam yedi gece ve yedi gün sürdü,

Bütün her yeri tufan aldı,

Büyük kayalara çarparken,

Utu, ışığı her yere saçar göründü.

Geminin penceresini Zisudra açtı,

Onun huzurunda yere kapandı,

Bir öküzle bir koyun kurban etti.” (Kramer,1999:174)

British Museum'dan G. Smith Gilgamiş Destanı'nın on birinci tabletini keşfedip çözümünü yaptıktan sonra tufan hadisesinin İbrani yazarlar tarafından uydurulmuş bir masal olmadığı anlaşılmıştır. 1914'te Poebel Sümer tufan mitinin büyük kısmını kapsayan tabletleri yayınlamıştır. Poebel bu çevirisinde tufanı kutsal kitaplardakine birebir benzer haliyle gözler önüne sermişti. Anlatılara göre bütün yeryüzü ve her taraf sularla kaplanıp büyük bir deniz haline gelmişti (Erim,2009: 67).

Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'an'ı kaynak olarak destan biçiminde yazılan tufan metinlerinde ise gemi Cudi dağına oturduktan sonra Hz. Nuh, suların tamamen çekilip çekilmediğini öğrenmek için bir kargayı gemiden göndermiştir. Karga, uzun süre ortalıkta görünmemiş ancak bir gün tekrardan çıkagelmiştir. Hz. Nuh, karganın ayaklarına baktığında kuru olduğunu fakat gagasının kokuşmuş et parçalarıyla dolu olduğunu görmüştür. Bunun üzerine kargaya beddua ettikten sonra bir güvercin göndermiştir. Güvercin birkaç gün sonra geri dönmüştür. Kurşun rengindeki yaş ayakları kızgın suda yanarak kırmızı renge dönmüştür. Bunun üzerine yeryüzünden suların çekildiği anlaşılmıştır. Hz. Nuh, güvercine hayır duada bulunmuştur (Yeşim, 1965: 117-121). Geminin, uzun bir süre orada kaldığı ve Nuh'un neslinden bazı kişilerin, onu gördüğü anlatılır. Daha sonra, geminin çürüdüğü ve yok olduğu rivayet edilir (Köksal,1993:101). Tufan olayının bütün dünyayı kapsadığını savunanlarca tüm yeryüzü sularla kaplanmıştır.

Sonuçta Nuh'la beraber gemiye binenler hariç bütün insanlar yok olmuştur (Aksoy,1987:12).

Mitolojilerden semavî dinlere kadar yer bulmuş olan doğa olayları ve onlara yüklenen manalar her çağda insanlığın ilgisini çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında tufan olayının bugün dahi ilgiyle takip ediliyor olması doğaldır. Tufan olayının kutsal kitaplardaki ilahi ve ders verici yönü mitolojilerdeki insanı düzenleyici ve yola getirici yönü ile diğer anlatımlardaki şaşırtıcı, düşündürücü yönü tufan olayını inceleme ve kalıntılarını arama gerekliliğine adeta insanı çekmektedir. Ülkemizde Tufan olayı ile ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri de 1991 yılında Erciyes Üniversitesinde hazırlanmış bir doktora tezidir. Söz konusu tezde tufan olayını H. İbrahim Açmaz dinler tarihi yönünden incelemiştir. Tezin başlığı 'Muhtelif Dinlerde Tufan'dır. Söz konusu tezin sonuç bölümünde; "*Sonuç olarak binlerce yıldır dilden dile dolaşıp bütün milletlerin kültür hazinelerini dolduran tufan olayının sadece mitolojik bir destan olmayıp vakıa olarak da mevut olduğunu edebi, tarihi, arkeolojik ve jeolojik kaynaklar ortaya koymaktadır*" (Açmaz, 1991: 198).

Tufan mitlerinin bütün dünya mitolojilerinde benzer şekilde ortaya çıkmasıyla ilgili olarak uzmanlar çeşitli görüşleri atmışlardır. Belirli bir toplulukta mitlerin oluşumu çeşitli sebeplere bağlanabilir. Bunlardan biri oraya yayılma yolu ile ulaşılmış olma ihtimalidir; diğeri ise benzeri durumlarla karşılaşan topluluklarda, hayal gücünün başka topluluklardan özgür bir biçimde çalışmasının sonucu olarak, benzer mitlerin oluşması ihtimalidir. Birçok mitolojinin olduğu gibi tufan mitlerinin de kaynağı Sümerler ve Mezopotamya bölgesidir. Mezopotamya bölgesi yazılı uygarlığın en eskilerinden olduğu gibi bölge mitolojilerinin de kaynağı olmuş ve araştırmacıların her zaman ilgisini çekmiştir. Mezopotamya mitolojisini anlamak, mitoloji çalışmalarına kaynak olabilir ve mitolojilerin kökenlerini bilmeye önemli katkılar sağlayabilir (Altunay,2015: 15).

Dünya üzerindeki hemen bütün mitlerde tufan, Tanrının öfkelenmesi sebebiyle açıklanır. Bu da insanların yaptıkları yanlış davranışlara bağlanır. Bazı mitlerde de tanrısal varlık insanlardan sıkıldığı için insan nesline son vermek ister. Tufanla ilgili mitler incelendiğinde insanların yaptıkları yanlışlar bir sebepten bir

diğer önemli sebebin de dünyanın yaşlanmış olduğu ve yenilenmesi gerektiği düşüncesi olduğu anlaşılır. Bir ağaç budandığında nasıl tazelenirse tufanla hem dünya tazelenir hem de insan nesli yeniden canlanır. Tufan mitiyle ilgili en uzak adalarda bile anlatılara rastlanabilir. Söz gelimi Malinezya mitlerinden Qat miti tanrıların cezalandırmasından daha ziyade bir insanın kahramanlığını konu alır. Kahraman Qat mitine göre; Gaua adasının ortasında daha önceleri göl yerine bir ova ya da orman mevcuttur. Kahraman Qat tufan olacağını sezer. Üzerinde çatısı bulunan büyük bir kayık yapar. Orada oturanlar onunla alay eder. Çünkü orası denize çok uzaktır. Tufan çıktığında adadaki her yeri su kaplar. Qat'ı taşıyan kayık ve adadaki iyi olan her şey suda kaybolur, gider. Diğer tufan mitlerinden farklı olarak bu mitte kayık kaybolmuştur. Bu mitte beklenen kurtarıcı ve bir geri dönüş fikri mevcuttur. Bu mitte dönmesi beklenen iyilik kahramanı Qat'tır. Onun geri dönüşü beklenen altın çağın da dönüşüdür (Berge,1960: 2-284).

Tufan ve dünyanın her yıl olan yenilenme hadisesi, çeşitli kültürlerde Nevruz gibi ya da Hidrellez veya başka adlarla karşımıza çıkan yenilenme seremonilerinde birçok durumda hissedilir. Tufanla ilgili mitler her kültürde birbirinden bağımsızdır. Bu durumu belli sürelerle kutlanan yenilenme bayramlarının, dünyanın tam olarak yok olması değil kozmogonik anlamda yenilenmeyi simgelediği şeklinde izah etmek mümkündür (Eliade, 2001: 77,78).

Türklerde dağ kültü, yaratılış ve tufan mitlerinde de karşımıza çıkar (Topalak,2021:551). Kur'an'da tufan olayından sonra Cudi dağından bahsedilmesi bu noktaya dikkat çekmek içindir. Dağlar gibi suların da mitik bir tarihi olduğu söylenir. Hatta evrendeki her nesnenin mitik bir tarihi vardır (Eliade,2001:182). Suların tarihini de öncelikle yaratılış daha sonra da eskatoloji mitlerinin önemli bir parçası olan tufan mitleriyle başlatabiliriz. Kozmogoni mitlerinde evrenin ve insanın yaratılışında rol oynayan su, eskatoloji mitlerinde dünyanın sonunu hazırlayan tufan suları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada da sonu değil kötü düzenden sonra yenilenmeyi sembolize etmektedir. Dünyanın sonu ile ilgili eskatolojilere baktığımızda en önemli olgunun yok oluş değil, yeniden var oluşun olduğunu görürüz. İşte bu yeni başlangıç, gelecekteki

mutlak başlangıcın ve sıfır noktasındaki ilk kozmogonik eylemin bir nevi kopyası gibidir (Taş,2002:12).

Tufan suda yok olmayı ve aynı zamanda sudan yeniden doğma olayını simgeler. Mitolojik olarak sudan çıkmadıkça insan yeniden hayat bulamaz. Su üzerine kurulu simgeciliğin en eski etkisi tufan mitinin içinde kendini gösterir. Tarihin akışını durduran su, insanın yeniden hayat bulmasını sağlayan yine sudur. Tufanda insan neslinin yok olmasını da yine suya bağlamak mitlerdeki döngüsellik gereğidir. (Esinoğlu,1996:155) Mitlerde yenilenme sıkça karşımıza çıkan bir olgudur. Her şey kendini tekrar eder. Yok oluş ve tekrar var oluş döngüseldir. Kur'an'da da bütün hayatın başlangıcı su üzerine kurulu olduğu belirtilmiştir (Enbiya,21:30).

Yunan mitolojisinde tufan mitinin kahramanı Deucalion'dur. Nuh gibi, tufan olduktan sonra insan neslini devam ettiren Deucalion, Yunan milletinin atası sayılmaktadır. Şehirleri ilk defa kuran, tanrılar için tapınaklar inşa eden odur (Can,1994:34). Yunan mitolojisine göre Tanrı Zeus kibirlenen ve günahlara dalan insanlara ceza vermeyi düşünür. Deucalion ve eşini, Prometheus, tufan olacağı hakkında uyarır. Ağaçtan bir kutu şeklindeki gemiye binerek tufandan sağ çıkarlar. Bindikleri sandık şeklindeki gemi Parnassus dağı üzerinde durur. İnsan nesli bu dağdan yeniden çoğalır (Seyidoğlu, 2007: 27).

Tufan miti en eski şekliyle, Babil mitlerinden Atra-hasis anlatısında geçer. Bottéro'nun yaklaşık bin iki yüz dizeden oluştuğunu söylediği Atra-hasis anlatısının, milattan önce on sekizinci yüzyıl civarında kayda geçtiği belirtilir. Atra-hasis miti, üç tablet olarak tespit edilmiştir. Söz konusu mitin özeti şöyledir: 'Baş tanrı Enlil gürültülerinden rahatsız olduğu için insanları yok etmeyi düşünür. Diğer bir tanrı olan Enki, insan türünün yaşamasını istediği için, Atra-hasis'e Enlil'in sebep olacağı tufanı ve ondan kurtulmanın çaresini bildirir. Atra-hasis ailesini ve hayvanlarını kurtarmak için gemi yapar ve kurtulurlar. Bu tufanda gemiye binenler dışında herkes ölür. Tufandan sonra Atra-hasis tanrılara yemek sunar ve görevini yerine getirir. Enlil, bu duruma öfkelenirse de Enki devreye girerek Enlil'i sakinleştirir. İnsanların gürültüsünü azaltmak için

tedbir olarak insanların ömrü kısaltılır, çocuk ölümleri ve kısırlık ortaya çıkar' (Bottéro, 2006: 138,140).

Kuran'da tufan olayı şöyle anlatılır: Ankebut Suresi, 14. Ayette, "And olsun, Nuh'u milletine gönderdik, elli yıl eksik olarak içlerinde bin sene yaşadı. Onlar kötülüğe devam ederken tufan onları yakaladı." Aynı surenin 15. Ayetinde de: "Biz onunla beraber gemidekileri kurtardık ve bu durumu bir mucize kıldık." denmektedir. Kuran'da Nuh peygamberin ismiyle başlı başına bir sure vardır. Bu surede tufan hadisesinden detaylı bir şekilde bahsedilir. Nuh Suresinde 'Biz Nuh'u elim azap gelmezden önce insanları uyarması için gönderdik.' Ve aynı surenin 25. Ayette de: "Onlar, hatalarından dolayı suda boğuldular. Kıyamet günü de ateşe sokulacaklar. Allah'tan başka yardımcı bulamazlar." denir. Hud suresinde de: "Nuh'a dendi ki: 'O Toplumda, önceden iman edenler dışında başka bir kimse imana gelmeyecek. Onlar için artık endişelenme. Emrimizle bir gemi yap. Zalimler hakkında hiç laf etme. Onlar boğulacaklar.' (Hud 36-37.) "Sonunda emrimiz geldi ve tandır kaynadı. Şöyle emrettik: Gemiye her birinden çiftler olarak hayvanları ve hüküm verilenler hariç aileni, inanları bindir.' Nuh'a çok az insan inanmıştı. Nuh şöyle dedi: 'Gemiye binin içine, geminin yürümesi ve durması Allah'ın izniyle olur. Rabbim, affedici ve merhametlidir.' (Hud 40-41.) Bu ayetlerin açıklamasında Vani Mehmed Efendi şöyle söyler: "Allah daha sonra çamurdan çıkan dünya haşeratından başka yumurtlayan ve doğuran hayvanların hepsini Nuh'a gönderdi. Nuh sağ eliyle erkek türleri, sol eliyle dişi türleri tutup gemiye atıyordu. Allah'ın Peygamberi gemiyi üç katlı yapmıştı. En alt katta vahşi ve ehli hayvanlar ve yırtıcılar vardı. Bunlar için altı ay yetecek kadar da yem tedarik edilmişti. İkinci katta yine altı ay yetecek gıda maddeleriyle birlikte insanlar, en üst katta ise altı aylık yemleriyle birlikte kuşlar vardı" (Vani M. 2020:73).

İslami bir rivayete göre, Nuh gemi inşa sanatını bilmiyordu. Allah Teâlâ ona gemiyi kuşun göğsü şeklinde yapmasını vahyetti. Nûh da baltayı aldı ve durmadan vurmaya başladı. Haberlerde gelmiştir ki Nuh (a.s.)'a "Geminin ağacını ara." ilâhî fermanı ulaştı. O da 'sac' denilen ağacı ekti. Yirmi senede ağaç büyüdü. O müddet zarfında asla çocuk doğmadı ve önce doğan çocuklar

buluğa erdiler. Onlar da babalarının yoluna uydular. Nuh'un dâvetini kabulden yüz çevirdiler. Artık Nuh gemiyi yapmakla emir olundu. Nuh kendisiyle beraber yontacak işçiler de tutarak ağaçları iki senede yonttu. Geminin boyu üç yüz genişliği ise elli arşındı. Yüksekliği ise otuz arşındı. Kapısı geniş olan tarafındaydı.

Başka bir rivayette uzunluğu bin iki yüz, genişliği ise altı yüz arşındı. Nitekim anlatılır ki havariler İsa'ya şöyle dediler: 'Nuh'un gemisini görmüş olan birini diriltsen de bize onu anlatsa.' Bunun üzerine Hz. İsa onları yanına alıp topraktan bir tepenin yanına vardı. Oradan bir avuç toprak alarak: 'Bu kimdir bilir misiniz?' şeklinde bir soru sordu. Havariler: 'Tanrı ve elçisi bilir.' diye cevap verdiler. İsa: 'Bu Ham oğlu Ka'b.' Dedikten sonra aşasıyla vurdu ve 'Allah'ın izniyle kalk!' diye buyurdu. Bir de baktılar ki adam ayakta başındaki toprakları silkeliyor, saçları ağarmış bir vaziyette. Hz. İsa adama: "–Sen bu halde iken mi helâk olmuşsun?" diye sordu. Adam: "–Hayır öldüğümde gençtim, fakat bunun kıyamet dirilişi olduğunu sandım ve bu yüzden saçlarım ağardı" diye cevap verdi. 'Bize Nuh'un yaptığı gemiyi anlat.' dedi İsa. Gemi altı yüz arşın genişliğinde ve bin iki yüz arşın uzunluğundaydı. Geminin üç katı vardı. Bir katı dört ayaklı hayvanlarla vahşi hayvanlar için, bir katı insanlar ve bir katıda kuşlar içindi. İsa daha sonra adama "Allah'ın izniyle tekrar eski hâline dön." Buyurdu ve adam tekrar toprak oldu" (Bursevi,8: 272-273).

Kur'an'da Nuh isminde mustakil sure vardır. Bu surede tufan olayı detaylı bir şekilde anlatılır:

"Nuh'u, elemle dolu azap gelmezden önce milleti uyarması için peygamber gönderdik. Nuh, dedi ki: 'Kavmim! Hiç şüpheniz olmasın size bir elçiyim. Rabbinize iman ediniz ve ona isyan etmekten kaçınin. Beni dinleyiniz ki günahlarınız bağışlansın, bir vakte kadar azap ertelensin. Allah'ın emri geldiğinde asla ertelenmez. Bunu keşke bilseniz'. 'Allah'ım! ben bu milleti gündüz, gece durmadan çağırdım. Davetim sadece uzaklaşmalarına yaradı. Onları her davetimde kulaklarını tıkadılar, elbiseleriyle bürünerek inkarda

direndiler, kibirden vazgeçmediler. O insanları açık ve gizli davet ettim.'Rabbimize yalvarın bağışlanma isteyin, bağışlayıcıdır O. Üzerinize yağmur yağdırır. Mal ve evlatlarla sizi destekler. Size bahçe var eder ve size ırmaklar akıtır.'

"Bundan sonra Nuh şöyle dedi: 'Ey Rabbim! Bana karşı çıktılar ve eşraf tabakası olup çocukları ve malı hüsrânını artıranlara itaat ettiler. Tuzak kurdular. 'Tanrılarınızı terk etmeyin, Ved, Süvâ, Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr isimli putları bırakmayın.' dediler. (Bu putlar o milletin tanrılarının isimleridir.) Birçokları yoldan çıktılar. Sen zalimlerin sapık hareketlerini arttır. İsyanları sebebiyle boğuldular ve cehenneme girdiler. Nuh, dedi ki: 'Rabbim! Onlardan kimse dünyada kalmasın. Onlar kalırsa insanları doğru yoldan saptırırlar ve yalnızca inançsız insanla olurlar. Allah'ım beni, anne ve babamı, inanarak gemiye binenleri bağışla. Zalimleri de helâk et' (Nuh, 71: 1-28)

Başka bir rivayete göre tufanda zaten gemiye binmeyenlerin tamamı boğulmuştur. Binenlerden de daha sonra Nuh'un oğulları ve onların eşlerinden başka herkes ölmüştür. Artık kıyamete kadar insan neslinin devamı için yalnız bunlar sağ kaldılar. Denir ki, bütün insanlar Nuh'un zürriyetindedir.

Nuh'un gemiye binip sağ kurtulan üç oğlu vardı. Bunlar; Sâm, Hâm, Yâfes'tir. Buna göre Sâm Arapların, Farıların, Rumların, Yahudilerin, Hıristiyanların babası ve büyük dedesidir. Hâm, Sudanlıların, Doğu ve Batı Pakistanlıların, Hindistanlıların yine Sudanlı başka bir kavmin, Zencilerin, Habeşistanlıların, Kıptîlerin, Berberîlerin ve daha diğery bazı millet ve kavimlerin babası ve büyük dedesidir. Yâfes ise Türklerin, Hazarlıların, (Türkmen, Kazak, Özbek, Tatar ve Azerilerin) ve o bölgedeki diğery bazı millet ve kavimlerin babası ve büyük dedesidir (Bursevi,16: 420). Yâfes'in yedi çocuğı vardı. Onların isimleri Türk,

Hazar, Saklâb, Taris, Mensek, Kümârî, Sıyn. Onların yerleştikleri yer doğu ile kuzey rüzgarının estiği yönün ortasında idi. Bütün insanlar bu yedi kardeşin çocuklarıdır. Aynı şekilde Nuh'un oğlu Hâm'ın da yedi çocuğu vardı. Onların isimleri, Sind, Hind, Zenc, Kıbt, Habeş, Nûbe ve Ken'an idi. Onların yerleştikleri yer güney ile batıdan esen rüzgâr (debûr) ve sabâ rüzgarının estiği yönün arasındaydı. Siyahilerin hepsi bu yedi kardeşin çocuklarıdır. Sâm'ın beş çocuğu olduğu söylenir. Bazıları ise onun yedi çocuğu olduğunu söylemiştir. İrem, Arfahşat, Alim, Yefir, Asod, Tarah, Turah. İrem; Âd ve Semûd'un babası idi. Arfahşat Arapların babasıydı. Onlardan da Fâliğ ve Kahtan meydana geldi. Fâliğ İbrâhim'in dedesi, Kahtan Yemen'in babası, Alim Horasan'ın babası, Asod Fâris'in babası, Yefir Rûm'un babası, Turah Ermenistan'ın sahibi Ermin'in babası, Tarah Kirman'ın babası idi. Bu diyar ve bölgelerin hepsi onların adıyla anılmıştır.

Nuh (a.s.)'dan sonra onun halifesi oğlu Sam idi. Nuh'un diğer oğullarını o idare eder ve onları çalıştırırdı. O Irak arazisi ve Eyran (İran) şehrinde yerleşmişti. Bu kavmin kışı Hûhâ diyarında yaz aylarını da Musul'da geçirdiği söylenir. Yine Nuh (a.s.)'ın Yâm isminde bir oğlu olup ancak onun gemiye binmediği tufanda boğuldu ve ve ondan zürriyet gelmediği söylenir (Bursevi,16:420-421).

Nuh tufanı ile ilgili ortak kültür unsurlarından biri de aşure adetidir. Nuh'un gemisinde yiyecek bir şey kalmadığında gemideki bütün erzak karıştırılıp bu yemeğin yapıldığı anlatılır. Ermeni mitolojisine dayanan 'anuş-abur' yemeği de Nuh peygambere kadar dayandırılır. Manevi değeri bakımından aşure adetiyle aynıdır. Aşure ve anuş-abur karışım özellikleriyle birbirine benzer. Birçok özelliğiyle birbirinin aynısı olan bu iki yemek temelde mitolojiye dayanır (Su, 2009:186). Tufan mitinde Utnapiştım yaşayan her şeyin tohumlarını toplayacağı bir gemi yapmakla emredilir. Bu emrin akabinde, gemi yapılır ve yüklenir. Tüm canlıları gemiye yükledim. Ailemi gemiye bindirdim. Hayvanları gemiye yükledim, der (Günbulut,1992:155-156). Bunları takiben tufan olur. Tufan sonucu bütün yeryüzü sularla kaplanır. Bazıları bütün dünyanın kaplandığını söylerken bazılarına göre tufan lokal bir olaydır.

3.1.7. Ahiret İnancı

Kıyametle yakından ilgili olan ahiret kavramı kıyameti takip eden yaşamın tamamı kastedilerek kullanılır. Kıyamet tabiri dünyanın sonunu belirtmek için kullanılırken ahiret tabiriyle öte dünya hayatı kastedilir (Yavuz,1997: 90). Bir bakıma biri kıyamet öncesi eskatolojisi diğeri ise kıyamet sonrası eskatoloji anlamlarında kullanılır. Ahiret kelimesine sözlük anlamı olarak baktığımızda onun ahir kelimesinin dişili olduğu, İslam literatüründe öte dünya anlamında kullanıldığı görülür. Tefsir bilginlerine göre 'dârul-âhire' terkihiyle en son kalınacak yer manasında bu dünyanın karşıtı manasında kullanılır. (İslam Ansiklopedisi, 1950:257) Terkip olarak 'ed-dar'ul-ahireh' teriminin cennet manasını kapsadığı söylenir. Kurtubi, er-Razi ve Alusi kavramın cennet anlamında olduğunu yorumlamışlardır. (Kurtubî, 1994: II, 37; Razi, III, 191; Âlûsî, 2000: I, 327) İbni Atiye ise kavramı, nimetler ve iyilikleri ihtiva eden ahiret makamı anlamında yorumlamıştır. (İbni Atiyye, 2001:181)

Ahiret kelimesi kıyametten sonra yaşanacak sonsuz hayat için kullanılır. (Doğan,1987:23) İnsanın öldükten sonraki hayatında tekrar diriltilip sonsuz yaşayacağı yer anlamında da kullanılmaktadır. (TDK Türkçe Sözlük 2005, c.1 s:42) Ruhul' Beyan tefsiri yazarı Bursevî der ki: Ahiret yarın gibidir. Çünkü, insanlar dünyada uykudadırlar, kıyametin başlangıcı olan ölüm gelmeden önce uyanmazlar. Nitekim bu konuda bir hadis-i şerif de varit olmuştur. Gaflet ve aymazlık içinde bulunan kimseye göre ölüm ve kıyametin her biri sabah gibidir. Tıpkı geceleyin uyumakta olana nispetle yarının sabah olduğu gibi. Bu durum, dünyanın zulmânî ve karanlık, ahiretin ise nurani ve aydınlık olduğunu göstermektedir (Bursevi, 21: 128).

Ahiret gününün umumi olduğu kabul edilir. Rivayete göre kıyamet günü bütün mahlukat toplanır. Herkes hakkı olan kullar haklarını alırlar. Nitekim bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: *'Kıyamet gününde herkesin hakkı, hak sahibine verilir. O kadar ki boynuzu olmayan koyun, hakkını, boynuzlu koyundan alacaktır.'* (Müsned, 235-301) Allah'a hesap verme zorluklarla olacaktır. Bu yüzden, ahiret günü insanlar akrabalarından, onların kendini sorumlu tutacaklarından korktuğu için kaçacaktır. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilir: 'Kıyamet günü evlatlarınız

ve akrabalarınız fayda sağlamayacak. Kıyamet günü aranız ayrılacak. Yaptıklarınızı Allah görüyor.' (Mümtehine,60:3) Tefsirlerde bu durum şöyle izah edilir: Sözelimi kardeşi kişiye "beni malından mahrum bıraktın", anne ve babası "bize iyilikte eksik davrandın", eşi "bana haram yedirdin ve şöyle yaptın", çoluk çocuğu "bize öğretmedin, doğru yolu göstermedin" diyeceklerdir. Dolayısıyla kişi bu sorumluluktan kaçacaktır. (Bursevi,21:352) İnsan, akrabalarından nefret ettiği için de kaçabilir. Ahiret günü başlarına gelen sıkıntılar ve kötü durumlar sebebiyle Allah karşısında çarelerinin olmadığını gördüğünde onlardan kaçacaktır. (Bursevi, 23:80)

Ahiret, insanın ölümünden sonra başlayıp tekrar dirilişi takip eden sonsuz hayatın adıdır. Ahiret, öte dünya manasında dünyanın karşıtı ve ahiret hayatı dünyadaki hayatın karşıtı olarak ifade edilir. (Gölcük,2012 :439) Zerdüşt dininde ölümden sonra insanların bu dünya hayatında yaşarken yaptıkları davranışlarından dolayı hesaba çekileceği kabul edilir. (Kuzgun,1993:100) Bu anlayışa göre bir kişi öldüğünde dünya hayatında yaptıklarının faydalarını ya da zararını kabir yaşamıyla beraber görecektir. Zerdüşt ölüm sonrası hayattaki ceza ve ödülle ilgili bilgi veren ilk din önderi kabul edilir. (Tümer ve Küçük, 1997: 79) Onun öğretisi, ilk yaratılıştan itibaren beraber olan ruh ve bedenin tekrar dirildiğinde de aynı şekilde birleşeceği şeklinde yorumlanır. (Pamir, 2000:251)

Türk eskatolojik birikiminin az malzemeli ve dağınık olmasına rağmen Türklerde ölüm sonrası anlatılarının kıyamet anlatılarından daha fazla olduğu söylenebilir. Gökyüzünde iyi ruhlar yer altında kötü ruhlar gibi düşünceler yoğunlukla mevcuttur. Sonsuzluk içinde karşılanan ahiret inancı evrensel bir yok oluş inancından daha ağır basar. (Yonar,2019:138) Bayat, (2007) konu hakkında şöyle der: Türkler ve Moğollarda dünyanın sonu hakkında pek az bilgi bulabiliriz. Tu-kiu metnindeki imalar, gökyüzünün yıkılabileceğini ve yeryüzünün yok olabileceğini düşündürür. Ama evrenin ve insan türünün kaderi, doğuş sorunundan daha fazla meşgul etmedi onları. Türkiye'de İslam kendi görüşlerini kabul ettirdi, bunların üstüne kökenini bilmediğimiz birtakım izi ekler ilave edildi: Yaşamın sonu, kurtla kuzunun anlaşması, kadınların kısırlığı,

yolların kısılması ve üzerine bina yapılan alanların çoğalmasa gibi alışılmamış (garip) olaylarla bildirilecekti.

Orta Asya'nın ve Sibirya'nın çağdaş geleneklerinde, Hıristiyan ve Budist etkiler algılanabilir ve hiç kuşkusuz ahiret anlayışı üstünde oldukça önemlidirler (tu fan ve Nuh'un gemisi). Buna mukabil, insanın ölümden sonraki kaderi, büyük bir dikkat uyandırmıştır. "Öldü" anlamında "o hiç oldu" gibi ifadelerin oldukça ender de olsa kullanılması aksini düşündürse de ölüm yaşama bir son vermez. Ölümden sonra gidilen yer çoğunlukla göktür, çünkü kuşkusuz gökten gelen bütün büyükler, oraya dönerler, bizim bilgilerimiz başlıca onlarla ilişkilidir zaten. Ona, uçarak, belki de bir kuşun biçimine bürünerek ulaşılır. Daha sonraları vücudu terk eden bir sinekten (Er Töştük), bir güvercinden (Ebu Müslim) söz edilecektir ve "ak doğan oldu" formülü kullanılacaktır. Bu, Müslüman Türklere uzun süre büyük rağbet görecektir. Uç ile fiil takısı -Mak'tan oluşan uçmak sözcüğü, Farsça cennet anlamına gelen uçmak sözcüğüyle karıştırılmıştır. Böylelikle XI. yüzyıldan beri bu sözcük, öbür dünyanın eskiden bilinmeyen bu özel bölgesini belirlemek için kullanılmıştır.

Altay Türkleri, öldükten sonra ahiret hayatının var olduğuna ve cennet olarak düşündükleri bu hayattaki yaşamda dünyadaki gibi hayvanlarının olacağına ve bu hayattaki gibi nimetler olduğuna inanmaktaydılar. (Roux, 1999: 170, 171). İslam dini geleneğinde de ölümler dünyasına atıf vardır. Söz gelimi; Ruhu'l Beyan adlı tefsirde ölümler birbirlerini ziyaret eder ve sohbet ederler, (Bursevi,16:302) ibaresi şayanı dikkattir. Başka bir ayetin tefsirinde, sanki onlar kabirlerinde uyuyormuş gibi olurlar. Tıpkı biraz hastalığı hafifleyip de uyuyarak kendinden geçen hasta gibi. Sura üfürüşten sonra diriltilip kıyameti görünce helak olmalarını isteyip onu çağırırlar. Hz. Muhammed 'Sura üflemelerin ikisi arasında kırk sene geçer. İkisi arasında Rabbinizin dilemesi dışında hüküm, rahmet ya da azap yoktur.' demiştir (Kurtubî, XIII, 240, XV, 40).

Ataların yaşadığı ve bazı Tu-kiu öncesi halkların da ölümlerini geri döndükleri bölge diye kabul edilen o ayrıcalıklı bölge bunun ilk halidir: Ölümler oturdukları yer olan Vu-huanların Kızıl Dağı, Gök'ün yerini tutmuş olabilir. Gök'te, yaşam, yeryüzündekine benzemektedir, bu nedenle oraya, mümkün olan en çok

miktarda kazanılan malları, uşakları, kadınları götürmek gerekir. Cehennem (tamu) yabancı bir dinin etkisi altında yeni kabul ettirilmiştir ve ölülerin ilk mekânı olmasa gerekir. Hatalar yeryüzünde cezalandırıldığından, bir ödül (mükafat) kavramı bilinmemektedir. Bununla beraber, cehennem ve ödül, daha yeni modern tasavvurlarda sağlam bir yere sahiptir. Hükümdarın 'Gök'e kendi olanakları ile ve neredeyse önüne geçilmez bir biçimde ulaştığını düşünmek gerekir. Buna karşılık çok eski bir dönemden beri, şamanın yardımı, alinyazıları daha az güvenli olan ölümlülerin çoğuna gerekli olmalıdır. Törenlerin yerine getirilmemesi, ölünün kötü bir ruh tarafından kaçırılması, muzaffer düşman tarafından ele geçirilmesi onun ebedi yaşamını etkileyebilir. Ruh taşıyan canlıların kanını akıtma adeti (hanedan ailesine yasaktır), kurbanlık hayvanlar, kemiklere uygulanan zorunlu işlemler, güçlülerin bile can yakmadan 'Gök'e ulaşmasının tam anlamıyla güvence altında olmadığını gösterir.

XVII. yüzyıla kadar, Müslüman ülkeler dahil olmak üzere çok sık görülen bir geleneğe göre düşmanlar, kemikleri yakılmak üzere mezarlarından çıkarılır: Bu edimle, onların yeryüzü ile hala süren bağları ve özellikle de orada muhafaza ettikleri güçleri yok edilir. O halde, açıktır ki, ölü, aynı zamanda kısmen bu aşağıdaki dünyada da oturabilirdi. Gerçekte, heryerdelik yeteneği herkeste vardır ve bu, her bireyin sahip olduğu ruhların çokluğuyla açıklanır. Her birinin çeşitli yerlerde yaşamaya devam etmesi istenir: Mezarda; öldüren kişinin kurbanını asmak için diktiği taş ya da tahtadan yapılmış biçimsiz direk 'balbal'da; ya da Moğol döneminde, balbal adeti kaybolduğunda onun yerini tutan 'yastıklarda', mezar heykellerinde; ev tanrılarının putlarında, sancaklarda. Bazıları da gene evlerine dönebiliyorlar ya da orada burada, hoşnutsuz bir Şeytan biçiminde dolaşabiliyorlardı. Dirilme, ya da yeniden doğuş çok açık değildir, hayvanlar için olduğu kadar insanlar için de kabul edilir nadiren (Türkiye'de bile, Tahtacılarda görülür bu). Modern dönemde, ölülerin mekânı ve bu mekânın esinlendiği tasarımlar daha da çeşitlenmiştir.

Yakutlar, 'kuzeyde' anlamına da gelebilen 'aşağıdaki' bir cehennemde yaşamaya devam edeceklerini sanırlar. Diğerleri öbür dünyada, her şeyin tersine çevrilmiş olduğunu düşünürler. Sık sık gördüğümüz gibi, ölüm bir

cezadır ve kader ne olursa olsun, ölen kişinin kaderi imrenilecek bir şey değildir. Ölüm, kişinin yaşam cevheri (kut) ve iyi kaderi (Uluğ) tükendiği ya da tanrı tarafından 'yenilenmediği' zaman rastlanılan (o layığını buldu, kergek), kuşkusuz kişileştirilmiş, önüne geçilmez bir gerekliliktir. Müslüman Türk toplumlarında, ölüm meleği, zorunluluğun gerçekleşmesi olan kırmızı kanatlı Azrail, bir ruh haline gelen bu Kut'u almaya gelecektir. Kut'u ona bırakmamak için Türkiye Türkleri, kuşkusuz Orta Asya'daki selefleri gibi, Azrail'le mücadeleye girerler ya da tanrı ile pazarlık yaparlar veya Moğollar gibi, kendi yerine ölecek bir gönüllü bulurlar (Dede Korkut Kitabı, Tuluğun ölümü, Babür Şah'ın ölümü menkıbeleri). Her çareye başvurarak, ölümcül/öldürücü vade sonunun geciktirilmesine çalışılır. Cengiz Han, bir ölümsüzlük ilacı arayışındadır. Ve ömrü uzun olsun diye bütün mezheplerin bütün din adamlarına dua ettirir (Bonnofey: c.1-28/29).

Ahret hayatında Allah'ın (cc) dilemesine bağlı olarak mutlu olan insanların olacağı ve cennette ebedî olarak kalacakları, mutsuz olan insanların da cehennemde ebedî olarak kalacakları bir yer olarak Kur'an'da tarif edilmektedir. (Hud 105-108) İnsanlar kıyamet günü haşır olunurlar; sonra kalkıp ayakta dururlar. Sonra Allah Teâlâ onlara şöyle der: Siz konuştuğunuz müddetçe ben susuyordum. Bugün siz susun; ben konuşayım. (Bursevi,19:377) Bu nidâ âleme ulaştığında halka ıstırap verir. Çürümüştü etler ve deriler, eriyip toprak olmuş ve zerreleriyle birbirine karışmış kemikler, kimi batıda kimi doğuda, kimi karada kimi denizde, kimini kurtlar yemiştir, kimini kuşlar parçalamıştır herkes bir araya gelir, zerrelere kadar yerlerine geçerler. Âlemin başlangıcından kıyamet gününe kadar yedi iklimde bulunan hayat sâhibi her canlı bir araya gelir, bedenleri yeniden yapılır, suretleri ortaya çıkarılır, organları ve parçaları düzenlenip bir araya getirilir (Bursevi,19:473). İslam dininde ahiret inancı iman esaslarından biridir. 'Ey inananlar! Allah'a, Peygambere ve indirilen kitapla beraber önceden indirilen kitaplara da iman ediniz. Her kim Allah'ın varlığını, meleklerini, gönderdiği kitapları, elçilerini ve ahiretin geleceği günü inkâr ederse, sapkın bir yola düşmüştür.' (Nisa:136) ayetinde ahiret inancının imanın temellerinden biri olduğu belirtilmektedir.

3.1.8. Ahir Zaman

Her varlığın sonunun olduğunu gören insan, bu dünyanın da bir sonu olduğunu aklı sayesinde kavrayabilir. Fakat bu sonun ne zaman olacağı konusunda hiçbir bilgiye sahip değildir. Bu konuda ilahi kitaplarda da kesin bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kıyametin ne zaman gerçekleşeceğini önceden bilinmemesi insanları, bu zamanın yaklaştığını haber veren alamet ve olaylar konusunda meraka sevk etmiştir. Ahir zaman ve kıyamet alametleri ile ilgili genel olarak ilahi dinlere bakıldığında, söz konusu dinlerin birbirlerine benzer yönlerinin olduğunu görmekteyiz.

Ahir zaman kelime olarak son dönem veya son devir demektir. Kavram olarak ise çeşitli dinlerde kıyamet öncesinde birtakım işaretlerle kendisini belli edeceği belirtilen dünyanın son günlerini ifade eden zaman dilimidir. Tarihi araştırmalardan yola çıkarak hayatın başlangıç zamanı ve bitişi konusu dinleri ikiye ayırmıştır. Mısır, Sümer ve Aztek medeniyetleriyle Budizm ve Hinduizm dinlerinde zaman, peş peşe gelen devirlerden teşekkül eder. Bu devirler sonsuz bir şekilde devam eder. Yahudi ve Hıristiyan inancıyla İslam dininde ise bu alem fanidir ve zamanın düz bir akışı vardır. Ahir zamanda bu alem ve devirler son bulur. Zamanın sürekli devrettiğini kabullenen dinlere göre bir devre biter yeni si başlar. Evrenin sonlu olduğuna inanılan dinlere göre de dünya hayatı kıyametle beraber tamamen son bulur. Ahir zamana dair inançlar ve beklentiler de her iki inanca göre farklı şekillenir (Tümer, 1988: 542). Her iki inancın düşünsel sistemi farklılık ara eder.

İslam literatüründeki ahir zamana dair bilgiler mitolojik bir bilgi olarak eskatoloji ile birebir örtüşmez. Çünkü eskatoloji denilen olgu mitolojik zamanda evrensel bir safhadan bahseder. Fakat İslam literatüründeki ahir zaman kavramı dünya yaşantısının son dönemlerini belirtir. İslamiyet inancında evrenin başlangıcı olduğu gibi mutlaka bir sonu da vardır. (Tümer,1988:543) Eskatolojide ise her sonun döngüsel olarak bir başlangıcı olmaktadır. Mutlak sondan ziyade yeni bir başlangıcın zemini olgusu ağırlık basar. İslam literatüründe ise bu mutlak bir son olup adına kıyamet denilen olgunun zamanı net bir şekilde bildirilmemiştir. Bu konudaki bilgi sadece Allah'a mahsustur (Araf 7/187).

3.1.9. Cennet ve Cehennem

Cennet ve cehennem konusu bütün dinlerde ortak bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Cennet bir ödül ve mükâfat mevkii, cehennem ise ceza çekilen bir hapisane olarak düşünülür. İnsanoğlunun irade dahilinde yaptığı ve yapmadığı her türlü faaliyet ve davranışın öteki dünyada karşılığının görüleceği inancına dini metinlerde ve bazı mitoloji anlatılarında ortak düşünce olarak yer alması yadsınmaz bir gerçektir. İnanca göre dünyada yapılan her şey kayıt altına alınır. Kıyamet koptuğu zaman dünyada yapılan amellerin yazıldığı defter açılacaktır. Dünyada yaşandığı zaman dahilinde iyi veya kötü ne amel işlenmiş ise o defterde bunları görecektir. (Bilmen,2014:343) İyi davranışların karşılığı olan mekân İslam dininde 'cennet' ve kötü davranışların cezasının olduğu mekân 'cehennem' olarak adlandırılır. Kur'an'da cennet, cehennem sözcükleriyle bunların muadili kelimeler birçok yerde kullanılmıştır (Suphi, 1976: 47-48).

Kur'an'da cennet ve cehennem için kullanılan ibarelerin genelde geçmiş zaman kipinde kullanılması ve 'hazırlanacaktır' veya 'hazırlayacağım' şeklinde kullanılmaması ve bu kelimelerin gelecek zaman ifade etmemesi hatta geçmiş zamana dair fiil olup 'hazırlanmıştır' anlamına geldiği, bu yüzden cennet ve cehennemin şu anda bile var olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Kara, 2002: 82). Hesap görülmesinin akabinde yapılanların karşılığı anlamında mükâfat veya azabın hak sahiplerine verilmesi gerçekleşir. Kur'an'a göre, dünyada inanç sahibi olup iyi ve doğru olan kullar cennete, inançsızlar ve kötülük yapanlar ise cehenneme gider. (Sunar,1979: 90) Cehennemde farklı azap çeşitleri vardır: Sözelimi, bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Zekâtını vermeyen hazine sahibi kimseler için kıyamet günü hazineleri ateş olup cehennem ateşinde kızdırılır. Sonra alınları ve sırtı yakılır. Bu azap elli bin yıl kadar devam eder. Sonra cennete veya cehenneme giden yol gösterilir. Zekâtını ödemeyen deve sürüsü sahipleri de kıyamet günü yere yatırılır. Hayvanların hepsi onu çiğnerler. Bu azap elli bin sene devam eder. Sonra cennete veya cehenneme doğru yolu gösterilir. Zekâtını ödemeyen koyun sürüsü sahipleri kıyamet günü dümdüz bir sahaya yatırılır. Koyunlar onu tırnaklarıyla (ayaklarıyla) çiğner ve boynuzlarıyla da ona toslar. O gün boynuzsuz veya kırık boynuzlu koyun yoktur. Sonuncusu

üzerinden geçince, baş tarafı tekrar üzerinden geçirilir. Bu azap elli bin yıl kadar devam eder. Sonra cennete veya cehenneme doğru yolu gösterilir (Müslim, Zekât, 24-26).

Cennet ve cehennemin diğer dini anlatılarda ve mitolojik düşüncelerde lafız olarak farklı sözcüklerle anlatıldığı görülebilir. Yahudilerin inancında günahkârlar, ceza çekecekleri mekân olarak cehennemdeki fırınlara atılır (Eliade,2003: 305). Hitlerin fırına attığı zamanlarda ikinci dünya savaşı tıpkı cehennem gibi düşünülebilir. Farklı din ve inanışlarda daha farklı düşüneler vardır. Söz gelimi; Hintlilerin kozmogonik inançlarına göre tenasüh çemberinden çıkanlar, Brahma'ya kavuşur ve cennette tanrılarla otururlar. Cennetteki hayatın, zevklerle dolu bir hayat olduğu kabul edilir. Cennette, önceden ölen aile bireyleriyle kavuşacağı belirtilir (Budda, 1935: 57). Hem Hindu dininde hem de Budist inancında ruh göçü olduğu için ebedi bir cehennemden söz edilmez. (Sarıçioğlu, 1999: 152, 177). Başka şekilde bunların inançlarında olduğu gibi, Andaman adalarında yaşayan ilkel kabilelerde de ebedi cehennemden söz edilmez (Şahin, 1993: VII, 375).

Mekânsal manada cennet, birçok dinde yeşillikli rahatsız edici bir sığın ve soğğun olmadığı ılıman bir yer ve insanoğlunun her tür zevkine hitap edecek nimetleri içinde barındıran bir bahçe olarak anlatılırken, ceza mekânı olarak cehennem ise içinde ateşli bir azabın olduğu, acı ve elem barındıran bir mekân olarak tasvir edilir. Bütün bu anlatılar yaşadığımız dünyaya benzer canlı sahneler şeklinde olmuştur (Kutup,1997: 43). Dinlerdeki ve mitolojilerdeki cennet ve cehenneme dair betimlemeler genelde birbirine benzese de bazı konularda ayrışmaktadır. Bu durum, dinlerin ve mitolojilerin birçoğunun aynı kaynaktan beslenmiş olmasıyla açıklanabilir. Farklı noktalar ise tarihî süreç içinde meydana gelmiş olması muhtemel değişimlerle açıklanabileceği gibi, coğrafi konumları itibariyle insan topluluklarının sosyolojik ve kültürel oluşumlarının farklı olmasının neticesi olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. Bultmann aşağı ve yukarı kavramlarının modern bilime ve uzay zamana göre anlamsızlığından yola çıkarak cennet ve cehennem kavramlarını mitolojik olarak

niteleyip günümüz insanların dünyasında kabul göremeyeceğini söyler. (Bultmann, 1958: 190).

Kur'an'daki ayetlerde sonsuz olduğu vurgulanan cennet yer ve gökler kadar geniştir. Bozulmayan içeceklerden, süttten, sudan ve süzme baldan oluşmuş ırmakların aktığı, meyve ağaçları, bağlar ve bahçelerin olduğu gölgelikli ve serin bir yerdir. Tükenmeyen ve sayısız türlü türlü meyvelerin bulunduğu cennette her türlü içecek ve yiyecek serbesttir. Ayrıca içinde hurilerin olduğu köşkler ve saraylar inananlara ait olacaktır. Cennete girenlerin her türlü isteği yerine getirilecek, gönüllerinin istediğince ebedi kalacaklardır (Taştekin,1998: 175-177). Kur'an dört farklı Cennet isminden bahseder. Buradan yola çıkarak dört cennet olduğu söylenir. Bunların adları; Adn, Firdevs, Naim ve Me'va adlı cennetlerdir (Kara,2002: 127).

Erzurumlu İbrahim Hakkı Marifetname isimli eserinde cehennemden yedi tabaka olduğunu söyler. Bu tabakaların en hafifi Cehennemdir. Daha sonra Sair denilen tabaka ve sakar tabakası gelir. Bunların ehli kitap denilen semavi din mensupları için olduğu anlatılır. Dördüncü tabaka cahim, beşinci tabaka hutame adlı tabakadır. Altıncı tabaka Leza ve yedinci tabaka olan en alt tabaka da haviye adlı tabakadır. Buralarda ateşe tapanların, müşriklerin ve münafıkların olacağı anlatılır. Bütün tabakalarıyla Cehennem toplam yedi bin tabakadır. Ayrıca Cehenneme yedi kapı açıldığı anlatılır. Cehennem bekçisi zebanilerin başına Malik adı verilmiştir (Marifetname, 2012:23).

Mitolojik olarak da cennet ve cehennem anlatıları mevcuttur. Söz gelimi Sümer mitolojisinde 'Dilmun' adı verilen bir bölgeden bahsedilir ki burası Tevrat'ta geçen Aden bahçesiyle bazı yönlerden örtüşmektedir. Burası hastalık ve ölümün bulunmadığı bir mutluluk ülkesidir. Sanki modern dünyanın ütopyası gibidir (Kramer,1999: 106). Cennet terimine dair yazılı kaynakların en eskisinin Sümerlerden kaldığı belirtilir. Sümerlerin ölümden sonra yaşam olduğuna, öbür dünyada kötü insanların ceza göreceklerine ve iyilerin de mükafat bulacağına inandıkları tespit edilmiştir. Bu konudaki inançlar, arkeolojik bulgulardan anlaşılabilir (Çığ,1996: 23). Sümerler cennet denilen yere 'Dilmun' adını verirler. Saf, temiz, aydınlık, ölümün ve hastalığın olmadığı yer olarak 'Dilmun'

ülkesi açıklanır (Kramer,2002: 178). 'Dilmun' denilen bu yerde eskiden su olmadığı, Sümer tanrısı Enki emredince güneş tanrısının yerden su çıkarttığı anlatılır. Suyun çıkması sonucunda Dilmun meyve dolu ve yemyeşil bir bahçe olur (Kramer,2002: 178). Sümer toplumu cehennem için geri dönülmeyen ülke anlamında 'Kur' ya da 'ölüler ülkesi' manasında 'Arali' ifadelerini kullanmaktaydılar (Kramer, 2002: 194,394).

Sabii inancındaki cennet mekânı iyi insanların sonsuz kalacakları yer 'Mşunia Kuşta'dır. 'Işık Alemi" manasındaki cennet sonsuzdur. Ruhların özelliklerine göre ışık alemine yükseltirler. 'Malkad Nural' ışık aleminin kralıdır ve kuzey bölgesinde yaşar (Gündüz,1999:105). Bu nedenle Cennetin kuzey bölgesinde var olduğu düşünülür (Gündüz,1999:162,165). Cehennem, bir ateş gölü ve sözlerle anlatılamayacak kadar korkunç bir işkence yeri olarak tahayyül edilir (Nuroğlu,2012: 92). Sabii inancında kıyamet koştuktan sonra olacak hesap görülmesi sonucu günahkârların, cehennem manasında 'Surf Denizi' denen ateş çukuruna girecekleri günahlarının cezası kadar burada kalacakları sonra da 'Hibl Ziva' adlı ışığın elçisinin onları kutsamasıyla temizlenerek, cennet manasındaki ışık evrenine gidecekleri anlatılır. (Gündüz,1999: 163,164)

Dini geleneklerde cennet ve cehennem arasında 'Araf' denilen bir yerin olduğu bilgisi de yer almaktadır. Cennet ile cehennem arasında kalan 'Araf', iyiliği ve kötülüğü birbirine denk olup başka hiçbir ameli olmayanların bekleyecekleri yer olarak tarif edilir. Bu düşüncede 'Araf'ta olan kişiler, hep bir yandan cehennem görüntüsü, diğer yandan da cennet arzusu içinde burada duracaklardır (Boratav, 2012: 68-69). Arafta kalmak deyiminin buradan geldiği söylenebilir.

3.1.10. Mesih ve Mehdi İnancı

Dünyanın son günlerinde bir kurtarıcının geleceği inancı hemen her kültürde mevcuttur. İkel dinler de dâhil olmak üzere hemen bütün dinlerde Mehdi veya Mesih inancı mevcuttur (Gündüz, 1988: 253). Mehdi veya Mesih beklentisi bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininde de mevcuttur. Bir hadiste şöyle buyrulur: "İş giderek şiddetlenecek (dine bağlılık zorlaşacak). Dünya kötüye

doğru gidecek. İnsanlar cimrileşecek. Kıyamet yalnızca kötü insanların üzerine kopacak. Meryem oğlu İsa'dan başka Mehdi olmayacaktır." (İbn Mac'e, Fiten: 24). Mehdi ve Mesih kavramlarını aynı olarak gören düşünürler bu hadisi delil olarak gösterirler.

Bu inanca göre, dünyanın sonu yaklaştığında, toplumsal ve ahlaki dejenerasyon yaşanacak ve dinsizlik dünyaya hâkim olacaktır. Bu durum dinlerde görüleceği düşünölen bir kaos ortamını doğuracaktır. Böyle bir kaos ortamında dinsizliği ortadan kaldıracak, kötölüğe karşı mücadele edecek bir figür beklentisi oluşacaktır. Bu kurtarıcıyla, tarih boyunca farklı dini gelenekler ve mitolojilerde, farklı isimlerle sıklıkla karşılaşılr. Toplumsal yozlaşma olduğu, sıkıntılırların çoğaldığı zamanlarda bazı insan üstü özellikleri olan kurtarıcı kişilikler ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelerin ortaya çıkmasında, bazı sosyal etkilerin hayli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurtarıcı muhtelif dinlerde farklı adlarla anılır. Kıyamet kopmadan önce kesinlikle geleceği beklenen bu kişilik kötölüğu ve zulmü yok edecek, adaleti ve barışı sağlayacaktır. Kahraman ve kurtarıcı fikri Budizm'de Maitreya, Zerdüştlükte Saoşyant, Hristiyanlıkta Mesih, Hinduizm'de Kalki, ve İslam'da mehdi isimleriyle görülür (Sarıkcıoğlu, 2002: 163).

Türk mitolojisinde ise bir kurtarıcı Mesih beklentisinden söz etmek zordur. Türklerde bilinen anlamda bir Mesih mitine rastlanmaz. Ancak İslamiyet'ten sonra bir Mesih veya mehdi beklentisi oluşmuştur. Bayat Şamanist kurtarıcı doktrininin Şiilikte yayıldığı görüşündedir. Türk dünyası İslam'ı kabul ettikten sonra kurtarıcı düşüncesi Mehdi fikriyle birleşerek İslami bir şekle dönüşmüştür (Bayat,2006: 210). Türklerdeki bu mitin İslam'la bağdaştığını söylemek de zordur. Çünkü Zerdüştlük dininin de özellikle Şii İslam'ı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bazı araştırmacılar bu hususa dikkat çekerek kurtarıcı mitinin Zerdüştlükten geldiğini de söylemektedir.

Farklı dini temellere sahip olan Mısır, Sümer, Babil ve diğer bazı kültürler dünyanın tanrı veya tanrılar tarafından yaratıldığına ve yine bu tanrı veya tanrılar tarafından dünya için bir düzen kurulduğuna aynı zamanda dünyayı izlediklerine insanları ve dünyayı unutmadıklarına inanmaktadırlar. Örneğin, Babilliler çağları Yıldızlara göre düzenlemişler ve her bir dönemi Bir yıldızın ya

da gezegenin adı ile ifade etmişlerdir genel olarak dünyanın çağlarını Tufan öncesi ve Tufan sonrası olmak üzere ikiye ayırdıkları da bilinmekle birlikte onların üç aşamalı bir zaman anlayışına sahip oldukları görülmektedir Bir başlangıçtaki mükemmel zaman bu zaman dilimi her şeyin mükemmel olduğu kötülüğün olmadığı zamanı ifade eder, ikinci, giderek kötüleşen zaman, bu dönem yıldızlar şemasındaki dört çağı ifade eder. Bu çağa altın, gümüş ve bakır çağının ardından gelen demir çağdır. Üçüncü, başlangıçtaki mükemmel zamana dönüş kutsanmış bir zaman dilimi olan bu dönemde her şey felaketten sonra başlangıçtaki mükemmelliğine döner başlangıçtaki Altın çağ yeniden tekerrür eder ve insanlar tekrar mutlu ve huzurlu bir çağ yaşarlar (Batuk, 2001: 150).

Son zamanlarda ortaya çıkan bazı deist söylemler hariç bu konudaki inançlar devam etmektedir. Bütün bunlara rağmen dünya mükemmel bir yer değildir. Dünya sakin ve huzurlu bir yer değil aksine kötülüklerle ve kötü varlıklarla dolu bir yerdir. Ya da bu şekilde bir kanı söz konusudur. Bu durum insanı çeşitli sıkıntı ve belalarla karşı karşıya bırakır. Dünya birçok dinsel gelenek için acı ve ıstırap dolu bir yer kabul edilir. İslam peygamberi Hz. Muhammed bir sözünde 'Dünya müminin zindanıdır' (Müslim, Zühd: 1.; Tirmizi, Zühd: 1) şeklinde bu savı desteklemektedir. Dünyanın acı ve ıstırapla dolu olmasının bir sebebi de bizzat insanın kendisidir. Bazı dinsel gelenekler de hayatın çekilmez bir hal almasından insanın fiillerini sorumlu tutar. 'İnsanoğlunun kendi yaptıkları sebebiyle denizde ve karada düzen bozulmuştur. Allah hatalarından dönmeleri için yaptıklarının bazı acılarını onlara tattırır' (Rum: 41) şeklindeki ayet de bu savı destekler niteliktedir.

Dinsel geleneklerin birçoğunda yeryüzünü düzeltmek için gönderilecek tanrısal kişilikten bahsedilir. Lider kişiliğiyle dünyadaki hükümlerini tesis edecek bir kişi gelecektir. İnsanları kötülüklerden kurtaracak, belli bir müddet barış, huzur ve refah içinde yaşamalarını sağlayacaktır. Genellikle dünyanın sonuna yakın gönderileceği düşünülen bu kişi adaleti getirerek mücadele edecek ve zulmü kaldıracaktır. Eskatolojik kurtarıcı bazı kültürlerde '*Mesih*' bazılarında '*mehdi*' şeklinde isimlendirilmektedir. Budistler '*maitreya budha*', Hindular '*kalki*' Zerdüşter '*saoşyant*' şeklinde adlandırsa da genel olarak işlev aynıdır. Özellikle

İran mitolojisindeki 'Mesih' inançlarının Yahudilikteki ve Hristiyanlıktaki bazı inanç değerleriyle örtüşmesi batılı bazı bilim adamları gibi Joseph Campbell tarafından da incelenmiştir. Campbell, İran mitolojisinin sadece Yahudiliği değil Hristiyanlığı da etkilediğini düşünmektedir (Campbell, 1995: 171).

Şii mezhebine mensup Müslüman toplumlar mehdi kavramını tamamen inanç sisteminin içine entegre etmişlerdir. Onlara göre on ikinci imam ölmemiştir ve kıyamet öncesi imam mehdi olarak yeniden zuhur edecektir. Mehdî hakkında bilgilerin Kur'an'da olmadığını ve bunun İslam inancına Yahudi ve Hristiyan dinlerinden geçtiğini düşünenler vardır (Baş,2005: 175). Mehdi hakkındaki çeşitli rivayetlere göre; Mehdi için ortaya çıkış zamanı Ramazan ayının birinci gecesi güneş tutulması olayını takiben olacaktır. Mehdi'nin yirmili yaşlarda, başka rivayette de kırklı yaşlarda olacağı aktarılmıştır. Medine şehrinde doğacağı ve deccal gelmeden yedi yıl kadar önce geleceği de anlatılır. Deccalın ise güneşin battığı yerden doğma olayından on sene önce geleceği söylenir. Mehdi'nin gelmesinden evvel birtakım kıyamet alâmetlerinin belireceği ve bazı karışıklıklar olacağı anlatılır (Bursevi,9: 293). Mitolojiyle de kesişen bazı rivayetlere göre ise Mehdînin vezirleri yedidir. Onlar 'Eshâb-ı Kehf'tir. Kıyamete yakın dirileceklerdir. Vezirlik unvanı onlarla sona erecektir. Mitolojinin yansıması olarak, Osmanlılarda da vezir sayısının yedi olduğu rivayet edilmiştir. Onlara kubbe veziri denirdi (Bursevi,12: 156).

Mehdi kavramı İslam'da soyut bir konudan ziyade başka kültürlerin etkisiyle ortak olan inanç konusudur. Mehdilik konusu İslam dünyasında tümüyle kabul görmüş bir konu değildir. Mehdinin geleceğine dair tek dayanak noktası olan hadisleri kabul etmeyen kişilerin gerekçeleri hadislerin senetleridir. Bu duruma itiraz eden kişilerden biri de İbn Haldun'dur. Mehdinin gelişine dair hadislerin sağlam kaynaklarda bulunmaması İbn Haldun'a göre bu konu ile ilgili hadislere çok güvenilmeyeceği anlamına gelir.¹¹ Günümüzde de bazı İlahiyat uzmanlarının Mehdi, Mesih ve Deccal gibi kavramların mitoloji olduğunu söyledikleri göze çarpmaktadır. Mehdi kavramını belirten sözcükler, çeşitli dillere ve dini inançlara göre değişiklik gösterir. Mehdi anlayışında ahir zaman

¹¹ *Mukaddime*, İbn-i Haldun, Dergâh Yay. 2004, İstanbul. 2. Cilt, S. 753- 770.

geldiğinde yeryüzüne yeniden adaleti getirecek kişi mehdidir. İsa'nın gelişinden önce mehdi çıkacaktır. Kıyamet alametleri ve büyük çaptaki evrensel değişikliklerin meydana gelmesi onların gelişiyile gerçekleşecektir.

Yahudi mitolojisini oluşturan pek çok amil olmuştur. Örneğin; Yahudilerin sürgün dönemlerinde kurtarıcı Mesih düşüncesi Yahudiliğin temellerinden biri haline gelmiştir. Beklenen Mesih düşüncesi bu bağlamda iki unsuru dünyevi Yahudi kurtuluşunun içine almaktadır: Yahudilerin sürgünden dönmesi ve Vaat edilen topraklar. Sürgünlerin toplanması zaten kurtuluşun temel karakteridir. Mesih'in temel görevi ise önce sürgünleri toplamaktır. Daha sonra Vaat edilen topraklarda Süleyman Mabedini yeniden inşa edecek ve devleti kuracaktır. Dünyevi kurtuluş düşüncesi aynı zamanda Mesihçilerin siyasal yönünü yansıtmaktadır. Dini figür olan beklenen Mesih'te amaç, toprak ve dünya hakimiyeti ise onun yarattığı siyasal sonuçtur. Bunun en güzel örneği Ortodoks Yahudiliğin günde üç sefer Mesih'in gelişi ve Mabedin yeniden inşa edilmesi için dua etmesidir. Mesih, sürgünleri toplayarak Vaat edilen topraklara götürecektir, Mabedi üçüncü kere yeniden inşa edecek ve İsrail Devleti'ni kuracaktır. Hem kurtarıcı Mesih'in gelmesi hem de onları kutsal topraklara götürmesinin arkasında yatan sebep Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş halkı olmasındandır. Tanrı, bu şekilde seçilmiş halkına yardım edecektir. Mesih gelmeden Mabet inşa edilemeyeceği için Mabetle Mesih arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Ancak Mesih gelip, Süleyman Mabedini yeniden inşa edebilecektir. Sürgünleri tekrar kutsal topraklara götürecektir, orada yeniden devleti kurup, şatafatlı ve güzel günler yaşatacak olan da Mesih'tir.

Hristiyan düşüncesine göre; İsa havarilerine demiştir ki: "Ben gidiyorum; size 'Faraklit' gelecek. O Hakk'ın ruhudur; nefis ve hevasından konuşmaz, ancak vahyedileni size söyler ve hakla hükmeder. Olaylardan ve gaybtan haber verir. Ben ona şahitlik ettiğim gibi o da bana şahitlik eder. Ben size meseller getirdim; o size tevili getirir ve size her şeyi açıklar." Olaylardan maksat deccalın gelişi, dabbetü'l-arz denilen mahlukun zuhuru gibi diğer kıyamet alâmetleridir. Gayplardan kastedilen ise Tevrat, İncil ve Zebur'da da zikredilen kıyamet

günündeki ahvâldir; kulların hesabı, cennet ve cehennem durumudur (Bursevi,14: 514). Gayb bilinmeyen manasına gelmektedir.

3.1.11. Kur'an Tefsirlerinde Kıyamet Olgusu

İnanç ilkelerinden biri olan kıyamet konusu İslam dünyasının tefekkür sisteminde önemli yer teşkil eder. Kıyamet kavramı ve öte dünya inancı Kur'an'ın ana kavramlarından biridir. Kıyamet ve ahiret, ilk asırlardan itibaren tefsir, kelam ve hadis ilminin önemli konularından birisi olmuş ve hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır (Ayhan,2021: 75). Ruh'ul Beyan tefsirinden nakledilene göre kıyamet üç türdür: Küçük kıyamet, herkesin kendi ölümüdür. Hz. Muhammed bir hadiste şunu söyler: "Kim ölürse onun kıyameti kopmuş demektir" (Aclûnî, II, 368). Orta kıyamet, sura birinci üfürülüş ile bütün mahlukatın ölmesidir. Büyük kıyamet ise sura ikinci üfürülüş ile bütün cesetlerin hasredilip amellerin karşılığını almak üzere mahşere sevk edilmesidir. Mesnevi'de şöyle geçer: "İsrafil aleyhi's selam bir gün gelir namesini düzer, Yüzlerce yıl geçmiş ve çürümüş ölümlere can verir" (Mesnevi,1: 19). Ölülerin canlanması olayı hakkında fikir vermektedir.

Rivayete göre, kıyamet günü uzun bir gündür. O günde elli konak vardır. Her konak bin yıldır. Bir konakta birbirlerini arayıp sormaktan ve tanımaktan alıkoyacak kadar onların üzerinde korku ve endişe artar da onun farkında bile olamazlar. Başka bir konakta ise kendilerine gelirler, birbirlerini arayıp sorarlar ve tanırlar (Bursevi,13:232).

Arapça 'kame' yükleminden mastar olarak türetilen kıyamet kelimesi Kur'an'da tek başına geçmemekte ve kıyamet kelimesinin başında mutlaka gün manasındaki yevmi ibaresi eklenerek 'yevmi'l-kıyameh' şeklinde kullanıldığı görülür. Kıyamet kavramı bu anlamda dünya hayatının sonu kastedilerek söylenir. Kıyametten önceki olayların ortaya çıktığı vakitlerin ifadesi için farklı ibareler kullanılmıştır. Kıyametin nasıl gerçekleşeceğini ifade eden birtakım ayetleri Kur'an içerisinde ihtiva eder. Ancak kıyamet gününün ne zaman olduğu ve kıyamet kopmadan önce nasıl şeyler olacağını bilgisi gizli tutulur. Gizli olan

şeylerin bilgisi yalnızca ve tek Tanrı'ya has tutulmuştur (Faiz,1988: 230). Kur'an, kıyametle ilgili soru soranlara kıyametin ansızın geleceğini, Peygamberin dahi konu hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir. Kıyametle ilgili tasvirler İslam dini müntesipleri tarafından şüpheye mahal bırakmadan kabul edilir. Tanrı korkusuyla insanın kendine çekidüzen vermesi ve haddini aşmaması talep edilir. Kıyametle ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre kıyamet gününün, sıradan bir gün olmayıp dünya hayatını sona erdirici ve ebedî hayatı başlatıcı bir gün olacaktır. Öbür dünya yaşamının nasıl olacağı, insanların oradaki durumları, cennete ve cehenneme dair alt başlıklarla beraber bu olayların başlangıcı olan kıyamet alametleri de Müslüman dünyasının merakını çekmiştir. Kur'an'ın yorumlanmasıyla ortaya çıkan tefsirlerde kıyamete dair ayetlerin açıklamalarına değinilmektedir. Konu izah edilirken bazen doğruluğu net olmayan ve tartışma konusu teşkil eden rivayetlere de rastlanmaktadır (Yaman, 2002: 17).

Kıyamet hadisesinden kastedilen öte dünyanın başlangıcıyla bu dünyanın sona ermesinin ifadesidir. Kur'an-ı Kerim'de mutlaka kıyamet hadisesinin gerçekleşecek olduğu bununla beraber dehşetli şekilde gerçekleşeceği anlatılmaktadır. Kıyamet vakasının başlangıcının aşamaları ve kopması anında ortaya çıkacak evrensel anlamdaki değişikliklerden bahsedilmektedir. Fakat kıyamete dair çok detaylı bir şekilde anlatımlar bulunmamaktadır. Bahsedilen bu kozmolojik değişimler dehşet verici betimlemelerle yüklüdür. Cümleler ve seçilen sözcükler çarpıcı özellikler taşır. Ne zaman gerçekleşeceği belli olmayan olaylar haber verilirken onun hem çok yakın hem de zamanı belli olmadığı vurgulanarak iman sahiplerinin teyakkuz haline olmaları istenir. Zaman çok yaklaşmıştır Hz. Muhammed'in ifadesiyle iki parmak arasındaki mesafe kadar yakındır, belki de vakit yarındır (Schimmel,2004: 297). Kıyamete dair alametlerle ilgili olarak Kur'an'da Dabbet'ül-Arz denilen mahlukun gelişinden, Yecüc-Mecüc'ün çıkışından, duman alametinden ve ay yarılma hadisesinden bahseden ayetler vardır.

Kur'an'daki toplam sure sayısı yüz on dördtür. Kıyamete dair bilgiler en çok şu surelerde bulunmaktadır: Kâria,101:1,5; İbrahim,14/48; Enbiyâ, 21/104; Zümer, 39/68; Kamer,54/1; Vakıa, 56/1-6; Rahman, 55/35, 37; Hakka, 69/1-3, 13-16;

Müzemmil,73/14,17-18; Mearic,70/8-9; Mürselat,8-11; Abese, 80/33; Nebe,18-20; Tekvir,1-13; İnşikak,1-5; İnfitar, 1-5; Zilzal,1-6; Tâhâ, 20/105-107; Tûr,52/9-11; Hac, 22/1-2, sureleridir. Bu surlerle beraber diğler birçok surede kıyamet konusuna değinilmektedir. Eskatolojiyle ilintili kıyamet günü uyarılarına yer verildiğı görölür. Özellikle Karia suresi eskatolojik bir içeriğle sahiptir. “Yürekler hoplatacak olan büyük felaket! Yürekler hoplatacak büyük felaket nedir? Nereden bileceksin yürekleri hoplatan felaketi? İnsanların her biri o gün birer tarafa dağılan kelebeklere benzer olacaktır. Dağlar ise renkli yünlere benzer şekilde dağılmış olacaktır” (Karia:1,5). Tefsirlerde bu ayetlerle ilgili çeşitli yorumlar mevcuttur. Bir şeyi sert bir şekilde çarpmak anlamındaki ‘karia’ sözcüğü üzerinde yorumlar yapılmıştır.

Ruh’ul Beyan tefsirinde Karia suresi tefsiri şöyle geçmektedir:

‘Karia kelimesinden maksad ise başlangıcı sūra ilk üfürüş, sonu ise tüm yaratıklar arasında hüküm verme olan “Kıyamet”tir. Bu sürece “Kâria” denmesinin sebebi, bu olayın kalplere ve kulaklara çeşit çeşit korku ve dehşetler salması sebebiyledir. O anda ulvî ve süflî bütün cisimler bir halden başka bir hâle geçerler. Sema (gök) yarılr; güneş ve yıldızlar katlanıp dürölür, söner, kararır dökölür; yeryüzü ve dağlar toz duman olup etrafa saçılır’ (Ruh’ul Beyan c.23).

Aynı sure hakkında Mehmet Vehbi Efendi tefsirinde şu ifadeler yer alır:

“El-Karia cumhura göre Kıyamet demektir. Başlangıcı sura birinci üfürölüş, sonu da bütün mahlûkat arasında hüküm icra edildiğı zamana kadardır. Bazıları ‘El-Karia, birinci üfürölüşün sesidir.’ der. Dahhak ‘O, öfkeli ve feryatlı ateştir.’ demişse de Dahhak’ın bu tefsiri makbul değildir. ‘Karia’ ister kıyamet ister ateş veya sura üfürölüşün sesi olsun şiddetle vurmak demek olan ‘Kar’ kökünden gelir (Hulasatü’l Beyan: Karia Tefsiri).

Görüldüğü üzere kelime hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Aynı olgu üzerinde metinsel manada farklı algılamalar olması başka ayetler içinde

geçerlidir. Örneğin deprem manasındaki Zilzal suresinde geçer. ‘Dünya sarsıldığı ve içinde olanları dışarı attığı zaman, insanoğlu neler olduğunu sorar. Dünya haberlerini o gün anlatır. Ona rabbim tarafından vahiy edilmiştir. İnsanlar kıyamet günü, yaptıklarının kendilerince görülmesi amacıyla kabirden çıkar.’ (Zilzal,1-6) Bu ayetlerde de farklı yorumlar yapılmıştır. Örneğin ‘ağırlık’ manasındaki ‘eskâl’ ibaresi İbn Kesir ve Taberi’ye göre kabirlerdeki ölüleri ifade eder. Bu kelimeyi yerin altındaki kıymetli madenler şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Yerin haberlerini anlatması konusunda islam alimleri yeryüzü üzerinde işlenmiş olan suçların dile gelerek şahitlik edeceği şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Yeryüzü olağanüstü bir biçimde cisimleşerek dile gelmiş ve konuşmasıyla olan şeylerin haberini vermeye başlar. Burada insanın aklına gelen Altay Türkleri ve Moğolların mitolojisinde bulunan toprağın ve arazilerin koruyucusu olan ‘Yer İyesi’ kavramıyla benzerlik olayı dikkate değerdir

Hulasat’ul Beyan tefsiri Zilzal suresi hakkında şöyle bahseder:

“Yer küresi bütün sarsıntısıyla... diye başlayan ayetlerin tefsiri hakkında, ‘Yer şiddetli bir şekilde sarsıldığı zaman,’ ibaresi hakkında bazıları ‘Bu sarsıntı birinci sura üfürülüş anında olur’ der. (Mücahit). Çünkü Cenabı Hak, ‘Kıyamet sarsıntısını hatırlat. Akabinde bir başka sarsıntı onu izleyecektir.’ (Naziat: 6-7) buyurmuştur. Sonra ikinci bir sarsıntı olacaktır. İşte o, içindeki ölüleri ve hazineleri dışarı atacaktır. Onlar ağırlıklardır.”

Ruh’ul Beyan tefsirinde ise şu ifadeler yer alır:

“Kıyamet alâmetlerinden olan sura ilk kez üfürüldüğü zaman olduğu gibi, yer içinde bulunan saklı define ve hazinelerini dışarı çıkaracak, ikinci üfürülüştürün sarsıntısı esnasında da içerisinde bulunan ölüleri dışarı çıkaracaktır.”

En büyük beladan maksat, kıyamet veya sura ikinci üfürülüştür. Çünkü kıyamet günü alışılmışın dışında ve bütün dehşetleri insana unutturacak korkunç alâmetler müşahade edilecektir. Sura ikinci kez üfürüldüğünde ise yaratıklar mahşer yerinde toplanmak üzere diriltileceklerdir (Bursevi,23: 39).

Son dönem yorumcularından Reşit Rıza, Enam suresi 15. ayette geçen kıyamet manasındaki saat kelimesini üç kategoride değerlendirmiştir. Ona göre bu kelimeye verilmesi gereken ilk anlam, büyük kıyamet olup yerin ve göklerin değişime uğramasıdır. İkinci anlam ise kişinin kendi kıyameti olduğunu, ecel vakti tamamlandığında ölmesi olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü anlamı ise toplum ve nesillerin kıyametinin kopmasıdır (Tefsir’ul Menar 7: 300-301). Reşit Rıza, ayette bu ifadenin kullanılmış olmasını hakikatin en net şekilde ifade edilmesinden başka bir şey olmadığını beyan etmiştir. Yani kıyametin kopmasından âlemde hareket halinde olan her şeyin, yok olması veya durması anlaşılmaktadır. Allah’ın kıyametin kopması fiiliyle zikretmesinin onun yok olacağını söylemesinden daha tesirli olduğunu dile getirmiştir (Reşit Rıza, Tefsir’ul Menar, 9/ 387).

Fahreddin Razi ise ayetteki ağır gelmek fiilini ‘Kıyamet göğe ve yere ağır gelir.’ buyruğunun delaletiyle kıyamet hadisesinin yer yüzündeki canlılara çok ağır geleceğine delâlet ettiğini dile getirmiştir. Bu hadisenin meydana gelişini ve sübut buluşunu Allah’ın bu lafızla ifade ettiğini açıklamıştır. (Razi,1999: 15/423.) Zemahşeri’ye gelince o bu kelimenin kıyametin kopma ve gerçekleşme zamanı anlamına geldiğini belirtir. Rusûv kelimesi bir şeyin yerleşmesi istikrar bulması anlamındadır. Kıyamet ise göklere ve yerlere ağır geleceği için bu kelime kullanılmıştır. Ruhu’l beyan tefsiri ise farklı bir yorumla karşımıza çıkar: “ruh semasının yarılacağına, nefsi emmare bulutu zulmetinden semanın kurtularak Rabbinin feyzine boyun eğeceğine, Allah Teâlâ’nın orada tasarruf etmesiyle hiçbir karşı gelme ve yüz çevirme olmaksızın gerekli istidadı hazırlayarak boyun eğmeyi sağlayacağına, beşerî nefislerin arzını erbabına yayacağına ve bu arzın beşerî ahkamdan boşalacağına işaretler vardır” (Bursevi,23: 173). Maturîdî ise ‘Eyyâne mursâhâ’ ifadesinin kıyamet ne zaman kopacaktır? anlamına geldiğini, ‘rasâfi’lardi’ ifadesinin ise bir şeyin bir yere sabitlenmesi manasında olduğunu, dağlar yere sabit olduğu için bunun ‘ravâsi’ kelimesiyle ifade edildiğini belirtmiştir (Zemahşeri, El-Keşşâf 1,1050).

Eskatolojiye dair mitlerin çoğunda deprem olguları mutlaka yer alır (Elieda, 2001: 77). Depremle beraber evrensel boyuttaki felaketselere dair mitler dünya

milletlerinde çok daha yaygın bir şekilde görülür. Bu mitlerin çoğuna göre sağ kalabilen canlıların bazıları haricinde evrenin nasıl yok olacağını, insanların ne şekilde ortadan kalkacağı anlatılır. Dünya üzerinde eskatolojiye dair mitlerden en çok büyük tufan hakkında olan mitlere rastlanılmaktadır (Eliade,2001: 76). Tufanla ilgili olan konu Kur'an'da Hud suresinde şöyle nakledilir:

'Sonunda emir geldiğinde ve tandır kaynadığında coşan sular yükselince Nuh'a emrettik. Canlı türlerinin hepsinden birer çift ve ailenle inananları gemiye bindir. Zaten ona, boğulacaklarına hüküm verdiklerimiz dışında kalan pek az kişi inanmıştı. Nuh 'Gemiye binin. Onun yüzmesi ve durması Allah'ın izniyledir. Rabbimiz bağışlayan ve esirgeyendir.' Dağlar kadar büyük dalgalar içinde gemi yüzerken Nuh oğluna seslendi, 'Yavrum, gemiye bin, inançsızlarla olma.' dedi. Oğlu; 'Sudan kurtaracak bir dağa kaçacağım.' dedi. 'Bugün Allah'ın gazabından korunacak bir yer yoktur.' dediğinde bir aralarını ayırdı. Nuh'un oğlu da boğuldu. 'Yeryüzüne suyu çek ve gökyüzüne dur, dendi. Sular çekildi ve iş bitti. Gemileri Cudi'de durdu ve zalim millet kahrolsun, diye bir nida geldi' (Hud: 40,44).

Tufana dair mitlerle başka mitlerde de evrensel boyuttaki felaketlerin sonucunda insanlık yok olacağı anlatılır. Azteklerin mitlerinde dünyanın üç veya dört defa yıkıma uğradığı beşinci defa olacak yıkımın ilerleyen zamanlarda gerçekleşeceği beklenir.

Dünya yaşamı için en önemli olgu olarak güneş vardır. Güneş düştüğünde beklenen son gerçekleşir (Eliade,2001:81). Evrenin son günlerine dair tasvirlerin temelinde güneşin yok olması yatmaktadır. Belki de bunun nedeni güneşin ışık kaynağı olmasıdır. Enerjinin temel kaynağı olarak dengesinin sapsması ve dünyayı etkilemesi, en basitinden güneşteki fırtınalar ve patlamalar bile dünyadaki dengeleri etkilemektedir. Güneşin yerinden düşmesi ya da kararması Kur'an'da da geçmektedir. Söz konusu ayette: '*Güneş katlanıp dürüldüğünde*', (Tekvir Suresi, 1) ibaresi geçer. Bu ayetin izahı Ruh'ul Beyan tefsirinde şöyle geçmektedir:

'Ayette geçen drlme ifadesi, güneşin kalkmasını ve o mekândan sklmesini işaret eder. Bir elbise bile toplanmak istendiğinde dürülmesi ve kaldırılması söz konusu olur. Drlme kastıyla etrafa yayılan ışıkların söndürmesi ifade edilmiş olur. Işık sönsen de tıpkı ay gibi güneş de yerinde durabilir. Güneşin denize atılması da kastedilmiş olma ihtimali de vardır. Kıyamet zamanı bazı durumlar değişiklik gösterir. Kıyamet günü belki dünya küresi güneşten daha büyük olmuş veya güneş dünyadan daha küçük olmuştur. Allah'ın her şey gücü yeter. Başka bir rivayette güneşin dünyaya bir mil veya daha yakın olacağı söylenir. İnsanlar şiddetle terler. Başka bir rivayette de güneş dürülmesi güneş tutulması karşılığı kullanılmıştır. Tıpkı ay tutulmasında olduğu gibi. Başka bir rivayet ise güneş drlmesinden maksadın yok olması manasında kullanıldığını ifade eder' (Bursevi, c.23: 87).

Görüldüğü üzere bir kelime üzerine çok farklı yorumlar yapılmıştır. Metinler arası kuramlara göre bu yorumlarda görüş farklılıkları olduğu söylenebilir. Eskatoloji mitinde güneşin ortadan kalkması söz konusu iken tefsirlerde farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte ortak olan nokta kozmik felakette güneşin fonksiyonunun kaybolmasıdır. Çünkü güneş yaşam kaynağı iken eskatolojide yok oluşun başlangıcı olarak düşünülür. Hayat ortadan kalkacağına göre güneşe de ihtiyaç kalmayacaktır.

Kuzey Amerika'daki yerlilerden Choktaw kabilesi büyük bir ateşle dünyanın yok olacağına ve bu olaydan sonra etlerin kemikleri kaplayarak ve ruhların ise geri gelerek insanların dirileceğine ve topraklarında tekrar oturacaklarına inanmaktadırlar. Buna benzeyen mitlere Eskimo topluluklarında da rastlandığı söylenmektedir. Bu mitlerde de insanların kemiklerinden tekrar canlanacakları ifade edilmektedir (Elideda,2001: 81). Söz konusu mitlerde geçen ve yüzyıllar boyunca anlatılan hadiselerin Kur'an'da benzer şekilde geçmesi ve ifade bulması için tesadüf demek mümkün müdür? Söz gelimi; 'Hiç şüphe yok ki ölüleri biz dirilteceğiz' (Yasin: 12). Diğer bir ayet bu konuda şüphe duyanlara şöyle yanıt verir; 'Kendisinin nasıl yaratıldığını unutarak örnek getirmeye

çalışıyor. Çürüyen kemiklere yeniden nasıl canlanacak? Diye soruyor. 'Başlangıçta kim yarattıysa O yeniden diriltecektir. Çünkü her tür yaratmayı O bilir.' (Yasin: 78,79) Ölmüşlerin yeniden dirilmesi hadisesi bütün semavi dinlerde ortak olduğu gibi eskatolojik mitlerin çoğunda da vardır. Bu inanca dair anlatılar eskatoloji mitlerinde ve dini metinlerde benzeşmektedir. Semavi dinler mitleri etkilemiş olabileceği gibi mitlerin de çağlar içerisinde çeşitli varyantlarıyla dini metinlere karışmış olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Elmalılı tefsiri ise Tekvir Suresi'nin ilk on dört ayetinde bahsedilen olayların bireysel eskatolojiyle ilişkili olabileceğini ifade eder. Yazır, insan için küçük kıyamet olarak bireysel eskatolojinin ölüm hali olduğunu tekrarlar. Ayette belirtilen "güneş" insanın ruhu, özü yani cevherdir. Yani insanın diğer canlı varlıklar arasındaki mekânını tayin eder. Güneşteki dürülme ise insanın insanlarla alakasının kesilmesi demektir. "Yıldızların dökülmesi" insanın gücünün tıpkı yıldızların birer birer düşmesi demektir. "Dağların yürütülmesi", insan organ ve azalarının ölümle beraber iş görememe durumuna gelmesidir. Bedenin artık iş yapamayacağı zamana yorumlanır. "Vahşi hayvanların toplanması", kişinin dünyada işlediği hayvanca ve canavarca amellerin sonuçlarının meydana çıkmasıdır. "Denizlerin ateşlenmesi", insanların boş ümit, hayal ve emellerinin ve yok olmaya mahkûm kuruntularının bitmesidir. Buradaki boş ümit hayal vehim ve kuruntuları bir derya olarak gördüğümüzde onun ihtiyari veya mecburi ölüm dışında hiçbir sahili bulunmadığını da göreceğiz. "Nefislerin eşleştirilmesi" her melekenin kendi cinsine birleşmesi durumuna tefsir edilir. Örneğin karanlığın karanlığa, aydınlığın aydınlığa katılması ve bunların birbirleriyle birleşmeleridir (Yazır, c. 9, s. 30-31).

Ruh'ul Beyan tefsiri de buna benzer ifadeler kullanır: "Ayetin bu ifadesinde "hayat" olan ruh güneşinin ışığının dürülüp büküleceğine ve bu ışığın bedenden kabzedileceğine, alınacağına ve zahirî ve bätini on havas yıldızının dağılacaklarına işaret edilmektedir. Ayrıca bu ayette hakikatin zuhur etmesi esnasında mutlak hakikat varlığından yansıyan izafi varlığın dürüleceğine, hüviyet yıldızlarının ve mahiyet heykellerinin hiçbir izi kalmayacak şekilde yok olacağına işaretler vardır. Çünkü bu hüviyet yıldızlarıyla mahiyet

heykelleri yokluğa nispet olunmuşlardır ve onlar yok sayılırlar” (Bursevi: c.23, s. 90).

Hız. Muhammed bir hadisinde der ki: ‘Kıyameti gözleriyle görür gibi anlamak için, İnfitar, Tekvîr ve İnşikak sûrelerini okuyan kişi bu sûrelerdeki kıyamet sahnelerini anlayacaktır’ (Tirmizi: 81). *Kıyamet* alametlerinde İnfitar suresinde: ‘Gök yarıldığında, yıldızlar döküldüğünde, denizler karıştığında, kabirdekiler dışına çıktığında, herkes kıyamete hazırladığı şeylerin karşılığını görür” (İnfitar: 1,4). Yıldızların dağılıp dökülmesi kıyamet alâmetlerindedir. Bunlar bizim üzerimizde olan gökyüzü ile ilgili değişikliklerdir. Çünkü gökyüzü bu dünyada tavan, yeryüzü de taban mesabesindedir. Herhangi bir evi tahrip etmek isteyen buna öncelikle o evin tavanını tahrip eder. İşte “gök yarıldığı zaman” ayetiyle kastedilen aynen bu anlamdır. Öte yandan gökyüzünün tahribi demek, yıldızların dağılıp dökülmesi demektir. Bu ayetlerin yorumunda Bursevi şöyle der: “Bu ayet-i kerimede zahîrî ve bâtînî on havas yıldızının dağılacağına, tabii ölümle gideceğine işaret vardır. Çünkü ruhun ışığı, bedeninin zahîr ve bâtînîni aydınlatmaz hale gelirse havas mutlak olarak faaliyetini sürdürmez. Nitekim mev-ti iradi ile de aynı durum meydana gelir.” (Bursevi: c. 23, s. 120) Aynı ayetlerin Elmalılı tefsirindeki yorumu da şöyledir: ‘yarılmaktan kasıtlı başlangıçta olacağı görüşü uygundur: “Kıyamet günü gökyüzü yarılacak, melekler art arda inecektir” (Furkan, 25: 25), “Gökyüzü yarılar, kızarmış, yanmış, eriyen bir gül şeklinde olur” (Rahman, 55: 37), “Kıyametin şiddetiyle gökyüzü çatlar” (Müzemmil, 73: 18) ifadeleriyle meleklerin inmesiyle yarılması, gökyüzündeki cisimlerin düzenleri bozulur ve evrenin harap olma zamanıdır’ (Yazır: c.9, s.40-45). Kur’an’da kıyamet sahnelerinin geçtiği bir diğer surede Karia suresidir. “Kâria” Kur’an’da kıyamet manasında kullanılmaktadır ve bir surenin ismidir. “Kâria” kâinatın düzeninin bozulacağı anda oluşacak olan dehşetli çarpışmalardan dolayı çıkacak sestir. (Yavuz:1997; 160-161) Karia Suresi kıyametin dehşetinden söz eden ayetlerle başlar. Kıyamet gününde insanlar ve dağlar ne hale gelecek tasvir edilmektedir. Bu surede kıyamet gerçekliği çeşitli sahneleriyle gözler önüne serilir: ‘Yürekerin hopladığı korkunç felaket! Yürekeri hoplatan bu felaket nedir? Onun ne olduğunu sen nereden bilirsin? İnsanlar, o gün uçuşan kelebekler gibi dağılacaklardır. Dağlar ise renkli

yün gibi ufalanacaktır” (Karia, 1-5) Eliade'nin eskatoloji mitlerini örneklendirdiği kitabında Malinezya eskatoloji mitlerinden bahisle; ‘Hindistan, İran ve semavi dinlerin eskatolojik anlatılarındaki gibi, kıyamet öncesindeki kozmik felaketlerden bahisle, yeryüzünün sarsılacağı, ateş yağmurları yağacağı, dağların yıkılacağı ve vadilerin de dolarak yeryüzünün dümdüz olacağı’ şeklinde ibareler geçer (Eliade, 2001: 91). Kur’an’da, Taha suresinde dağlarla ilgili olan ifadeler bu rivayetlerle benzeşmektedir. ‘Dağların durumunu sormaktalar. Rabbin onları toz edeceğini ve savuracağını söyle. Dağların yerleri dümdüz ve boş bir alan olacaktır. Hiçbir tümsek veya çukur görülmecektir.’ (Taha: 105-107) ayetleri dağların dümdüz olacağını bildirir.

İnşikak suresinde ise ‘Göğün yarıldığı zaman, Rabbin kulak verdiği ve boyun eğdiği zaman, yer dümdüz olduğu zaman, içinde ne varsa dışarı attığı ve hali olduğu zaman, Rabbin dinleyip ona hakkıyla itaate mecbur kıldığı zaman, insan yaptıklarını görür.’ (İnşikak: 1-5) denilmektedir. İnşikak ‘yarılmak, parçalanmak’ gibi manalara gelmektedir. Bu ayetlerde göğün parçalara ayrılacağı ve yeryüzünün içinde bulunanları dışarı atacağı anlatılır. Yerin içinde bulunanları atması ile ilgili bazı din bilginleri ölümlerin dirilmesi yorumunu yaparken bazıları ise içinde hazineleri dışarıya atarak boşalacağı anlamına yorumuşlardır.

Ruh’ul Beyan tefsiri ise mecaza yorarak ölüm anını tasvir etmiştir.

“Ayet-i kerimede hayvani ruh semasının insani ruhtan ayrılacağına ve bu semanın zail olacağına, beden arzının içinden ruhun çekilip alınmasıyla yayılacağına, bu beden arzının içinde bulunan ruhu, kuvvetleri dışarı atacağına, içerisinde bulunan hayata, mizaca, terkibe ve şekle dair bütün izleri ve arazi boşaltacağına, bedenin ruhtan hali olmasına tabi olarak bütün bunları dışarı atacağına işaretler vardır” (Bursevi, c.23-170).

Nebe suresinde ise kıyamette olacaklarla ilgili birtakım tasvirler yapar: ‘Hiç şüphe yok ki hüküm günü belirlidir. Sur üflendiğinde bölük olup Rabbinizin

huzuruna getirilirsiniz. Gök açıldığında göğün kapıları görülür. Dağların yürütüldüğü ve serap gibi olduğu zaman şüphe yok ki cehennem pusuda beklemektedir. (Sizi gözetlemektedir.)” (Nebe: 17-20) Bu sure çoğunlukla insanları kıyamet gününün dehşetine karşı uyarmaktadır. İlk ayetlerinde önemli bir haberden bahsederek konuya dikkat çekici bir giriş yapılır. İbn Kesir gibi müfessirler önemli haberden kastın kıyamet olduğunu ifade ederler. Tabidir ki insanlık için beklenen en önemli haberlerden biri de kıyamet saatidir.

Kıyamet hakkında tasvirler olan bir sure de Mürselat'tır. Bu suredeki ayetler şu ifadeleri içerir: "Yıldızlar söndüğü zaman, gökyüzü yarıldığında, dağlar da savrulduğunda, Peygamberler için vakit geldiğinde, bu olay hangi güne ertelenmiş? Hüküm gününe!" (Mürselat: 8,13) Adı gönderilmişler, elçiler manasına gelen bu surede melekler, peygamberler ya da rüzgarlar kastedildiğine dair çeşitli görüşler vardır. Kıyamet konusunda hakla batılın ayırt edileceği gün kastedilmektedir. Ayetlerdeki alametlerden birisi de gök katmanındaki yıldızların ışığının sönmesidir. Özellikle internet mecralarında son günlerde dünyanın yakınlarından geçeceği hakkında söylentiler olan efsanevi 'Marduk' gezegeni ya da 'Nibiru' etkisiyle dünyanın geceleri de gündüz gibi olup yıldızların görünmez olacağı ya da Çin devletinin yaptığı söylenen yapay güneş veya yapay ayla yeryüzünün aydınlatılacağı ve dolayısıyla yıldızların eskisi kadar net görülemeyeceği düşünülebilir.¹²

Kur'an'da adı Kıyamet olan bir sure de vardır. Bu surede kıyamete dikkat çekmek yeminle başlar ve şöyle devam eder: "Fakat insan geleceği yalanlamak ister, kıyamet gününün zamanını sorar. Gözlerin kamaşıp, ay karardığı zaman, ay ve güneş bir araya geldiği zaman insan 'Nereye kaçsam?' diye sorar. Asla! Kaçacak hiçbir yer yok artık." (Kıyame: 6-11) Benzer kozmik olaylardan bahseden bir sure de Vakıa suresidir. Bu surede de şu şekilde anlatılır: "Kesin olarak kıyamet koştugu an, onu yalanlayan olmayacak. Dünya sarsıldığı, dağlar parçalandığı ve toz gibi saçıldığı ve siz üç kısım olduğunuz zaman, kimi yükseltilir, kimi de alçaltılır." (Vakıa: 1-7) İnsanların kıyamet günü üç gruba

¹² <https://tr.euronews.com/2018/10/19/cin-den-dunyayi-aydinlatacak-yapay-ay-projesi>

ayrılacağından bahsedilir. Bunlar sağdakiler, soldakiler ve önde bulunanlardır. Ruhul Beyan tefsirinde bu ifade şöyle açıklanır:

“Bu ifadeler, Arapların sağ tarafta bereket ve uğur olduğuna inanmalarından, sol tarafı da uğursuz saymalarından alınmıştır. Nitekim, birinin nazarınızda yüksek değerde olduğunu ifade için “o benim sağımdadır”, bir başkasının nezdinizde değerinin düşük olduğunu ifade için de “o benim solumdadır” denilmesi gibi. Böylece, bir kimsenin sağ tarafta olduğunu söylemek onun değerinin yüksek olduğu, birinin sol tarafta olduğunu söylemek de onun değerinin düşük olduğu, değersiz bulunduğu anlamına gelir” (Bursevi, c.20 s. 369).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Arap kültürüne dair çeşitli örfi tabirler Kuran’da sıklıkla geçmektedir.

3.1.12. Hristiyanlıkta Eskatoloji

Hristiyan eskatolojisinin temelinde Zerdüştlük dinine kadar dayanan son gün hikayeleriyle İbrani kaynaklı anlatılardan oluşan inanışlar yatar. İbrahimi dinler diye tanımlanan üç kutsal dinde de ortak birtakım özellikler bulunur. Hristiyanlık dininin kurucularının hemen hepsi de aslen Yahudi’dir (Alatlı, 2010: 21). Bu durum gösterir ki, Yahudi dini geleneklerinin çoğu Hristiyanlığa taşınmıştır. Dolayısıyla iki dinin de eskatolojik anlatılarında paralellik olması kaçınılmaz olacaktır. Hristiyanlıkta kıyamet öncesi dünyada gerçekleşecek alametlerden bahsedilir. Bunlardan bir tanesi de savaşların artmasıdır. ‘Milletler birbiriyle savaşıyor.’ (Matta, 24:7) “İsa dedi ki: ‘Bunları görüyor musunuz?’ Doğru söylüyorum, burada taş, taş üstünde kalmayacak, her şey yıkılacak.” (Markos, 3:13) Bunların dışında sahte Mesihlerin ve deccalın çıkışı da kıyametin alametleri olarak bahsi geçen olgulardır. Sahte Mesih ve deccal kavramları İslam inancında da mevcut olan düşüncelerdir.

Hıristiyan inancında kâinatın son günleri İsa Peygamberin tekrar gelmesinden sonra olacaktır. Yahudiler gibi Hıristiyanlar da dünyanın sonu beklentilerinde kaybedilen Cennet ve onun tekrar kurulmasını bekler. Bu kayıp cennette bolluk, bereket olacak, hayvanlar bile barış içinde olacaklardır. Hıristiyan eskatolojik metinlerinde genel olarak gelecekte bahsedilir. Gelecekteki dünyanın daha güzel olacağı ifade edilerek bu dünyanın geçiciliği vurgulanır. Önemli vurguları Mesih, Mesih'in Krallığı, Mesih karşıtları ve son savaş üzerinedir. Bunların yanı sıra öteki dünyaya ilişkin birtakım tasvirler de yer alır. Tanrı'nın bu dünya üzerinde egemen olduğu vurgulanır. Geleceğin dünyasının da Tanrı tarafından şekillendirileceği üzerinde durulur. Determinist bir kader anlayışı sunan bu düşüncede insana fazla bir seçenek bırakılmaz.

Tanrının krallığı inancı eskatolojik olarak Hıristiyanlıkta da vardır. Tanrının krallığının Hıristiyanlarca nasıl anlaşıldığı konusunu, hangi boyutlarıyla bu kavramın Hıristiyanlık inancında yer edindiğini anlamak için konunun temeline inilmesi gerekir. Hıristiyan dininin peygamberi olan Hz. İsa birtakım eskatolojik beklentilerin yoğun olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş ve bu şartlar altında mücadele etmiştir. Milat öncesi ikinci yüzyıla milat sonrası ilk yüzyıl arasındaki dönem böyle bir dönemdir. İsa'nın yakın ilişki kurduğu Yahya'da mesajlarında eskatolojik beklentilere önemli yer veren bir peygamberlerdir. Yeryüzünde kurulması beklenen Tanrı'nın krallığıdır. Bu düşünce eskatolojik bir beklenti olarak yeryüzünde zulmün ortadan kalkmasını ve tanrının buyruklarına uygun yaşanmasını ifade eder.

Hıristiyanlıktaki Mesih'e dair inançlarla benzerlik gösteren kurtarıcı motifi İran mitolojisinde Mithra olarak karşımıza çıkmaktadır. Joseph Campbell'a göre İranlı kurtarıcı Tanrı Mithra'nın mitik karakteriyle Hıristiyanlıktaki Mesih'in temaları arasında yakın bir ilişki vardır (Campbell,1995: 218). Carpenter ise Mesih figürünün Osiris, Mithra, Hercules ve Apollo gibi birçok mitolojik varlığın ortak özelliğinden oluşmuş bir karakter olduğunu iddia eder (Carpenter, 1996: 217) .

Hıristiyanlık inancına göre kıyametin öncesi büyük felaketler yaşanacaktır. İncil kıyametin öncesinde yaşanacak olayları şöyle anlatıyor: 'Dünya günlerinin

sonunda ay ışık vermez olacak, Güneş kararacak, yıldızlar yere düşecek ve gökler sarsılacaktır' (Matta, 24: 29). 'Tanrı'nın gününü bekleyin, onun gelişini çabuklaştıran bir kutsallık içinde yaşayın ve Tanrı'nın yolunu izleyin' (Petrus 3/9–12). 'Rab bizzat emir çağrısıyla ve baş meleğin sesiyle, Tanrı'nın borazanı sonrası gökten gelecek. Mesih'e ait olan ölümler diriltilecek' (Selanikliler 4:16–17). 'Büyük depremler, kıtlıklar ve salgınlar olacaktır' (Luka, 21: 11).

Eliade Hristiyan öğretisinin evrenin sonuna dair yeni bakış açısına sahip bir eskatoloji ortaya koyduğunu düşünür. Buna göre dünyanın tekrar yaratılışında evren ilk yaratılış zamanına döner. Kıyameti takiben tekrar meydana gelen dünya Tanrı tarafından ilk yaratılmış olanın aynısı olacaktır. Görkemli bir şekilde arınmış, yeniden canlanmış, tekrar kurulmuş ve dinçleşmiş olarak gerçekleşecektir. Fakat burada insanların tamamının tekrar canlanmasını içeren bir diriliş ifade edilmez. Konu bir yargının gerçekleşmesidir. Sonsuz mutluluk içerisinde sadece Tanrı tarafından bilinen kullar yaşayacaklardır (Eliade, 2004: 64).

Hıristiyanlıkta dünyanın beklenen sonunu hazırlayan unsurların insan eliyle gerçekleşeceğine dair inançlar vardır. İnançlarına göre insanoğlunun icra ettiği kötülüklerin neticesi olarak çıkacak savaşlar, kıtlıklar ve depremler olacaktır. Fitnelerin artması, yalancı Mesihlerin ortaya çıkması gibi alametler dünyanın sonunun yakınlığını gözler önüne serecektir. Sonuç olarak Tanrı son sözünü şiddetli bir şekilde söyleyecek, güneş kararacak, ay sönecek, yıldızlar düşecektir. Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Bu olayların zamanını sadece Tanrı bilir. Daha sonra bütün insanlar dirilecek ve mezardan çıkarak mahşer meydanında toplanacaktır. Herkes hesaba çekilecek iyiler ebedi mutluluk kötüler ise ebedi azaba çarpılacaklardır. Bütün bunların anlatıldığı kısımlar, Yuhanna 5,27-29; Markos 13,5-35; Matta 24-3, 25-46; Luka 21,5-31, ve diğer ayetlerdir. Görüldüğü gibi bu ayetlerde geçen olayların çoğu Kuran'da da aynı şekilde anlatılmaktadır.

Petrus'un ikinci mektubunda şu ifadeler geçmektedir: 'Rabbinin günü ansızın gelecektir. Gökler büyük gürültüyle yarıp yok olacak, her şey yanacak ve yok olacaktır. Yeryüzünde olan ne varsa yanacak yok olacaktır' (Petrus'un II.

Mektubu, 10-11; s. 461). Bu tükenişin modern eskatolojik mitlere ve bilim kurgu senaryolarına benzemesi çok dikkat çekicidir.

Barnabas İncilinde de şu ibareler yer alır:

'O gün yaklaştığında ey yeryüzü sakinleri üzerinize, on beş gün boyunca korkunç işaretler her gün gelecektir. Birinci gün, güneş gökte ışısız ve siyah olacak, bir babanın ölen oğluna ah ettiği gibi ah edecek, ikinci gün, ay kan gibi kızaracak, yeryüzüne kan inecek. Üçüncü gün, yıldızlar aralarında savaşıacak. Dördüncü gün, kayalar birbirlerine hücum edecek. Beşinci gün, bitkiler kan ağlayacak. Altıncı gün, denizler yükselecek. Yedinci gün, denizler tekrar derine batacak. Sekizinci gün, yeryüzünün hayvanları feryat edecek. Dokuzuncu gün, dolu fırtınası olacak ve canlıların çoğunun ölümüne sebep olacak. Onuncu gün şimşekler çakacak ve yıldırımlar düşecek, dağlar bile parçalanacak. On birinci gün, nehirler geriye akacak hatta kan akacak. On ikinci gün, bütün canlılar feryat edecekler. On üçüncü gün gökyüzü dürülecek ve ateş yağacak. On dördüncü gün, her şeyi yıkan büyük deprem olacak ve yeryüzü dümdüz olacak. Son gün, melekler de ölecek, şanı yüce olan Tanrı dışında kimse kalmayacak' (Barnabas, 2013:112-113).

3.1.13. Yahudilikte Eskatoloji

Yahudi eskatolojisine zemin hazırlayan temel beklenti 'Tanrı'nın Krallığı' beklentisidir. Ortadoğu'da neşet etmiş geleneklerin dinlerini etkilemiş olan bu beklenti ana hatlarıyla Yahudilik dininden çıkmıştır. Kesin olan düşünce Talmud ve Yahudi kaynaklarında genellikle istikbal şeklinde ifade edilen ahiret inancı Yahudiliğin merkezinde yer almıştır (Taşpınar,2003: 164). Birçok zulme ve

eziyete maruz kalmış, Sina çöllerinde yıllarca sefil bir şekilde dolaşmış (Challaye,1972:176) olan Yahudi milletin Tanrı tarafından korunmak suretiyle özellikle de Tanrı'nın kendi krallığını ilan ederek kötülerini yok edip iyileri bir araya getirdiği sonsuz ve tek bir hakimiyet kuracağı inancı üzerine kurgulanan bir akidedir. Kıyamet sonrasında yeniden yaratılacak olan bir düzenin temel dayanağı olarak Yahudilerin eskatoloji inançları arasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Kıyamet kopmadan önce hazırlayıcı alametler olarak doğal afetler ve iklim değişiklikleri olacağını belirten Yahudi dini kutsal kitabı Tevrat, kıyamet kopuş sebeplerini diğer dinler gibi semavi olaylara bağlar (Karaca, 2006: 230). Eskatoloji mitleri Ortadoğu dinsel gelenekleri özelinde Yahudilikte dini inancın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çünkü gerek sosyal hayat ve kaos ortamı çoğu zamanda insanların yaşadığı hayattan memnun olmamaları beklentilerini geleceğe yöneltmelerine sebep olmuştur. Eskatoloji mitleri insanların geleceğe olan bu beklentilerine hem bir yön vermiş hem de bir anlam kazandırmıştır. Bu durumun tek sebebi tabii ki yaşanılan şartlar değildir. Dini inançların da buna katkısı oldukça fazladır. Her dinsel gelenekte olduğu gibi Yahudilikte de eskatolojik inanç sistemi kendi müntesiplerinin kurtuluşunu esas alan düşünceler üzerine bina edilmiştir. Milattan önce üçüncü yüzyılla, milattan sonra birinci yüzyıllar arasında yoğunlaşan Yahudi dininin eskatolojisine dair inançların ana fikri, insanların dünya hayatının son noktasına geldiği ve yakında Tanrı'nın müdahalesiyle yeni bir dünya kurulacağı veya Tanrı adına görevlendirilen Mesih'in bu işi yapacağıdır. Tevrat'ta birtakım kıyamet alametlerinden bahsedilmektedir. Bu alametlerin başında Yahudi milletine karşı yapılacak savaşlar gelmektedir. "Rabbin günü geliyor! Yeruslaim halkı senin yağmalanan malın gözler önünde paylaşılacaktır. Yeruslaim, sana karşı savaşmak uluslar bir araya getirilecek. Şehir alınacak, evlerin yağmalanacak, kadınlarının ırzına geçilecektir. Şehirde yaşayanlar, yarınız sürgün edilecek, geridekiler şehirde kalacaklar" (Zekeriya: 14/1-2).

Dünya tarihinde bazı milletler yok oluşa dair hikayelerden ibret alarak ve güç olarak varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Yahudilerin tarih boyunca

yaşadıkları zorluklar onların direnç noktalarını oluşturmuştur. Sözelimi, Süleyman'dan sonra üzerlerine Buhtunnassar gönderilmiştir. O da Yahudi yurtlarını harabeye çevirmiş, savaşçıları öldürmüş, kadınlarını ve çocuklarını esir etmiş, kalanları da cizyeye tâbî tutmuştur. Yahudiler cizyeyi Mecusilere vermişlerdir (Bursevi, 6: 297). Kıyametin bir gün mutlaka geleceği ardından yeni bir düzen kurulacağı fikri her zorlukta hayata anlam yüklemek için geçerli bir neden olmuştur. Hallsell bu bilgiler üzerinde durarak 'dispensasyon' düşüncesi yani Tanrı'yı kıyamete zorlayıcılar hakkında çeşitli öngörülerde bulunur. Bunlar adeta Tanrı'nın zihninde geçenleri biliyormuş gibi davranırlar. Dünya için sanki bir film senaryosu yazarak kendileri gibi olan az sayıda seçkin bir grup insanın semaya yükselerek mutlu sona ulaşacaklarını tasavvur ederler. Salgınlar, savaşlar ve küresel ısınma sonuç ortaya çıkan kıtlık tehlikesi bu film senaryosunun ürünleridir. Bu inancı savunanlar sıklıkla vakıf olduklarını düşünürler (Hallsell, 2003: 139). Kıyamet vakti yaklaştığı zaman Yahudilerin diğer insanlara karşı yaptıkları zulüm ve haksızlıkların neticesinde bir savaş olacağından söz edilmektedir (Arslan,2003: 122-123). Yahudilerin isyan etmeleri neticesinde, güçlü bir kavimle savaşmak zorunda kalarak bunların sonra yok olacağı belirtilmektedir. O kavmin kuzeyde yaşadıkları ifade edilmektedir. Bunların isimleri hakkında net bilgi olmadığı gibi olayın yeri ve zamanı hakkında da kesin bilgi verilmez (Cerrahoğlu,1975: 100-101).

Yahudi inancında kıyamet öncesi birtakım alametler zuhur edecektir. Bunlar Mesih ve deccal gibi mitolojik figürlerdir. Diğer alametlerden birisi de Yecüc-Mecüc'tür. Yecüc- Mecüc yalnızca Yahudi inancında değil, İslam'da dahil olmak üzere diğer pek çok dinde ortak eskatolojik motiflerden biridir. Yecüc- Mecüc Tevrat'ta Gog- Mogog şeklinde geçmektedir. Masalsi bir anlatım tarzının kullanıldığı rivayetlerin yanı sıra diğer bazı rivayetlerde bunların taş üstünde taş bırakmayacakları, akın akın saldıracakları, nehir ve göllerin sularını kurutacakları gibi olağanüstü olaylardan bahsedilir. Daha sonra tanrının yardımıyla bunların helak olacakları ve insanların saklandıkları yerlerden çıkacakları anlatılır.

Yahudi inancındaki bir diğerk eskatolojik beklenti de mesih beklentisidir. Yahudi inancındaki mesih beklentisi lokal bir beklentidir. Yani bütün insanlık için değıl yalnızca Yahudiler için Mesih gelecektir. Mesih tabiri başlangıçta İsrail kahinlerini ve kralları belirtmek için kullanılıyordu. İsrail dininde Tanrı hizmetine girmiş krallar dünya üzerine adaleti getireceğine inanılan şahsiyetlerdir. Önceden peygamber, kral veya din adamı olan özel kişilere Mesih tabiri kullanılırken sonraları kurtarıcı anlamında eskatolojik şahsiyet olarak anlam kazanmıştır. Yahudilere göre Mesih, Tanrının kendileri için Davut soyundan göndereceğı ve kendilerini kurtaracağını düşündükleri şahıs olarak anlam kazanmıştır (Baybal,2002: 27). Bu inançta yer alan milliyetçi anlayış Siyonizm temelinde yatan milliyetçi anlayıştır. Tarih boyunca Siyonist milliyetçilik, şu iki mitolojiye başvurmuştur: 1) Irk miti 2) Toprak miti. Siyonizm söz konusu olduğunda ise bunlara bir de 'Eski Ahit' miti eklenir (Garaudy, 2011: 206). 'Rab yeryüzünü sarsınca, dehşetinden dolayı insanlar kaçmak için kayalıklara ve mağaralara saklanacaktır' (Yeşaya, 2: 19).

*"17. Ey dünya insanları tuzak ve dehşet önünüzdedir.
18. Dehşetten kaçan çukura düşer, çukurdan kaçan tuzağa yakalanır. Göğün kapıları açılır ve dünyanın temeli sarsılır.19. Dünya çatlayıp yarılr, sarsıldıkça sarsılır.
20. Yeryüzü sarhoş olmuş gibi yalpalar, sallanır, İsyanlarınızın ağırlığıyla çöker bir daha da kalkamaz.
21. Rab göktekileri ve yeryüzündekileri cezalandırır.
22. Tutsaklar cezaevine kapatılır uzun zaman orada ceza göreceklerdir. 23. Ay kızaracak, güneş kapanacak. Her şeye egemen olan Rab Siyon'un Dağı'na, Yeruslaim'e krallık edecektir. Milletini ileri gelen kişileri Rabbin yüceliğini görecekler"* (Yeşaya 24: 17-23).

Yahudilerin inancında Mesih'in gelmesinden önce yedi yıl boyunca olağanüstü şeyler olacaktır. İlk yıl yağmurlar bir yere çok yağarken başka bir yer kuraklık çekecektir. İkinci yıl kıtlık beklentisine dair alametler olacaktır. Üçüncü yıl kıtlık olacaktır. Açlıktan ve hastalıktan insanlar ölecektir. Tevrat'ın hükümleri

unutulacaktır. Dördüncü yıl biraz rahatlama beşinci yıl ise bolluk olacaktır. Tevrat'ın hükümleri hatırlanacaktır. Altıncı yıl gökten birtakım sesler duyulacaktır. Yedinci yıl savaşlar olacaktır. Yecüc ve Mecüc (Gog-Mogog) savaşları olacaktır. Yedinci yıl bittiğinde Mesih gelişi gerçekleşecektir. Mesih dönemi altı bin yıllarında bitecek ve yedi bin senesinde kıyametin kopuşu gerçekleşecektir (Adam, 2006: 232).

3.1.14. Türk İnanışlarında Eskatoloji

Literatüre eskatoloji olarak girmiş ve farklı kültürlerde çeşitli şekillerde tanımlanan kıyamet olgusu, bizim geleneğimize de yansımıştır. Dünya üzerinde nerede bir insan toplumu varsa mutlaka mitleri de vardır. Tarih boyunca büyük uygarlıklar kurmuş Türk milletinin de kendine has mitleri vardır. Birçok araştırmacı Türk Mitolojisi üzerine çalışma yapmış ama eskatoloji ile ilgili araştırma sayısı sınırlı kalmıştır. Günümüz Türkiye'sinde özellikle alevi kesitlerinde eskatolojik inançların daha yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Eski Türk halklarında Kök Tanrı inancı güçlüdür (Kafesoğlu, 1991: 295-301). Türk milletini koruyup gözeten ve töresini koyan tanrıdır. Bilge Kağan'ın yazdırdığı anıtlarda Türk milletine: 'Türk Milleti, işidin. Üzer Tenğri basmasar, aşra yir telinmeser ilini töreni kim artardı' (Çağatay, 1963:8) şeklinde hitap ederek belki de kıyamet kopuncaya dek töreniz devam etsin denmektedir. Göktürkler kıyamet için göğün yere inmesi ve yerin göçmesi şeklinde tasavvura sahiptir. Gök Tanrı inancı uzun süre devam etmiştir. Göktürk'lerin Hakanlarından Topa'nun Budizm dinini kabul etmesiyle, Göktürkler de Budizm dinini benimsemiş oldular. (Turan, 1990:104). Bu yeni dinle ortak inançlardan biri de dünyanın sonu ve kıyamete dair tasavvurlardır. Altun Yaruk'ta geçen yer depremi ifadeleri ve Güneşin kararması (Çağatay, 1945: 93) açıklamaları kıyamet hadiseleriyle ilgilidir. Budizm dinine mensup Uygurlar için kıyamet yer sarsıntılıyla ve su taşkınlarıyla başlayan ve dağların parçalanmasıyla devam eden, sonunda da Güneşin kararmasıyla ifade edilen bir süreçtir. Anlaşılacağı

üzere Türkler o dönemde başlarına gelen kötü olayların ardından doğayı algılayış biçimleri bugün zikredilen kıyamet alametleriyle bazı noktalarda örtüşmektedir.

Mitler geleneksel olarak halkın onlara yüklediği anlamlar içerir. Eskatolojik inançlar da ister ilkel ister geleneksel isterse modern toplumlarda olsun ona inananlar için kutsal anlamlar taşır. Çınaroğlu yüksek lisans tezi olarak Türk kültüründe eskatoloji mitlerini ele almıştır. Çalışma 2008 yılında Kocaeli üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır. Çalışmada detaylı bir şekilde Türk kültürüne mal olmuş eskatolojik mitler işlenmiştir. Çalışmada ayrıca farklı kültürlerdeki eskatolojik inanış ve uygulamalar da konu olarak incelenmiştir. Eskatoloji ve kıyamet inançları konusunda bir diğer çalışmada 'Mardin ve Yöresinde Yaşayan Kıyametle İlgili Anlatmalar' başlıklı doktora tezi çalışmasıdır. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılmış çalışma 2015 senesinde Şakire Balıkcı tarafından kaleme alınmıştır. Yabancı yazar, Tryjarski Türkler ve Ölüm başlıklı çalışmasında gene ifadelerle Türk halklarının yaşayışlarından çeşitli örnekler vererek konuyu incelemiştir.

Türk kültürü ve felsefesi, içinde pek çok malzeme bulunduran köklü bir yapıdır. Bu zenginliğin sağlanmasında farklı din ve kültürlerle karşılaşmış olması etkili olmuştur. Zengin bir kültür birikimine sahip olan milletimizin bu zenginliği büyük bir hazineye dönüştürmesi için milletimize ışık tutacak bilgilerin araştırılması gereklidir. Türk kültüründe karşımıza çıkan eskatolojiyle ilgili anlatılar da araştırılması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Ahirete dair inanışlar Türk kültüründe de mitlerden dini inanışlara, edebiyattan sanata pek çok alana yansımış ve köklü bir kültüre sahip Türk milleti için önemli değer yargılarından biri olmuştur. Kalafat Türk dini tarihine dair yazdığı eserde eski Türk dininin Gök Tanrı inanı üzere kurulu olduğunu belirtmiştir (Kalafat, 2011: 110-112). Tüm dünyadaki insanlara gelen peygamberlerin sayılarının yirmi civarında olduğunu ifade ederek aslında tek bir din geldiğini bundan dolayı da inançların temelinin bir olduğunu ifade etmiştir (Kalafat, 2011: 107-109).

Türk Mitolojisi'nde kıyamet kavramı, ilk olarak karşımıza Şamanizm'de "kalgancı-çak" terimiyle çıkar. Günümüzde Altay Şamanları yeryüzünün sonu olduğu inancını taşımaktadır. Hakas Türklerinin inancında cehennem kavramının bulunmadığını söyleyen Yörükan bunun nedeni olarak Türklerin eski inançlarında hesap gününden ziyade ceza ve ödüllerin öte dünyaya bırakılmadığını ve bu dünya yaşamında gerçekleştiğini belirtir (Yörükan, 2006: 61). İnsanların zaman geçtikçe kötülük yapmaktan çekinmeyeceği, kötülüğün giderek artacağı, Tanrı Ülgen'in unutulacağı, Erlik taraftarlarının çoğalacakları zamanların geleceği düşüncesidir. Tanrılar arasında insanların geleceği hakkında çekişme yaşanacak ve bu savaşta ölenler olacak, en sonunda Tanrı Ülgen tüm ölmüşlere 'kalkınız' dediğinde bütün ölenler dirilecek, ahir zaman gerçekleşecektir (İnan,1954: 24). Kelime anlamı olarak Ahir Arapça kökenli olup son manasına gelir. Türk lehçelerinde benzer terimlerle kullanılır. Sözelimi Çuvaşça 'Ahar Samana'; Özbekçe 'Ohir Zamon' ve Karakalpakça 'Ahırgı Zaman' şeklinde kullanımları vardır. Tabi ki kökeni İslam dini olsa da aynı zamanda en eski kaynağı Türk mitolojisidir. Araştırmacı Radloff'un Altay Türklerinden Teleüt Şamanları hakkında yaptığı çalışmalarda, 'Yaratılış Destanı'nda kıyamet kavramı için "gök, demir; yer, bakır gibi olur; uluslar birbirine düşer, ulu ağaçlar yıkılır; kayalar un ufak olur, kişiöğlunun cüssesi kısalır; ayak takımı kişiler bey olmaya başlar, baba oğlunu sevmez, oğul atasını saymaz; altın değersiz olur, onu kimse almak istemez" (Ögel,1993:439-462), şeklinde ifade edilir. Araştırmacı Verbitsky tarafından Altay Türklerinden Telengitler hakkında yapılan araştırmadan derlenen kıyamet hakkındaki mitte ise kıyamet günü geldiğinde dünyanın ateşle kaplanacağını; düzenin bozulacağını; yeryüzünün mahvolacağını; insanlar arasında kötülüğün meşru sayılacağını; gökyüzünün çalkalanacağını; ulusun fesada uğrayacağını; her yere su dolacağını, göklerin gürleyip, denizlerin çalkalanacağını, denizin altın ın üstüne geleceğini, göklerin açılacağını; denizden dokuz parça kara taş çıkacağını, bu taşlardan dokuz çemberli dokuz sandık çıkacağını, bu sandıklardan dokuz insan çıkıp bunlardan ikisinin başkan olacağını ay ve güneşin ışık vermeyeceğini, bitkilerin kuruyacağını, 'Köngül' otundan sarı çekirgeler çıkacağını ve kime sıçrarsa kanlarını emeyeceğini; tanrılar arasında

savaş olacağını, Mangdı-Şire ile Maytere'nin gökten inerek kötülükle savaşacağını ve Maytere'nin kanıyla yeryüzünün kaplanacağını sonra da kıyametin kopacağı anlatılır.(İnan, 1954:24-25; Ögel,1993:435-436) Radloff'un derlediği Altay kıyamet mitinde ise Teleüt ve Sibiryaya Türklerinden farklı olarak doğa olayları ve ne olduğunu bilmediğimiz varlıklar daha fazla ön planda tutulmuştur.

Altaylıların kıyamet miti şu şekildedir:

“Dünyanın sonu geldiğinde, kara toprak ateşle yanacaktır. Kayrakan, Tanrı baba kulaklarını tıkayacaktır. O zaman toprak yok edilecektir. Toprak ve ekin yok edilecektir. Baş kaldıranın güçlü sesi insanı sevindirecektir. Çamur tepeleri sallanacaktır. Demir üzenginin tabanı delinmiş olacaktır. İğnenin deliği yarılmış olacaktır. Kalabalık halk yok edilmiş olacaktır. Kara solucan kanatlanacaktır. Kara gözü kanlar bürüyecektir. Pınarlardan kanlar akacaktır. Yer uğuldayacak, dağlar ters dönecektir. Bayırları çökeceklerdir. Gökyüzü titreyecektir. Deniz dalgalanacaktır. Toprak tersyüz olacak, üstü altta kalacaktır. Yosun koparılmış olacak ve kül olacaktır. Gökyüzü harekete geçecek, bir yarık açılacaktır. Deniz dalgalanacak ve dibi görünecektir. Denizin dibinde dokuz ayrı siyah taş vardır. Dünyanın sonu geldiğinde, bu kara taşlar dokuz yerinden kırıldığında, dokuz kasnağı bulunan sandıklar içinden demirden yapılmış dokuz adam dışarı çıkacaktır. İkisinin önder konumunda olduğu bu adamların atlarının ön ayaklarında, kılıçlar, kuyruklarında da kalkanlar bulunacaktır. Bunlar, çarptıkları her şeyi yok edecektir. Dünyanın sonu geldiğinde, halkın huzuru kalmayacak, Güneş'in ve Ay'ın parlaklığı yok olacak, ağaçlar kökünden sökülecek, baba çocuğundan ayrılacak, anne en sevdiğinden ayrılacak ve kocasız kalacak, bitkiler yok edilmiş, tohumları tükenmiş olacaktır. Toprakta büyüyen

kengel otundan çıkacak çekirgeler önüne çıkan hayvanları ve insanları yok edeceklerdir. Bütün bunlar gerçekleştiğinde Tanrı'nın insanlara yardım için yarattığı kişilerden biri olan Şal-Jime, kengel otunu sökmeye için Mandı Şire'den yardım isterse de MandıŞire bu çağrıya cevap vermeyecektir. Bunun üzerine Mandı Şire 'Büyük Bey halkını terk etti, iyi aygır sürüsünü terk etti. Kıyı yıkıldı, su kurudu. Yakalı kürk eskidi, yakası yırtıldı. Yönetilen halk, kanunsuz kaldı. Dünyada yaşam kalmadı. Yuvası olan kuş, yuvasını terk etti. Çocuğu olan kadın, çocuklarını terk etti' diye bağıracaktır. Ama May Tere susacaktır. Bunun üzerine Erlik'in kahramanları "Karaş ve Kerey yerin altından çıkacaklardır. Yerden yukarı çıktıklarında Ülgen'in kahramanları Mandı Şire ve May Tere, onlarla savaşmak için gökyüzünden ineceklerdir. May Tere'nin kanıyla yeryüzü alev içinde yanacaktır. Dünyanın sonu böyle olacaktır" (Çoruhlu, 2019: 291-293).

Dede Korkut'ta geçen 'Ahir zaman olup da kıyamet kopanda...' ibaresi kıyamete dair ve ahir zaman beklentilerine dair inanışların varlığını gösterir. Dede Korkut'ta kıyamet inancı ile ilgili olarak Bayat 'Korkut Ata, Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut' başlıklı çalışmasında kıyamete dair düşüncelerin göçer evli bir milletin yaşantısı ve toplumsal psikoloji bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. (Bayat,2003:81-82) İnanışlarda bir gün güneşle ay gökte birleşerek dünyayı kavuracaklardır. Kıyamet o zaman kopar. Başka bir inanışta güneş batıdan doğduğunda denizler kabararak her yeri kaplayacaktır. Bu olaylardan sonra dünyanın dümdüz edilecektir. Dede Korkut'ta kıyamet, küçükle büyüğün, baba ile oğul, ana ile kızın arasındaki sevgi ve saygının ortadan kalkması, erkeklerin kadınlara benzemesi kadınlar gibi dedikodu yapması kıyametin alâmetleri şeklinde düşünülmektedir (Bayat, 2011: 127). Dede Korkut içinde geçen 'Konuğu gelmez kara evler yıkılsa yiğ...Atasın adın yöritmeyen hoyrat oğlan ata bilinden ininçe inmezse yig, anne rahimine düşünçek dogmasa yig.' (Ergin, 2014: 47) ibareleridir.

Ahmet Yesevi'nin Cennet ve bilhassa Cehennem ahvalinden bahseden destanların olduğu Divan-ı Hikmet adlı eseri Türkler arasında İslam dini henüz yeni yayıldığı için dini propaganda amacıyla yazılmış bir eserdir. (Köprülü, 1980:195) Ahmet Fakih'in, eseri olan Çarhname dünyanın fani oluşundan, bir gün her şeyin yok olacağından ve kıyametin dehşetli hallerinden bahseden ahlakla ilgili bir eserdir. (Köprülü,1980: 261) Türkiye'nin, büyük bir deprem kuşağı üzerinde olmasıyla ilişkili olarak 'Deprem ve Kıyamet Benzetmesi' başlıklı çalışmada, depremzede kişilerle yapılan görüşmelerde sonuç olarak deprem ve kıyamet benzetilmesi yapılması araştırmayı ilginç kılar (Kula, 2000: 9). Çünkü büyük felaketler insanları her zaman korkutmuştur.

Eski Türk inanışlarında mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Orta Asya'da eskiden yaşamış Türkler'in yalnız ve büyük bir ağaca saygı duymasını Kaşgarlı Mahmut'ün eserinde "Bu insanlar ulu bir dağa veya büyük ağaç gibi göze ulu görünen şeylere Tengri derler" (2013: 377) şeklinde verdiği bilgi ve Dofer'in Türkler doğanın her çeşit etkili tezahürüne örnek vermek gerekirse yüce dağlara ve iri ağaçlara "Tengri" demektedir, tespiti (Esin: 61) gibi açıklamalar eski Türkler tarafından mitolojik bazı unsurların Tanrı olarak vasıflandırıldığını göstermektedir. Türkçenin eski lehçelerinden Çuvaş lehçesinde kıyamet manasında anlamına gelen 'hiyamat' sözcüğü, zamanla ilgili başlangıçtaki evrenin durumunu anlatmak için kullanılmaktaydı. Buna devamlı sallanan, temeli olmayan ve yedi başı olan Hiyamat ve Martuk (veya Mirtik), savaşmış ve Martuk Hiyamat'ı öldürmüştür. Martuk Hiyamat'ı ikiye ayırarak yarısından gökyüzünü diğer yarısından yeryüzünü ve yeraltını yaratmıştır (Yavuz, 2019: 67).

Türk mitolojisinde tufan ve dünyanın sonuyla ilgili öngörülerini içeren mitler 'eskatoloji' mitleridir. Altay Türklerinin efsanesinde Tanrı Kayra Han'ın emriyle kahraman Mandişere'nin, kuvvetli mızrağıyla vurarak korkunç gök gürültüleri arasında Erlig'in dünyasını yok ettiği anlatılmaktadır. Bu yok edişten sonra Erlig dünyanın sonuna (Kıyamete) kadar karanlık bir aleme sürülmüştür (Banarlı c.1 s.12). Dini kaynaklarda anlatılan kavimlerin yok edilmesine benzeyen bu tasvirin bir tufan hadisesi olduğu düşünülebilir. Ancak araştırmalara göre Altay Türkleri,

dünyanın bir sonu olduğuna inanıyorlardı. Bu son güne kıyamet manasında “kalgancı çak” denirdi.

Altay Türklerinin inanişına göre, insanlar gün gelecek günahattan çekinmeyecek kötülük yapmaktan geri kalmayacaklardır. Tanrı Ülgen kötülerden uzak duracak ve kötülüğün tanrısı Erlik ortaya çıkacak ve dünya üzerinde iyiler ve kötüler savaş yapacaklardır. Birçok insan ölecektir. Teleüt Türkmenlerince ‘kalgancı çak’ olarak adlandırılan gün geldiğinde gökyüzü demir gibi, yeryüzü bakır gibi olacaktır. Padişahlar savaşır, insanlar kötülük düşünür. Sert kayalar ufalanır, parçalanır. İnsanların boyu bir dirsek kadar kısılır (Gömeç, 2003: 87).

Türklerin eskatolojik düşüncesine genel olarak baktığımızda, görünen olgu diğer milletlerin eskatolojilerinde yer aldığı şekliyle suçluların cezalandırması ve iyilerin ödüllendirilmesi temelinde tasavvurların olduğu göze çarpar. Dünyanın sistemi bozulduğunda, insanoğlu kötüleştiğinde Tanrı kıyamet zamanının gelmesini sağlayacaktır. Temel sorulardan biri kıyamet kopacağı için mi bunlar olacak yoksa bunlar olduğu için mi kıyamet kopacaktır. Daha değişik şekilde dünyanın arınmaya ihtiyacı olması mı sebep olacak yoksa iyiler ve kötülerin mücadelesi sonucu Tanrı tarafından gelecek bir müdahale mi kıyameti koparacaktır. İyi insanların mükafat alacağı ve kötülüklerin de yok olacağı veya cezaya çarptırılacağı bir durum kıyamet beklentileri için bir sebep olarak göze çarpmaktadır. İnsanların ahlaki çöküş yaşamayı, toplumun bozulması ve düzenin çöküşü varlığın ve dünyanın yok oluşunu hızlandıracaktır Halk dilindeki kullanılışıyla ahlaken çöküşü ifade etmek için ‘dünyanın çivisi çıkmış’ ifadesi ya da başımıza taş yağacak şeklindeki kullanımlar kıyametin alametleriyle ilgili umumi kanıyı gösterir.

Kıyamete dair eski Türk dininde açık bir bilgi olmadığı gibi mitolojik anlatılar da çok azdır. Türklerin tasavvur dünyalarında dünyanın sonuna dair düşüncelerin kozmogoni hakkındaki tahayyüllerden daha az olduğu söylenebilir. ‘Türk budunu Oğuz bigleri eşidin. Üze Tenğri basmasar, aşara yer telinmeser Türk ilinin törüsin kim artardır.’ (Türk milleti dinleyin: Üstten gök düşmese, alttan yer göçmese, ilini ve töreni kim bozabilir?) (Ergin, 2010: 17). Bu ifadelerden kıyamet olgusu çıkartılabilse de bunların kıyamet hakkında kesin bilgiler ifade etmediği

söylenbilir. Türklerde kozmogoninin bariz bir şekilde tespit edilebileceği ancak eskatolojinin net bir şekilde tespit edilemeyeceği düşünülmektedir. Tabii ki Türk mitolojisinde kıyamete ve dünyanın sonuna dair mitler yok değildir. Türklerin de kıyamete dair eskatoloji mitleri az da olsa vardır. Bazı Rus araştırmacılar, Altay Türkleri'nin kıyametle ilgili mitoloji ve inançlarını tespit etmişlerdir. Kıyamet günü için 'kalkancı çak' ibaresi kullanılmıştır. Zaman içerisinde iyi insanların azalmasıyla kötü insanların çoğalacağı, Erlik adlı kötücül gücün dünyaya çıkacağı, Ülgen adlı iyilik tanrısının ve diğer iyilik temsilcilerinin kötülerle savaşacağı Ülgen'in tek kalacağı sonra da mahşeri başlatıp hesap gününün geleceği anlatılır. Ülgen ve Erlik iyi ve kötü zıt kavramların düalist yaklaşımını temsil eder. Türk anlatılarında kıyamet için 'ulug gün' ibaresinin sonradan kullanıldığı görülür (Günay ve Güngör, 2009: 93). İyilik ve kötülük tanrılarının zıtlaşmaları Zerdüştlük dininde Ahurah Mazdah ve Angrah Manyu arasındaki savaşı hatırlatır. Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki deccal ve Mesih arasında geçecek olan savaşın anlatıları Ülgen ve Erlik mücadeleleriyle benzeşir. İyilik taraftarlarının kazandığı bu savaşa dair inançlar Zerdüştlük etkisiyle gelişmiş olabilir. İnan, Altay Şamanlarının dünyanın sonuna inancaları olduğunu ve bugüne 'Kalgançı çak' adı verildiğini yani geriye kalacak çağ manasına geldiğini belirtir (İnan, 2000: 24). Kalgançı Çağ inancında insanların günahlardan çekinmeyeceği ve kötülüklerin artacağı ifade edilir. İyilik tanrısı Ülgen günahkarlardan uzak olacak, kötülük tanrısı Erlik dünyaya gelecek ve onun yardımcısı olan Karaş, Kerey ve Erlik kışoğullarını karanlıklar dünyasına, Ülgen, Maytere ve Mangdı-şire, aydınlık dünyasına ve iyiliğe çağıracaklardır. Bu savaşın sonunda iki tarafın ölenleri olacak ve sonunda tek Ülgen olacaktır. Mahşer gününde Ülgen, ölümlere kalkmalarını söyleyince ölmüş olanlarüler diriltilecektir (İnan: 24).

İnan, Radloff ve Verbitskiy kalgançı çak tasvirlerinin olduğu manzum iki rivayetin tespit edilebildiğini belirtirler. Birinin Televüt Türklerine diğerinin Telengit Türklerine ait olduğu söylenmektedir. Bu iki rivayet manzum şekilde olduğundan bunların destan olduğu söylenebilir. Türklerin, kıyametle ilgili destanları olduğu buradan hareketle söylenebilir. Türklerin fikir dünyasındaki eskatoloji tasavvurlarındaki değişimlerin diğer dinlerden gelen etkilerle oluştuğu görüşündedir. İslamiyet sonrası Türklerin eskatolojiye dair düşünceleri bu yeni

dinle eşgüdümlü bir şekilde yaşatılmaya devam etmiştir. Türkler önceleri kıyamet hakkındaki tahayyülleri önemsemez gelmişler veya bu konuyla alakalı mitolojik bilgiler bize kadar ulaşmamıştır. Bayat eskatolojik beklentilerin değişik varyantlarında semavi dinlerin etkisinin az çok görüldüğünü düşünür. Bütün bunlarda mitolojik döngüsel zaman hissedilmektedir. Mitolojik döngüsel zaman düşüncesinde belli bir nokta yaratılışın başlangıcıdır. Zamanın sona ermesiyle kıyamet kopar ve yaşam sonlanır. Yine kıyameti takiben yeniden yaratılış tekrarlanır ve tekrar başlar. Türk inançlarında yer alan kalgançı çak tasvirleri de mitolojik döngüsel zaman kavramıyla görülür. Öyleyse 'kalgançı çak', kıyameti takiben oluşacak yeni dünyaya tarif eden bir terim gibidir (Bayat, 2007: 123).

Bayat Türk mitolojisinde eskatoloji mitlerinin yazılı metinlerde göz ardı edildiğini düşünerek genel itibariyle sözlü kaynakların üzerinde durulduğunu belirtir. Göktürk anıtlarında eskatolojiye dair düşünceler, toplum üzerine gökyüzünün çökmesi, ulusun helak olması şeklinde ifade bulur. Aynı durum Kül Tigin anıtları için de geçerlidir: "Türk budunu Oğuz bigleri işitin. Üze Tenğri basmasa, aşara yer delinmese Türk ilinin törüsin kim artardı" ifadeleri eskatoloj anlamında gökyüzünün üzerine düşmesi, yeryüzünün çökmesi şekliyle kıyamet kopma anının tasviri gibidir. Ulusun helak olmasından korkulması ve endişe edilmesi bu yüzdendir (Bayat, 2007:126-127). J. P. Roux, Tuba'daki bir Kırgız yazıtındaki 'Benim göğün, üzerimize yığıl' ibaresinde geçtiği şekliyle, Orhun anıtlarında yer bulan gökyüzünün aşağı çökmesi ve yeryüzünün mahvolması fikrinin Türk inançlarında eskiden beri olduğunu, bu tasavvurların zaman içinde İslam dinine de karıştığını ifade eder (Roux, 2002: 113-114).

Türkler cennet-cehennem ve ahiret günü gibi inançlarını, İslamiyet'e girdikten sonra bu dinin etkisiyle değiştirse de eski inançlarının etkisinden tamamen sıyrılamadılar. İslam dini, kendi dışında bütün dinleri batıl kabul ettiği için bu dinlere ait öğretileri reddetmiştir. Asya'ya gelen Arap gezginler, Türk inançlarını, putperestlik şeklinde nitelmişlerdir. İslam dini sonrasında diğer inançlarda olduğu gibi kıyamet, cennet ve cehennem inançları da bu yeni din çevresinde şekillenmiştir. Buna rağmen, Türk inanışlarında öbür dünyaya dair inançlarda, Zerdüştlük gibi Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin de etkileri görülebilir.

Sözelimi kıyamet günündeki sırat köprüsü Zerdüştlük dininden gelmiştir. Zerdüştlük dininde sırat köprüsü sinvat ya da cinvat köprüsü olarak adlandırılır. İran inançlarının etkisiyle Mesih inancı gibi Mehdi miti gelişmiştir. Mehdi miti kurtarıcılık bağlamında Anadolu inançlarında da yer alır. Aynı şekilde bu mit Zerdüştlük dininden geçmiştir. Kozmogoni mitleriyle eskatoloji mitlerinin birçoğu, diğer kültürlerin etkisiyle yeni şekiller almıştır. Türk inanışlarında iyilerin ödüllendirildiği ve kötülerin cezalarını çektiği öbür dünya inancının var olduğu bir gerçektir. Hunlar cesetleri mumyalarken yine Hunlar ve Göktürkler ölenleri eşyalarıyla hatta atlarıyla gömerken öbür dünyaya dair inançlarını gösterirler. Hun milletlerinin doğusunda kalan Dunğ-hu kavimlerinden Vu-huanların da ölümden sonra yaşama dair inançları arasında ruhların Çı-Şan dağına gittiğine inandıkları belirtilmiştir (Eberhard, 1996: 48).

Türk mitolojisine göre yer altı dünyasına giden tekrar yerüstüne dönemez. Şamanlar bu durumun istisnasıdır. Bazı zamanlar transa girdiklerinde yeraltına gider sonra tekrar yeryüzüne çıkarlar. Yeraltı dünyasında kötü ruhlar, şeytanlar günahkâr ruhlar ve zebaniler vardır (Uraz,1992: 95). Radloff'un çalışmalarına göre ışık âlemi olan semayı (gökyüzünü), yukarıda bulunan 17 kat oluştururken, karanlıklar âlemini, aşağıda bulunan 7 ya da 9 kat oluşturmaktadır. Gökyüzü ve yeraltı arasında, âdemoğlunun yaşadığı yeryüzü bulunmaktadır. Yeryüzünde yaşayan insanlar, bu iki dünyanın tesiri altında kalmaktadır (Radloff, 1956: 5).

Dinlerdeki kurtarıcı figürü, gökten ineceği tahayyül edilen bir doktrindir. Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri başta olmak üzere Hinduizm, Zerdüştlük hatta İslam dini Mesih'in gökten ineceğini belirtir. Bayat, kozmik hafızadaki dünyanın yok olması ve tekrar var olması hadiselerinin galaktik sistemle bağıntılı olduğunun sembolik dille ifade edilmesine bağlar. Kurtuluşun yukarıya, gökyüzüne bağlanması, isimlerin simgelediklerinin ve olayların farklılık göstermesine rağmen temanın özde aynı olmasının delilidir (Bayat, 2007: 114).

Beydili, Türk mitolojisindeki gökyüzünün oğlu figürünü bir kurtarıcı olarak nitelendirmiştir. Kurtarıcı figürünün Zerdüştlük dininden geldiğini ve Türk mitolojisine girmesine katkısının olduğu belirten Bayat mistik felsefenin Türklerin

yapısıyla uyuşmadığını da ifade eder. Bu yüzden kurtarıcı figürü destanlarda karşımıza çıkar.

Kurtarıcı Mesih inancına Hızır inancı da girebilir. En zor şartlarda yardım eden Hızır inancı hala kurtarıcı özelliğiyle mevcut olmayı sürdürmektedir. Zaman sınırı gözetmeyen Hızır inancı insanların yardımına geldiğinde kurtarıcı özelliği gösterir. 'Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez.' ibaresi atasözü olarak 'Hızır gibi yetişti' sözü de deyim olarak bu inancın ifadeleridir. Hıdırellez inançları da kıştan sonra yeniden canlanan doğayla kıyamet sonrası yeniden dirilme hadisesi benzeşimi dikkat çeken bir ayrıntıdır. Sene içerisinde o gün dünyanın hayata dönmesine dair inançlar tabiatta olan değişiklikler hem eskatolojik hem de kozmogonik mitlerle bağlantılı bir biçimde değerlendirilme yapılması uygun olacaktır. Efsanelerde ve masalarda özellikle Hızır ölümden kurtarmasıyla ve kötülüklerden korunmasıyla temsil edilir. Ocak'a göre bu durum halk inançlarının yaşatıldığıın tezahürüdür. Bu bakımdan, Hızır inancı ve Hıdırellez, eskatolojik bir olgu olarak düşünülebilir. Mitik kahraman özelliği de taşıyan Hızır, insanlara ikinci bir şans sunar.

Altay Türkleri arasındaki inançlara göre dünya üç döneme ayrılır. Buna 'Üç Aygul' derler. Dünya yaratıldığından bu yana biner yıllık toplam üç aygul yaşanmıştır. Aygul çağ, dönem, felaket, yıkım gibi anlamlar taşır. Bu inanışa göre yeryüzünü ateşin kapsadığı en eski dönemdir. Sarı toprakların ateşin kalan küllerinden kaldığına inanılır. Bu dönemin adı 'Ot Aygul' dur. Yani ateş dönemi demektir. Çok şiddetli rüzgarların olduğu 'cotkon-salkınu aygul' dönem fırtınalı dönemdir. Kırk iki günlük 'Suu Aygul' bu dönemi takip eder. Su döneminde her yeri sular basar. Altaylı halklar 'Toş Aygul' denilen yeryüzünün donacağına inandıkları son dönemi beklerler (Dilek, 2014: 193). Bu mitteki dünyanın son dönemlerinde donacağı anlatısı şaşırtıcı bir şekilde buzul çağı beklentisine benzemektedir. Buzul çağının tekrar geri gelmesinin ardından acaba yeniden yaşam döngüsü devam edecek midir? Araştırmacıların daha önce kaç kez buz devrinin yaşandığını ve tekrar etme olasılığını tespit etmesi gerekir.

3.1.15. Gog- Mogog ve Deccal

Gog-Mogog olarak adlandırılan Kur'an'da ise Yecüc Mecüc şeklinde tanımlanan bu topluluklar kıyamete yakın bir zamanda çıkıp dünyada fitne ve fesat çıkaracaklarına dair inançların olduğu eskatolojik figürlerdir. Kelime anlamı olarak Ye'cüc ve Me'cüc alevlenmiş, yanmış, acı ve tuzlu anlamına gelir. (Taşbolotov,2007:3) Ortaya çıkışları ve yapacakları şeyler hakkında detaylı bilgilerin Kur'an'da anlatılmadığı bu figürler hakkında daha çok rivayet kaynaklı anlatılar mevcuttur. Bununla beraber Deccal konusu hakkında da Kur'an dışındaki kaynaklarda birtakım anlatılar bulunmaktadır. Ruhü'l Beyan tefsirinde Mehdi'nin, Deccal gelmeden yedi yıl önce geleceği belirtilir. Deccalin ise güneş batıdan doğmadan önce geleceği söylenir. Mehdi gelmeden önce Ye'cüc ve Me'cüc'ün geleceği belirtilir. (Bursevi, 5:424) şeklinde ifade edilir.

Eskatolojik bir figür olarak 'deccal' dini inançlara göre kıyamet öncesi zamanlarda gelerek insanları kötülöklere yöneltecek birisi olarak tasvir edilir. Önemli bir ayrıntı olarak tek gözlü olması ya da bir gözünün kör olması dikkat çeker. Dede Korkut hikayelerinde anlatılan Tepegöz karakteriyle bu bakımdan benzerlik taşır. Çünkü Tepegöz de tek gözlü bir varlıktır. Dünyadaki pek çok kültürde anlatılan masallara konu olan Tepegöz motifi iki yüz farklı motife sahiptir. (Gökyay,1973:535) Tepegöz Kuzey Avrupa'dan Çin'e kadar yayıldığı tespit edilen destanlarda bir motiftir. Tepegözle ilgili yazılı rivayetlerin en eskisi Homeros'un Odisei destanındaki Tepegöz ile olan mücadelenin geçtiği bölümüdür (Emre, 1971: 13).

Asya ülkelerinde dünyanın sonunda yaratıcıya isyan edecek fesat canavarıyla ilgili mit deccalla benzerlik taşır. İlkçağ Anadolu mitolojilerinde Kyklop adlı yaratık, tek gözlü bir dev vardır. Bu yaratığın gözü tepesindedir. Dede Korkut öykülerinde anlatılan tepegözle aynıdır. İslam dinine göre kıyamet günü geldiğinde ortaya çıkacak deccalla bazı yönlerden benzerlik taşıdığı gözden kaçmaz. (Eyüpoğlu, 1987: 335) Kelime anlamı olarak, Kyklop yuvarlak gözlü anlamına gelir. Yunan mitolojisinde Kyklop tek gözlü olarak betimlenmiştir (Graves, 2004: 34). Kyklop tipinin, literatürde esas olarak Odisei Destanındaki 'polifem'den geldiği bahsedilir. Bugün Sibiry ve Kazakistan folklorunda tek göz-

lü devler hakkında, geniş malzeme bulunmaktadır (Köroğlu, 1988: 1-39). Deccalla ilgili herhangi bir bilgiye Kur'an'da rastlanmaz. Hz. Muhammed'e atfedilen hadis rivayetlerinde pek çok bilgi verilir. İslami anlayışın temelini teşkil eden bu alametleriyle deccal tanıtılırken fiziksel özelliklerine de vurgu yapılmıştır. Ortaya konulan bilgiler Yahudilerin Deccala dair anlayışlarıyla paralellik teşkil eden pek çok veri barındırır (Sarıçioğlu,1997: 91-94). Hinduizm'deki felaketi getiren Maya adlı varlıkta kötülüklerin temsilcisi olması hasebiyle pek çok açıdan deccal adlı varlıkla benzeşim gösterir. Yarı insan ve şekil değiştirme özelliği olan bu yaratık bize dönemin algısının kötülüğü de soyutlaştırmış olduğunu gösterir (Yitik, 2003: 34).

Dünyanın sonlarına doğru kötülüğü temsil eden korkunç bir mahlukun insanlara eziyetler etmesi ve galip olması fakat iyiliğin ona karşı yapılan büyük savaşı kazanarak kötülüğü yok etmesi düşüncesinde masalsi bir sonla tahayyül edilen Deccal ve ona karşı yapılacak mücadele yalnızca Yahudi ve Hristiyanların inancı değil İslam dini de dahil olmak üzere hemen bütün dinlerin ittifak ettiği bir olgudur. Hz. Muhammed'den gelen rivayete göre tüm ümmetler peygamberleri tarafından deccala karşı uyarılmışlardır (Müslim, Mesacit, 128-134).

Deccala dair tasavvurların kökleri çok eskidir. Doğu dinlerinde bulunan iyilik ve kötülük sembolü düalist anlayışa kadar gider. Fakat Agnostik hakikat şimdiye kadar gördüğümüz hakikat şekillerinden hiçbirine benzememekte, orada bir uyum ve ahenk kurulmakta, süje ile obje her ikisi de mutlak bir uyarlık oluşturmaktadır (Ülken,1968: 493). Yecüc, Mecüc ve Deccal terimlerini kökeni böylece açıklanabilir. Günkel, Deccal'a dair inançların kökenlerini Babil'e indirirken, bazı araştırmacılar Eski İran'ın dininde iyiliğin ve kötülüğün tanrıları kabul edilen Ahura Mazda'ya ve Angra Mainyu'ya ulaştırırlar. Bu düşünceler Deccal inancının milattan önce ikinci yüzyılda Yahudilik dinine sonra da Hristiyanlık dinine geçtiğini belirler (Eyyüb ,2000: 10).

Halk arasında dolaşan çeşitli mitlerde deccalla ilgili dini kaynaklarda rastlanmayan çeşitli bilgiler vardır. Bunlardan birinde şöyle bir hadise anlatılır: Menkıbeye göre deccal, davul çalarak sokaklarda gezecektir. Müziği duyup merak edenler pencereden bakacaklar ve bu esnada kafaları şişip büyüyeceği

için geri çekemeyecekler. Sonra Hz. İsa gelecek ve o kişilerin kafalarını kesecek. (Taştekin, 1998:108) Aynı şekilde Yecüc Mecüc'le ilgili halk efsaneleri de vardır. Bunlardan birinde, kıyamete yakın yeraltı dünyasından çeşitli yaratıklar çıkacağı ve insan kılığına girip dünyayı saracakları anlatılır. Evlerin kapılarını çalıp kapıyı açıp bakanları öldürecekleri anlatılır. Hatta bazıları bu yüzden korkup kapılarını gece kilitlediklerini ve kapı çalınırsa açmadıklarını anlatırlar (Taştekin, 1998: 106). Osmanlı devri mutasavvıflarından tefsir çalışması yapan Vani Mehmed Efendi tefsirinde Yecüc-Mecüc'ün Nuh'un oğlu olan Yafes'in torunlarından türeyen nesiller olduğunu söyler (Vani, 2020: 530).

Dünya üzerindeki dinlerin birçoğunda vücut bulan kıyametten önce beklenen 'kötülük insanı' veya 'kötülük milleti' karakterleri, üç semavi dinde Hıristiyan, Yahudi ve İslam dinleri geleneklerinde Yecüc-Mecüc ve Deccal beklentisi olarak karşımıza çıkar (Bıyık, 2007: 53). Yahudi kutsal metinlerinde geçen Gog ve Mogog kelimeleri mecazi anlamlar da taşımaktadır. Eski Ahit Mogog için Yafes'in yedi çocuğundan biri olarak bahsetmektedir. Gog ise daha çelişkilidir. Buna göre Gog, Meşek ve Tubal kralı ya da Mogog ülkesinin halkı diye geçmektedir. "Yafes oğulları, Gomer, Mogog, Muday, Yavan, Meşek, Tubal ile Tiras'tır" (Tekvin,10:2) ayetinde bu şekilde belirtilmektedir. Başka anlatılarda ise Gog ve Mogog çok saldırgan iki topluluk olarak anlatılmaktadır. Bu metinlere göre ise dünyanın bir ucundaki bu milletler her yeri işgal edecek ve bütün ürünleri tüketecek ve kimseye acımayacaktır (Tesniye , 28: 49-50).

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an ise Kehf suresinde Yecüc ve Mecüc adını kullanarak Gog ve Mogog hakkında bilgiler verir. Buna göre Zülkarneyn¹³ isimli bir şahıs halkın da yardımıyla onların önüne bir set çekmiş ve insanları onların şerrinden kurtarmıştır. Kıyamet gününden önce bu set yıkılacak, Yecüc ve Mecüc serbest kalarak dünyayı işgal edeceklerdir. Kötülüklerin yayılmasına sebep olup inançlı insanlara eziyetler edecek, yeryüzündeki bütün kaynakları tüketenlerdir. Bunlar yeryüzüne gelmiş son zalim topluluklar olacaklardır. Orta Çağ boyunca Batı toplumu Moğolları, Tatarları hatta Türkleri Yecüc ve Mecüc

¹³ Zülkarneyn hakkında detaylı bilgi için KTÜ İlahiyat Fak. Dergisinin 2014 Güz sayısında Mustafa Öztürk tarafından yazılan 'Zülkarneyn Kısası' başlıklı makaleye bakılabilir.

olarak düşünmüş ve barbarlıklarından çekinmişlerdir (Çelebi, 2000: 130-131). Tarihsel süreç içinde gerçekleşen kavimler göçü gibi olaylar ve Cengiz Hanın saldırıları bu tezleri için delil teşkil eder nitelikte olmuştur. Hatta Haçlı seferlerine bile kılıf olmuştur.

Kıyamete dair beklentileri tasavvuf konusunda ilerlemiş batını yorum yapan bazı şahıslar sembolik şekilde yorumlamışlardır. Sözelimi insandaki nefis mevzu su ve hayvani sıfatlar Yecüc-Mecüc tasavvurları şeklinde yorumlanmıştır. Deccal yorumları da her türlü kötülüğün yayılmasına yorumlanmıştır. İsa Peygamber'in gelişi çirkinliklerin yok edilip iyilik unsurlarının oluşmasını temsil eder. Dabbe denilen mahluk ise manen alınan yolda görülen durumları sembolize ederler. Güneş doğu yerine batıdan doğma olayı ise bedenle ruhun ayrı düşmesi olarak yorumlanır (Şimşek, 2007: 132-139). Bunlara benzer yorumları Said Nursi'nin kitaplarında da görmek mümkündür. Sözelimi, Avrupa'da yoğun şekilde İslam dinine yönelişler olması ve Batı toplumunun zamanla İslam dinini benimsemesi fikri güneşin batıdan doğması şeklinde yorumlanmıştır.

3.1.16. Altın Çağ Miti

Altın çağa dair ibareler huzur, barış ve refah dolu bir çağ; acı ve kötülüğün yeryüzünden silindiği ve insanların karşılıklı diyalogla anlaştıkları zaman dilimlerinin beklentisi şeklinde ifade edilir. Altın çağ miti hem kozmogoni mitleriyle hem de eskatoloji mitleriyle bağıntılı bir mittir. Altın çağ düşüncesi geçmişteki kozmik başlangıç ve gelecekte yaşanması mümkün olan mutluluk çağı beklentilerinin ifadesidir. Bir bakıma dünya üzerinde cenneti bulmaktır. Dünyanın her yöresindeki mitlerde ifade edilen gelecek zamanlarda gerçekleşeceği düşünülen 'Mesih Dönemi', 'Binyılcılık inancı' ve 'Altın Çağ' ile ilgili beklentilerde insanların mutluluk, refah ve huzur arzuları ve kötülüklerin tamamen silinmesi arzusu ifadesini bulur (Gündüz, 1998: 29). Altın çağ beklentisine göre yeryüzü yaşantısı çeşitli çağlara ayrılarak kategorize edilir. Birçok dinsel gelenekte tarihin bazı bölümleri iyi bazıları ise kötü olarak lanse edilir. İşte Altın çağ beklentisi bu düşüncelerin sonucudur. Dünyanın tüm

toplumların da farklı özellikleri olmakla birlikte zamanın başlangıcında Altınçağ bulunduğu inancı mevcuttur bu inanca göre insanların ilk ataları Sükûn huzur ve barış içinde yaşamışlardır aynı zamanda birçok dinsel geleneğe göre ilk insan mükemmel ve iyi bir varlık olarak tanımlanır ve onun mutluluk ortamında yaşadığı ifade edilir (Smart, 1977: 76-78).

Altın Çağ beklentisinin ilk hangi toplum tarafından ortaya atıldığını saptamak oldukça güçtür. Eski Mısır inançlarında 'Altın Çağ' tasavvur edilmiştir. Gündüz ve gecenin değişiminin olmadığı 'Altın Çağ'da henüz ölüm yoktur. (Hornung, 2006:154) Başta Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere birçok dini inançta da bu beklenti mevcuttur. Altın Çağ inancı Hristiyanlıkta Tanrı'nı krallığı ibaresiyle özdeşidir. Tanrı Krallığı ibaresi gibi 'Göklerin Krallığı' ibaresi de Kitab-ı Mukaddes'te kullanılmaktadır. İki ibarenin birbirinden ayrı olduğuna dair düşünceler varsa da genel kanı ikisinin aynı anlama geldiği yönündedir. (Bıyık,2008:126) Tarihin sonunda belli bir zaman diliminde tüm insanların mutlu olarak yaşayacakları bir yeryüzü cenneti vurgusu bu inancın temelini oluşturur. Dinsel geleneklerde Âdem ile Havva'nın kovulduğu cennete yeniden geri döneleceği duygusu her insanın fikri hayatında en az bir kere var olmuştur. Altın Çağ inancının temelini bu düşüncenin oluşturduğu söylenebilir. Hem Yahudi hem de Hristiyan fikriyatını etkilediği düşünülen Pers mitolojisinde ise zaman üçer bin yıllık dönemlere ayrılmıştır. Birinci 3000 yıllık dönemde bir tanrı diğer Tanrılar üzerinde söz sahibi olurken ikinci 3000 yıllık dönemde iki Tanrı egemenliği ele geçirmek için aralarında mücadele eder üçüncü 3000 yıllık dönem ise yine tanrılardan birinin diğerine etkisiz hale getirdiği ve tek başına egemen olduğu altın çağdır.

İran mitolojisinde 'Ahura Mazda' önce tüm yaratıkların ruhlarını yaratır 'Ahura Mazda' tarafından oluşturulan bu ruhsal alemde varlıkların ruhları üç binyıl kalırlar daha sonra 'Ahura Mazda' ruhları toplar ve onlara Artık yeni bir dönemin başladığını ve bu dönemin zıtlıklarla dolu mücadele içinde geçecek olan 9000 yıllık bir dönem olduğunu söyler Bu dönemde kötülük ruhları serbest bırakılır itaat etmeyen hiçbir Kural tanımayan bu kötü ruhlar devamlı kargaşa çıkarır ve durmadan onlarla savaşılır iki insanın arasındaki bitmeyen kavga gibi Bu

Kavgada günbegün devam eder Her şeyin bilgisine sahip olan 'Ahura Mazda' 9000 yıllık dönemin ilk 3000 yılında her şeyi aşama aşama iletir bu dönemde 'Ahura Mazda' ile 'Ehrimen' bir tür ittifak halindedir (Batuk, 2001: 151). Son 3000 yıllık dönem ise yine 'Ahura Mazda'nın tek başına egemen olduğu altın çağdır. İran mitolojisindeki bu beklentilerin Yahudiliği etkilediği düşünülmektedir. Zira onun krallığı ise kıyamete kadar yeryüzüne hüküm sürecektir. Bunun yanı sıra Yahudi geleneğinde dünya devirleri ile ilgili tasavvurları da komşu kültürlerden fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Fakat bu etkiler Tekvin'de yer alan kozmolojik öğretilerle yorulmuş ve İsrail'e bir form kazanmıştır. Örneğin tekvinin birinci bölümünde tanrının dünyayı nasıl yarattı anlatılır bu yaratma işlemini altı günde tamamlayan bütün işleri nihayete erdiren Tanrı yedinci günde istirahate çekilir Ayrıca yedinci günü mübarek kılarak onu takdis eder. Kur'an'da da Allah evreni altı günde yarattığını söyler.

Altın çağ mitinin ilk olarak hangi toplumlarda ve kültürlerde ortaya çıktığını saptamak çok zordur. Dünyadaki hiçbir toplumda ve din anlayışında ezeli ve ebedi bir tarih algısı yoktur. Tarih dediğimiz dünya hayatı bir noktada başlamıştır ve bir noktada son bulacaktır. 'Ebediyet' zamana galip gelerek onu ortadan kaldıracaktır (Eliade, 1994: 125). Tarihin dönemlere ayrılmasında genellikle başlangıç dönemleri sakin ve düzenli, son dönemler ise kaostan sonra yeniden düzenin kurulduğu mutluluk devirleri olarak kabul edilmiştir. Dünya tarihi boyunca kaç tane başlangıç ve son olduğunu kestirmek imkansızdır. Tarihin sonundaki bir zaman diliminde insanların mutlu olacakları bir yeryüzü tasavvur eden 'Altın çağ' mitine göre, ilk insanlar olan Âdem ve Havva'nın yaşadığı cennet hayatına geri dönüş kastedildiği düşünülmektedir. Bir başka apokaliptik Metin olan 'Enoh'un bir kitabında Dünya'nın ömrü on hafta ile ifade edilir. İlk hafta bir mutluluk dönemi ve altın çağdır. İnsanın hayatı ilk haftanın yedinci gününde başlar ve bu ilk hafta boyunca Adalet doğruluk huzur ve mutluluk devam eder. İkinci hafta ise büyük kötülük ortaya çıkar adaletsizlik düzenlik etraf kaplar, her taraf günahla dolar. Üçüncü hafta adalet ve doğruluk düşünmesini yaymak için bir adam seçilir. Dördüncü hafta dürüstlük ve erdemin farklı görünüşleri tezahür eder. Beşinci hafta zaferin ve egemenliğin bir göstergesi olan kutsal ev inşa edilir. Altıncı hafta bütün yaşayanlar kör olur, bir

adam ortaya çıkar ve kutsal evin egemenliğine onu yakmak suretiyle son verir. Yedinci haftada ise Dinsiz bir nesil ortaya çıkar, zulüm ve adaletsizlik hat zafere ulaşır. Sekizinci haftadan itibaren temizlik planı uygulamaya başlar. Tanrı yeryüzünü temizlemek ister. Günahkârlar tek tek tutularak hesaba çekilir. Dokuzuncu haftada adalet ve erdem tüm dünyaya yayılır. Tanrı tanımazlık ve dinsizlik yeryüzünden silinir. Onuncu ve son hafta ise evrensel büyük bir adalet gelişir ve yeryüzü cenneti ortaya çıkar. Bu son mutluluk döneminde Tıpkı başlangıçta olduğu gibi zulüm adaletsizlik ve dinsizlik olmayacaktır.

Hem kozmogoni mitleriyle hem de eskatoloji mitleriyle bağıntılı bir mit olan 'Altın çağ' mitinde zamansal olarak bir geriye dönüş söz konusu olmaktadır. Kozmogonik olarak altın çağ miti başlangıçtaki geçici bir mutluluğu ifade eder. Sürekliliği olmayan bu mutluluk çağı yerini giderek kötüleşen bir dünyaya ve kaos ortamına bırakır. Eskatoloji mitleri bağlamında ise altın çağ miti nihai ve sonsuz bir mutluluk ifade eder. Zamansal olarak altın çağ geldiğinde insanlar bir daha mutsuz olmayacak, hiçbir sıkıntı görmeyeceklerdir. Daha sonra bütün bunların bitiminde dünya üzerindeki yaşam sona erecek ve farklı alemlerde yeni bir hayat başlayacaktır. Giderek kötüleşen dünya hayatı bu sonla birlikte arınmış ve yenilenmiş olarak yeniden başlayacaktır. Dünya devirlerinin sayısı konusunda farklı rakamlar bulunsa da genel Tema yedi sayısının üzerine kurulur. Bazen bir hafta bazen bir günde de ifade edilse bu günler biner yıllık dönemlerden oluşmaktadır. Yedi sayısı İslam dininde de kâinatın yaratılışı ile alakalı bir sayıdır. Bu dönemlerin son dönemi ise adalet çağı, erdem çağı olan altın çağdır. Mezmurlarda yer alan bir ifade de tanrının gözünde insanların 1000 yılının 1 gece ve 1 gündüz kadar olduğu belirtilir. İslam dininin kitabı Kur'an'da da bir günün 1000 yıla eşit olduğundan bahseden ayet vardır. Hristiyan geleneğinde ise dünyanın Suresi ve onun çağları ile ilgili olarak genellikle düalist bir ifade tarzı bulunur. Yani tarih kabaca gelecek çağ, beklenen çağ olarak ikiye ayrılır. Fakat özellikle milattan sonra 300 yıldan itibaren dünyanın ömrünün her biri 1000 yıl olan 7 gün olduğu ve son günün 7000 yılın mutluluk çağı olduğu inancının Hristiyan yazarlarca savunulduğu görülür. Örneğin Barnabas İncil'inde 'Şabat' gününden yani yedinci günden söz edilir. Tanrı 6 günde tüm işleri yapmış yaratılışı tamamlamış. Yedinci günde istirahate

çekilmiştir. Dolayısıyla kozmogoni de yeryüzündeki hayatın başlangıcını ifade eden Yedigün şabat eskatoloji de dünyanın sonunu ifade eder.

Eskatoloji ve kozmogoni mitlerinin kesiştiği noktada altın çağ miti döngüsel anlamda var oluşu düşünülen bir mittir. Eliade kozmogonik mitlerin ve eskatolojik mitlerin keskin bir çizgiyle ayırt edilemeyeceğini düşünür. Ona göre eskatolojiye dair mitler sondan bahsettiği gibi aynı şekilde başlangıçtan ve kozmogoniden bahseder. Eskatolojiye dair olan mitler başlangıcın kutsal zamanına geri dönme mefhumunu barındırır. Bunlar döngüsel biçimde bitiş ve başlangıcı aynı anda içerirler.¹⁴ Dolayısıyla bütün eskatolojik mitler doğrudan kozmogoni mitleriyle bağlantılıdır.

Dünyanın bütün toplumlarında 'Altın Çağ' miti kendine yer bulmuştur. Bu inanca göre insanlığın ilk ataları sakin, huzur ve barış içinde yaşamışlardır. Pek çok dinsel gelenekte ilk insan mutlu bir ortamda var edilmiş iyi bir varlıktır. İslam'da da insanlığın atası Âdem cennette yaratılmış ve şeytan kandırıcaya kadar orada yaşamıştır. Barnabas İncili yaratılış ile ilişkilendirdiği bu devirlerin biner yıllık dönemler olduğunu belirtir. Yedinci günde Tanrı, oğlunu gönderecek kötülüğü ortadan kaldıracak zalimleri yargılayacak ve bu dönem altın çağı ya da Milenyum çağı olacaktır. Barnabas İncili bu yedi günlük kurguya sekizinci günü de ekler. Yalnız ona göre sekizinci gün bu dünyaya ait değildir. O gün hayat tamamıyla sona ermiş ve artık Ahiret hayatı başlamıştır (Batuk, 2001: 157).

Altın çağ inancına göre dünya hayatı birtakım dönemlere ayrılarak kategorize edilir. Bu dönemlerin bazıları iyi bazıları ise kötü olarak addedilir. Genellikle insanlığın ilk dönemi ve son dönemi iyi olarak kabul edilirken arada kötü dönemlerin de olduğu varsayılır. İlk insanların yeryüzünde yaşadığı dönemle yeniden buluşmak belki de hayatın gayesi olmaktadır. Örneğin bu gaye Yahudilerde tamamen bir inanç sistemi haline gelmiştir. Kendilerine Tanrı tarafından vaat edilen yerlere ve eskideki mutlu dönemlerine tekrar dönme fikrinin Yahudilere ilham verici olduğu ve bunu gerçekleştirmek için hareket ettiklerini görmek mümkündür. Vaat edilmiş topraklar bir anlamda cennet bahçesine dönmekle aynı anlama gelir. Vaat edilen kutsal topraklara dönme

¹⁴ Mircea Eliade; Mitlerin Özellikleri, s. 75-76

düşüncesinin özellikle 20. Yüzyıl'daki Yahudi hareketlere ilham kaynağı olduğu ve bir Mesih beklentisinin olması ile yerine bizzat kendilerinin harekete geçtikleri görülür (Garaudy, 1999: 157-176). Bu durum mitlerin insan toplumlarına yön vermede ne denli öneme haiz olduğunu açıkça gösterir.

Başlangıçtaki 'altın çağ' benzeri motiflerin eski Yunan şairi Hesiod tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Mısırlılar da Tanrı Ra tarafından kontrol edilen bir altın çağ beklerler. İran mitolojisinde de dünyanın sonunda bin yıllık bir mutluluk döneminden bahsedildiği bilinir (Carpenter, 1996: 188). Tarihin sonundaki belli bir zaman diliminde insanların mutlu olacakları bir yeryüzü cenneti olarak tasavvur edilen 'Altın Çağ Miti' Yahudi geleneğindeki yansımalarında Âdem ile Havva'nın konulduğu Cennet bahçesine geri dönme ifade ettiği düşünür. Bahçenin bir benzeri Sümer mitolojisinde de görülür Sümer mitolojisinde Dilmun adı verilen bu bahçe saf temiz ve muhteşem bir yerdir.

3.1.17. Kıyametin Alametleri

Dünyanın sonu ve kıyametle ilgili olarak geçmiş zamanlarda olduğu gibi şimdiki zamanlarda bile pek çok kişiler tarafından çeşitli düşünceler ifade edilmiş ve farklı zaman dilimleri ve tarihler belirtilmiştir. Kıyametin bir gün geleceği bilinmekle birlikte zamanı hakkında kimse net bilgiye sahip değildir. Bazıları tarafından tarih verme cüreti gösterilmiş ve çeşitli zaman dilimlerinden bahsedilmiştir. Örneğin İslam ilimleriyle meşgul olmuş ve özellikle cifr¹⁵ denilen harf ve sayılarla ilgili bilgilere sahip olduğunu iddia eden şahıslardan İmam Rabbani, 'Mektubat' adlı eserde kıyamet tarihi olarak hicri 2000 (Miladi olarak 2562) yılını işaret eder. Cumhuriyet Dönemi'nde bu cüreti gösterenlerden biri olan Said Nursi ise kıyametin kopacağı vakti kimsenin tam olarak bilemeyeceğini söylese de aklındaki tarih olarak hicri 1545 (Miladi 2162) tarihi olduğunu ifade eder (Nursi, 1996: 206). İleri sürdüğü zamana dair bilgilerin doğru olduğunu ispatlamak amacıyla belirtilen zaman gelmezden evvel bazı

¹⁵ Cifr hakkında bilgi için; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde,2002 yılında Bahattin Yaman tarafından hazırlanan, 'Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri' başlıklı doktora tezine müracaat edilebilir.

alametlerin zuhur edeceği ve bu işaretlerin kıyametle ilgili bir şekilde haberci nitelikte olduğunu ifade eder. Anlatılan hadiselerin kıyamet alametleri şeklinde addedilmesiyle herkes kendi savının doğruluğu üzerinde durarak görüşlerini desteklediğini savunmuştur. Bunu ifade etmek içinde gerektiğinde dini anlatılardan gerektiğinde mitolojilerden yararlanmışlardır.

Jung'a göre dinsel deneyimler insanın hayatına bir anlam ve güzellik katıyorsa, bu tür deneyimler insana Tanrı'nın bir lütfudur. Dinsel deneyim yaşamış biri yaşadığı deneyimin hayata anlam ve güzellik kazandırdığını söylüyorsa dinsel deneyim tartışılmazdır, mutlakdır (Jung, 1998: 100-101).

Genel olarak kıyamet dendiğinde dünyanın veya evrenin yok olacağı daha sonra tüm ölümlerin tekrar diriltileceği gün şeklinde bir anlayış mevcuttur. Çünkü dünya hayatı ebedi değildir. Bir gün gelecek ve her şey yok olacak ve yaşam sona erecektir. Bu son gelmeden önce, suçlarda artış olacak, günah mefhumu ve tanrı korkusu yok olacaktır. İşte bu şartlar ve işaretler iki şekilde gözükcektir. Bunlar gizli olan işaretler ve apaçık işaretlerdir. Gizli olan işaretler; insanlarda sevgi, hürmet, şefkat, terbiye, cömertlik, doğruluk, takva gibi erdemlerin yavaş yavaş yok olmasıdır. İbadethanelerin çok olmasına rağmen ibadet edenlerin az olması, yüksek binaların yapılması, ince elbiseler giyilmesi, homoseksüelliğin serbest olması, kötü insanlara saygı gösterilmesine rağmen iyi insanların hor görülmesidir.

Kıyamete dair apaçık olan işaretler ise; Deccal adlı mahlukun çıkması, ay tutulmasının peş peşe üç gün olması, üç sene kıtlık olması, bir dumanın dünyayı kaplaması, İsa Peygamberin beyaz minareye inmesi ve Deccalı öldürmesi, ardından Mehdi'nin gelmesi kırk sene halkı yönetmesi, Dabbe-tül-Arz denilen mahlukun yerden çıkması, Ye'cüc- Me'cüc denilen kavimlerin dünyayı istila etmesi ve son olarak güneşin batıdan doğarak doğudan batmasıdır. Bütün bu olayları takiben İsrail adlı melek sur denilen boruya üfürür ve bu üfleminin şiddetiyle dağlar yerinden oynar, gökler paramparça olur, denizler kurur, ay ve güneş kararır. Bütün yaratıklar helâk olurlar. Sadece en büyük sekiz melek kalır. Bunlar da arş taşıyıcısı olan meleklerle Cebrail ve diğer meleklerdir. Azrail adlı

melek diğer yedi melekle kendi ruhunu da alır. Artık Allah dışında kimse yoktur (Marifetname, 2012: 27).

Kıyamet gelmeden önce altı işaret görülür. Bunlar; gündüz vaktinde birdenbire güneş karamasıyla başlar. Daha sonra ansızın yıldızlar yere düşer. Bu esnada dağlar yıkılır, dümdüz olur ve sarsıntıdan durulmaz olur. İşte tam bu sırada, vahşi hayvanlar birbirine karışırlar. Cinler haber getirmek amacıyla denizlere dalarlar ve görürler ki deniz alev alıp tutuşmuştur. Sonra birdenbire yedi kat yerin dibi ve yedi kat gök yarılr. Bundan sonra bir rüzgâr eser ve hepsi ölür (Bursevi, 23: 99). Rüzgarla ilgili başka bir rivayete göre Allah Teâlâ Yemen tarafından ipekten daha yumuşak ve miskten daha hoş kokulu rüzgarlar estirir. Kalpten inanan ve çok az imanı olan her mümin vefat eder. Sonra insanların en şerli olanları hiçbir dini tanımadan yüz yıl kalırlar. Onlar çarşılarında alışveriş yaparken kıyamet üstlerine kopar (Bursevi, 16: 300).

İslam dinini benimsemiş kültürlerin mensupları kıyamet hakkında merak besledikleri herkesçe bilinen bir durumdur. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da insanların sık sık Peygambere kıyamet hakkında sorular sorduklarından bahsedilmektedir (Araf, 7: 187). Hz. Muhammed de sorulan sorulara cevap vermiş ve hadis kitaplarında bununla ilgili bölümlerde bu rivayetler kendine yer bulmuştur. Hadis kitaplarında kıyametin alâmetlerine dair pek çok hadis Hz. Muhammed'den rivayet edilmiştir. Rivayetlerin çoğunda, ahlak değerlerinin kaybolması başta olmak üzere toplumsal olaylara ve doğal afetler gibi hadiselerle ve bunlarla ilgili detaylı bilgilere yer verilir. Bu rivayetlerin bazılarının da anlatılanlar şöyle özetlenebilir: Dine ve Kur'an-ı Kerim'e değer verenler azalacak, ibadet edenlerin sayısı az olacak, emanet gözetilmeyecek, faiz meşru sayılacak, ehil olmayanlar iş başına geçecek, anne baba tanınmayacak, erkekler kadınların emrinde olacak, geçmiş lânetlenecek, güç sahipleri zulüm etmekten çekinmeyecek, şerli insanlar itibar görecektir, dürüst olmayanlar ticaret yapacak, ibadethaneler süslü olacak fakat içleri boş olacak, erkek erkeğe ve kadın kadına ilişki çoğalacak, kadınlar ön planda olup erkekler onlara özenecek, ahlaksızlık normal sayılacak, din öğretilmeyip yalnızca dünya ilimleri öğretilenler, fala inananlar çoğalacak, ölümler aniden olacak, cahil ve sahtekar

dindarlar olacak, akrabalarından uzaklaşılacak, yalancılara inanılıp doğru söyleyenler dışlanacak, şimşekler ve yağmurlar çok olacak (İbn-i Kesir, 21: 178-179; Berzencî, 1973: 70-75).

Hadis kitaplarında ifade edildiği kadarıyla Hz. Muhammed kıyamet vaktini bilmediğini belirtmiştir. Fakat kıyametten önce meydana gelecek birtakım hadiselerin kıyametin habercisi olduğunu ifade etmiştir. (Buhari, İman: 37). Bizzat kendisinin de kıyametin yakın zamanlarında geldiğini belirten İslam peygamberi, (Müslim, Fiten: 132-135) başlıca olayları şöyle belirtmiştir: “Kıyamete yakın, ilim yok olacak, cahillik artacak, içki ve zina yaygınlaşacak, çobanlar zenginleşip bina yapma yarışına girecek, servet çoğalacak, aynı soydan iki büyük millet savaşı olacak, katliamlar olacak, fitne ve fesat çoğalacak, bunlardan dolayı kadın nüfusu artacak, Müslümanlar çekik gözlü, etli yüzlü bir milletle savaşacak, insanlar hayattan bıkacak ve ölmüşlere imrenecek, peygamber olduğunu söyleyen yalancılar türeyecek, zaman hızlı akacak, Ye’cûc- Me’cûc çıkacak, Arap bölgesinden bir ateş çıkacak, çok sık deprem ve yer batması olayları olacak” (Buhari, Fiten:4-5,22,24; İbn-i Mac’e:25-36). Hadis kitaplarındaki ifadelerle kıyamet ansızın kopacak hatta alışveriş yapanın işi yarım kalacak, yemek yiyen yemeğini bitiremeyecek, süt sağmakta olan işini bitirmeden kıyameti görecek (Buhari, Fiten: 25).

Bütün bu rivayetlerden yola çıkarak, İslam bilginleri kıyamet alâmetlerinden bazılarını şöyle sıralamışlardır: Kişinin bir işi yarım yapacağına söz verip günü gelince sözünden cayması. Kötü kimselerin el üstünde tutulup iyi insanların aşağılanması. İlimin ortadan kalkıp cehaletin açığa çıkması. Zina ve günahların yayılması. Kötü yoldaki kadınların raks etmesi. Şarap ve her türlü müskiratın alenî olarak içilmesi. Ani ölümlerin çoğalması. Câmilerde günahkarların seslerinin yükselmesi. Bitkilere faydası olmayan yağmurların yağması. (Bursevi, 15:519) Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ‘Fuhuş ve ahlaksızlık ortaya çıkıp yaygınlaşmadıkça, altın ve gümüş paraya tapınılmadıkça kıyamet kopmayacaktır’ (Müsned, VI: 162).

Kıyametin bazı emare ve işaretleri mahiyet bakımından sınıflandırıldığında fiziki ve toplumsal olarak iki şekilde gruplandırılabilir. Bireysel ve sosyal açılarından

bozulmaya sebep olan hadiseler toplumsal dejenerasyona sebep olan alâmetler ve depremler, volkan patlamaları kabilinden olaylar fiziki alametleri oluşturur (Abdülkadir, 1986: 50-56). Toplumsal olaylardan ahlaki değerlerin bozulması kıyamete dair önemli alametlerden kabul edilir. Emanete sahip çıkılmaması ve korunmaması, herhangi bir göreve layık olmayan kişilerin getirilmesi, fitne ve fesadın çoğalması gibi alametler kıyamet öncesinde alenen görüleceğini çeşitli hadislerde ifade edilir. Savaşların çoğalması ve çok kan dökülmesi de kıyamet alametleri arasında sayılır (Yaman, 2002: 23).

Asıl tartışma konusu olan kıyamete dair alametler büyük olarak kabullenilen olağanüstü hadiseler evrensel manadaki değişimlerdir. Rivayete göre sorulan bir soruya şöyle cevap verilir: 'Kıyamet alametlerini mi bekliyorlar?' O alametler, duman, dabbe, doğu, batı ve Arap bölgesinde yer batma olayları, deccalın çıkışı, güneşin batıdan doğuşu, Ye'cüc, Me'cüc denen azgın mahlukların zuhuru, İsa'nın gelmesi ve Aden diyarında ateşin ortaya çıkmasıdır (Bursevi, 5: 421). Ahir zamana dair önemli alametlerden biri de deccaldır. Rivayete göre Hz. İsa 741 yılında Şam'da Beyaz Minare'ye incek deccalı Lidde kapısında öldürecektir (Vani M. 2020: 570).

Bir hadiste şöyle geçer; 'Güneş, battığı zaman meleklerin uçtuğu süratle yedinci kat semaya kaldırılır ve arşın altına hapis olunur. Sonra doğudan mı, batıdan mı doğacağı hususunda (Allah'tan) izin ister. Ay da aynı durumdadır. O da kulların tövbe etmeleri için verdiği süre doluncaya kadar hangi yönden doğacağına dair izin ister durur. O vakit yeryüzünde günahlar artar, iyilikler kaybolur ve kimse iyiliği emretmez. Bunun yanında kötülükler yaygınlaşır, kimse kötülüğü yasaklamaz. İşte insanlar böyle davrandıkları vakit, güneş arşın altına hapsolür. Bir gece miktarı vakit geçince, güneş Rabbine secde eder ve nereden doğacağına dair izin ister. Ancak ay onun yanına gelene kadar güneşin isteği cevapsız bırakılır. Ay da güneşle beraber Allah'a secde eder ve nereden doğacağına dair Allah'tan izin ister. Ancak onun isteği de cevapsız bırakılır, hareket etmesine izin verilmez. Ay ile güneş bu minval üzere üç gece hapsolürler. Yeryüzünde teheccüt namazına kalkanların dışında bu gecenin uzunluğunun ne kadar olduğunu kimse bilemez. Onlar ise o gün insanların

değer vermediği az bir gruptur. Teheccüde kalkanlar, o karanlık gecede önceden uyuduğu kadar uyuduktan sonra kalkar. Teheccüt namazını kılıp virdini yaptıktan sonra etrafa şöyle bir bakar, ortalık ağarıp sabah namazının vakti girmeyince durumu yadırgar. Dışarı çıkar ve gökyüzüne bakar. Her yer karanlıktır ve henüz gecedir. Yıldızlar dönüp durmaktadır. Bu tuhafına gider ve sebebini tahmin etmeye çalışarak şöyle der: 'Ya kıraati hafif tuttum ya da namazı kısa (çabuk) kıldım. Ya da vaktinden önce kalktım.' Bundan sonra tekrar kalkar seccadesinin başına geçer ve önceki kıldığı miktarda bir defa daha teheccüt namazı kılar. Ancak gökyüzüne baktığında yine sabah namazı vaktinin girmediyini görür. Bundan sonra korkusu iyice artar. İşte bu minval üzere her beldede teheccüt ehli mescitlerde toplanırlar. Yüksek sesle ağlayarak tazarru içinde Allah'a yalvarırlar. Allah, Cibril'i güneşe ve aya gönderir. Cibril onlara: 'Allah, battığınız yere dönmenizi ve oradan doğmanızı emretti. Bizim yanımızda sizin ışığınız ve nurunuz yok.' der. Güneş ve ay Allah'tan korkarak ağlamağa başlarlar. Onların ağlamasını yedi kat semadakiler ve arşın gölgesindekiler işitir. Yeryüzünde ve göklerde bulunan canlılar kıyametin korkusuyla ağlarlar. İman edenler de onlarla beraber ağlayarak Allah'a yalvarırlar. Gafiller ise gaflette olmaya devam ederler. Güneş ve ay simsiyah olarak batıdan doğarlar. Artık güneş ışık vermez ayın nuru yok olur. Ay ve güneşin hali tutuldukları vakitte olduğu gibidir (Bursevi, 5: 423).

Yahudilikte kıyamet alametleri ifadesi yerine kurtarıcı Mesih ortaya çıkmadan önce birtakım olayların meydana geleceği ve bu olaylardan hareketle 'Mesih Sancıları' adı verildiği görülür (Besalel, 2001: 388). Onlar şu şekilde özetlenebilir: Kıyametin kopuşundan önce bazı tabiat olaylarının anormal değişimleri sonucu ortaya çıkan iklimsel değişikliklerle ilgili olarak Tevrat bunu göksel olaylarla bağlantılı olarak izah eder (Karaca, 2006: 229-230). "Memleketler harap olacak şekilde, Rabbin gazabı göklerden gelecek" (İşaya, 13: 5). Tevrat başka bir yerde; "Kıyamet günü ışık yok olacak, her yer karanlık olacak, Rabbin bilir ki, o gün gelince gece ve gündüz olmayacak, o gün Yeruşalem altından sular çıkacak, birazı doğu denizlerine, birazı batı denizlerine akacak ve yaz ve kış böyle olacak. Dünya üstünde Rabbin egemenliği olacak" (Zekeriya,14: 6-9).

Eski Ahit'in başka bir ayetinde; "Bunların hepsi bir anda olacak, gök gürleyecek, deprem ve kasırgalarla her şeyi yiyen ateş gelecek" (İşaya, 29: 5-6). "Bu sebeple gökler titreyecek, Rabbin gazabıyla yer yerinden oynayacak" (İşaya,13,13). Bütün eskatolojik anlatımlarda olduğu şekilde, Tevrat ayetlerinde de afetler, felaketler ve mahşer günü görüntüsü artık dünyanın sonunun geldiğini bildirir. Bunlarla beraber ülkeler arasında savaşlar çıkması d süreci hızlandıran bir başka amildir. Günümüz dünyasının en büyük korkularından biri olan nükleer savaş riski her an kapıda beklemektedir. "Rabbinin günü gelecek mallarını çapulcular paylaşacak, Yeruşalem karşısında düşmanlar toplanacak, savaş olacak ve şehir düşecek, milletin yarısı sürgün edilecek, geride kalanlar şehirden çıkmayacak" ve "Bela çoğalacak, insanlar ayakta dururken eti kemiği eriyecek, gözleri ve dilleri eriyecek" (Zekerya,14: 12). Tevrat ahlaki bozulmaları ve toplumun dejenere olmasını da kıyametin bir alameti olarak görür. İnsanların bencil davranmaları sonucu toplum yaşamını tehdit eden gelişmeler de kıyameti hazırlayan sebeplerden biri olarak zikredilmektedir (Karaca, 2006: 229-230). "Çocuklar onları yönetecek ve üzerlerinde saltanat kuracaklar. Herkes birbirlerine ve komşularına ihanet edecek. Gençler yaşlılara saygısız olacak, itibarının şerefi olmayacak, şunu bil ki yoldan sapıtacaklar seni..." (İşaya: 3,4,5,12)

Yahudi düşüncesine göre; özet olarak Mesih gelmeden önce dünyada ahlaksızlık ve inançsızlık egemen olacaktır. Tanrı'nın düşmanları, kutsal şehre, Kudüs'e saldırıp işgal edeceklerdir. Edep ve haya kalmayacak, hayat pahalılığı yükselecektir. Dünyaya ahlaksızlık egemen olacak, doğru insanlara ehemmiyet gösterilmeyecektir. Kutsal kitap bilginlerinde ilim olmayacak, evlatlar babalarının haysiyet ve şerefini alçaltacak, kızlar da annelerine isyan edeceklerdir. Dünyada felaket haberleri gelecek, savaş ve salgınlar artacaktır (Sarıkçioğlu, 1997:30; Küçük, 1992: 141).

Hıristiyanlıkta kıyamet iki şekilde anlaşılır: İsa Peygamberin Tanrı'nın devleti için dönüşü, diğeri insanların yargılanmak için diriltilmesidir. İsa Peygamberin ağzından kıyamet günü: "Rab bir borazanın gürültüsüyle melekleri gönderecek. O'nun tarafından seçilenler bir uçtan diğeri uca, dünyanın her tarafından

toplanacaklar.” (Matta, 24: 31) Fakat Hristiyan inancında da kıyamet zamanı Tanrıdan başkasının bilemeyeceği bir mefhumdur. İncil şöyle der: “O gün hakkında göklerin meleklerinin ve Oğul (İsa’nın) bilgisi yok, yalnız Baba bilir.” (Matta, 24:36; Markos, 13:32)

Hristiyan inancına göre belli başlı kıyamet öncesi alametler şöyle sıralanabilir: “Mesih olduğunu iddia eden sahte peygamberler türeyecek, “Pek çok kişiler, ‘Ben Mesih’im’ iddiasıyla adımı kullanacak ve insanları aldatacak.” (Matta,24:5; Luka,21:8) Savaş ve şiddet yeryüzünü kaplayacak: “Savaşın seslerini duyacaksınız, Miletler birbiriyle savaşacak.” (Matta,24:6,7; Luka,21:9) Salgınlar, depremler ve kıtlık olacak: “Yer sarsılacak, kıtlık ve salgınlar olacak...” (Luka, 21:11) Doğal afetler: “...Güneşin ışığı kapanacak, ayın ışığı gelmez olacak, yıldızlar tek tek dökülecek, gök sarsılacak...” (Matta, 24: 29)

Sur denilen boru şeklinde tavsif edilen nesneye İsrail adındaki meleğin üflemesiyle kıyametin kopacağı inancı dinlerde genel kabul görmüş inançlardandır. İslam dininin kutsal kitabı Kur’an sura üfleme hadisesinden açık olarak bahseder. (Yasin, 36:51) İnanışa göre sura üflenmesi İsrail adlı melek tarafından iki kere gerçekleştirilecektir. Birinci üflemede kâinat sarsılacak, Herkes dehşete kapılacaktır. (Neml,27:82) Bu üfleme neticesinde kainattaki herkes ölecektir. (Zümer,39:68) İkinci defa üflenmesiyle bu sefer dirilme gerçekleşecek, mezardaki ölüler kabirlerinden kalkıp Allah’ın huzuruna doğru yol alacaktır. (Yasin, 36:51) Rivayete göre kıyamet günü gelip çattığında üzerine kırk sene yağmur yağdıktan sonra ölüler, tıpkı bitkiler gibi, yerden bitmeye başlayacaklar. (Bursevi,17:86) Âlemin başlangıcından kıyamet gününe kadar yedi iklimde bulunan hayat sâhibi her canlı bir araya gelir, bedenleri yeniden yapılır, suretleri ortaya çıkarılır, organları ve parçaları düzenlenip bir araya getirilir. Ne zerre kadar az ne zerre kadar fazla, şunun bir kılı dahi bununkine karışmaz, şunun bir zerrisi bile onunkine bağlanmaz. (Bursevi,19:473)

Hız. Muhammed’in hadislerinde de surdan bahsedilmiştir. Surun tarifini yapan Hız. Muhammed onu içine üflenen bir boru olarak anlatmıştır. (Tirmizi, 9) İlk seferinde herkesin sarsıntı geçireceği, ikinci seferde ise ölülerin dirileceği

söylenmiştir. (Tac,1056:651) İki sur üfleme hadisesi arasında kırk vakit geçeceği söylenmiş ancak bunun kırk gün mü, kırk ay mı olduğu sorulduğunda Hz. Muhammed bilmediğini söylemiştir. (Müslim,141) Kıyametin büyük alametlerinden biri de güneşin batıdan doğmasıdır. Her gün batı istikametinde batan ve doğu istikametinde doğan güneş kıyamet günü geldiğinde üç gün süreyle batı yönünden doğacaktır. İşte bu hal, kıyamet alametlerinin meşhur olanı ve en büyüğü olarak bilinir. O günden sonra tövbe edenin tövbesi kabul edilmez, pişmanlık fayda etmez (Marifetname, 2012: 19).

3.1.18. Diğer Kültürlerde Eskatoloji Mitleri

Yeryüzünde gelmiş geçmiş hemen hemen bütün topluluklar ve yerkürede yaşayan insanların çoğu, ölümden sonra bir yaşam olduğuna inanırlar. Kozmogoniye dair mitler gibi kâinatın bir gün son bulacağına dair anlatılar, kıyamet hakkındaki düşünceler çerçevesinde günümüze kadar şekillenmiş ve halen de varlıklarını korumaya devam etmektedir. Bütün kültürlerde bulunan kıyametle ilgili konular, eskatolojinin alanına girmektedir. Her şeyin bir sonu olduğu düşüncesinden yola çıkarak, dünyanın bir sonu olduğu ve bu sonun nasıl geleceği, insanları nasıl bir sonun beklediği hakkındaki merak unsuru, toplumların inanç düsturlarına göre şekillenir.

Vahye dayalı inanç ve düşünce dünyasının, eski dönemlerden günümüze kadar ortaya koyduğu argümanların etkileri günümüze kadar sürmektedir. Konuyla ilgili çalışma yapan sosyologlar, klasik dönem uzmanları ve antropologlar bu inancın dünyadaki tüm kültürlerde var olduğunu belirtirler (Turner, 2004: 9). Örneğin, Cermenler, ölümden sonra ikinci bir hayatın daha var olduğuna, ölenlerin ruhlarının, daha önce ölen insanların ruhları ile buluşup onlarla beraber yaşayacağına inanıyorlardı. Kıyametin koparak bütün kâinatın yok olacağına inanan Cermenler, kıyamet koptuktan sonra, her şeyin yeniden var olacağına ve tanrıların 'İda' denilen bir meydana toplanarak her türlü kötülüğü iyiliğe çevireceklerine inanıyorlardı (Kuzgun, 2015: 186). Haşir meydanı ile ilgili inanışlar birçok kültürde vardır.

İskandinavya ülkelerinde yaşamış olan 'Tötonlar'ın, haftanın belirli günlerinde, ay, güneş ve yıldızlara taptıkları haber verilmektedir. Tötonlar ayrıca yılın belirli bir gününde ormandan getirdikleri bir ağacı süsler ve onun etrafında toplanarak ibadet ederlerdi. En büyük geçim kaynakları avcılık olan Tötonlar; orman, yıldırım ve dağ ilahlarına tapmışlardır. Düalizmin kalıntısı olarak bu dinde, iyilik ve kötülük tanrıları da görülmekte olup iyilik tanrısı 'Balder', kötülük tanrısı tarafından öldürülmüştür. Tötonlar, ruhun varlığına inanmakta olup ilahlar arasında meydana gelen rekabet neticesinde bir savaşın patlak vereceğine ve bu savaşın sonunda kıyametin kopacağına inanmakta idiler (Kuzgun, 2015: 188).

Zerdüştlük dini geleneğinde eskatolojik bir beklenti olarak göksel kurtarıcı düşüncesi önem taşımaktadır. Zerdüş'ün neslinden bin yıl başında bir peygamber gelmesi beklenir. Sonuncu olarak 'Asvart-Arta' dünyanın kötülüklerden temizlenmesini sağlayacaktır (Korkmaz, 2010: 62). Zerdüştlükteki kurtarıcı düşüncesinden hareketle bazı araştırmacılar Eski İran dini ve Yahudi dini geleneği arasında bir benzerlik olduğunu vurgulamışlardır. Campbell, Zerdüş'te dinindeki Saoşyant figürü ve Yahudi dinindeki Mesih beklentisini karşılaştırır ve benzerliklere dikkat çeker. Bu inancın Yahudilik dini gibi Hıristiyanlık dini üzerinde de etkileri olduğu göze çarpmaktadır (Campbell, 1995: 171). Mecusi inancı dünya tarihinin toplam on iki bin yıl olduğunu kabul eder. Zerdüş'ün oğlu kabul edilen Saoşyant, kurtarıcı olarak gelecek ve iyilikle kötülüğün mücadelesi sonlanarak kötülüğe karşı zafer kazanacaktır. Anlatılardaki şekliyle en saf ve bozulmamış haliyle, Tanrının temiz yarattığı dünya yeniden kurulmuş olacaktır (Campbell, 1995: 178).

En eski Vedik inancına göre, kâinat üç ayrı dünyadan, oluşur, Yeryüzü, orta uzay ya da atmosfer ve gökyüzü. Bunlara 'üç kent' adı verilir. Şiva üç kente bir gün son verecektir. Efsane, tarihsel süreç içinde iblislerin, tanrı karşıtlarının (asura), hükümdarların üvey kardeşlerinin veya rakiplerinin, dünyanın yönetimini ele geçirdiklerinden bahseder. Bunlar, Maya adlı kötülük timsalinin emrindeydiler (Zimmer, 2004: 210). Zerdüştlükteki anlatılarda gökten düşecek olan bir taşın kıyamete sebep olacağı anlatılır. Yere düşen bu meteor taşının

insanlığın düşmanı olan yılanı yakacağından söz edilir.¹⁶ Sonra kötülüklerin etkisi ortadan kalkacaktır. Sonra ölümsüzlük her şeyi kapsayacaktır. Kurulacak olan yeni dünya Yahudi dininin eskatolojiye dair anlatılarında aktarıldığı şekliyle bir düzliğe dönüşmüş olur. (Campbell, 1995: 180). Daha sonra dünyanın ilk yaratılışından en son insana kadar bütün insanlar dirilecek ve tanrısal mahkeme kurularak yaptıkları işlerin sonucu olarak yargılanacak ve sonuçta cennete veya cehenneme gönderileceklerdir. (Yıldırım, 2008: 580). Daha önce de geçtiği gibi mahşer meydanı hakkındaki inançlar doğu kültürlerinin çoğunda vardır.

İnanışa göre, bütün canlıların ölmesinden sonra 'Acbü'z-zeneb' adı verilen kuyruk sokumunun sonunda yer alan bir parça kemik dışında insanın her tarafı çürür. Kuyruk sokumunu toprak çürütemez. Kıyamet günü insanlar ondan diriltirler. Tanrı, insanların dağılan cesetlerini yırtıcı hayvanların, balıkların karnından, yerin dibinden çıkarır, ateşte yanarak ölenleri ve suda boğulanları, güneşin sıcağından telef olanları ve rüzgarların savurduklarını toplar, diriltir. Bu, 'Arş'ın altından yağdırılan 'hayat yağmuru' denilen suyu indirmesinden sonradır. Bu yağmur, kırk yıl böylece yağar. Su yerden metrelerce yükseğe çıkar. Sonra cesetlere emredilir de bitkilerin bittiği gibi yerden biterler. Böylece cesetler bir araya toplanır, bütün canlıların vücutları tamamlanır (Bursevi, 5: 267). Hayat suyu ile yeniden canlanma ya da ölümsüzlüğü kazanma dünyadaki birçok mitolojide görülen ortak bir olgudur. Aynı motifin Hızır inancında da var olması ve Anadolu'nun birçok yerinde bu inancın devam etmesi de gözden kaçmayan bir durumdur.

Çin mitlerinin bahsettiği en temel konularından biri karmaşa ve düzen (kaos ve kozmos) arasındaki gelgitlerdir (Karatosun, 2013: 73). Hemen tüm mitolojik öykülerde olduğu gibi eskatolojide de sadece eski zamanların değil, modern zamanların da bir beklentisi olarak karşımıza çıkar. Hatırlanacağı üzere birkaç sene önce birçok insan, medyada gördüğü, kıyametin 21 Aralık 2012 tarihinde kopacağına dair olan Maya mitine inanmıştı. Kıyametin kopmasından korunacağı söylenen Fransa'nın güneyindeki küçük bir dağ köyü olan Bugarach

¹⁶ Kur'an'da bazı ayetlerde şeytanların gökten yağın taşlarla yakıldığından bahsedilir. Örneğin, Mülk suresinde: "Gökyüzünü yıldızlarla süsledik ve bazı göktaşlarıyla şeytanları taşladık. Onlar için alevli bir ateş azabı hazırladık." (Mülk, 67:5) ayeti buradaki taşlama motifiyle benzeşmektedir.

için güvende olunacak yerlerden biri olduğu na dair çeşitli söylentiler (mitler) bazı toplumlar arasında yayılmıştı (Daniels, 2014: 104). Bu örnek bize gösterir ki modern insan mitoloji anlatılarını çok eski ve ilkel olarak algılasa da dünyanın sonuyla ilgili birtakım olağanüstülükler içeren efsanelere hala inanabilmektedir. Bunun nedenlerinden biri de medyada bu konuyla ilgili tartışma programlarının ve son zamanlarda yaşanan birçok hadisenin haber programlarında gündeme gelmesinin de etkisi olduğu söylenebilir. Artık bazı etkenler nedeniyle (küresel ısınma, nükleer tehdit, salgın hastalık, kıtlık vs.) dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğu bilimsel çevrelerce de tartışılır olmuştur.

Son zamanlarda pek çok film ve sinema kurgusu eskatolojinin günümüzde devam ettiğinin göstergesidir. Sanal ortamda bile maya takvimi, piramitler, tufan ve salgın hastalıklardan küresel ısınmaya varıncaya kadar ortaya atılmış pek çok iddia görülebilmektedir. Modern eskatolojik mitler bunlardır denebilir. Günümüz teknoloji bilgisinin yetersiz kalacağı kozmik ölçüde bir felaketi, dünyanın tamamının sulara gömülüşünü ya da asteroidlerin dünyaya çarpmalarına dair görüşleri ve bazı bakımlardan insan neslinden üstün olduğu düşünülen uzaylı varlıkların yeryüzünü işgal ederek insan medeniyetini yok etmeleri senaryolarını konu edinen filmleri de bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Günümüze kadar varlığını korumuş olan mitolojinin bir alanı olan eskatoloji dediğimiz mit türü arkaik toplumlardan sonra yok olmamıştır. Aksine çağdaş insanların düşünce dünyalarının bir parçası olmaya devam etmiştir. Eskiden yaşamış insan topluluklarının veya günümüzde hala yaşayan bazı kabilelerin eskatolojik inançlarının halen günümüzde mevcudiyetinin yanında, bu inançlara yeni birtakım inançlar ve modern dünyayı konu edinen eskatolojik düşünceler de eklenmiştir. Bu şekliyle eskatoloji, sadece ilkel bazı inançların rivayeti değil aksine varlığını artırarak devam ettiren bir alan haline gelmiştir. İnançlı veya inançsız fikir sahipleri bakımından farklılıklar olsa da sonuç olarak dünyanın ilk var oluşu ne kadar hakikatse, bir gün yok olacağı düşüncesi de aynı şekilde gerçektir.

Mitler, ilk çağlardan itibaren, ahlaki, duygusal, psikolojik ve ahlaki yönlerden insanları eğiten bir okul gibi önemli işlevlere sahiptir (Tekin, 2019: 47). Birey bu okulun bir parçası gibidir. Yani düşünce dünyası toplum tarafından şekillendirilen ve ortak fikri yapılarla ve ortak geçmişteki mitolojilerle mühürlenmiş gibidir. Artık doğadan ziyade toplum, birey üzerinde söz sahibi olmuştur. Olayları başlatan ve bitiren, tabiat değil toplum olmuştur. Toplumlar için de eskatoloji, tarihi sınırların ilerisine taşınarak yeni anlamlar kazanmış ve mitolojiler içindeki nesnellikler devamlı şekilde yeniden doğuşlarla örülmüştür (Bull, 2005: 10).

Geçmişte ve günümüzde mitlerden esinlenilerek ve mitleri bünyesine katarak pek çok sanatsal yaratıcılıklar ortaya konmuştur. Özellikle sinema sanatı mitlerden etkilenmiş ve mitlerle ilişkili pek çok eser meydana getirilmiş ve film çekilmiştir. Rönesans aydınlanması ve Reform hareketleri sonrasında insanlar dini ve mitleri sorgulamaya başlamış, özgür düşüncenin ortaya çıkmasıyla mitler de eski zamanlardaki inandırıcılıklarını kaybetmişlerdir. Mitlerin inandırıcılığını kaybetmesinin altında yatan sebeplerden biri de mitlerin kader konusundaki empozeleridir. Yazgının tanrıların belirlediğiyle sınırlı olması düşüncesi giderek yerini 'insanlar kendi kaderini çizer' fikrine bırakmıştır. Bu da mitlerle ilgili kuşkuların büyümesine sebep olmuştur. Eskatoloji mitlerine bakışta bundan nasibini almıştır. Çünkü henüz gerçekleşmemiş olan şeyler değiştirilebilir niteliktedir. Aslında bütün eskatolojik mitler yeni bir başlangıcı öngörür. Hemen bütün eskatoloji mitlerinde en eski kült uygulamalardan kalan hayat ve kaos nihayetinde birliktelik arz eder.

Dini nitelikli ve özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin eskatolojiye dair bazı mitleri de dahil olmak üzere birçok mitte yok oluştan sonra mutlaka yeni bir başlangıç gelir. Bu gerçeklerle bağlantılı olarak film senaryolarında bile insanların felaketten sonra mutlaka yeni bir başlangıçla geçmişteki hatalarından ders almış bir şekilde yeni bir dünya kurma arzusu taşırılar. Çeşitli haber sitelerinde dünyanın en zengin insanların kıyamet için hazırlık yaptıklarından bahsedilmektedir. Bu hazırlıklar arasında kozmik bir felakete karşı sığınak

hazırlamak, dağlar altında gizli yaşam alanları inşa etmek hatta başka bir gezegene taşınmak gibi çok uç fikirler de yer almaktadır.¹⁷

Günümüz dünyasında çeşitli salgın hastalıklar, iklim değişiklikleri, deprem, kuraklık, kıtlık ve çeşitli doğal afetler kıyametin birtakım alametleriymiş gibi değerlendirilmektedir. Hangi din ve inanıştan olursa olsun insanların birçoğu kıyamet vaktinin yakın olduğu düşüncesini taşıyabilmekte ve bu inanışa sahip olabilmektedir. Bunun nedenlerinden biri de çeşitli medya organlarının sansasyonel ve felaket haberlerini çok sık gündeme getirmesidir. Özellikle son yıllarda korona gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklar sonucunda birçok insan olumsuz düşüncelere sahip olmuştur. Sonuç olarak birçok din ve inanışın yanı sıra pek çok mit kıyamet olgusu üzerinde durmakta ve dünyanın sonunun yakın olduğu görüşünde birleşmektedir.

3.2. METİNLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Farklı kültürlerde ve topluluklarda mitolojiye ve dine dair bazı anlatıların, hep aynı şekillerde anlatılmış olması insan topluluklarının birbiriyle etkileşimini inceleyen tüm alanları ilgilendirir. Birbirinden çok uzakta ve ilgileri olmayan toplulukların bazı ortak temalar barındırması, dini ya da mitolojik birtakım semboller kullanılması konumuzu ilginç kılmaktadır. Bu ilginç durum şimdilik 'etkileşim' kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır (Ateş, 2001: 11). Mesela, Çin mitolojisindeki ejderha ve su ilişkisi, Mısır mitolojisindeki Osiris ve Nil nehri bağlantısı, Hindistan mitolojisinde geçen İndra ve kuraklık ejderhası ile kurulan benzerlikleri çok yakın bir ilişkidir. Bütün bu mitlerdeki ejderhalar havuzda yaşarlar, uçarak bulutlara çıkarlar, gök gürültüsü sesi çıkarır yağmur yağmasını sebep olur, bu sular ırmakları taşırır sular yükseltip alçaltırlardı. Bunların sonucunda çeşitli afetler olurdu (Mackenzie, 1996: 55).

Bazı din ve mitolojilerde örtüşüm ve benzeşim olabildiği gibi birbirine karşıt görünen hatta zaman zaman çelişen anlatılarda olabilmektedir. Birçok dini anlatı

¹⁷ <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/felakete-adim-adim-bilim-insanlari-dunyanin-sonu-geldiginde-siginilabilecekguvenli-alanlari-acikladi,7tDtJZqs-ECboyE9diHXoA>

içerisinde de tutarsızlık olabilmektedir. Örneğin, Tevrat metinleri kendi içerisinde birtakım tutarsızlıklara haizdir. Birkaç örnek vermek gerekirse; Tufan olayından bahisle, bir yerde kırk gün kırk gece yağmurun yağdığından bahsedilirken, bir başka ayette yüz elli gün yağdığından bahsedilir (Tekvin: 7,4-12). Aynı şekilde, Nuh ile İbrahim arasında geçen süre için de farklı rakamlar vardır. Bu süreye İbrani dilindeki Tevrat iki yüz doksan iki sene derken, Samiri dilindeki Tevrat ise dokuz yüz kırk iki yıl gibi bir rakam vermektedir (Demir, 2019: 32). Kur'an ve İncil'de de Tevrat'ta tutarsızlıklar olduğu rivayet edilmektedir. Sözelimi, Barnabas İncilindeki şu ibare buna örnektir: *'İsa bir ah çektikten sonra şöyle cevap verdi: Böyledir, fakat O'nu Musa yazmadı, O'nu Rab'dan korkmayan bazı hahamlar yazdı.'* (Barnabas İncili 120-121) Kur'an'da ise bu konu şöyle geçmektedir: *'Halbuki, bunların bazıları var, Rabbin kelamını düşündükten ve anladıktan sonra, kasten onu tahrif etmişlerdir'* (Bakara, 2: 75).

Tevrat Musa Peygamberden yaklaşık yirmi asır sonra bazı insanlar tarafından yazılmış birçok kez tashih edilmiş bazı yerlerinde değişiklikler olmuştur. Tevrat metninin saf şekliyle günümüze kadar ulaşamadığını gösteren sebeplerden biri de budur. İncil; Matta, Luka, Markos ve Yuhanna isimli dört farklı havarinin kaleminden günümüze ulaşmıştır. Kuran, İncil kitabının İsa Peygambere gönderildiğine dair çeşitli ayetler ihtiva eder (Maide, 5: 46). Hristiyanlar ise farklı bir düşünce içindedirler. Onlara göre İsa, Peygamber olduğunda belli bir kitap gönderilmemiş, kendisi de kutsal bir kitap yazma girişiminde bulunmamıştır (Kuzgun, 1990: 119). O'nun vefatından yıllar sonra havarileri İsa peygamberin misyonu devam etsin diye onunla beraber yaşadıkları zamanlarda gördüklerini ve duyduklarını yazmışlardır. İnciller bu şekilde ortaya çıkmıştır (Aydın, 1995: 85-87). İlk dönemlerde yüz civarında İncil bulunması İncil yazmada bir ölçü olmadan İsa taraftarlarının İncil telif ettiğini gösterir. Daha sonra içlerinden dört tanesi sahih kabul edilmiş diğerleri ise reddedilmiştir. Fakat sahih İncil ve sahih olmayan İncil ayrımı tarihi sebeplerden ziyade edebi açıdan karşılaştırılarak gerçekleştirilmiştir. (Kılıç, 1993: 85)

Tevrat ve Kuran mukayesesi zaman zaman gündeme gelmiş ve çeşitli ilim adamlarınca araştırılmıştır. Örneğin, Nuh peygamber ve tufan hadisesi Tevrat'ta

anlatıldığı gibi İslam dininin kitabı Kur'an'da da birçok yerde anlatılır. Son dönem müfessirlerinden Hamdi Yazır, tufan kelimesi ile ilgili olarak müfessirlerin görüşlerini aktarır. Sonra da kendisi farklı görüşler serdedir. Buna göre Basra dilcilerinin tufanın tavaftan geldiğini ve çoğulu olduğunu savunur. Bazı bilginler tufan için, yayılan, gezen manasında tavaf kökünden geldiği için salgın manasındaki şeyleri kapsadığı görüşündedirler. Fakat şiddetli yağmur için kullanılması daha fazladır. Yemen dilinde kolera salgınına tufan denildiği nakledilmiştir. Bazı bilginler de çiçek hastalığı salgınının bir tufan örneği söylenir. Hamdi Yazır tefsir çalışmasında, sonuç olarak tufanın sözlüklerde bilindiği gibi şiddetli yağmur ya da sel anlamına özgü olmadığını belirtir. Ama o anlamında yaygın olduğunu, bunun sebebinin de Nuh tufanı olduğunu söyler (Yazır, 4:121). Bu yorumlardan yola çıkarak son yıllarda yaygınlaşan bulaşıcı hastalıkların bazılarının ve özellikle korona salgınının bir çeşit tufan olabileceği söylenebilir.

Nuh hakkında Tevrat bilgileri yaratılış bölümü beşinci bölümde başlar. Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerde tufan ve gelişen olaylar anlatılır. Bu anlatılara göre, yeryüzünde insanın yaptığı kötülükler çoğalmıştır, insanlar çok kötülük yapmıştır. Tanrı, insanı yarattığına pişman olmuştur, insanları ve hayvanları dünya üzerinden sileceğini belirtir. Çünkü yarattığından pişmandır. Fakat insanlardan biri olan Nuh diğerlerinden farklıdır Rabbin göz bebeği olmuştur (Yaratılış, 6: 5-8). Nuh'a Tanrı tarafından geminin yapılması talimatı verilir. Gemi; Gofer ağacından yapılacak, içi dışı ziftlenecek ve kamaralar da yapılacaktır. Geminin büyüklüğü, eni, boyu, yüksekliği, pencereleri, yeri, kapıları ile üç kat güvertesinin nasıl olacağını (yapılanların ölçü ve şekillerini) Tanrı belirlemiştir. Tanrı, nefes alan her canlıyı tufanla yok edeceğini bildirir (Yaratılış, 6: 14-17). Tevrat'ın konuya dair anlatımında, yedinci bölümde konu farklılıklara rağmen tekrarlanır. Bu bölümde de hayvanların erkek ve dişi olarak çift olarak alınmasını, yedi gün sonra yeryüzünde kırk gün sürecek yağmur yağdıracağını yarattığı canlıları yok edeceğini bildirir (Yaratılış, 7: 1-5).

Sümerlerin Gilgamiş destanının son kısımlarında tufan olayı anlatılmaktadır. Destana göre insanlardan rahatsız olan tanrılar onları yok etmek ister. Enki

insanların yok edilmesine karşı çıkar ve Utnapiştım isimli şahsa bir gemi yapmasını emreder. Utnapiştım gemiye ailesiyle beraber evcil ve vahşi hayvanları da bindirir. Gemiye bindiklerinde fırtına başlar ve her yer suyla dolar. Yedinci gün gemi Nisir dağına oturur. Kur'an'da Cudi dağı ismi geçmektedir. Bazı araştırmacılar da bu dağın Ağrı dağı olduğu görüşündedir. Tanrı Enlil insanları görünce çok kızıyor ve onlara kimin yardı ettiğini soruyor. Buna karşın Enki insanların hepsini cezalandırmak yerine sadece günah yapanların ceza alması gerektiğini söyleyerek onu sakinleştiriyor (Çığ, 2005: 50). Tufan olayı birçok mitolojide ve hemen hemen bütün dinlerde yer alan bir gerçekliktir.

3.3. SEMAVİ DİNLER VE MİTOLOJİ

Din ve mitoloji ilişkisi daha önce de belirtildiği gibi birçok araştırmacı tarafından tartışılmıştır. Bazıları din ve mitoloji arasında bir bağ kurarken bir kısmı tamamen bu görüşe karşı çıkmıştır. Sözelimi, Edith Hamilton mitin doğrudan doğruya dinle hiçbir ilgisinin olmadığını söyler (Hamilton ,1974: 5). Yeryüzünde yaşayan milletleri kültür yapıları bakımından incelediğimiz zaman görürüz ki her toplum çeşitli dinlerden etkilenmiş ve bu dinler kültürler üzerinde iz bırakmışlardır. Zaman içinde bırakılan izler, dini simgeler özelliğini kaybetmiş ve kültürel kalıntı şekline dönüşmüşlerdir (Ergun, 2004: 3). Bütün kültürlerde bazı şeyler ve hayatın yönleri belirtilmek için birtakım semboller kullanılır. Bunlar temsili sembollerdir. Mitoloji ve din sembol ifadelerinin başında gelir (Tokat, 2004: 25). Dini ritüel ve uygulamalar, önemli bir yere sahip olan sembollerin her dinde farklı tezahürleri şeklinde olduğu görülebilir. Sembollerle icra edilen ritüellerin ve ayinlerin künhüne ulaşmak sembollerin ve çıktıkları mitlerin anlamlarını çözmekle mümkün olur (Tezokur, 2020: 168). Din, insanla beraber var olmuş, onunla yaşayan ve kıyamete kadar yaşayacak olan bir olgudur (Cilacı, 1995: 18). Modern Dünyada Din isimli kitapta, kaynağının tanrısal olduğu söylenen ve belli bir merkezi bulunmayan inanışların din tanımıyla anılmalarına katılmamakla beraber bazı beşerî sistemler din görevini üstlenebilecek olmalarına rağmen din tanımı içerisine katılmasının zihinsel karışıklığa neden olacağını belirten Northbourne din olgusunun beşer zihninin

kurgulaması olmayan ve Tanrı kaynaklı olan şeyler için kullanılabileceğini belirtir (Nortbourne, 1995: 11). Bu tespitin özüne göre dinin yasak saydığı, yapılması hoş görülmeleyen davranışlara din dışı bir kaynak ne diyebilir. Dini kaynaktan gelen veriler toplumdaki bireyler istese de istemese de uyulmak zorunda olunan kalıplardır. Bunun nedeni insanların duygu ve düşüncelerinin, çoğunlukla aile ve toplum içerisindeki hayatlarının karmaşık ve geniş örüntülerle şekillenmesidir (Williams, 2017: 454).

Manevi olarak inanç dendiğinde bu durum anlaşılır. Çobanoğlu inanç ibaresinin sözlükteki anlamının toplum veya kişi tarafından, belli bir fikrin, bir varlığın veya olgunun hakikat olduğunu kabul etmek açıklamasıyla şekillendirerek, bu kavramın bütün çeşitliliği ve yaygınlığıyla ele alınmasının halkbiliminin sınırlarını aşacağını belirtir. Çünkü halkbilim disiplini, toplumların eskiden kalan dinlerden miras aldığı ve çağın şartlarına uyarladığı dinlerinden, yeni şekiller, içerikler ve anlatılarla oluşturulan biçimlerini araştırır ve araştırmasının alanı bu şekilde sınırlanır (Çobanoğlu, 2003: 11). İnsanın aklına 'Tek tanrılı bir dinle, mitolojinin ne ilgisi olabilir?' sorusu gelse de (And, 2007: 25) tarihi süreçte her zaman dinlerin mensupları arasında yaşamaya devam eden bir takım mitolojik unsurlar var olmuştur. Esasen mitlerin dini öğretilerin bozulmuş şekli olduğunu ve bu bozulmalar neticesinde mitlerin ortaya çıktığı görüşünü savunanlar da vardır (İnanlar, 2002: 3). Özellikle Ortadoğu coğrafyasında yaşayan halklara bakıldığında tek tanrılı dinlerin kaynaklarının Mezopotamya ve Mısır toplumlarına uzandığı görülür (Parlar, 2006: 33).

Mitle ilgili meselelerin başında din ve mitoloji ilişkisi gelir. Araştırmacıların bir kısmı mitolojilerin dinle beraber var olduğunu düşünür. Çünkü tüm mitler dini motifler barındırır. Bazıları ise mitolojilerde dini unsurların bulunmadığını söyler. Bilhassa arkaik mitler sadece doğaya bağlı olarak yaşamlarını sürdüren toplumların hayatla şuuruz ilişkilerinden ibaret görülür (Uslu, 2017: 133). Çünkü, ilkel insanlar, yaşamlarının her anını tabiatın kendine has ritmine göre şekillendirip düzenlerdi (Altunay, 2015: 21). Dinsel geleneklerin de bir anlatım tarzı ve kutsal açıklama biçimi olarak kullandığı mitler, zamanla dinlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. En eskisinden en yenisine, en ilkelinden en

mükemmeline kadar bütün inanç sistemleri insanlık tarihinde önemli roller almışlardır. Yahudi kutsal kitabı olan Tevrat'ta yani Eski Ahit'te mitolojik düşünce yapısının hala varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür (Parladır, 2002: 153). İnsanı tanımanın ve insanlık tarihini doğru algılayıp yorumlamanın önemli unsurlarından birisi de tarih boyunca insanların müntesip oldukları inanç sistemlerini tanımaktan geçer. Din kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. İngilizcede 'religion' sözcüğüyle karşılanan din ifadesi tanrı önünde saygı ve korku ile eğilme ona bağlanma, ibadet etme, ayin ve dini törenlerde bulunma anlamlarına gelir (Adivar, 1987: 13-14; Peker, 2003: 22). Hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan din, insanları her alanda kuşatır, soru ve sorunların çözümlerinin bittiği noktada anlamlandırma, emniyet ve düzen sağlama özellikleriyle göz önüne gelir (Park, 2013: 35-38).

İnsanlık tarihinde dinin üstlendiği fonksiyon hep tartışılmıştır. Bu bağlamda Batı dünyasında özellikle XVIII. Yüzyıldan itibaren kutsal metinler bağlamında dine yönelik eleştiriler kaydedilmiştir. Dini kaynaklar ve mitoloji bazı noktalarda iç içe geçmiş gibidir. Örneğin, Milattan önce yaşamış olan, Hammurabi tanrıdan emir almış ve bu durumu resmeden kabartma figüründe Hammurabi, tanrıyla konuşurken ve onun emirlerini dinlerken gösterilmiştir. Hammurabi yasasının on bölümü kendisinden en az dört yüz yıl sonra yaşamış olan Musa peygamberin diniyle benzeşerek 'On emir' şeklinde adlandırılmıştır. Tıpkı Hammurabi gibi Musa'da tanrısıyla konuşmuş ve tanrıdan on emir almıştır. Bu emirlerin yasa niteliği taşıdığı kabul edilir. Musa'dan sonra gelmiş dinlerin peygamberleri de tanrı ile konuştuğunu ve yasa niteliği taşıyan emirler aldıklarını belirtmişlerdir. Benzer inançlar İran mitolojilerinde ve Hindistan inanışlarında da görülebilir (Eyüpoğlu, 1987: 7). Bazı araştırmacılar günümüz Tevrat'ındaki Yaratılış ve Tufana ait bilgilerin Gılgamış benzeri destanlardan ve mevcut Tevrat hukukunun da Hammurabi kanunlarından adapte edilmiş olduğunu ifade etmektedirler (Kuzgun, 1996: 114-115).

Mitlere tarihin her döneminde yaygın bir şekilde rastlamak hatta her türlü dini düşünce ve geleneği bile yadsıyan modernizmde dahi mitlerin yansımalarını ve çeşitli türevlerini bulmak mümkündür (Eliade, 2001: 167-169). İnsanın mitlere bu

derece ilgi göstermesinin bir sebebi de insanoğlunun psikolojik dünyasıdır. Mit hayata bir anlam arayan insanın bu yolculuğunun bir ürünüdür. İnsanlar mitlerle, yaşanan dünyada egemenlik kurmakla beraber kutsal, tanrısal olan ve tabiatüstü şeyleri, metafiziğe dair ilke ve değerleri, tanrının üstün evreninin tasavvurlarını belirlemişlerdir (Gündüz, 1998: 26).

Mitolojik unsurların Kitab-ı Mukaddes içinde bulunduğu konusunu ilk gün demeye getiren Bultman olmuştur. Bunun sebebi Kitab-ı Mukaddes'in, bol miktarda mitolojik malzeme içerdiği düşüncesidir (Özkan, 2002: 20). İslam dünyasında ise mit kelimesini kullanarak Kur'an'daki bazı kıssalarla özdeşlik kurmaya çalışan ilk isim Halefullah olmuştur (Demir, 2003: 8). İslam öncesi Arap folklorundaki ve menkıbelerindeki mitolojik unsurlar Kur'an tarafından yok sayılmamıştır. Çünkü Kur'an'ın anlattıkları var olmayan şeyler değildir. Bu anlatılar Kur'an'ın indiği zamandaki toplumda bilinen şeylerdir (Duman, 2018: 210). Din ve mitoloji arasında etkileşimler ve benzeşimler mevcut olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Dini geleneklerin bazısına mitoloji gözlüğüyle bakmak mümkün olabilmektedir. Bazı batılı araştırmacılar dini gelenek ile miti özdeş unsurlar olarak ele almaktadır. Bunların başında da Mircea Eliade gelmektedir. Eliade mitlerin tek Tanrı inancının zayıflaması veya etkisini kaybetmesi sonucunda daha yaygın bir şekilde ortaya çıktığını söylemektedir.

'Yoğun şekilde mitlere ve saçma ritüellere, çeşitli tanrı veya tanrıçalara, toplayıcı ve avcı evresinden geçmiş ve Tanrı'nın unutulduğu veya diğer tanrısal varlıklarla iç içe geçtiği ve özünü yitirerek tanınamayacak hale geldiği topluluklarda rast geliriz' (Eliade: a.g.e,128).

Mitolojiler büyük oranda dini malzemedden yararlanmaktadır. Dini anlatıların birçoğunda da mitolojik unsurlara rastlanmaktadır. Mitolojiler konu ve üslup bakımından incelendikçe dini örgülerin yoğun olduğu görülebilir. Aynı şekilde dini rivayetlerin, geleneklerin ve kıssa dediğimiz dini efsanelerin çoğunda mitolojik kalıntılar vardır. Evrenin, hayatın ve insanın kendi yapısının, insan zihninde birçok sorulara kapı araladığı, "dünya nasıl var oldu?", "ben kimim?" ve "nereden geldim, nereye gidiyorum?" benzerindeki soruları tıpkı felsefe gibi din

ve mitoloji de cevaplamaya çalışır. Mitlerin, yeterli cevabı verebilmesine karşın, arkaik toplumların mitlerine baktığımız zaman, üretilen mitlerin aslında tecrübe dünyalarından esinlenerek oluşturulduğunu görebiliriz. Her şeyin kaynağı olarak görülen yeraltı veya yerüstü tanrılar ya da tanrısal ruhlarında tıpkı insanlar gibi duyguları vardır. Yaşamları insan yaşamını anımsatır, insan gibi öfkelenir, sever, nefret eder, yemek yer, şehvi duygular besler, evleri ve aileleri vardır. Fakat bu varlıkları insanlardan ayıran farkları olağanüstü güçlere sahip olmaları ve cismen de değişiklikler göstermeleridir.

Semavi dinlerin kutsal anlatılarına baktığımızda ise büyük ölçüde insan-Tanrı ilişkisi, haddi aşmamak ve gereken şekillerde davranışlar sergilemek şeklinde olduğu gözlemlenebilir. Kutsal kitaplarda, insana lütfedilen her şeyin bir nimet olduğu bunlarla yetinmenin gerekliliği ve başkasının hakkına tecavüz edilmemesi sıklıkla vurgulanır. Yetinmeme duygusunun haddi aşmak olduğu anlatılır. Haddi aşan insanların başına gelecek olanlar gerek dünya hayatı gerekse ahiret inancı şeklinde izah edilir. İnsan haddini aşarsa cezalandırılır. Affedilme ihtimali her zaman varsa da insanın tekrar haddi aşıp zalimlerden olması da her zaman mümkündür. Bu bakımdan dünyanın kötüleşmesinden büyük ölçüde insan sorumludur. İnsan yaptıklarının karşılığını er geç görecektir. Düalist yaklaşımların semavi dinlerde monoteizm inancı olmasına rağmen, insanların çektikleri ıstırapların ya da sapkınlıkların insanların yaptıklarıyla ilişkisi olması bakımından izahı söz konusudur (Batuk, 2003: 62).

Mitlerin metafizik olanı anlamaya çalışmanın sonucu olarak ortaya çıktığı görüşü yaygın bir görüştür. Genel olarak mitlerin dış çevrenin simgesel anlatımından ibaret olduğu mitleri oluşturan insanların doğayı gözlemledikleri ve insan davranışlarını bunlara uygun tarzda yorumladıkları düşünülmektedir (Rosenberg, 1998: 21). Mitlerin tarihi olarak eskiden yaşanmış bazı vakaların kutsallaştırılarak anlatılması şeklinde yorumlayan çeşitli görüşler de vardır. Bu düşünceye göre mitler tarihsel gerçekliği bulunan olayların reel boyuttan çıkarılarak hayal gücünün ve kutsal fikirlerin eklenmesiyle oluşturulmuş anlatılardan ibaret olduğu savındadır (Gündüz, 1998: 26).

Bultmann, insanın tecrübe dünyasıyla mit arasındaki yakınlığı ve sunduğu dünya tasvirini irdelerken mitlerin reel dünyadaki karşılığının objektif bir şekilde dünyayı resmetmek olmadığını, içinde yaşanılan dünya ile insanoğlunun kendini anlamlandırma çabasının yorumu ve bilgisi olduğunu düşünür. Ona göre mit, insanın, yaşam üzerinde etkin olduğunu düşündüğü güçleri ya da insan dünyasının sınırlarını belirlediğine inanılan üstün varlıkları anlatır. Fakat mitlerin bu açıklamaları daha önce de belirtildiği gibi tecrübe edilen dünyanın somut gerçeklikleriyle ifade edilir. Mitler bu dünyanın terimleriyle öteki dünyadan söz eder ve insan yaşamına dair sözcüklerle tanrıları ve tanrısal güçleri tanımlar (Bultmann, 1962: 10). İnsanın mahiyeti ve ölümle birlikte başına neler geleceği konusu hakkındaki sorular yeryüzünde yaşamış ilk insanlar kadar eskidir. Her fert ve toplum bu soruyu kendine sormuş ve kendi kapasitesine göre kimi inanç, kimi mitoloji, kimileri de bilimsel kanıtlarla anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda mit ve din, bir noktada kesişir. O nokta da anlam arayışı içindeki insanın, bu süreçte alemin kendisi ve görünür alemle sınırlı olmadığı kanaatinden hareketle, gaybı ve görünüp bilinmeyen alemleri bulma çabasıdır. Fakat mitlerde yer alan kurgu, çoğu zaman tanrılar, ruhlar ya da büyük kahramanlar olsa da özellik itibarıyla dünyevi varlıklara benzerler. Örneğin, Yunan mitolojisinde, tanrılar ve insanlar arasında sürekli bir rekabet ve insan yaşamıyla benzerlikler vardır. Olimpus dağında yaşayan tanrıların evleri, aileleri ve çocukları vardır (Rosenberg, 1998: 23-119). Bu tarz politeist yaklaşımlar tarih boyunca pek çok insan topluluklarında görülmüştür. Semavi dinler ise bu düşüncedeki politeist yaklaşımları tümünden reddederek Tanrı'nın birliğini ve vahdaniyet yani tevhit akidesini savunur. Müntesiplerine de bu inanç ve akideyi sık sık telkin eder. Bunun dışındaki yaklaşımları şirk olarak görür.

3.4. DİNİ LİTERATÜRDE KIYAMET

Dünyanın sonu ve kıyamet olgusu bütün dinlerde ve seküler akımlarda önemli bir problem teşkil etmekte ve insanlarda merak uyandırmaktadır. Dünyanın sonu hakkında her zamanın tarihsel bakış açısına göre farklı bakışlar olmuştur. Orta çağ eskatolojik düşüncesi hakkında Bisogno, zamanın sonu hakkındaki

eskatolojik kavramların, Orta çağ teolojik düşüncesinin tarihi algılama düşüncesiyle örtüştüğünü düşünmektedir (Bisogno, 2014: 399). Birbirine yakın motifler içeren kıyamet ve eskatolojiyle ilgili metinler pek çok dini anlatıdan destek almakla birlikte kutsal kitaplarda da sıklıkla vurgulanmaktadır. Birçok dine dünyanın sonundan kısa bir süre önce kötülüğe ve kötü güçlere karşı yapılacak son bir savaştan bahsedilir. Bu son savaş iyilerin ve inançlı kişilerin artık kötülüğe karşı dik duruşunun ve ayağa kalkışının sembolik bir ifadesidir. Sözlük anlamı olarak ayağa kalkmak, ayakta durmak gibi anlamlar ifade eden kıyam kelimesinden türetilen kıyamet sözcüğü dirilme, kalkma veya çeşitli kozmik olaylar anlamında da kullanılır (DÍA, c. 25, s, 517). Kıyamet sözcüğü dünyadaki düzenin yıkılması, hayatın sonlanması veya ölen insanların diriltilerek kabrinden kalkması anlamlarını ihtiva eder. İslam dini Allah'ın varlığı ve birliği inancından sonra en çok ahirete imana vurgu yapar. Kuran'da kıyamet kelimesi, pek çok şekilde geçmektedir. Vakıa (büyük olay), Gaşiye (her şeyi kaplayan), Sahha (sağır eden ses), Hakka (gerçek, hakikat) bu kullanımlardan bazılarıdır (Türçan, 2006: 153-155). İslam'ın temel kaynağı olan Kuran Mekke dönemi ve Medine dönemi olmak üzere iki ayrı coğrafyada ve iki ayrı sosyolojik ortamda nazil olmuştur. Bu da tarihsel gerçeklik üzerinde ve ayetlerin yorumlanmasında etkili olmuştur. Bu rivayetler ve Kitab-ı Mukaddes rivayetleri arasında benzerlik ilişkisinden söz eden birtakım yorumların olması şaşırtıcı değildir. Bilhassa hadis rivayetlerinden bazı konuların benzer şekilde olduğu görülebilir (Keleş, 2006: 37).

Hemen hemen bütün toplumlarda bir yaratıcı fikri hakimdir. Schimidt on iki ciltlik ve en önemli çalışmasında, ilkel toplulukların hemen hepsinde yaratıcı fikri ya da tanrı inancı bulunduğunu belirtir. Schimidt bu inanışın başlangıçtan beri var olduğunu belirtirken ondan önce Tylor, Durkheim, Frazer gibi teorisyenler de dinin kaynağı hakkında çeşitli fikirler öne sürerler (Çobanoğlu, 2002:169). Durkheim dinin, sosyal bir olgu olduğu görüşündedir. Durkheim toplumun ortak geçmişinde dinin kökenlerini aramakla birlikte fikirlerinin çoğu animizm ve totemizmdir. Spencer din hakkında bizim bilgimizin üstündeki güçlerin

doğurduğu bir sonuç olduğuna dair düşünceler belirtir. Otto, dinin, kutsal olan ın tecrübe edilmesi olduğunu belirtir.¹⁸

Dini literatüre göre kıyamet kopmasıyla dünyada dayanılmaz bir ses ve şiddetli bir sarsıntı başlayacak ve her darmadağın olacak, kıyamet günü insanlar sığınacak bir yer bulamayacaklar ve Allah'ın huzurunda toplanacaklardır. Daha sonra dünyanın helak olmasıyla gerçekleşecek kıyametin ardından, hesap ve sorgulama başlayacaktır (Demircan, 2009: 31). Kıyamet gününe tehir edilen hadiseler insanda psikolojik açıdan beklentiler oluşturur. Bu beklentilerin nedenlerinden biri de dünyada yaşanan tartışma, anlaşmazlık ve düşmanlıkların kıyamet gününde sonlandırılacağı inancıdır (Fazlurrahman, 2000: 241).

Beklenen bir şey olarak gelecek hadiselerinin çoğu kıyamet günüyle alakalıdır. Kitab-ı Mukaddes bunlarla alakalı pek çok anlatım içerir. Kıyamet öncesi son çağ inananlar için gelecektir. Tanrı gelecekteki olayların bilgisini kıyamete kadar kendine saklamıştır. Tanrı ebedî ve değişmez niteliktedir (Wickwire, 1999: 70).

Semavi dinlerin hemen hepsinde kıyamete dair anlatılar benzeri şekilde tasvir edilir. Çoğu zaman evrensel boyutta olan felaketler ya da olağanüstü tabiat olayları kıyametin habercileri addedilmiştir. Yakın zamanlarda bile örneğin Osmanlı devrindeki insanlar çeşitli astronomik olayları kıyamet ile ilişkilendirmiş hatta kıyamet alameti olarak tasavvur etmişlerdir. Kuyruklu yıldız geçişleri genellikle bu kabilden olaylardan sayılmıştır (Yaman, 2002: 169).

3.5. ESKATOLOJİK TASVİRLER

Birçok dinde geniş bir yeri olan kıyamet ve sonrası hayat konusu çeşitli kültürlerde ve İslam toplumunda tasvir edilerek anlatılan bir konu olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde yazılmış bazı eserlerde konuyla ilgili çeşitli minyatür ve resimlere rastlanabilir. Yaygın bir kanı olarak İslam dininde resim yasak zannedilir fakat İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da resim yasağıyla ilgili herhangi bir ayet bulunmamaktadır (İpşiroğlu, 2009: 19). İslam resim sanatında olağanüstü varlıklarla ilgili tasvirlerle de yer verilmiş ve bu konuda çeşitli ilginç ve değişik mitolojik varlıkların resimlerinden dolayı Sasani döneminden kalan bazı

¹⁸ Mitoloji ve Din; Anadolu Üniversitesi Yay. 2012,3-4

eserler İslam dinindeki resim ve minyatür sanatlarına önemli etkiler yapmıştır (Altungök, 2014: 474). Özellikle Osmanlı minyatür sanatlarında dinsel konular zaman zaman kullanılmıştır. Osmanlı döneminde İslâm dini hakkında görsel açıdan on üçüncü yüzyıldan itibaren tasvirlerle rastlanılır (Tanındı, 1984: 9). Kıyamete dair sahneler, Cennet ve Cehennem gibi konular Osmanlı resim sanatında pek çok eserde işlenmiştir (And, 2002: 295). Bu eserlerin başında el-Bistami'nin kaleme aldığı Ahval-i Kıyamet gelir. Eserle ilgili önemli bir çalışmayı Bahattin Yaman Hacettepe Üniversitesinde Sanat Tarihi alanında doktora çalışması olarak ele almıştır. Bir başka doktora tezi çalışması da Mürüvvet Harman tarafından kaleme alınan Osmanlı Sanatında Cennet Olgusu başlıklı Sanat Tarihi alanında yapılmış olan çalışmadır. Osmanlı dönemindeki eserlerin temasında Kur'an'daki ayetlerden yola çıkarak kıyamet zamanı gerçekleşeceği söylenen alametlerin hususiyetleri belirtilerek kıyamete dair çeşitli sahneler tasvir edilerek betimlenmiştir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an kıyametle alakalı sahneleri, ahirete dair halleri, cennet ve cehennemle ilgili tasvirleri aktarmasının dışında kıyamet hakkında bazı detaylı bilgilere yer vermektedir (Özkan, 2010: 6). Kıyamete dair anlatılarda o günün dehşetengiz korkusu, evrende meydana gelecek değişimler, öldükten sonra dirilme, Tanrı huzurunda hesap verme, cennete ve cehenneme dair tasvirler yer alır. Kur'an'da kıyametten sonra yaşanacak ahiret hayatı detaylı bir şekilde tavsif edilmiştir. Öyle ki inananlar görür gibi etkilenir ve ahiret âlemi hakkında bilgilenirler. Kıyamete dair dehşetli vurguda o günün tasvirleri, evrenin ve insanların durumu inanç seviyelerine göre karşılaştıkları mükâfat veya alacakları ceza ifade bulur. Ayetlerde çarpıcı biçimde sahneler göz önüne getirilerek umutlandırıcı ve korkutucu ifadelerle bir yandan sorumluluk duygusu kazandırılması ve dünyadaki bazı durumların veya eylemlerin kıyametten sonra karşılıklarının görüleceği vurgulanmıştır.

Örneğin, Vakıa isimli surede: “Kesin olan şey, kıyamet gerçekleştiği zaman, onu yalanlayabilen olmayacak. Dünya şiddetli bir şekilde sarsıldığında, dağlar paramparça olup saçılmış toz gibi olduğunda, siz de üç sınıfa ayrılırsınız, kimi yükseltilir, kimi alçaltılır” mealinde anlatılır.

Kur'an'ın birçok suresinde kıyamete dair anlatımlar bulunur. Söz gelimi Tekvir suresinde, İnfitar suresinde, Kiyamet suresinde, Vakıa suresinde ve Nebe suresinde kıyamet kopmasına dair bazı tasvirler anlatılır. Kur'an kıyametten büyük haber, büyük hadise şeklinde bahseder. Kıyamet gününe inanmayanlara, korkunç olayların başlarına geleceği söylenir. Kur'an nasıl olacağını ve kıyamet hadiselerinin cereyan ediş şeklini açıklar. Yaratıcının inanan insanlara şefkat ve merhamet göstereceğini inanmayanları ise kötü bir sonun beklediğini sıklıkla zikreder. Örneğin, Tekvir suresinde:

“1- Güneşin söndüğü, 2- Yıldızların yerinden indiği, 3- Dağların yürüdüğü, 4- Develerin başıboş bırakıldığı, 5- Hayvanların bir araya geldiği, 6- Denizlerin alev olduğu, 7- Her nefsin eşini bulduğu zaman. 9- Ölmeden toprağa gömülen çocuğa suçunun ne olduğu sorulduğu zaman. 10- Defterlerin açıldığı, 11- Göklerin parçalandığı, 12- Cehennem alevlendirildiği, 13- Cennetin yakınlaştırıldığı zaman, 14- Herkes o güne hazırladıklarını görür” (Tekvir Suresi 1-14).

Bu ayetlerde kıyametin kopma anına dair bazı ayrıntılar ve kıyametten sonra gerçekleşecek olaylara dair bilgiler verilmektedir. Gaşiye suresinde şöyle geçer:

“1. Kıyametin bilgisi sana ulaştı mı? 2. İşte o zaman bazı kişiler zillet içindedir. 3. Yorgunluk çekerler. 4. Hararetle ateştedirler. 5. Kaynar su pınarlarından içerler. 6. Yiyecekleri kuru bir dikendir. 7. Açlığa çare değildir. 8. Bazı kişiler mutludur. 9. Memnun edilmişlerdir. 10. En yüksek cennetlerdedir” (Gaşiye: 1-10).

“Gözlerin dehşet içerisinde kaldığı, ayın tutulduğu, ay ve güneşin birleştirildiği o zaman” (Kiyamet suresi 7-9) şeklinde ayetin bazı tefsirlerinde, kıyametin bir alameti olarak ay tutulmasının, normal bir şekilde olmadığını ve ay ışığının

tamamen yok olması şeklinde olacağını belirten açıklamalar vardır (Zemahşerî, 4: 191). Bu konuda ay ışığının parlaklığının sönükleşmesi şekliyle açıklama yapanlar da olmuştur (Yazır, 8: 5477). Ay ve güneşin birleştirilmesi hadisesini ikisinin ışıklarının yok edilmesi ya da ayla güneşin birleşmesi ve tek bir cisim haline getirilmesi olarak yorumlayanlar da olmuştur. Güneşin dürülmesi hakkındaki yukarıda meali geçen ayeti delil göstermişlerdir.

Wassili Petrovich, 'Deluge' Üzerine Yorum, Kıyamet Sahneleri Tasviri¹⁹

'İnsanlar! Rabbinizden çekinin. Kıyametin depremi çok korkunç olacaktır. Kıyameti gördüğünüzde emziren anne emzirdiğini bırakır, hamile olan çocuğu düşürür. İnsanlar sarhoş olmuş gibidirler. Halbuki sarhoş değildir, ama Allah'ın azap etmesi çok şiddetli olacaktır' (Hac:1-2). Burada deprem hadisesi kıyametle bağdaştırılmış şekilde görülmektedir.

¹⁹ Sezer, A. Resim Sanatında Nuh Tufanı, Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara,2017.

“Şiddetle çarpan o felaket; Nedir o felaket? Kapıları tokmaklayan dehşetiyle kalpleri ürperten kıyameti nereden bilebilirsin? İnsanlar çırpışan kelebekler gibi oraya buraya dağılırlar. Dağlar bile saçılmış renkli yünler gibidir” (Karia, 101: 1-5).

Ivan Aivazovsky, Deluge, Kıyamet Tasviri Yorumu²⁰

“İnanmayıp inkâr ediyorsunuz, söyleyin dehşetli kıyamet gününden nasıl korunacaksınız? Kıyamet günü gök parçalanacaktır. Kıyamet gününe dair söz, mutlak yerine gelecektir. Bu mesaj bir uyarıdır. İsteyen Rabbe doğru bir yol benimser” (Müzzemmil, 73: 17-19).

²⁰ Sezer, A. Resim Sanatında Nuh Tufanı, Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara,2017.

İsa Peygamberin gökten inmesi tasviri, Zaragoza, İspanya.²¹

İlkelerin kıyamet tasvirleriyle ilgili mitlerine göz atacak olursak; sözgelimi Yeni Gine halklarından Kailer Malengfung adlı yaratıcının, evreni yarattığına ve daha sonrasında ufuk tarafına gittiğine dünya sınırına çekildiğine sonra da uyuduğuna inanırlar. Uyku esnasında kımıldadığında ve döndüğünde sarsıntılar olur. Bir gün gelecek ve Malengfung uyanacaktır. O uyandığında göğün düşmesine ve parçalanmasına sebep olacaktır. Böylece Malengfung yaşamları bitirecektir. Namolut adasındaki inanca göre yaratıcı tanrı, insanları günahları sebebiyle yok edecektir. Bu mitlere göre tanrı varlığını sürdürecektir. Bu yüzden yeni bir dünya yaratma ihtimali vardır (Eliade, 1995: 79).

²¹ Harman, M., Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan 2016.

Kiyamet gününde Güneş'in sıcaklığının hissedilmesi ve yeryüzünü tasvir eden gravür, Ahval-i Kiyamet.²²

Yeryüzü yaşamının son demlerinde ve bu dünya yok olmadan önce bazı doğaüstü afetler ve kozmik felaketler beklenir. Bunlardan bazıları; görünen ufukların alev alması, gökyüzünde birden fazla güneşin ortaya çıkmasıyla güneşten gelen yüksek sıcaklığın denizlerin kurummasına sebep olması, kozmik bir ateşin bütün evreni yok etmesi vardır. Ateşle ilgili İslam inancında da rivayetler vardır. Sözelimi; denilmiştir ki: Kiyamet günü ateş yaklaşır. Nebî (s.a.v.) onun uzaklaşması için şefaet eder. Fakat uzaklaşmaz. Daha sonra Cebrail bir bardak su getirir ve: "Bu suyu o ateşin yüzüne çarp." der. Suyu atınca ateş oradan uzaklaşır. Bunun üzerine Efendimiz: "*Ey Cebrail! Bu suyu nereden getirdin?*" diye sorar. Cebrâil: "Bu, (tövbe eden) âsilerin gözyaşlarıdır." diye cevap verir (Bursevi , 7: 142). Denizlerin uğuldayarak kuruması, gök ve yerin eriyerek yok olması, her yerin duman ve karanlıkla kaplanması, Tanrı'nın

²² Osmanlı San 'atında Cehennem Tasvir'leri, Mukaddime Dergisi, S. 4. 2011.

kırk gün süreyle yere ateş gönderip yeryüzünü kötülük ve günah pisliğinden temizlemesi gibi tasvirler çeşitli mitlerde anlatılır. Farklı kültürlerde ise canavarların ortaya çıkması, efsanevi uçan atların görünmesi, insanları ateşli oklarla avlayan maymunların var olması ve her yere zarar vermeleri gibi alametler de anlatılır. (Eliade,1994:108) Bunlardan bazıları dini anlatılarla benzerlik gösterir. Örneğin Güneş'in etrafı kavuracak bir sıcaklığa ulaşması benzer özellikler taşır. Bazı mit ve efsanelerde söz edilen canavarlar da Gog ve Mogog ya da diğer adıyla Yecüc-Mecüc adıyla bilinen varlıklara benzerlik taşır. Denizlerin uğuldaması konusu da dini literatürde Kur'an'da geçen 'denizler fokurdamaya başladığı zaman' şeklinde ifadesi olan "Tekvir, 6" ayetiyle benzer.

Mahşerin Dört Atlısı freski, Dionysiou Manastırı, Yunanistan.²³

Hristiyanlık dininde kıyametin alametleri olarak görülen, mahşerin dört atlısı inanişına göre, beyaz olan at İsa peygamberi, kızıl renkli at savaşı, siyah olan at kıtlığı, soluk ve gri salgın hastalığı ve ölümlerin sembolleri olarak kabul edilir. (Wikipedia.org/mahşerin dört atlısı maddesi) Birçok Hristiyan âlime göre birinci

²³ Onurel, R., Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

atlı Mesih karşıtıdır. Gerçek Mesih ise daha sonra beyaz bir ata binmiş olarak geleceği belirtilmektedir. (Nuroğu:59-60) Bununla birlikte her iki resimde ortak olan kır attır. Öyle ki bu kır at, zaferin sembolüdür. Bazı alimler ise atı sürüp gitmenin, İncil'in zaferini temsil ettiğini belirtirler. Ancak dört sürücünün de benzerliği dikkate alınırsa dördünün de son mahkeme portresi çizdikleri söylenebilir. Bu ilk mührün açılması esnasında görülen sürücü, genel anlamda savaşı ifade etmektedir (Atasagun,1999: 114-115). Burada bahsedilen taç ise Tanrı'nın yetkilerini simgelemektedir (Madrigal, 2000: 98).

Ye'cüc-Me'cüc minyatürü, (And, 2012: 308)²⁴

Ye'cüc-Me'cüc karakterleri kıyamet öncesi yeryüzünü mahvedecek topluluklar olarak anlatılmaktadır.

²⁴ Gökdaş Y. Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enst. Dergisi, S. 34, 2015, Erzurum.

Kıyamet günü Güneş'in yaklaştırılıp insanları yakması tasviri²⁵

²⁵ Kaplan, N., Mukaddime Dergisi Sayı, 4, 2011.

Mitolojilerde yer bulamamış bir kıyamet alameti de güneşin batıdan doğmasıdır. İslam inancına göre kıyamet alametlerinden birisi olan güneşin doğudan değil batıdan doğması mitolojik anlatılarda bulunmaz. İnanca göre bu alamet artık tamamen dünyanın sonunun geldiğini ifade eder. Güneş batıdan doğduğunda tövbeler kabul olmayacaktır. Çünkü kıyamet neredeyse kopmak üzeredir. Güneşin batıdan doğması 'Ahval-i Kıyamet' adlı eserde resmedilmiştir. Yazıcızade Mehmet'in 'Muhammediye' adlı eserinde de bu alamet gravürle tasvir edilmiştir (Yaman, 2002: 147).

Kıyamet alametlerinden olup İslam dini literatüründe yer bulan ancak mitolojilerde yer bulamamış bir alamet de 'Dabbetü'l-Arz' diye bilinen yaratıktır. Kitab-ı Mukaddes buna benzeyen fakat değişik isimli mahluklardan bahseder. Bazı rivayetlerde 'Levyatan' bazı rivayetlerde ise 'Rahab' isimli mahluklar ilk zamanlar Yahve'ye itaat etmişlerdir. Kıyametten önce yeryüzüne tekrar gelecek olan bu mahluklar fesat çıkaracaklardır (Mezmurlar, 74: 13-14). Kıyamet alametlerinden Dabbet'ül-Arz konusu Kur'an'da Neml suresinde şöyle anlatılır: 'Kıyamet sözü, insanların başına geldiğinde, yeryüzünden bir mahluk (Dabbe) çıkartırız. Ayetlerimize gönülden inanmayanları onlara söyler' (Neml, 27:82).

Dabbetü'l-Arz denilen mahlukun elinde Süleyman peygamberin mührü ve Musa peygamberin asasıyla geleceği, inançlı insanların yüzlerini parlatacağı, inançsız insanları damgalayarak acı vereceği anlatılır (İbn Mace, 31). Başka hadis kaynaklarında da bu konuda rivayetler bulunur (Müslim, 39-40; Ebu Davud, 12). Fakat Dabbetü'l-Arza ilişkin rivayetlerin genel olarak zayıf rivayetler olduğu belirtilmiştir (Çalık, 2011: 130). Ahval'i Kıyamet adlı eserde ve Envar'ul-Aşkın adlı eserde de Dabbet'ül-Arz tasvirleri ve kıyamet alametleri hakkında bilgiler bulunur (Yaman, 2002: 48). Kur'an'da Süleyman Peygamber kıssasında Dabbe'tül Arz kelimesi geçse de buradaki kullanımı kıyamet alametlerinden ziyade farklı bir amaç içindir. Ayet şöyledir: "Ölüm vaktine hükmettiğimiz de bastonunu kemiren kurttan (Dabbe'tül Arz) başka hiçbir kimse, Süleyman'ın öldüğünü bilemedi" (Sebe, 14). Bu ayet daha çok Süleyman Peygamberin bir mucizesi ve cinlerin gaybı bilemeyeceklerini anlatan bir rivayet şeklindedir.

Dabbetü'l-arz minyatürü. (And, 2012:304)²⁶

Bu tarz mahlukların tılsımlı ya da kutsal olduğu düşünülürdü. Bu nedenle dini eserlerin içeriğinde olduğu gibi bazen, masallara ve kıssalara konu olurdu (Aksel, 2011: 234).

²⁶ Gökdaş Y. Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enst. Dergisi, 2015, S. 34, Erzurum.

Kiyamet Kuyusu ve Duman Alameti.²⁷

Kiyamet tasvirinde, içinden duman çıkan bir kuyu, çevresinde akrep benzeri yaratıklar bulunmaktadır. Dumanın kuyudan çıktığı görülür. Kiyametle ilgili verilen bilgilerde kıyametten önce bir dumanın yeryüzünü kaplaması vardır. Kiyamet alâmetlerinden olarak duman doğu ile batı arasını kaplayacaktır (Tanyu, 1986: 149). Kur'an'da; *“Göğün insanları bürüyen bir dumanla kaplandığı zamanı gözetle, işte elemli azap”* (Duhan,10-12) şeklinde geçen ayette ve kıyamet alametiyle ilgili pek çok hadiste de bilgi vardır. Eliade'nin tespitlerinde de dumanla ilgili bilgilere rastlanır. “Denizler kuruyacak, gök ve yer eriyecek, yeryüzünü bir duman kaplayacak” (Eliade, 2001: 87). Önce doğuda görülüp daha sonra batıya doğru yayılacağı belirtilen dumanla ilgili olarak duman alametinin Dabbetü'l-Arz'dan sonra çıkacağı ve inançlıların hafif bir nezle gibi geçireceği inançsızların ise helak olacağı anlatılır (Yaman, 2002: 49).

²⁷ Onurel, R. A.g.e. 150.

Dabbetü'l-Arz Minyatürü, Fahname.²⁸

Farklı kaynaklardaki tasvirlerde değişiklik olabilmektedir. Yukarıda bir başka tasvir Dabbe'tül Arzın farklı görünümünü gösterir.

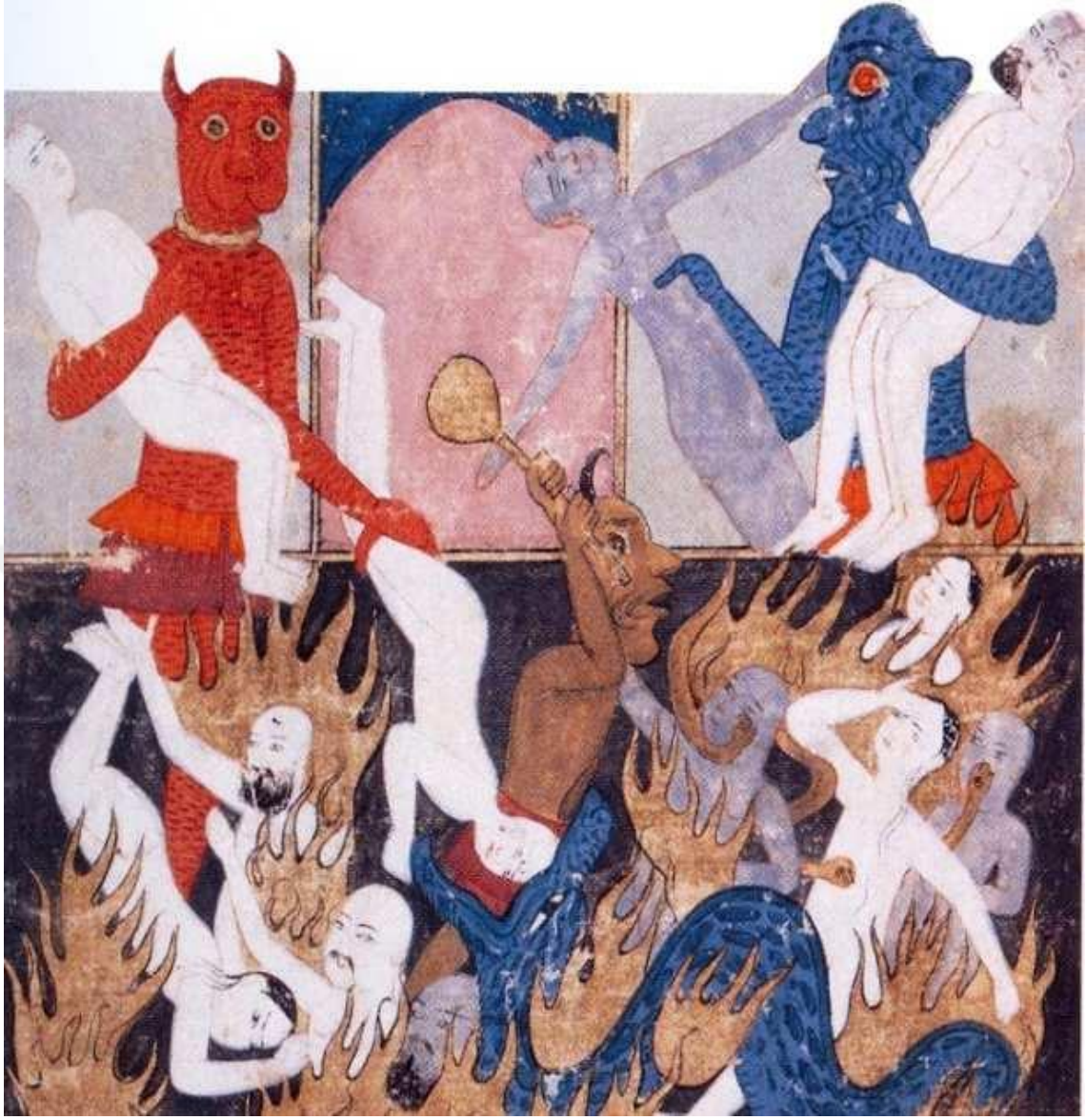
²⁸ Onurel, R. A.g.e.

Gökten Ateş Yağma Sahnesi Görseli, Ahvâl-i Kiyâmet, 1600-10, Berlin Devlet Kütüphanesi, 58-a, Berlin, Almanya.²⁹

---

²⁹ Onurel, R. 219.

Kıyamet koştuktan sonra cehenneme girecek insanların durumunu gösteren Osmanlı Döneminden minyatür örneği.³⁰

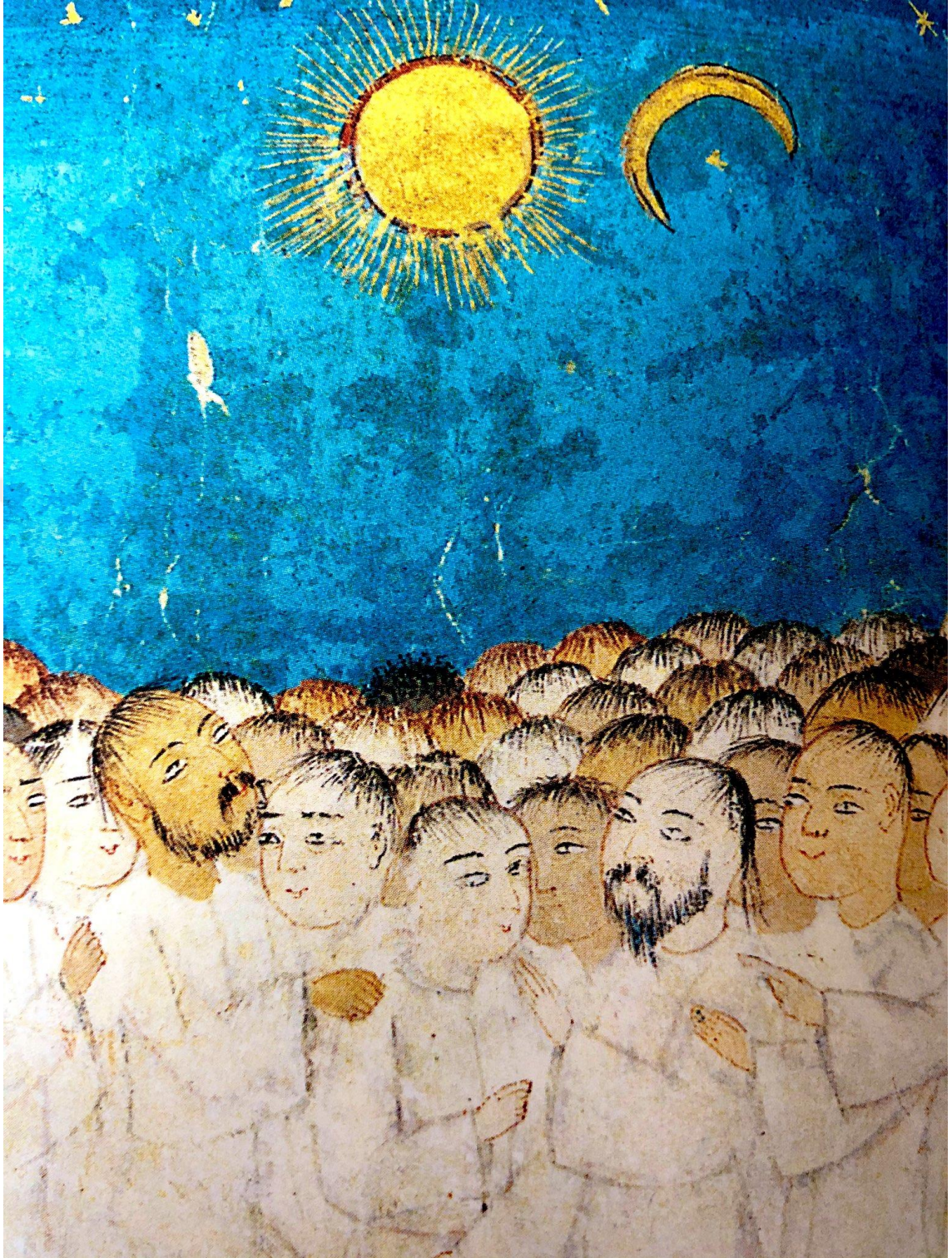
Bu minyatür canlı renklerle bezenmiş ve resimleri belirgin bir şekilde gösterilerek figürler el, kol hareketliliği, hatta alev hâresiyle resme hareketlilik verilmiştir. (Yıldız, 2010: 13) Bu tür minyatürler renklerin değişik kullanımına ve o günkü insanların hayal gücünün ne kadar geniş olduğuna delalet eder.

³⁰ *Ahval-i Kıyamet*, 139.

Yecuc ve Mecuc tasvirli minyatür, (Tercüme-i Cifru'l Cami, 6624) 'Bu taifenin üç kısmı tasvir olunmuştur.' denmektedir.

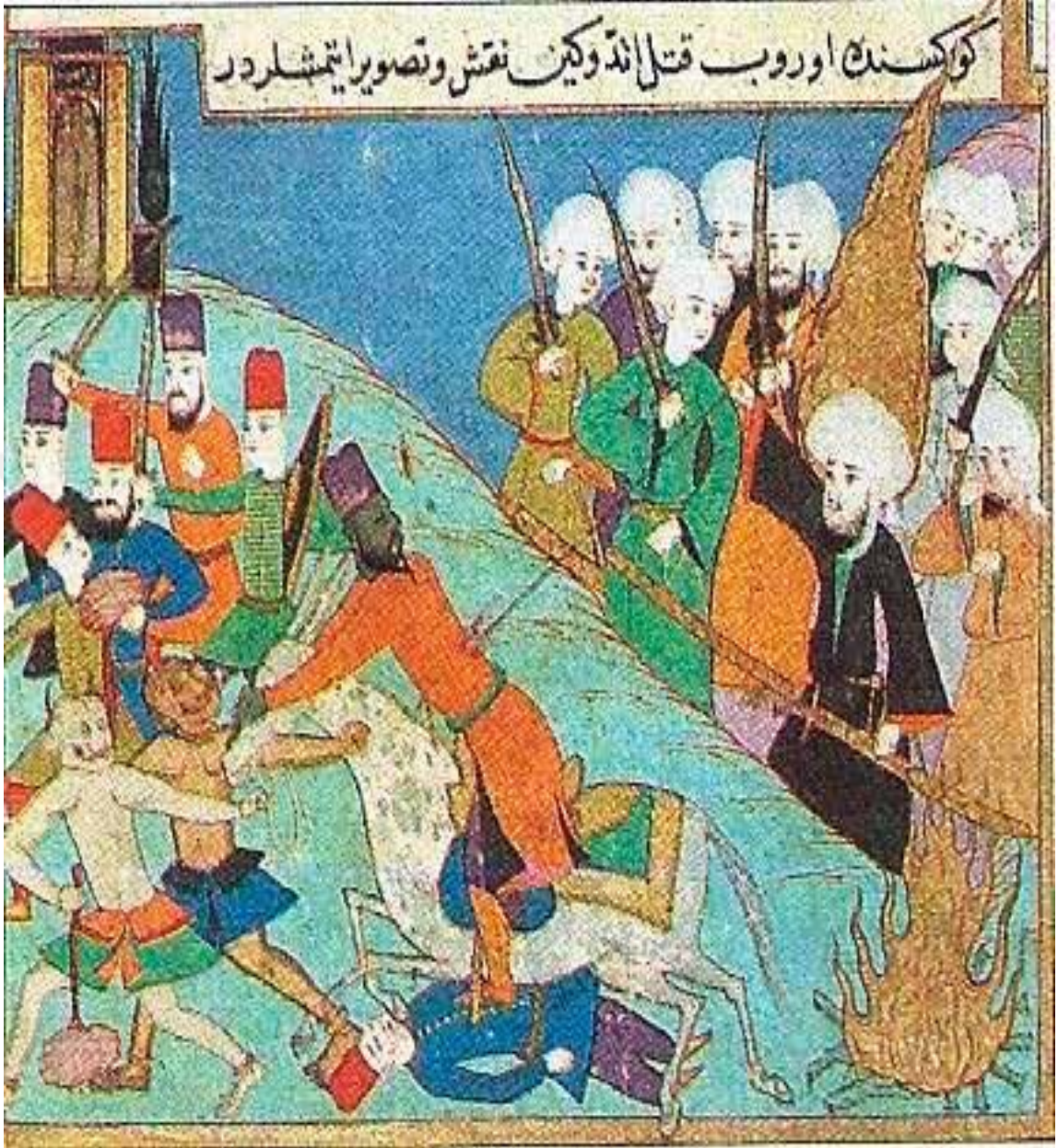
Bu minyatürde de çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Alt ve üstteki açıklamalar kıyamet hakkındaki çeşitli hadis kitaplarından alınmış olan Arapça ve Osmanlıca ibarelerden teşekkül etmiştir.

Kiyamet alameti olarak güneşin ve ayın kavuşması ve yaklaşması sonucu mahşer meydanında insanların terlemesi³¹

---

³¹ Ahval-i Kiyamet, 1596

Kıyamet alametlerinden biri olarak Deccal 'la yapılacak savaştan bir sahne.³²

Bu minyatürün üst kısmında Osmanlıca bir açıklama mevcuttur. Resmin üstündeki Osmanlıca ibare şöyledir: “Göksünde urub katl etdüğün nakş ü tasvir etmişlerdür.”

³² Yaman, B., a.g.e.s.388.

Deccalin öldürülmesi hadisesinin minyatürü.³³

³³ Ahval-i Kıyamet

Kıyametten önce gerçekleşecek hadiseler ve son yargı minyatürü. *Dresden Falnamesi*, (Sachsischen Landesbibliothek)³⁴

³⁴ Ferhad Bağcı, *Falname The Book of Omens*, Smithsonian Inst. 2009. s.65.

İsrafil adlı meleğin Sur denilen boruya üflemesi ve kıyametin kopmasının gerçekleşmesi hadisesi.³⁵

Sur olayı kıyameti koparacak olan büyük hadisedir. Birinci üflemede kıyamet kopar. İkinci üflemede ise ölenler dirilerek hesap görülme hadisesi başlar.

---

³⁵ Ahvali kıyamet

3.6. GERÇEKLİK VE MİT

Günümüzden çok değil, birkaç sene önce birçok insan, televizyon haberlerinde ve medyada kıyametin 21 Aralık 2012 tarihinde kopacağına dair Maya kehanetiyle ilgili heyecana kapılmıştı. Durumdan etkilenmeyeceği söylenen Fransa'nın güneyindeki küçük bir dağ köyü olan Bugarach için güvende olunacak yerlerden biri olduğuyla ilgili çeşitli söylentiler (mitler) çok kısa bir sürede bazı toplumlar arasında yayılmıştı. (Daniels,2014:104) İşte bu durum bize gösterir ki günümüz çağdaş toplumları bile mitlerin akıntısına çok çabuk kapılabilmektedir. Çünkü mitlerde insanı cezbeden bir gerçeklik olgusu vardır. Mitleri gerçekliğe yaklaştıran ve onları masal ya da sıradan hikayelerden ayıran şeylerin başında mitlerde anlatılan öykülerin kutsal olması veya kutsal kabul edilmesi gelir. Çünkü gerek ilkel insanın gerekse günümüzde yaşayan ve sayıları belki milyarla ifade edilebilecek birçok kişinin tüm eylemleri kutsalla bir şekilde bağlantılıdır. Bu derece karmaşık bir anlam yapısına sahip olan miti salt bir kurmaca, basit bir öykü veya masal olarak düşünmek, insanların gündüz düşleri şeklinde yorumlamak onun gerçek anlam boyutlarının tam olarak kavranmasına engel olacağı kanısındayız. Mit kavramı bakış açıları değiştikçe farklı yorumlar yapılabilen çoğunlukla birbirlerini tamamlayan karmaşık bir yapıdır. Kültürel gerçekliklerin girift bir parçasıdır (Eliade,1994: 13).

Dünyadaki bütün topluluklarda birtakım ortak mit öğelerine rastlanması mümkündür. Farklı kültürlerde ve toplumlarda birbirine benzeyen mitler ve anlatılar, birçok farklı millet tarafından ortak bir öge olarak kullanılabilir. Bununla beraber mitler, toplumsal yapıların farklı olmalarına göre, çok çeşitli kodlar ve birbirinden farklı simgeler içerebilir. İşte bu özellikleriyle mitler, evrensel olduğu kadar kendilerine has nitelikler de taşırlar (Fiske, 2006: 22-37). Başlangıçta sadece bir takım mistik yorumlamalarda bulunan insanoğlu zaman içerisinde evrendeki objelerin bazı sırlarını anlamaya çalıştıkça bütün olgular kutsal olmaktan çıkarak insanlar anlayabileceği sıradan şeyler olmaya başladı. İnsanlar nesnelere dünyasını araştırmaya girişti ve bilhassa kültür tarihi insan ile evrenin karşılıklı etkileşiminden ortaya çıktı. Bu etkileşimle kutsal olan ve olmayan ayırımında düşünce dünyasını oluşturan insan için mitin gelişimi ve

tarih bilinci oluşması şekillendi. Semavi dinler gibi inançlar kutsal sayılsa da aynı evrenin araştırılması sonucunda sıradanlaşan nesnelere gibi zaman içinde kutsiyetine bakış açısında değişimler oldu. Hatta metafizik alana dair birtakım varsayımların şekillenmesiyle tanrı kavramı dahi hem din hem de mitolojilerin anlatılarının karşılaştırılmalarıyla, kavramsal olarak bazı kalıpların dışına çıktı. Görülen o ki semavi dinlerin mitlerle olan etkileşimi sonucu soyutlaşan tanrı düşüncesi ilksel düşüncelerin kalıntısı şekliyle sürmektedir. Modern insan her nesnenin sırrını öğrenmek ve kontrol altına almak düşüncesindedir. İnsanın doğadaki tahakkümü sonucu ortaya çıkan durumda bile doğayla ve kendiyile mücadelesi devam etmektedir. Bu mücadelelerin sonucunda şekillenen mitolojiler insanın psikolojisini yansıtır. Mitler insanların ve toplumların aynası gibidir. Bu sebeple mitlere ortaya çıktığı toplumların psikolojisi ve toplumsal değerler ekseninde yaklaşmak gerekir (Strausse, 1993: 18-21).

Kültür öğeleri arasında çok eski hatta tarihin de gerisinde kaldığından dolayı Mitler anlaşılması zor ve karışık bir yapı içerebilir. Bu neden onları anlamlandırmak çok kolay değildir. Hangi sebep ve amillerin tesiriyle mit dediğimiz olgular ortaya çıkar mefhumunu tespit etmek bilimsel çalışmalarla ancak mümkün olur. Çünkü ilk gerçekliğin evrensel bazda imge ve simgelerle ifadesi mitlerle yapılır. En eski topluluklardan medeni insanlara gelinceye dek duyguların ve hayallerin şekillendirdiği etkiler sonucu anlam kavuşan mitler keskin sınırlar çizilerek anlaşılabilir şeyler değildir. Hakikatte mit denilen olgu, evrendeki bilinmezlikler için bilgi dayanağı sağladığı için inanılan bir kavram olmasına karşın gerçeküstü anlatıları tezat oluşturur. Buna rağmen bazı mitlerin gerçekliği hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Sözelimi, yıllarca efsane veya masal olduğu düşünülmüş olan 'Troya Savaşı' ya da 'Homeros Destanları' gibi bazı hadiselerin, Schliemann'ın çalışmaları sonucu olarak tarihsel gerçekliğe dayanan yaşanmış olaylara dayandığı ortaya çıkmıştır (Urundul, 2012: 15).

Mitler kültürel ürünlere, inançlara temel oluştururken aynı zamanda onlara yön verirler. Mitlerin bu niteliği insanoğlunun kişisel ya da toplumsal hayatı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Mitler ortaya çıktıkları toplumun çeşitli konularda neler

düşündüklerini belirtir. Tarihi dönemlerden çok önceleri ortaya çıktıkları için o dönemlerin tarihi ve kültürel hayatı hakkında bilgi verir.

Merasimler ve ritüeller mitik senaryolar halinde icra edilir. Bu ritüeller esnasında kutsal sözler söylenir ve böylece mit gelecek nesillere de aktarılmış olur. Mitler aynı zamanda toplumların kutsal saydıkları şeyleri barındırır ve onları muhafaza eder. Bu yüzden mitlerin yaptırım güçleri de vardır. Özellikle arkaik toplumlarda mit hem bir din hem de kanun maddesi gibidir. Bununla beraber modern toplumlarda da mitlerin önemli ölçüde izleri ve kalıntıları da yaşamaya devam eder. Birçok halk inancının temelinde mitlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Çoğunlukla törenlerin ve ritüellerin veya toplumsal kuralların yanı sıra ahlaki değerlerin kutsallığı ve gerçekliği ispatlanmak istendiğinde görünen mitler, kişinin bütünlüğün içinde kuşku duymadan yer edinmesini temin ederek gerek kendi benliğiyle, içinde bulunduğu kültürle hatta zaman zaman evrenle ve metafizik alemle uyum sağlamasına katkıda bulunur.

İnsanın iç aleminde var olan inanma duygusunun bir şekilde doyurulması gereklidir. Mitler bu boşluğu doldurmakta yardımcı bir argüman olmaya yönelik olarak kullanılmıştır. Depremler, afetler, hastalıklar ve ölüm gibi açıklanamayan olaylar karşısında insanı çaresiz bırakıp açmazla sürükleyen iç çekişmelerden uzak tutarak huzura ermesine vesile olur (Saydam: 1997, 44). Mitolojilerde ve dinlerde insanların medeni oluşlarıyla beraber sorulan soruların cevaplarına ilişkin pek çok unsur bulunur. Doğum, ölüm, astrolojik olaylar, tabiat olayları gibi hadiseler karşısında kültürel olarak kimliğin oluşmasına zemin hazırlayan ve bireye topluma ait olma hissi uyandıran öğeler oluşturur. Bu öğeler birtakım ritüellerin temelidir. Bu ritüeller sayesinde, toplumlarda ortak bir kimlik oluşmasına ve bireylerde de bir topluluğa ait olma duygusu uyanmasına yardım eden birtakım gelenekler kazandırılır (Daniels, 2014: 10). Batı aleminin din, hukuk, ahlâk, dil, estetik, örf, iktisat ve teknik hayatlarında eski mitolojilerin etkisi olmuştur. Gerek din gerek felsefe ve diğer bilim alanlarında olsun Batı medeniyetinin kültürel olarak temelini Mısır medeniyeti teşkil eder. Mısır medeniyetinin temeli de mitolojiye dayanmaktadır (Beğenç, 1974: 3). Mitoloji bu bakımdan gücünün etkisini göstermiştir.

SONUÇ

Metinlerarasılık bağlamında eskatoloji mitleri ve dini literatürde kıyamet tasvirleri başlıklı tezimizin sonucu olarak dinlerin ve mitolojilerin tarih sürecinde girift bir şekilde birbirlerini etkilediklerini gördük. Çalışmamız sonucunda bazen dini bir anlatının mitolojiler içinde kendine yer bulduğunu, bazen de bir mitin dinsel geleneklerin bir parçası haline gelebilmiş olduğunu ortaya çıkarmış olduk. Ayrıca, mitolojinin dünya üzerindeki kültürlerde ne denli etkili olduğu konusu da çalışmamız sonucu açığa çıkmıştır. Bütün dini geleneklerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan mitlerin kutsal açıklama yöntemi olarak kullanılan argümanlardan biri olduğu bu ve buna benzer çalışmalar sonucu ortaya çıkan bir gerçekliktir. Tez çalışmamız boyunca görüldüğü üzere yeryüzündeki her toplumun kendine özgü mitolojik anlatıları vardır. Bütün bu mitler temsil ettikleri toplumlara ayna görevi görmüşlerdir. Farklı toplumlardaki mitolojik anlatıların pek çok benzer yönü olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur.

Mitolojik anlatıların birbirlerinden alıntıları olduğu gibi dinlerin de mitlerden etkilenmiş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Farklı kültürlerdeki dini veya mitolojik olsun, bütün anlatılar hayal ürünüdür şeklinde bir yaklaşımda bulunmak mümkün olamaz. Birbirinden farklı milletlerin mitolojilerini küçümsemek ya da dışlamak oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Hele aklımıza yatmadığı için bunlara 'saçma hikayeler' nazarıyla bakmak tümünden yanlış bir tutumdur. Böyle bir düşünce aklımıza yatmayan ama başka milletlerce kutsal kabul edilen inançları dışlayarak hem din araştırmalarına hem de mitolojiye dair araştırmalara zarar verir. Hatta bu yanlış düşünceden semavi olsun veya olmasın bütün dini geleneklerin de etkilenmesi kaçınılmaz bir durum olacaktır. Dinin ve mitlerin en önemli işlevlerinden biri olan metafizik olgular böyle yaklaşımlar sonucu izah edilmesi güç bir hal alacaktır.

Her kültürün kendine has dini inancı veya mitolojisi o kültüre ve millete mensup olanlar ve ona inananlar için kutsaldır. Dünyanın farklı coğrafyalarında bir mitin farklı varyasyonlarının olması şüphesiz tesadüf denemeyecek kadar olağan bir gerçekliktir. Bu bakımdan gerek dinlere gerekse mitlere safсата nazarıyla bakmak ve bunlara inancı olan insanları tahkir etmek çok yanlış bir tutum olur.

Eğer, dini anlatılara veya mitlere 'uydurma masallar' düşüncesiyle yaklaşırsak yaratılışla ilgili tüm mitleri ve inançları da toptan reddetmek zorunda kalırız. Bu şekildeki bir değerlendirme insanoğlunun kutsal gördüğü ve inandığı tüm öğretileri ve hala inanmaya devam ettiği dini bilgileri de uydurma saymak anlamını taşır. Bu tutumla teolojiye dair bütün birikimler de yok sayılmış olur. Bu şekilde bir yok sayma insanlık tarihini ve bütün her şeyi sorgulamayı gerektirir. Bu bakımdan mitolojiyi tamamen inkâr eden veya dışlayan yaklaşımlar halkbilimciler nazarında asla kabul görmez.

Tezimizde görüldüğü üzere mitler gerek geçmiş zamanlarda olsun gerekse günümüzde olsun dinlerin içerisinde bir şekilde kendine yer bulmuştur. Dinlerdeki anlatılar ve çeşitli kıssalar mitlerle bazı şekillerde örtüşmektedir. İnsan hayatının kültürel ve sosyal cephelerinin uzantılarında ve insan yaşamının çeşitli safhalarında mitlerin varlıklarını sürdürdükleri araştırmacılarca kabul edilen bir realitedir. Hayatı ve insanı anlamlandırmak ve toplumların inançlarını, davranışsal yönden kalıplaşmış ritüellerini, geleneklerini dine ve kutsala bakışlarını kavrama noktasında mitlerin de mutlaka göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Tezimizden de anlaşılacağı şekilde mit ve dinin örtüştüğü temel noktalar doğaüstü varlıklar ve olaylardır. Çünkü insanın açıklayamadığı gerçekleri bu ikisi açıklar ve aydınlığa kavuşturur. Özellikle, metafizik aleme ve bilinmeyen geçmiş ve geleceğe dair ne varsa dini anlatılar ya da mitler vasıtasıyla açıklığa kavuşur. Eskatoloji dediğimiz geleceğe ve kıyamete dair anlatılar da birçok yönüyle hem dinlerde hem de mitolojilerde ortak öğelere sahip bir alandır. Birbirinden bağımsız olduğu düşünülen bazı inançlar neden benzeşmektedir? Bu konu tezimiz boyunca sorgulanmış ve çeşitli örneklerle açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Bütün dinlerde var olan ve dinlerin bazı gizemleri açıklamak için yeri geldiğinde zikrettikleri kıssa ve anlatılar zamanla dinlerin özüne sirayet etmiş ve dinin orijinal halinden ayırt edilemez olmuşlardır. Kutsal olarak kabul edilen ve inanılan bir aktarım türü olarak kıssalar da menkıbeler gibi dini bir türdür. Metafizik âlem ile ilgili kıssalar daha çok mitlere benzemektedir. Metafizik âlem ile ilgili kıssalara evrenin yaratılışı veya insanın yaratılışı ile ilgili anlatıları örnek

verebiliriz. Bu tarz kıssaların amacının genel olarak insanın merakını gidermek olduğu söylenebilir. Bu tür kıssalarda bahsi geçen olaylar şu an yaşadığımız âlemden başka bir âlemde vuku bulur ve bu açıdan mitin zamansal ve mekânsal düzlemiyle birebir örtüşür. Bu kıssalarda öncü rolü Tanrı üstlenir ve bu kıssalara hakikat olarak inanılır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla bu tarz kıssalar mit ile çok yakın ilişki içerisindedir. Esasen bir Müslüman'ın veya Hristiyan'ın evrenin yaratılışı için yaptığı açıklama, bir Çinlinin veya Eskimo'nun yaptığı açıklama kadar geçek ve doğrudur. Çünkü ne dinlerin ne de mitlerin kanıtlanması gibi bir gayret ona inananlar için söz konusu değildir. Bu durum bütün inanışlar için geçerlidir. Her dinin ve inancın müntesibi için , inandığı şey kutsaldır ve asla sorgulanamaz.

Metafizik âlem gibi, fizikî âlem ile ilgili kıssalar ise olayların geçtiği mekânsal ve zamansal düzlem olarak efsaneleri andırmaktadır. Efsane özellikleriyle benzeşen kıssaların birçoğu da bazı mitlerle örtüşmektedir. Bütün bu kıssaların bazıları da kıyamet ve alametleriyle ilgilidir. Bu açıdan eskatoloji mitleri de bütün dini anlatımlarda yeri geldiğinde kullanılmıştır. Eskatoloji, insanlara gelecekle ilgili endişeleri ve beklentileri hakkında cevaplar sunabilmektedir. Mitolojinin bir alanı olarak eskatoloji türü arkaik toplumlardan sonra yok olmamıştır. Aksine çağdaş insanların düşünce dünyalarının bir parçası olmaya devam etmiştir. Modern insan, mitoloji anlatılarını çok eski ve ilkel olarak algılasa da dünyanın sonuyla ilgili, bazı olağanüstülükler içeren mitlere hala ilgi duymakta ve inanabilmektedir. Bu bakımdan eskatoloji, sadece ilkel bazı inançların rivayeti değil aksine varlığını devam ettiren bir alan haline gelmiştir. İnançlı veya inançsız fikir sahipleri bakımından farklılıklar olsa da sonuç olarak dünyanın ilk var oluşu ne kadar hakikatse, bir gün yok olacağı düşüncesi de aynı şekilde gerçektir. Eskatoloji ile doğrudan ilgili olmayan bazı konularda zaman içerisinde eskatolojik bir inanç haline gelebilmiştir.

Her insanın beklentisi olan, ahlaki değerlerle örülmüş, barış, adalet ve huzur bulmaya dair umutları yaşatmak, geleceğe güven kaygısı duymadan bakabilmek için önem taşır. Çünkü, geleceğe dair bilinmeyen şeyler her zaman insanlarda hem merak hem de korku uyandırır. Mitolojilerin ve dinlerin insanlara

güven verebilmeleri ve aydınlatmaları bu konu bağlamında gerçekleşir. Mitolojilerin de ortaya çıkışındaki realite olan, tarım toplumuna geçişten itibaren, yaşamsal bir kaygı olan açlıktan kurtulan insanın kültürel değerleri var etmek için zaman bulmaya başlamasıyla, sanat, hukuk, estetik ve felsefe gibi birçok yaratım süreci o anlardan itibaren yaşamda yer bulmaya başlamıştır. Bütün bunların ortaya çıkmasıyla mitolojiler, dinler, kutsal objeler ve ritüeller meydana gelmiştir. İnsanlar doğayı ve gerçekliği keşfetmeye başlamışlardır. Kutsal anlatıların ve birçok kültürel ögenin ortaya çıkışı da bu süreçle ilgilidir. Bütün milletlerin kendilerine ait bir kültür hazinesi bulunmaktadır. Bu kıymetler içerisindeki değerli malzemeler ise toplumların zaman içinde edindikleri tecrübelerini yeni nesillere aktarmak için kullandıkları sözlü veya yazılı aktarım türlerinden oluşturur. Misal olarak destanlarda, meşhur bir tarihî kahramanın yaşadığı olağanüstü hadiseler anlatılarak bir 'kahraman arketipi' çizilir. Türk destanlarındaki Alp Er Tunga, Hint destanlarındaki Ramayana gibi şahsiyetler hem kahramanlıkları hem de üstün kişilikleri ile sonraki insanlara birer örnek olurlar. Anlatılardaki olaylar, şu an yaşanan zamandan farklı olan bir zamanda, yani o ilk anlarda geçer ve başat kahramanları da tanrılar ve yarı tanrılar gibi figürlerdir. Bu tanrılar adına inşa edilen tapınaklarda düzenlenen festivaller, birlik ve beraberliği perçinlerken bu tapınaklarda 'kısmetin açılması, çocuk sahibi olma' gibi birtakım isteklerle yaratıcıya dualar edilir. Bütün bu dualar ve ritüeller mitolojilerin sonucu ortaya çıkmıştır. Dini literatürün ve mitolojik anlatıların ortak anlatıları da bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Metafiziği ve kutsal değerleri anlatmaları mitlere düşen önemli işlevlerden biridir. Eskatolojiye dair mitler metafizik şeyleri anlamlandırma çabasının uzantıları şeklinde düşünülmelidir. Çünkü gelecek veya dünyanın sonu bilgisi her zaman insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Bu sebeple dini tasavvurlarda evrenin başlangıcı konusu nasıl anlatıldıysa dünyanın sonu da o derecede yoğun işlenmiştir. Belki de bu yüzden dini anlatılarla eskatolojik mitler çoğu zaman örtüşmüştür. Mitik hafıza evren hakkında bütünlüklü bir görüşe sahiptir. Geldiğimiz noktada ebedi bir dünya fikri yoktur. Hiçbir mit dünyanın ebediliği ya da iyiye doğru gideceği, bütün problemlerin sonsuz çözüme kavuşacağı bir gelecek tasavvurunda bulunmaz. Bunun için bir yeniden başlamaya ihtiyaç vardır. Kıyamet fikirlerinde

bile tanrının insanlara yeni bir fırsat vereceği düşüncesi bütün anlatıların temelinde yatar. Bazı inançlarda ise yeryüzünün bizatihi kötü olduğu ve kaos güçlerince yönetildiği düşünülür. Bu tarz inançlar müntesiplerine dünya hayatına bağlanmamaları telkinini verir. Bu düşünceler eskatolojik beklentilerin yayılmasında etkili olmuştur.

Sonuç olarak din ve mitoloji, insanlık için çok önemli işlevleri olan referans değerlerdir. Yeryüzündeki insanların çoğu inanma ihtiyacı sonucunda kutsal bir değere yönelmiştir. Bu değer bir din olabildiği gibi mitolojilerle örülü bir inanç sistemi de olabilir. Her inanç kendi içinde tutarlı ve kutsaldır. Her insan diğerinin taşıdığı inanca ve algı dünyasına saygı göstermek zorundadır. Çünkü onun inancının değeri ne ifade ediyorsa karşısındaki kişinin inancı da aynı değerdedir. Toplumsal bir insan olmanın gerektirdiği de bu saygıdan geçer. Dünyanın sonu gelmeden önce bir kurtarıcı figürün gelerek inananları kurtaracağı, kötülüğü yok edeceği, barış ve adaleti tesis edeceği inancı Yahudi, Hristiyan ve İslam inancında genel kabul gören dini anlatılar içine girmiştir. Hatta bu inanç semavi olmayan dinler ve mitolojilerde de işlenen bir olgudur. Bu görüşe göre iyilik karşıtı olarak kötülüğün temsilcisi olan şeytan veya deccal gibi varlıklarla büyük bir savaş olması kıyamet öncesi gerçekleşmesi beklenen olaylar arasındadır. Birbiriyle benzer motifler pek çok metinde işlenmiştir. Bu bakımdan din ve mitolojinin en önemli kesişme noktasının eskatolojiye dair anlatılar olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Yusuf el-Vâbil, (1995). Eşrâtü's-sâah, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî.
- Abdülkadir, M. Ahmet, (1986) Aķidetül-bas vel-âķire fil-fikril-İslâmî, İskenderiye.
- Açmaz, H. İbrahim, (1991). Muhtelif Dinlerde Tufan, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adam, Baki, (1997). Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat, Ankara: Seba Yayınları, Birinci Basım.
- Adam, B. (2006). Din Bilimleri 2, Ankara: Ankuzem yayınları.
- Adıvar, Adnan (1987), *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akar, Zuhâl (2002). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Bulunan İki Fahnâme ve Resimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkaş, S. Ö. (2008). "Mit ve Felsefe", *Milli Folklor*, S:77, s. 83-88
- Aksel, Malik (2011). Sanat ve Folklor, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aksoy, B. (1987). *Çağdaş Bilimlerin Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan*. (Birinci Baskı). Ankara: İnsanlık Yolu Yayınları.
- Aktulum, K. (2013). Folklor ve Metinlerarasılık. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktulum, K. (1999). Metinlerarası İlişkiler. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2011). Metinlerarasılık / Göstergelerarasılık, Ankara: Kanguru Yayınları.
- Aktürk, E. (2014). Eskatolojik Açıdan Kişisel Özdeşlik Sorunu, Ankara: *Araştırma* Yayınları.
- Alatlı, Alev, (2010) Batı'ya Yön Veren Metinler I. Kapadokya Meslek Okulu Yay.

Alparslan, Aytekin, (2018), Halkbilimi Bağlamında Türk Halk Takvimlerinin Yapısı, İşlevi ve İlgili Halk Bilgisi Ürünleri, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi.

Altunay, Erhan, (2015). Paganizm-1, Kadim Bilgelğe Giriş, İstanbul: Hermes Yayınları.

Altunay, Erhan, (2015). Paganizm-2, Mezopotamya ve Mısır, İstanbul: Hermes Yayınları.

Altungök, Ahmet, (2014), Sasani Kültür ve Medeniyetinin İslam Kültür ve Medeniyetine Etkileri, Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX / 2, 2014, 445-487.

Altuntaş, S. (2007) Kıyamet Alâmetleri (On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivayetlerin Tahlili). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Âlusi, Şehabeddin, M. (2000). Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut,

And, Metin, (2022). Osmanlı Tasvir Sanatları:1 Minyatür, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

And, Metin, (2007). Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Anohin, V. Andrey, (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. (Çev. Z. Karadavut ve J. Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.

Arkoun, Mohammed, (1995). Kur'an Okumaları, (Çev. Ahmet Zeki Ünal) İstanbul: İnsan Yayınları.

Armstrong, Karen (1998). Tanrının Tarihi, (Çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu) Ankara: Ayraç Yayınevi.

Armstrong, K. (2005). Mitlerin Kısa Tarihi, (Çev.: D. Şendil), İstanbul: Merkez Kitapçılık.

Arnaldez, R. (2015). Tek Bir Tanrı. *Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras* (çev. Necati Erkut, Aykut Derman) içinde (ss. 141-165). İstanbul: Metis Yayınları.

Arslan Ali, (1995). Büyük Kur'an Tefsiri, İstanbul: Arslan Yayınları.

Arslan, Arif, (2003). Dünya Kültürlerinde Kıyamet: Sona Doğru Geri Sayım, İstanbul: Merkür Yayınları.

Arslan, Mustafa, (2005). Türk Destanlarında Evren Tasarımı, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, s. 1-5, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Arslan, Sinan, (2018). Kur'an'da Kıyametin Kopma Anının Tasviri, Tekvir Suresi Örneği, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arseven, Celal Esad, (1983). Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Artun, Erman. (2010). Türk Halkbilimi, 7. Baskı, Adana: Karahan Kitabevi.

Atan, Yaşar, (2011). Akdeniz Mitologyasından Efsaneler, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Atan, Yaşar (2011). Akdenizli Tanrılar, İstanbul: Evrensel Basım Yayın

Atasağun, Galip, (1999). Hıristiyanlıkta Kıyamet Alametleri ve Dünyanın Sonu, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Atay, Hüseyin. (1989). Mesih Hakkında Bazı Düşünceler, Ehli Sünnet Tetkikleri, İstanbul: Eksen Yayıncılık.

Atalay, Besim (1992). Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi. I. Cilt. Ankara: TDK Yay.

Ateş, Mehmet, (2001). Mitolojiler ve Semboller, İstanbul: Aksiseda Matbaası.

Ateş, Süleyman. (1989). Yüce Kuranın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Ateş, S. (1982). Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Atsız, H. Nihal, (2020). Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ayasbeyoğlu, N. (1955), İbn Rüşd Felsefesi, Ankara, T.T.K. Basımevi.

Aydın, Eda, (2009). Süreli Yayınlardaki Türk Mitolojisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ayhan, Hikmet, (2021). Tefsirul Menarda Kıyamet ve Ahiret Olgusu, (The Case of Resurrection and Aftermath in Tefsîru'l-Menâr), Bayburt Üniversitesi, Temel İslam bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bağcı, Serpil, Masumeh, Farhad. (2009). Falnama The Book of Omens, Washington Smithsonian Institution.

Bağcı Serpil, vd,(2006). Osmanlı Resim Sanatı, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baldick, Julian, (2016). *Hayvan ve şaman Orta Asya'nın antik dinleri* (Çev. Nevin Şahin). (2. b) İstanbul: Hil Yayıncılık.

Baldwin, James, (2010). *Antik Yunan Hikayeleri*. (Çev. Oğuz Can Güçlü). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Baldwin, James, (2011). *Kahramanlık Hikayeleri*. (Çev. Çiğdem Erdal). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Balıkçı, Ş, (2015). Mardin ve Çevresinde Yaşayan Kıyametle İlgili Anlatmalar, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Banarlı, Nihat Sami, (1983). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Barnabas İncili, (2013). (Çev. Mehmet Yıldız) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Baş, Eyüp, (2005). Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyamet Beklentisi İle İlgili Bazı Veriler, Ankara: Dinî Araştırmalar, C. 7, S. 21.

Bataille, Georges, (1997), Din Kuramı, (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu), Ankara: Göçebe Yayınları.

Batuk, Cengiz, (2001). Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi.

Batuk, C. (2003). Tarihın Sonunu Beklemek; Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları, İstanbul: İz Yayıncılık.

Batuk, C. (2008). Kıyameti Beklerken: "Hristiyanlıkta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları". Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C.7 S.14, ss.5-36

Bayat, F. (2003). Korkut Ata, Mitolojiden Gerçeğe Dede Korkut. Ankara: Karam Yayınları.

Bayat, Fuzuli. (2006). *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bayat, F. (2010). *Mitolojiye Giriş* (3. Baskı.). İstanbul: Ötüken.

Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi: C.1. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Baybal, Sami, (2002). İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü, Konya: Yediveren Kitap.

Beğenç, Cahit, (1974). Anadolu Mitolojisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Berge, François. (1960). Les Legendes de Deluge, Histoire Generale Des Religions V. II Paris.

Berköz, E. (1998). *Gilgamiş Destanı*. Çev. Muzaffer Ramazanoğlu (Birinci Baskı). İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.

Berzencî, (1973) el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiye.

Besalel, Yusuf, (2000). Yahudi Tarihi, İstanbul: Üniversal Yayınları.

Beydili, Celal, (2015). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt Yayınları

Beytaş, Sevda, (2018). Irk Bitig. İstanbul: Cinius Yayınları

Bıyık, M. (2007). Hristiyan Mitolojisinde Deccal ve Yecüc- Mecüc Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 6 S. 11. Sf. 53.

Bıyık, Mustafa, (2008). Armageddon ve Tanrı Krallığı, İstanbul: Aziz Andaç Yayınları.

Bilgiç, Emin, (1982), "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlilerin Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri", Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Armağan Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Bilgin, Akif, (2005). Kıyamet Sona Doğru Geri Sayım Armagedon, İstanbul: Kara Kutu Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasuhi, (2011). Büyük İslam İlmihali, (sad. A.Fikri Yavuz), Ankara: Akçağ Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasuhi, (2014). Kur'an-ı Kerim Meali Ali'si ve Tefsiri, (Sadeleştirilenler: Sadrettin Gümüş, Muhsin Demirci), İstanbul: İpek Yayın Dağ.

Bisogno, A. (2014). Bin Yılın Sonunda Eskatolojik Kavramlar", Orta çağ, Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar, C.1, ed. Umberto Eco, (çev. Leyla Tonguç Basmacı), 3.basım, s.399-403, İstanbul: Alfa Yayınları.

Black Jeremy & Green Anthony, (2003). Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü, İstanbul: Aram Yayıncılık.

Bonnefoy, Yves, (2000). Mitolojiler Sözlüğü, Ankara: Dost Kitapevi Yay.

Boratav, P. N. (2012) Türk Mitolojisi: Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi, çev. Recep Özbay, Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Boratav, P. Naili, (1969). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat I*. İstanbul: Adam Yayıncılık.

Bottéro, J. (2006). Kültürümüzün Şafağı: Babil, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bottéro, J. (2012). Mezopotamya Yazı Akıl ve Tanrılar, (Çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er) Ankara: Dost Kitabevi.

Bourgoing, Jacqueline de (2015), Takvim Zamanın Efendisi Midir?. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bozkurt, Alettin, (2001). Kur'an'da Kıyamet, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bölükbaşı Rıza Tefrik (1914). "Folklor-Folk Lore", Peyam: Edebî İlâve, S. 20.

Bratton, Fred, G. (1995). Yakın Doğu Mitolojisi, (Çev. Nejat Muallimoğlu) İstanbul: M.Ü. İ. F. V. Yay.

Buda Hilmi Ö. (1935). Dinler Tarihi, İstanbul: Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi.

Buhari, (1987). Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Buhari, Sahih Buhari, Beyrut: Daru İbni Kesir el-Yemame.

Bull, Malcolm (2005), Kıyamet Teorileri ve Dünyanın Sonları (ed. Malcolm Bull; çev. İbrahim Şener), İstanbul: İzdüşüm Yayınları.

Bulut, Feyza, (2018). Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi. Edebi Eleştiri Dergisi, 2/1, 1- 19.

Burn, L. (2012). Yunan Mitleri, (2. Baskı). Nagehan Tokdoğan (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Bultmann, Rudolf, (1958). The Message of Jesus and Problem of Mythology Jesus Christ and Mythology, (Çeviren, Cengiz Batuk) New York: Charles Scribner's Sons.

Bultmann, R. (1962). *History and Eschatology, The Presence of Eternity*, New York: Harper Torchbook Editions.

Bultmann, R. (2006). *Tarih ve Eskatoloji*, çev. Emir Kuşçu, Ankara: Elis Yay.

Bursevî, İsmail Hakkı (1985). *Rûhu'l-Beyân fi-Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Campbell, J. (1995). *Batı Mitolojisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi

Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi

Campbell, J. (1994). *Yaratılış Mitolojisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi

Campbell, J. (2006). *Tanrının maskeleri ilkel mitoloji*, 3.b., Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* [Çev. S. Gürses], İstanbul: Kabalcı Yay.

Campbell, J. (2010). *Mitolojinin Gücü: Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikayeler*. (Z. Yaman, Çev.) (2. bs.). İstanbul: MediaCat Kitapları.

Can, Şefik, (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Candan, Ergun, *Türklerin Kültür Kökenleri*, Sınır Ötesi Yay., İstanbul, 2004.

Carpenter, E. (1996) *The Origins of Pagan and Christian Beliefs*, Senate, London.

Cassier, Ernst. (2018). *Dil ve Mit*, (Çev. Onur Kuzgun), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Cassirer, E. (2005). *Sembolik Formlar Felsefi II*. (M. Köktürk Çev.) Ankara: Hece Yayınları

Cerrahoğlu, İsmail, (1975). *Yecüc-Mecüc ve Türkler*. C. 20, Ankara, AÜİFD.

Challaye, F. (1972). *Faydalı Kitaplar: 7.* (S. Tiryakioğlu, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınevi, Say: 1676

Challaye, F. (1960). *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yay.

Champdor, Albert, (1984). *Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı*, (Çeviren: Suat Tahsuğ) İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Childe, Gordon, (2006). *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev. Filiz Ofloğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.

Cilacı, Osman, (1990). *Dinler ve İnsanlar*, Konya: Damla Matbaacılık.

Cilacı, O. (1995). *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Collingwood, Robin George (1990). *Tarih Tasarımı*. (Çev.: Kurtuluş Dinçer), İstanbul: Ara Yayıncılık

Conner, N. (2016). *Her Yönüyle Klasik Mitoloji*, (2. Baskı). Deniz Candaş (Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınları.

Constance Jones (2004), *Huzur İçinde Yatsın – Ölümüne Dair Her Şey*, (Çev. Mehmet Gürsel), İstanbul: Dharma Yayınları.

Cömert, Bedrettin, (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: De Ki Basım Yayın.

Çağatay, Ş. S. (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*. Ankara: A.Ü DTCF Yayınları, No.46, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No:7 TTK Basımevi.

Çağatay, Ş. S. (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri*. Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları, No: 62, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No:9

Çağatay, Neşet, (1982), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: AÜİF Yayınları.

Çalık, Enes, (2011). *Kıyametin Büyük Alametleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Çaycı, A., Akgül, M., Karauğuz, G., Şahin, H.A., Baldıran, A., Duran, R. ve Aras, A., (2012). *Mitoloji ve Din*, (1.Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

Çelebi, İlyas, (2000). *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çelik, Ali, (1995), *İslam'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Çiğ, M. İlimiye. (2005) *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul, (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2001). "Türk Mitolojisi", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.I, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay. s.7.

Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. vd. (2011) *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*; Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

Çobanoğlu, Ö. (2012). *Türk mitolojisinde Al Dini ve okra ilişkisi*. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları kongresi bildirileri: Tarih ve medeniyetler tarihi (II. Cilt) içinde (ss. 981-986). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı.

Çobanoğlu, Ö. (2016). *Türk mitolojisinin tematik yapısının oluşum çizgisi*. *Bilim ve Ütopya*. Sayı: 270: s.s. 15.

Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si* (1. Baskı). İstanbul: Kabalıcı Yayınları

Çoruhlu, Y. (2019). *Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi* (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar* (1.Bas.), İstanbul: Ötüken Yay.

Dağ, Ülfet, (2019). *Geleceği Geçmişle Kurgulamak, Bilim Kurgu Romanları ve Çağcılaştırılmış Mitler*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Karşılaştırmalı Edebiyat Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Dağıstanlı, M. A., Editör. (2010). *Başvuru Kitapları Mitoloji*. Çev. Nurettin El Hüseyini (İkinci Baskı). İstanbul: NTV Yayınları.

Daniels, Mark, (2014), *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*, (Çev. Pınar Üstel) İstanbul: Maya Kitap.

Daniken, E.V. (1974). *Tanrıların Arabaları*. Çev. Zeki Okar (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Milliyet Yayınları.

Dartma, B. (2005). *Dini Tarihi ve Arkeolojik Veriler Bağlamında Nuh Tufanı*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Daşbadem, İlknur, (2008). *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin, Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Davletov, N. Okutan, (2020). *Hakas Şamanizm'inde Ölüm*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Dégh, L. (2006). "Folk Narrative" (Halk Anlatısı). [Çev. Z. Karagülle]. *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar I* içinde (s. 133-152). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Demir, Şehmus, (2019). Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik, İstanbul: Beyan Yayınları.

Demircan Ali, Rıza, (2009). Kıyamet, Kur'an ve Sünnet ışığında Cennet Hayatı, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Demirci, Kürşat, (2002). Dinler Tarihinin Meseleleri, İstanbul: İnsan Yayınları.

Demirci, K. (1995). Tekvin 'deki Yaratılış Kıssalarının Çivi Yazılı Kaynaklardaki Yaratılış Kıssalarıyla Mukayesesi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Dhavamony, Mariasusai, (1973). Phenomenology of Religion, (Documenta Missionalia). Rome: Gregorian University Press.

Dilçin, Cem, (1978). XIII. Yüzyıl Metinlerinden Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İbrahim, (2014). Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü, Ankara: Türk Dünyası Vakfı Yayınları.

Dilek, İ. (2007). Altay Masalları. Ankara: Alp Yayınevi.

Dinçmen, Kriton, (1997). Psikiyatri ve Mitos, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Divitçioğlu, Sencer, (1987). Kök Türkler, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2007). Kur'an-ı Kerim Meali, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dorson, R. M. (2011). Günümüz Folklor Kuramları. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Doyle, N. (2012). "Mısır Mitolojisi", (*İçinde: Mitoloji*), İstanbul: Ntv Yayınları, ss.60-105.

Duman, Fatih, (2018). İslamiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an, Ankara Okulu Basım Yay. Ankara.

Dumezil, Georges, (2000). Kafkas Halkları Mitolojisi, (Çev. Musa Yaşar Sağlam) Ankara: Ayraç Yayınevi.

Dumezil, Georges, (2012) Mit ve Destan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Dundes, Alan, (2003) Doku, Metin ve Konteks, (Çev. Metin Ekici), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Dundes, A. (1980). Who are the folk? Interpreting Folklore, Blooming, Indiana University Press.,

Dundes, A. (1965). The Study of Folklore. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall

Dundes, A. (1999). Holy write as oral lit: The bible as a folklore, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland

Dundes, A. (2003). Fables of the Ancients? Folklore in the Qur'an, New York: Rowman & Littlefield Pub. Inc.

Dundes, A. (2006). "Mitte İkili Karşıtlık: Geçmişe Bakışta Propp/Lévi Strauss Tartışması". (Çev. Selcen Gürçayır). Millî Folklor. C. 18, S. 69, s.110-117.

Duran, R. (2012). Mitoloji ve Din. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.

Dürüşken, Çiğdem, (2000). Roma'nın Gizem Dinleri, İstanbul: Kanaat Basımevi.

Düzgün, Ü. K. (2012), Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipolojisi, Folklor. 18/69, 9-46.

Düzgün, Şaban Ali, (1998). Nesefi ve İslâm Filozoflarına Göre Allah-Alem İlişkisi, Ankara: Akçağ Yay.

Eberhard, W. (1996). Çin'in Şimal Komşuları (N. Uluğtuğ, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ekici, Metin, Oğuz, M. Öcal, vd. (2014). Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yay.

El-Acluni İsmail b. Muhammed, (2019). Keşfu'l Hafa, (Çev. Mustafa Genç) İstanbul: Beka Yay.

Elçin, Şükrü, (2004). Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.

Eliade, M. (1995). Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (Çev. Mehmet Aydın) Konya, Din Bilimleri Yayınları.

Eliade, M. (1994). Ebedi Dönüş Mitosu, (Çev.: Ümit Altuğ), Ankara: İmge Yayınları.

Eliade, M. (2018a). Şamanizm (çev. İsmet Berkan) (4. b). Ankara: İmge Yayınevi.

Eliade, M. (2018b). Dinler tarihine giriş (çev. Lale Arslan Özcan) (2. b). İstanbul: Alfa Basım ve Yayım Dağıtım.

Eliade, M. (2018c). İmgeler ve simgeler (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, Mircea, (1997). Dinler Tarihi Sözlüğü., (Çev. Ali Erbaş), İstanbul: İnsan Yay.

Eliade, M. (2001). Mitlerin Özellikleri, (Çev.: Sema Rifat), İstanbul: Om Yayınevi.

Eliade, M. (2003). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Kabalıcı Yay. I-III.

Eliade, Mircea, (2005). Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, (çev. Mustafa Ünal) Konya: Serhat Kitabevi.

Eliade M. (2017). Mitler, Rüyalar ve Gizemler, (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğubatu Yay.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. (1979). Hak Dini Kuran Dili, İstanbul: Eser Neşriyat.

Elmas, Büşra, (2017). Evanjelik Hristiyanlarda Kıyamet İnancı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

El-Vâbil, Abdullah, (1995). Eşrâtü's-sâah, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî.

Emir, Osman (2017), Antik Çağ'da Kahraman Hükümdar Mitlerinde Ayırt Edici Bir Özellik: Kurt Motifi, Ankara: 1. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri.

Emre, Ahmet Cevat (1971), Odysseia.-İstanbul: Varlık Yayınevi.

Eraydın, S. (1997). Tasavvuf ve Tarikâtlar. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,

Erdoğan, Bayram, (2007). Sorularla Türk Mitolojisi, (I. Baskı), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ergin, Muharrem, (2010). Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergin, M. (2014). Dede Korkut Kitabı- 1. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, Pervin, (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ergün, Cemal. (2006). Kuran'ın Cennet Cehennem Anlayışlarının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Erhat, Azra, (2012). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Erim, M. (2009). Mitolojiden Masallar. (İkinci Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

Eroğlu, Engin. (2007). Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayının Tarihi Temelleri, Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Erten, M. (2011). Kur'an'da Ölüm Panoraması. (Kıyâmet Suresi 26-30. Ayetlerine Yeni Bir Bakış). Sivas: C. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XV S.1. s. 193-214.

Eser Elvan, Kılıç Yusuf, (2017), Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi C. IV, S. 13.

Esin, Emel, (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Esin, Emel, (2004) *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Esinoğlu, Birant, (1996). *Dinlerin Gizemi*, Ceylan Yay. İstanbul.

Estin, C. ve Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Çev. Musa Eran, (Üçüncü Baskı). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Evcı, Ömer, (2020). *Kıyamet Suresi Bağlamında Kıyamet ve Ölüm Sahneleri*, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat.

Evkuran, M. (1997), *Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, (1987). *Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi*, Geçit Kitapevi, İstanbul.

Eyyüb, Said, (2000). *Deccal Komplosu: Üç Büyük Dinin Kaynaklarına Göre Deccal'ın Tarihi*, (çev. Fatih M. Albayrak), Sır Yay., İstanbul.

Faiz, Ahmet, (1988). *Kur'an ve Sünnette Kıyamet ve Ahiret*, çev. Veli Ulutürk, Uysal yay., Konya.

Fazlurrahman, (2000). *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ferguson, C. John, *Çin Mitolojisi, İnanışlar, İmparatorlar ve Ejderhalar* (Çev. Cemal Can Tarımcıoğlu), Maya Kitap, İstanbul, 2020.

Fiske, J. (2006). *Mitler ve mitleri yapanlar: Eski Masalların ve Batıl İnançların Karşılaştırmalı Mitoloji Tarafından İncelenmesi*, (Çev: Ş. Duran), İzmir: İlya İzmir Yayınevi

Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökeni*. (Doğan, M. H. Çev.). İstanbul: Payel Yay.

Freud, S. (2012). *Dinin kökenleri*, 2. b., Çev. Ayşen Tekşen, İstanbul: Payel Yayınları.

Fromm, Erich, (1992). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınevi, İstanbul.

Fromm, E. (2004). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*. (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınları.

Fromm, E. (2006). *Psikanaliz ve Din*. (E. Erten, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Frye, Northrop, *Eleştirinin Anatomisi*, (Çev.) Hande Koçak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Garaudy, Roger, (1999). *İsrail, Mitler ve Terör*, (Çev. Cemal Aydın) Pınar Yayınları, İstanbul.

Garaudy, R. (2011). *İlahi Mesajlar Toprağı Filistin*, (Çev. Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul.

Gazali, (1967). *Kur'an-ı Kerim'de Kıyamet ve Ahiret*, Bahar yay., İstanbul.

Gazali (2013). *Ahiret Hayatı (Ölüm-Kabir-Kıyâmet)*. (Çev. H. Okur). İstanbul: Semerkand Yay.

Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*, (Çev: H. Gür), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gençtürk, S. (2014). *İlahi Dinlerde Ahir Zaman ve Kıyamet*, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Gezgin, İ. (2011). *Sanatın Mitolojisi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Goody, J. (2011). *Yaban aklın evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci, Pinhan Yayınları, İstanbul.

Goody, J. (2017). *Mit, ritüel ve söz*, çev. Damla Sezgi, İstanbul: Küre Yayınları.

Gögebakan, Yüksel, (2014), Resimsel Anlatım Bakımından “Acaibu’l Mahlukat” “Tercüme-i Cifru’l Cami” ve “Ahval-i Kıyamet” Eserlerindeki Mitolojik Unsurlar, International Journal of Social Science, Number: 26, p. 123-141.

Gökalp Ziya, (1913). Halk Medeniyeti I- Başlangıç, Halka Doğru, S.14.

Gökalp Z. (1972). Hars ve Medeniyet, Ankara: Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği.

Gökalp, Ziya, (2008). Türk Medeniyet Tarihi, Hazırlayan: Yusuf Çotuksökmen, İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Gökberk, Macit (1994). Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gökdaş Yakup, (2015). Ahval-i Kıyamet Yazmalarında Kıyamet Öncesini Konu Edinen Min-yatürler, Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, sayfa 196- 218, Erzurum.

Gökyay, Orhan Şaik (1973), Dedem Korkudun Kitabı.-İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gölpınarlı, A. (1985). 100 Soru’da Tasavvuf. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Gölpınarlı, A. (2011). Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik. İstanbul: Derin Yayınları.

Gömeç, Saadettin, (2003). “Eski Türk İnancı Üzerine bir Özet”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.21. S. 33, Ankara.

Gözen, Yavuz. (2021), Eskatolojya Mitleri ve Kur’an-ı Kerimde Geçen Kıyamet Tasvirleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C.1. S.1. Çankırı.

Gözen, Y. (2022), Eskatoloji ve Din Ekseninde Kıyamete Dair Anlatılar, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C.10. S. 32.

Graves, Robert, (2004). Yunan Mitleri, Uğur Akpur (Çev.), Ankara: Say Yayınları.

Grimm, J. und Grimm, W. (1857). *Kinder- und Haus-Märchen*. (2 Cilt). Göttingen: Dieterichsche.

Guerber, H. A. (1990). *The Myths of Greece and Rome*. London: Biblo-Moser

Güllüce, Veysel, (1996). *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahiretin Varlığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Ü.İ.F. Erzurum.

Gültepe, Necati, (2015). Türk Mitolojisi, İstanbul: Resse Kitapevi Sahaf.

Günaltay, Şemseddin, (1997), İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Günay, Umay, (1975). "Masal". [Kolektif]. Türk Dünyası El Kitabı içinde (s. 321-331). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Günay, U. (2011). *Elâzığ Masalları ve Propp Metodu*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Günay, Doğan, (2007). Metin Bilgisi. İstanbul: Multilingual

Günay, Ünver, (2000), Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul.

Günbulut, Şükrü, (1992). Ortadoğu Din Kültürü, Kaynak Yay.

Gündoğan, Ramazan, (2021). Mitoloji ve Sinema İlişkisi, Klaros Yay. Ankara,

Gündüz, Altay, (2002), *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul.

Gündüz, Şinasi, (1988). Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara,

Gündüz, Şinasi, (1998). Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, Etüt Yayınları, Samsun.

Gündüz, Ş. (1999), Sabiîler (Son Gnostikler), Vadi Yayınları, İstanbul.

Hakyemez, Cemil, Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine, Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/1, c. III, sayı: 5, ss. 127-144.

- Hallsell, Grace, (2003). Tanrıyı Kıyamete Zorlamak, çev. Mustafa Acar, Hüsnü Özmen, Kim Yay., Ankara.
- Hamilton, Edith, (2016). Mitologya, (Çev. Ülkü Tamer), Varlık Yay. İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Dünya İnançları Sözlüğü*. (İkinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harari, Yuval Noah, (2015), *Sapiens*, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.
- Harari, Y. N. (2017). Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi, çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Haring, L. (2002). *Indian Ocean Folktales: Madagaskar, Comoros, Mauritius, Reunion, Seychelles*. Chennai: National Folklore Support Centre.
- Harman M. (2016). Osmanlı Minyatür Sanatından Bir Cehennem Örneği: Ahval-i Kıyamet'te Yer Alan Ejderha Şeklindeki Cehennem, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.43.
- Harman, Ö. F. (1993). "Cehennem", DİA, c. VII, ss. 225–226.
- Hart, George, (2010). Mısır Mitleri, (Çeviren: Mehmet Sait Türk), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Harva, Uno, (2014). *Altay Panteonu: Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar* (Çev. Ömer Suveren) İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Heidel, Alexander, (2000), Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı, (Çev. İsmet Birkan) Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Herzfeld, M. (2012). Antropoloji: Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama, (Çev: B. Toksöz), İstanbul: Say Yayınları.
- Hooke, S. Henry. (2020). Ortadoğu Mitolojisi, çev. A. Şenel, İmge Yay.
- Hoppál, M. (2019). *Avrasya'da şamanlar* (Çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hornung, Erik, (2006). Kadim Mısır Öte Dünya Kitapları, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz) Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

<https://www.ntv.com.tr/teknoloji/dunya-hic-olmadigi-kadar-hizli-donuyor-bir-gun-artik-24-saat-degil,PJ7h-L68AkGspyTsrwaf3g>

<https://tr.euronews.com/2018/10/19/cin-den-dunyayi-aydinlatacak-yapay-ay-projesi>

<https://kuran.diyinet.gov.tr/>

<https://kuran-ikerim.org/meal/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahşerin_Dört_Atlısı

<http://www.tdk.gov.tr>

Huizinga, Johan (2017), Homo Ludens (çev. Mehmet Ali Kılıçbay, haz. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İbn Arrak, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (1981). Tenzihu'ş-Şeriatî'l-Merfu'ani'l-Ahbarî'ş-Şeniati'l-Mevzua, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn-i Atiyye, Muhammed, (2001). El-Muharraru'l-Vecîz Fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, Dâru'l Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.

İbn Fadlan Seyahatnamesi, (2010). (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul.

İbn-i Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed, (2004). Mukaddime (çeviren: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, II, İstanbul.

İbn-i Hanbel, Ahmed, (1992). Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İbn-i Kesir Tefsiri, (2012), (Çev. Beşir Eryarsoy) Polen Yay. İstanbul.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, (1992). Sünen, İstanbul.

İbrahim Hakkı, Erzurumlu, (2012). Marifetname, Bedir Yayınevi, İstanbul.

İmam'ı Gazali (1981). Kur'an-ı Kerim'de Kıyâmet ve Ahiret Hayatı. (H. Hilmi Işık, Çev.). İstanbul: Işık Kitabevi.

İnan, Abdülkadir, (1954). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII, Seri No: 24.

İnan, A. (1998a). *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt (3. Baskı)*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi- Sa. 51

İnan, A. (1998b). *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi- Sa. 51 1a

İnan, Afet, (1992). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, T.T.K.Yay., Ankara.

İnan, A. (1998a). Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntıları. *Makaleler ve İncelemeler C. I* içinde (ss. 462-479). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A. (2017a). *Eski Türk dini tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.

İnan, A. (2017b). *Tarihte ve bugün Şamanizm: materyaller ve araştırmalar* (9. b). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnanlar, M. Zafer, (2002). Din Mitos İlişkisi, Dinin Kökenine Dair Bir İnceleme, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İncil (Sevindirici Haber). İncil'in Yunanca Aslından Çağdaş Türkçe'ye Çevirisi. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi. 1999.

İpşiroğlu Mazhar, Şevket, *İslâm'da Resim Yasağı ve sonuçları*, YKY, İstanbul, 2009.

İvgin, Hayrettin, (2013). Derin Mitoloji [İnançlarda- Söylencelerde-Folklorda Geleneklerde], Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Jung, Carl Gustav, Psikoloji ve Din . (Çev. R. Karabey). İstanbul: Okyanus Yayınları. (2014).

Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji*. [Çev. Ender Gürol]. İstanbul: Payel Yayınları

Jung, C.G. (2017). Anılar, Düşler, Düşünceler, İ. Kantemir. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim, Eski Türk Dini, Ötüken yay., Ankara 1982.

Kafesoğlu, İ. (1991). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları: 93

Kahraman, Naci, Kur'an, Sünnet ve Pozitif Bilimlere Göre Kıyamet. Ribat Eğitim Vakfı. Adapazarı: (2005).

Kalafat, Yaşar, (2011). Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dini Geçmişi. Ankara: Berikan Yayınları/ Araştırma- İnceleme Dizisi.

Kalafat, Y., Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, (1.Baskı), Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Kaleli, Lütfi, Mitolojide İnanç ve Peygamberler, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1996.

Kaplan, Necla, Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasvirleri, Mukaddime Dergisi S. 4, 2011.

Kaplan, Neşe F. Ünal, T. Gülin, (2011). Bilim Kurgu Sinemasını Okumak, (1. Baskı), İstanbul: Derin Yayınlan

Kara, Ömer, Kur'an'da Metafizik Bir Âlem Cennet, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.

Karaca, Mustafa, Evreni Bekleyen Büyük Son Kıyamet, Nokta Kitap yay., İstanbul,2006

Karaca, Faruk; "Ölüm Psikolojisi", İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Karagöz, İ. (2010). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara. (Madde yazarları: İ. Karagöz, F. Karaman, İ. Paçacı, M. Canbulat, A. Gelişgen, İ. Ural).

Karakurt, Deniz, Türk Mitoloji Ansiklopedisi, Türk Söylence Sözlüğü, Wikipedia, e-Kitap,2012.

Karaman, H., 1997. Kuran-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, TDV Yayınları, Ankara.

Karatosun, M. Osman, Geleneksel Çin Mitleri Üzerine Bir Araştırma, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2013.

Karlığa, H. B. (1991), Anasır-ı Erba'a, İslam Ansiklopedisi TDV. İstanbul, c. 3, s. 149-151

Katanov, N. F. (2004). *Türk kabileleri arasında* (çev. Attila Bağcı). Konya: Kömen Yayınları.

Kaya, Muharrem (2011). Mitolojiden Efsaneye-Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Keleş, Ahmet, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri", İstem Dergisi, Konya, 2006.

Kesler, M. Fatih, Kur'an'da Yahudiler ve Hristiyanlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1993.

Kılıç, Sadık, Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm, İzmir, 1993.

Kırpık, K. Sevinç, Türk Kültüründe Tufan ve Tufan ile İlgili Anlatılar, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Kızıl, Hayreddin, Rig Veda ve Avesta Tanrı Panteonundaki Benzerlikler, Marife Dergisi, Bahar 2013, ss. 29-52.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit Tevrat ve İncil, İstanbul, 1974.

Kitab-ı Mukaddes (Tevrat ve İncil), İbrani, Kildani ve Yunani Dillerinden Son Tasnih Edilmiş Tercümedir. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi. 1976.

Kocabaş, Şakir. "Kur'an ve hadislerde kıyamet günü". Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi. 11 (01 Aralık 2001): 129-15

Koç, Mustafa, Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyamet Alametleri ve Ölüm, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2016.

Koç, Turan, Ölümsüzlük Düşüncesi, İz Yayıncılık., İstanbul, 1991.

Koç, Turan, Din Dili, İz Yayıncılık., İstanbul, 2018.

Komasyon, (2007). Yaşayan Dünya Dinleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,

Korkmaz, M. (2009). *Mitolojik Dinlerin Gizemi*. (Birinci Baskı). Ankara: Alter Yayıncılık.

Korkmaz, M. (2010). Zerdüş Dini İran Mitolojisi, Alter Yayıncılık, Ankara,.

Köksal, Mustafa Asım, (1993). Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Köprülü, M. F. (1980). Türk Edebiyatı Tarihi İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Köprülü, M. F. (2013). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (13. Baskı). (Yayına Hazırlayan: Orhan Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları: 494, Tarih:57/1

Köprülü Mehmed Fuad (1914). "Yeni Bir İlim: Halkiyat 'Folk-Lore'", *İkdam*, S. 6091, 24 Kanunisani 1329/6 Şubat 1914

Koroğlu, Haluk, (1988), Depegöz ve Polifem, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten,36. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/pub/bellekten/issue/43996>

Kramer, S. Noah, (1999). Sümer Mitolojisi, çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Kramer, S. N. (1990). *Tarih Sümerde Başlar*. Çev. Muazzez İlmiye Çığ (Birinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. Çev. Hamide Koyukan (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Kula, N. (2000). Deprem ve Kıyâmet Benzetmesi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, S. 9, C. 9

Kur'an-ı Kerim (Türkçe Çeviri). (2006). (Ş.A. Taha, K. Çelik, Çev). Ankara: Araştırma Yayınları.

Kurtubi, Muhammed, (1994). El-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, Kahire, Dâru'l-Hadis.

Kutub, Seyyid, (1970). Fîzilâli'l-Kur'ân, (çev. Bekir Karlığa ve diğer.), İstanbul: Hikmet Yayınları.

Kutub, Seyyid, (1998). "Kur'an'da Kıyamet Sahneleri" (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Kuzgun, Şaban, (1993). Dinler Tarihi Dersleri, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Kuzgun, Ş., (1996.). Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, Ankara, Ertem Matbaa Ltd. Şti.

Kuzgun, Ş., (2015). Dinler Tarihi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Küçük, Abdurrahman, (1992). Dönmeler Tarihi, Ankara: Rehber Yayınları.

Küçükcoşkun, Yasemin, (2016). Türk Romanında Mitik Görünüm, Denizli, Pamukkale Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Labarre, Albert, (tarihsiz). Kitabın tarihi. (Çev. Galip Üstün). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lang, Andrew, (1996). Myth, Ritual & Religion, London, Senate,

Levi-Strauss, Claude, (1983) Din ve Büyü, derleyen ve çeviren: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, İstanbul.

Levi-Strauss, Claude, (2018). *Mit ve anlam*, 4.b., çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.

Lévi-Strauss, C. (1955). "The Structural Study Of Myth". *The Journal of American Folklore*, V. 68, S. 270, 428-444.

Mackenzie, A. Donald, (1996). Çin ve Japon Mitolojisi, (Çev. Koray Akten), İmge Kitabevi, Ankara.

Madrigal, Carlos, (2000). İncil'in Vahiy Bölümünün Yorumu Kıyamet Günü, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

Mahir, Banu, (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul

Malinowski, B. (1998). İlkel Toplum, çev. Hüseyin Portakal, Ankara, Öteki Yay.

Malinowski, B. (2000). Büyü, bilim ve din. 2.b., çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Malinowski, B. (1926). *Myth in Primitive Psychology*. New York: W.W. Norton and Co.

Malkoç, Mehmet, (2009). Klasik Dönem Mâtürîdiyye'de Kıyamet ve Ahiret, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Malkoç, Bülent, (2010). Kıyamet Alâmetleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddesin Karşılaştırılması. Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

March, J. (2014). *Klasik Mitler. The Penguin Book of Classical Myths*. (Çev. Semih Lim.) (Birinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif, (2002). Din ve İdeoloji, İstanbul, İletişim yay.

Marriot, Alice, K. Carol, (1994). Kızılderili Mitolojisi, (Çev. Ünsal Özünlü), Ankara: İmge Kitabevi.

Mehmet Vehbi, Konyalı, (1969). Hülâsatü'l Beyan, (Büyük Kur'an Tefsiri), İstanbul, Üçdal Neşriyat,

Mevlâna Celaleddin Rumi, (2013) Mesnevi, Ankara, Panama Yay.

Musaoğlu, Ahmet, (2004). Kıyamet, İstanbul: Okul Yay.,

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri, (1992). Es-Sahih, Çağrı Yay. İstanbul.

Naumann, Nelly, (2005), Japon Mitolojisi, (Çeviren, Akın Kanat) İzmir, İlya İzmir Yayınevi.

Necatigil, Behçet, (1995), 100 Soruda Mitologya, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Nortbourne, Lord (1995), *Modern Dünyada Din*, Şehabettin Yalçın (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.

Nuroğlu, Can, (2012). Dünyanın Sonu, İstanbul, GDK Yayınları,

Nursî, Said, (2004), Risale-i Nur Külliyyatı, İstanbul, Nesil Yayıncılık.

Ocak, Ahmet Yaşar, (1983). Bektaşî Menakıpnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ocak, A. Y. (1999) *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV.-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yayınları, Ankara.

Ocak, A.Y. (2009) "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan Mitolojik Kültür: İslâm Mitolojisi Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir mise-enquetion Denemesi)" *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1 Ocak-Nisan, İstanbul.

O'Flaherty, Wendy Doniger, (1994). Hindu Mitolojisi (Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

Oğuz, M. Ö. ve Gürçayır, S. ve Çalış, S. (2009). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Okuyan, M. (2013). Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet Ahiret Süreci. İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Ong, W. (2013). Sözlü ve yazılı kültür: *Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları.

Onurel, R. (2018). Kıyamet ve Son Yargı Tasvirlerinde Hibrit İkonografisi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Orkun, Hüseyin Namık, (1994). Eski Türk Yazıtları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Dil Kurumu Yayınları No: 529, Ankara.

Ögel, B. (1988). Türk Kültürünün Gelişme Çağları. (Genişletilmiş 3. Baskı), Türk Dünyası Araştırma Vakfı. İstanbul.

Ögel, B., (2014). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, (6.Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

Ögel, B. (1993), Türk Mitolojisi I. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları.

Ögel, B. (2005) Türk Mitolojisi II. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları.

Ögeyik, Muhlise Coşkun (2008). Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi, Ankara, Anı Yay.

Ölmez, Özlem (2008). Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Örnek, S. V. (2014). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık/Yayınevi Genel.

Örnek, S. V. (1973). Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yay.

Örnek, Sedat Veyis: (2000) Türk Halk Bilimi. Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, Ankara.

Özbay, Özdemir (1990), *Mitoloji ve Nartlar*.-Ankara: Kaf Dağı yayınları.

Özbay, Özdemir (1999), *Dünya Mitolojisi ve Nartlar*.-Ankara: Kafkas Derneği yayınları.

- Özkan, Ali, R. (2002). Din-Mitoloji İlişkisi, İstanbul, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 6, Yıl:11. s. 20.
- Özkan, Sümeyra, (2010). Müslüman Kelamında Kıyamet Alâmetleri, Elâzığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Özlem, D. (2008). Kültür bilimleri ve kültür felsefesi, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Paçacı, Mehmet, (1994). Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddeste Ahiret İnancı, İstanbul: Nun Yayınları.
- Paçacı, Mehmet, (2001). Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Paçacı, M. (1998). Hadis'te Apokaliptizm veya Fiten Edebiyatı. İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi, C.1, S.1.
- Page, R.I. (2009). İskandinav Mitleri (Çev. İsmail Yılmaz), Ankara: Phoenix Yay.
- Pamir, Dominik, (2000). Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri, İstanbul: 1893 Filmcilik Ltd. Şti.
- Park, Crystal L. (2013). Din ve Anlam, (Çev. İlker Yenen), Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Parladır, H. S. (2002). Eski Ahit'teki Mitolojik Ögelerin Yapısal Çözümlemesi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Sosyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Parlar, Suat, (2006). Ortadoğu: Vadedilmiş Topraklar, İstanbul: Mephisto Yay.
- Peker, Hüseyin (2003), Din Psikolojisi, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Pettazzoni, R. (2006). Mitin gerçekliği, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar Oğuz, M. Öcal vd. çev. M. Mete Taşlıova, Ankara: Geleneksel Yay. s. 179-186.
- Pospelov, Gennadiy, (1995), Edebiyat Bilimi, (Çev. Yılmaz Onay), İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

Potapov, L. P. (2012). Altay Şamanizm'i (Çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.

Price, Bill (2011). Kelt Mitolojisi, (Çev. Cumhuriyet Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Propp, V. ve Meletinski, E.M. (2008). Masalın Biçimbilimi ve 'Olağanüstü Masalların Dönüşümleri', Masalın Yapısal ve Tipolojik İncelenmesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Radloff, W. (1956a). *Sibirya'dan I.* (A. Temir, Çev.). İstanbul: Maarif Yayınları.

Radloff, W. (1956b). *Sibirya'dan II.* (A. Temir, Çev.). İstanbul: Maarif Yayınları.

Razi, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (1999). Mefatihü'l Gayb. 2. bs. Beyrut: Dar-u İhya-i't-Turâsi'l-Arabî,

Reşid Rızâ, Muhammed, (1990). Tefsîru'l-Menâr. 12 Cilt. Kahire: Hey'etü'l Mısırye,

Rosenberg, Donna, (2003). Dünya Mitolojisi, 1. Bas. Ankara: İmge Kitabevi.

Ross, E. Kübler, (1997). Ölüm ve Ölmek Üzerine, (Çev. Banu Büyükkal), İstanbul: Boyner Holding Yayınları.

Roux, J. P. (2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul,

Roux, J. P. (1999). Altay Türklerinde Ölüm, (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları,

Roux, J. P. (2011). Eski Türk Mitolojisi. (Çev. M. Yaşar). Ankara: Bilge Su Yay.

Roux, J.-P. (2018). Dağ kozmik eksen Türkler ve Moğollar (çev. Gönül Yılmaz). Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, C. 1. İçinde (ss. 246-247). Yön. Yves Bonnefoy, Türkçe yay. haz. Levent Yılmaz., İstanbul: Alfa Basım.

Ruben, W. (1995). *Eski Metinlere Göre Budizm: Budacılığın Diyalektik Yorumu*. (Çev. L. Bozkurt), İstanbul: Okyanus Yayınları.

Ryan, W. ve Pitman, W. (2003). *Nuh Tufanı Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler* (Çev. Dursun Bayrak). İstanbul: Arkadaş Yayınları.

Sâbûnî, Muhammed A. (1980). *Safvetü't-tefâsîr*, Beyrut: Dâru'l-Kur'ân'il-Kerim.

Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane Araştırmaları*, Konya: Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2012). *Masal Araştırmaları*. Türk Halk Edebiyatı: 6. (5. Basım). Akçağ Yayınları: Ankara.

Sakallı, Talat, (2008) 'Sünnetin Güncel Yorumu: Kıyamet Alâmetleri ile İlgili Hadislere Verilen Anlamlara Eleştirel Bir Bakış ve İlgili Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Farklı Bir Teklif', 11-12 Mayıs 2007 tarihlerinde Konya'da düzenlenen Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu Tebliğ Metni, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Salih, Subhi (1987). *Ayet ve Hadislerle Cennet-Cehennem Ölümünden Sonra Diriliş*, Çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yayınları

Salihov, Ahat, (2019). Başkurtlarda Eski Türk Takvimi ve Nevruz Bayramının Kutlanması, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 88: 189-203.

Saluk, R. G. (2017). Mit ve mitoloji, *Türk Mitolojisine Giriş*, Ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan, 3.b., Gazi Kitabevi: Ankara.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, (1983). *Dinler Tarihi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, (2002). *Din Fenomenolojisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, SDÜ Basımevi.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitapevi,

Sarıkcıoğlu, Ekrem, (1997). *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun: Sidre Yay.

Sarıtoprak, Zeki, (1992). İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal, İstanbul: Yeni Asya Yayınları,

Saussey, Edmond (1952). *Türk Halk Edebiyatı* (Çev. İlhan Başgöz.). Ankara: Emek Basım-Yayımevi.

Sav, Âdem, (2016). Karia Suresi Bağlamında Kıyamet Sahneleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Savvaf, M. Mahmut, (1982). Gözle Görülen Kıyamet, İstanbul: Hilal Yayınları.

Saydam, M. Bilgin, (1997) Deli Dumrul'un Bilinci, Metis Yayınları, İstanbul

Schimmel, Annemarie,(2004) Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri , İstanbul: Kabalcı Yayınları,

Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Schimmel, A. (2004). *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri, İslama Görüngübilimsel Yaklaşım*. (İnceleme Dizisi: 42). (E. Demirli, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Schwarz, Fernand, (1997). Kadim Bilgeliğin Yeniden Keşfi, (Çev. Ayşe Meral Aslan) İstanbul: İnsan Yay.

Sears, Kathleen, (2020) Mitoloji 101, (Çev. Ekin Duru), İstanbul: Say Yayınları.

Segal, R. (2012). *Mit*, (Çev.: Nursu Öрге), Ankara: Dost Kitabevi.

Sever Mustafa, (1997). "Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları", Milli Folklor, s.83, Sayı 34.

Seyhan, A. E. (2006). Hadislerde Kıyamet Alâmetleri. (Envâru'l Âşikîn Örneğinde). Isparta: Tuğra Ofset.

Seyidoğlu, Bilge, (2007) "Sel Mitleri", Milli Folklor, 76, 26-29.

Seyidoğlu, Bilge, (1989) "Mitoloji Üzerine Araştırmaları Metinler ve Tahliller", Erzurum: AÜFEF Yayınları.

Sezer, A., (2017). Resim Sanatında Nuh Tufanı, Sanatta Yeterlilik Tezi, Ankara: Gazi Üniv., Güzel Sanatlar Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı,

Smart, Ninian, (1977). The Religious Experience of Mankind, Glasgow: Collins, Fount Paperbacks,

Smart, N. (1981). Tarih Öncesine Ait Dinlerle İlkel Dinler, (Çev. Günay Tümer), AÜİFD C. 25, Ankara.

Sokolov, Y. M. (1966). Russian Folklore. Hatboro: Folklore Associates.

Soury, Jules, (2008). Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini, (Çev. Harun Güngör ve İbrahim Açmaz), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Strausse, C. L. (1993). Din ve Büyü. (2. Basım). (A. Güngören, Çev ve Der.) İstanbul: Yel Yayınları.

Su, Süreyya. (2009). Hurafeler ve Mitler, Halk İslam'ında Senkretizm, İstanbul: İletişim Yay.

Sunar, C. (1979), Kıyamet -Cennet -Cehennem, İstanbul: Kılıç Yayınları.

Sünetçi, Ahmet, (2014). Kıyamet Alametlerinin Akli ve Nakli Temelleri, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Süleymanov, Ahmet (1995). "Başkurt Halkının Milli Bayramlar Sisteminde Nevruz". Ankara. 20-22 Mart. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri.

Şafak, Esen, (2019). İslam Öncesi Dönemde Doğu Avrupa Türklerinde Mitoloji, İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şahin, M. S., (1993). "Cennet", İstanbul, DİA, T.D.V. Yay., c. VII, ss.374-376.

Şeşen, Ramazan (2017). İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Şimşek, Halil İbrahim, (2007). "Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması", İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı, 19.

Taberi Tefsiri, (1996). (Çev. Hasan Karakaya), Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yay.

Tacou, Constantin, (2000). Din ve Fenomoloji, Mircea Eliade'nin Eserlerinde Toplu Bakış. (H. Köser, Çev). İstanbul: İz Yayıncılık.

Tanırdı Zeren, (1984). Siyer-i Nebi, İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tanırdı, Z. (1996). Türk Minyatür Sanatı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tanyu, Hikmet, (1984). Yehova Şahitleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Tanyu, Hikmet, (1986). İslâmlıktan Önce Türklerde Tanrı İnancı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Taş, İsmail, (2002). Türk Mitolojisinde Kozmogoni-Kozmoloji, Konya: Kömen Yayınları.

Taşbolotov, Aziz, (2007). Yecüc ve Mecüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Taşçı, İbrahim; (1992). Ayetlerle Kıyamet Sahneleri, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Taşpınar, İsmail, (2003). Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Taştekin, Osman, (1998). Kıyamet ve Ahiretle ilgili Kavramların Öğretimi, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tecimer, Ömer, (2006). Sinema, Modern Mitoloji, (2. Baskı). İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları.

Tekin, Fatma, (2019). Kazan Tatarlarının Halk Anlatmalarında Mitolojik Unsurlar, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Tekineş, A. (2008). Ahir Zaman ve Kıyamet Alâmetleri, İzmir, Işık Yay.

Tezokur, M. Hadi, (2020). Dini Açından Sembol ve Mit İlişkisi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD), cilt: XVIII, sayı: 35, s. 151-173.

Thompson, S. (1932). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Bloomington: Indiana University Press.

Thompson, S. (1946). *The Folktale*. New York: Dryden Press

Tillich, Paul, (2000). İmanın Dinamikleri (çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Tirmizi, Muhammed b. İsa, (1992). Es-Sünen, İstanbul: Çağrı Yay.

Tohtahunova, Rabia, (2010). Dinlerde Kıyamet Fenomeni. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tokat, Latif, (2004). Dinde Sembolizm, Ankara: Ankara Okulu Yay.,

Topalak, H. İbrahim, (2022) Gavur Dağı (Amanoslar) Yöresinde Hikâyeli Türküler: Osmaniye ve İlçeleri, Ankara: Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi.

Topaloğlu, B. (2002). İslam Ansiklopedisi Kıyamet Maddesi. C.25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, ss.516-522,

Tosun Mebrure , (1989). Yalvaç Kadriye, Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Ankara: TTK Yay.

Toyşanlı, Akedil, (2020). Türk-Moğol Mitolojisi (1. Baskı) (Çev. B. Bayram,). Ankara: Bengü Yayınları.

Tökel, Dursun Ali, (1998). Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Tökel, Dursun Ali, (2000). Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi, Ankara: Akçağ Yayınları.

Tram, S. Sofi, (2008). Nart Boyu Türkleri, Hun- Karaçaylıların Mitolojisi, (Çev. Aras Sözüer), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tryjarski, Edward, (2006). *Türkler ve Ölüm*. Çev. Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayınları.

Trutanow, I. (2012). "Çin Mitolojisi", (*İçinde: Mitoloji*), İstanbul: Ntv Yayınları, s. 324-345.

Tuncer, Faruk, (1991). El- Hakka Suresi Tefsiri Denemesi ve Bu Suredeki Kıyamet Sahneleri. İstanbul: *Marmara* Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir- Hadis Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Turan, Şerafettin, (1990). Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe. Ankara: Bilgi Yayınevi, Bilgi Yayınları Özel Dizisi: 24 (Birinci Basım).

Turan, O. (1998). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turner, A. K. (2004). Cehennem Tarihi, (Çev. Ayhan Sarıgüney), İstanbul: Ayrıntı Yayınları,

Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, (1997). Dinler Tarihi, Ankara: Berikan Yayınları.

Tümer, G. (1988). 'Ahir Zaman'. İslâm Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: TDV Yay. s. 542-543.

Türcan, Galip, (2006). Kuran'da Ahiret İnancı, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.

Türkdoğan, Orhan, (1974). Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), (2013). Kıyamet Maddesi, c.25.s.517, Ankara: Diyanet Vakfı Yay.

Uludağ, S. (1985), Felsefe ve Din İlişkileri, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Uraz, Murat, (1994). Türk Mitolojisi, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları,

Urundul, Eser (2012). Anadolu Mitolojisi, Ankara: Genesis Kitap.

Uslu, Bahattin, (2017). Türk Mitolojisi, İstanbul: Kamer Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya, (1968). Varlık ve Oluş, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay.

Ünver, Günay; Güngör, Harun, (2003). Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, İstanbul: Rağbet Yay.

Üstüner, A. Cengiz. (1998). Mısır Uygarlığı, İstanbul: Dragon Yay.,

Vani Mehmed Efendi, (2020). Araisu'l Kuran (Kuranın Gelinleri), (çev. Ahsen Batur) İstanbul: Selenge Yay.

Vatandaş, A. (1999). Apokalipse Kıyametin Gizli Tarihi, İstanbul: Timaş Yay.

Veli, Haşim, (2003). Kıyamet Alâmetleri, Sadeleştiren, Kâmil Çakın, Dinî Araştırmalar, Cilt, 6, Sayı, 16, Mayıs-Ağustos, 183-198.

Veyne, Paul, (2003). Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar mıydı? (Çev. Mehmet Alkan), Ankara: Dost Kitabevi.

Vico, G. (2007). Yeni Bilim, Çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Wellek, Rene-Austin Warren, (1983). Edebiyat Biliminin Temelleri, (Çev. Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Wickwire, Daniel, (1999). Yahudi, Hıristiyan ve İslâm Kaynaklarına Göre Kutsal Kitabın Değişmezliği, İstanbul: Lütuf Yayıncılık.

Wilkinson, Philip, (2010). Kökenleri ve Anlamlarıyla Efsaneler ve Mitler, (Çev. Emel Lakşe), İstanbul: Alfa Yayınları.

Williams, R. (2017). *Kültür ve Toplum 1780-1950* (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaman, Bahattin, (2002). Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifru'l – Cami ve Tasvirli Nüshaları, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.

Yaman, B. (2007). Ahval-i Kıyamet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.24, S. 2.

Yaman, Sinan, (2021). Anadolu Sahası Masallarının Holbek Yöntemine Göre İncelenmesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yardımcı, M. (2008). Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler ve Halk Bilimi, İzmir: Ürün Yayınları.

Yasa, Metin, (2001). Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Yasa, Metin, (2012) İslâm Öncesi Felsefede ve İslâm Felsefesinde Eskatolojiye Yönelik Bazı Temel Görüşler, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi

Yaşar, A. (1950). Kıyamet ve Alametleri Cennet ve Cehennemlikler, İstanbul: Güven Yayınları.

Yavuz, Yusuf, Şevki, (2002). Kıyamet Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara.

Yavuz, Ömer Faruk, (1997). "Kur'an ve Kıyamet", İstanbul: Marifet Yayınları,

Yavuz, Cemalettin, (2019). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*, Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Yavuzer, Hayati, (2012). “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”, *Milli Folklor* S. 35, Güz.

Yayın, N. (2012). *Gök Tanrı İnancı Bağlamında Türk Mitolojik Değerlerinde Cinsiyet*. İzmir: Üniversiteliler Ofset.

Yazıcıoğlu, M., (1996). *Muhammediyye*, (Yayınlayan: Amil Çelebioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Yazır, E. Hamdi, (1979). *Hak Dini Kuran Dili I-X*, 3. Baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul.

Yeşim, R., Şevki, (1965). *Allah’ın Gazapları (Cilt 1)*. Yeşim Yayınları. İstanbul:

Yıldırım, Celal, (1986). *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yayınları, 2. Baskı.

Yıldırım, Dursun, (1998). “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, *Türk Bitiği*, Akçağ Yay., Ankara.

Yıldırım, Dursun, (2016). *Türk Bitiği*. (2. Baskı) Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldırım, Nimet, (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yıldırım, Suat, (2002). *Kur’an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Işık Yay.

Yıldız, Murat, (2004). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları. İzmir,

Yıldız, Osman. (2002). *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yadigârı Ahval-i Kıyamet, Giriş, İnceleme, Metin, Dizinler*, İstanbul: Şule Yayınları.

Yıldız, Osman (2010). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/1, s. 106.

Yitik, Ali İhsan, (2003). Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan, Milet ve Nihal (Araştırma Dergisi), c.1, Aralık.

Yitik, Ali İhsan, (1996). Karma İnancının Tenasüh İnançıyla İlişkisi, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Yonar, Gönül, (2015) "Yaratılış Mitolojileri", İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yonar, Gönül, (2019) "Kıyamet Mitolojileri", İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yörükan, Y. Z. (2006). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Yay.

Yund, K. (1947). *Prehistorik ve İlk Çağlarda Türklerde Ağaç Medeniyeti*. Ankara: Sakarya Basımevi.

Zemahşeri, Mahmut bin Ömer. (2016) Keşşaf tefsiri: (metin-çeviri). Tercümesi, Muhammed Coşkun- Murat Sülün -Ömer Çelik- Necdet Çağıl- Adil Bebek. 1. bs. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Zimmer, Heinrich, (2004). Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.